

Právněhistorické studie
48/2

Právněhistorické studie

48/2

Redakční rada:

Předseda: prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc.

Šéfredaktorka: JUDr. Petra Skřejpková, Ph.D.

Výkonná redaktorka: Mgr. Kamila Stloukalová

Členové: prof. JUDr. PhDr. Tomáš Gábriš, Ph.D., LL.M., prof. Dr. Ivan Halász, Ph.D., Dr hab. Maciej Jońca, prof. KUL, doc. JUDr. Vladimír Kindl, ks. prof. dr hab. Franciszek Longchamps de Bériér, prof. JUDr. Karel Malý, DrSc., dr. h. c., doc. JUDr. PhDr. Pavel Maršálek, Ph.D., doc. PhDr. Jan Němeček, DrSc., Ao. Univ.-Prof. Dr. Thomas Olechowski, prof. JUDr. Michal Skřejpek, DrSc., doc. JUDr. Ladislav Soukup, CSc., prof. JUDr. PhDr. Michal Tomášek, DrSc., prof. JUDr. Ladislav Vojáček, CSc.

<http://www.karolinum.cz/journals/pravnehistoricke-studie>

Foto na obálce: Část úvodní strany deníku Národní listy č. 115 ze dne 28. října 1918.

Zdroj: Digitální knihovna Kramerius. Dostupné online na: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPageDoc.do?it=&id=8358903&picp=&idpi=15429408> [15. 10. 2018].

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1

Praha 2018

www.karolinum.cz

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Výtiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum

© Univerzita Karlova, 2018

ISSN 0079-4929 (Print)

ISSN 2464-689X (Online)

Obsah

Editorial	9–15
-----------------	------

Studie

<i>Jozef Beňa</i> Československé légie v Rusku – právne problémy	17–45
<i>Jan Beránek</i> USA vs. Henry Wirz – Kontroverzní počátek novodobých procesů s válečnými zločinci	47–55
<i>Martin Gregor</i> Reflexie československého práva v „Demokratoch“ Janka Jesenského	57–74
<i>Michal Chorvát</i> „Die Katze muss weg!“: odchod českého obyvatelstva zo Slovenska 1938	75–92
<i>Maciej Jońca</i> <i>In dubio contra fiscum</i> – A Few Remarks on the “Barbarian” Legal Principle	93–101
<i>Harald Christian Scheu</i> Role mateřských států v systému meziválečné ochrany národnostních menšin	103–114
<i>Andrej Sulitka, Blanka Soukupová</i> Memorandum Svazu Čechů-židů v Republice československé postoupené vládě během přípravy národnostního statutu v roce 1938	115–130
<i>David Termer</i> Premunicipální správa obce Curictae v Liburnii	131–142

Studentské práce

<i>Tomáš Čentěš</i> Komparácia ochrany ľudských, občianskych a politických práv občanov v medzivojnovovej Československej republike a vojnovovej Slovenskej republike	143–157
<i>Zdeněk Jiří Skupin</i> Zahlazení odsouzení do roku 1928 s důrazem na období let 1852–1928	159–172
<i>Vojtěch Vrba</i> „Společná havárie“ a její středověký právní život v Baltském moři	173–184

Vzpomínky

D. M. Peter Blaho (<i>Michal Skřejspek</i>)	185–186
Za profesorem Petrom Blahom (<i>Vojtech Vladár</i>)	187–191

Recenze

Vladár, V. Dejiny cirkevného práva (<i>Jan Beránek</i>)	193–195
Šošková, I. Manželstvo a manželsko-právne vzťahy vo svetle prvej kodifikácie československého rodinného práva 1949 (<i>Tomáš Gábriš, Róbert Jáger</i>)	196–198
Fritz, R. – Rossoliński-Liebe, G. – Starek, J. (hrsg.). Alma Mater Antisemitica / Akademisches Milieu, Juden und Antisemitismus an den Universitäten Europas zwischen 1918 und 1939 / Academic Milieu, Jews and Antisemitism at European Universities between 1918 and 1939 (<i>René Petrás</i>)	199–201
Jouzová, M. – Jouza, L. (eds.). Children in Quest of Children / The Jewish Children of Kolín and Surroundings during the Holocaust / Jouzová, M. – Jouza, L. (ed.). Děti hledaly děti / Osudy židovských dětí na Kolínsku za holocaustu (<i>René Petrás</i>)	202–203
Lück, H. Der Sachsenspiegel. Das berühmteste deutsche Rechtsbuch des Mittelalters (<i>Petra Skřejpková</i>)	204–206
Jáger, R. Nomokánon – právnohistorická analýza a transkript (<i>Ivana Šošková</i>)	207–208
Štefanica, J. Kampaň proti slovenskému buržoaznému nacionalizmu (<i>Jaromír Tauchen</i>)	209–210
Výběr z aktuální české a slovenské právněhistorické literatury	211

Zprávy

Střední Evropa a vznik Státu Izrael (<i>Jakub Hablovič</i>)	213–215
Zpráva z vědecké konference Ústavní kontinuita České republiky s československou tradicí (<i>Katarzyna Źák Krzyżanková</i>)	216–218
Mnichovská dohoda v kontextu evropských dějin 20. století (<i>Daniela Němečková</i>)	219
Československo v proměnách Evropy 20. století (<i>Daniela Němečková, Tereza Blažková</i>)	220–221
Kolegium římského práva v Pavii a letní škola v Neapoli aneb jak se o starověkém Římě dozvědět víc (<i>Kamila Stloukalová</i>)	222–229
Plus ratio quam vis – Ať rozum převáží nad silou (<i>Kamila Stloukalová</i>)	230–233
Medzinárodná vedecká konferencia: 6. slovensko-české stretnutie doktorandov a postdoktorandov v odbore právnych dejín a rímskeho práva, Trnava, 2018 (<i>Ivana Šošková</i>)	234–237
Invitation to the Conference CEELHC (<i>Gerald Kohl, Christian Neschwara, Thomas Olechowski, Ilse Reiter-Zatloukal, Thomas Simon, Miloš Vec</i>)	238–239

Contents

Editorial	9–15
-----------------	------

Research Papers

<i>Jozef Beňa</i> Czechoslovak Legions in Russia – Legal Problems	17–45
<i>Jan Beránek</i> USA vs. Henry Wirz: The Controversial Beginning of The War Crimes Trials in the Modern Era	47–55
<i>Martin Gregor</i> Reflections of Czechoslovak Law in the “Democrats” by Janko Jesenský	57–74
<i>Michal Chorvát</i> “Die Katze muss weg!”: The Retreat of the Czech Population from Slovakia in 1938	75–92
<i>Maciej Jońca</i> <i>In dubio contra fiscum</i> – A Few Remarks on the “Barbarian” Legal Principle	93–101
<i>Harald Christian Scheu</i> The Role of Kin States in the System of Interwar Protection of National Minorities	103–114
<i>Andrej Sulitka, Blanka Soukupová</i> Memorandum by the Union of Czech Jews in the Czechoslovak Republic Submitted to the Government during Preparation of the Nationality Statute in 1938	115–130
<i>David Termer</i> Pre-autonomous City Administration of the Curictae Municipality in Liburnia	131–142

Student Papers

<i>Tomáš Čentěš</i> Comparison of the Protection of Citizens‘ Rights in the Inter-war Czechoslovakia and the Wartime Slovak Republic	143–157
<i>Zdeněk Jiří Skupin</i> Spent Convictions up to the Year 1928, with Emphasis on Period of the Years 1852–1928	159–172
<i>Vojtěch Vrba</i> General Average and Its Life in Baltic Sea in Middle Ages	173–184

Memories

D. M. Peter Blaho (<i>Michal Skřejspek</i>)	185–186
Professor Peter Blaho (<i>Vojtech Vladár</i>)	187–191

Reviews

Vladár, V. Dejiny cirkevného práva (<i>Jan Beránek</i>)	193–195
Šošková, I. Manželstvo a manželsko-právne vzťahy vo svetle prvej kodifikácie československého rodinného práva 1949 (<i>Tomáš Gábriš, Róbert Jáger</i>)	196–198
Fritz, R. – Rossoliński-Liebe, G. – Starek, J. (hrsg.). Alma Mater Antisemitica / Akademisches Milieu, Juden und Antisemitismus an den Universitäten Europas zwischen 1918 und 1939 / Academic Milieu, Jews and Antisemitism at European Universities between 1918 and 1939 (<i>René Petráš</i>)	199–201
Jouzová, M. – Jouza, L. (eds.). Children in Quest of Children / The Jewish Children of Kolín and Surroundings during the Holocaust. / Jouzová, M. – Jouza, L. (ed.). Děti hledaly děti / Osudy židovských dětí na Kolínsku za holocaustu (<i>René Petráš</i>)	202–203
Lück, H. Der Sachsenspiegel. Das berühmteste deutsche Rechtsbuch des Mittelalters (<i>Petra Skřejpková</i>)	204–206
Jáger, R. Nomokánon – právnohistorická analýza a transkript (<i>Ivana Šošková</i>)	207–208
Štefanica, J. Kampaň proti slovenskému buržoaznému nacionalizmu (<i>Jaromír Tauchen</i>)	209–210
Recent Czech and Slovak Legal History Literature – Selection	211

Reports

Central Europe and Establishment of the State of Israel (<i>Jakub Hablovič</i>)	213–215
Report of Scientific Conference Constitutional Continuity of the Czech Republic with the Czechoslovak Tradition (<i>Katarzyna Żák Krzyżanková</i>)	216–218
Munich Agreement in the Context of European History of 20th Century (<i>Daniela Němečková</i>)	219
Czechoslovakia in the Transformation of Europe in 20th Century (<i>Daniela Němečková, Tereza Blažková</i>)	220–221
The Collegium of the Roman Law in Pavia and Summer School in Naples or How to Learn More about Ancient Rome (<i>Kamila Stloukalová</i>)	222–229
Plus ratio quam vis – Reason Before Force (<i>Kamila Stloukalová</i>)	230–233
International Scientific Conference: 6th Slovak-Czech Meeting of Doctoral and Post-Doctoral Students of Legal History and Roman Law, Trnava, 2018 (<i>Ivana Šošková</i>)	234–237
Invitation to the Conference CEELHC (<i>Gerald Kohl, Christian Neschwara, Thomas Olechowski, Ilse Reiter-Zatloukal, Thomas Simon, Miloš Vec</i>)	238–239

Vážení a milí čtenáři,

dostává se Vám do rukou další číslo Právněhistorických studií, a to v roce, kdy si připomínáme významná výročí spojená s československým vývojem 20. století, zejména pak 100 let od vzniku samostatného československého státu. Jedná se o příležitost zamyslet se nejen nad historickými či politickými otázkami spojenými se vznikem Československa, ale i nad otázkami právními. Dovolím si alespoň touto formou připomenout, že samotný vznik samostatného československého státu je právně velmi zajímavým jevem a že stále skýtá prostor pro nové interpretace či odborné polemiky.

První otázkou, kterou bych rád naznačil, je otázka zvláštního vztahu kontinuity a diskontinuity při vzniku Československa. S vyhlášením samostatného československého státu, které učinil Národní výbor československý 28. října 1918, jsou z ústavně právního pohledu spojovány spíše otázky diskontinuity s předchozím rakousko-uherským ústavním vývojem. Samostatný stát byl totiž přímo založen na myšlence rozpadu dosavadního státního útvaru, ve kterém byly obsaženy jak české země, tak Slovensko. Výrazný diskontinuitní prvek přinesla i republikánská forma státu, jakkoli to s jejím prosazením bylo složitější, než se může s odstupem 100 let zdát. Přitom tzv. Washingtonská deklarace, předaná Masarykem 17. října 1918 americké vládě a prezidentovi W. Wilsonovi, o tom hovořila jasně. Nejprve odmítla „svatokrádežné tvrzení, že moc dynastie habsburské a hohenzollernské je původu božského...“, a poté prohlásila, že „naš národ povolal Habsburky na český trůn ze své svobodné vůle a tímtež právem je sesazuje. Prohlašujeme tímto habsburskou dynastii za nehodnou, aby vedla náš národ, a upíráme jí veškerá práva vládnout československé zemi, která, to zde nyní prohlašujeme, bude od nynějška svobodným a nezávislým lidem a národem.“ Deklarace poté výslovně potvrdila, že Československo „bude republikou“, která navíc zaručí základní občanská práva a svobody.

Nicméně první zákon přijatý Národním výborem 28. října 1918 právě formu státu podle svého článku I. ponechával dohodě Národního výboru s exilovou reprezentací, a to i vzhledem k tomu, že právě probíhala jednání mezi delegací Národního výboru a Edvardem Benešem v Ženevě, o jehož výsledcích nebyly v Praze žádné informace. První československý zákon tak republiku neprohlásil, i když se tak fakticky dělo na shromážděních na náměstích a paradoxem je, že republika byla požadována již v průběhu generální stávkou vyhlášené tzv. Socialistickou radou 14. října 1918. A tak například Lidové noviny 29. října 1918 na titulní stránce přetiskly provolání Národního výboru a neoznamovaly vyhlášení republiky, ale jen „samostatného československého státu“. Ostatně také zákon č. 1 hovořil o Sbírce zákonů a nařízení státu československého a recepční zákon v ní byl se změnami publikován až pod č. 11/1918 Sb.

Československo se ústavně stalo republikou až teprve tzv. prozatímní ústavou – zákonem č. 37/1918 Sb. z. a n., která nabyla účinnosti dnem vyhlášení, tj. 14. listopadu 1918. Republikánská forma vlády z prozatímní ústavy vyplývala, ale důležité bylo, že na první schůzi Revolučního Národního shromáždění dne 14. listopadu přečetl Karel Kramář, stále jako úřadující předseda Národního výboru toto slavnostní prohlášení: „Všecka pouta, která

nás vázala k dynastii Habsbursko-Lotrinské, jsou přervána (Výborně! Poslanci povstávají, hlučný potlesk.). Konec jest smlouvám z r. 1526 i pragmatické sankci (Výborně, potlesk.). Dynastie habsburskolotrinská ztratila všechna práva na trůn český (Tak jest! Výborně! Potlesk.). A my svobodni a volni prohlašujeme, že náš stát československý jest svobodnou československou republikou (Výborně! Sláva! Hlučný potlesk.).“ Poté byl tento akt potvrzen zvolením T. G. Masaryka prvním prezidentem Československé republiky. Rád bych k tomu nicméně dodal, že otázka republikánské formy státu a míra s ní spojené diskontinuity musí být viděna i v souvislosti s návrhy na provedení radikálních politických, ekonomických a sociálních reforem, zahrnujících reformu volebního práva včetně uvažovaného využití referenda a politického ale i sociálního zrovnoprávnění žen, skutečných záruk politických občanských práv, provedení pozemkové reformy či odluky církve od státu apod.

Vzhledem k tomu, že první zákon Národního výboru čsl. kromě vyhlášení samostatného státu v dalších člancích prohlásil převzetí a tím materiální kontinuitu československého právního řádu a správních orgánů s právním řádem rakouským (respektive výkladem dovozeno rakousko-uherským), tak jen zvýšil napětí mezi principem kontinuity práva důležitým pro zachování klidu a nenásilného převzetí moci a diskontinuitním „revolučním převratem“ tedy snahou odlišit se od zaniklého Rakouska-Uherska. V článku II. totiž zákon č. 11/1918 Sb. prohlásil, že „veškeré dosavadní zemské a říšské zákony a nařízení zůstávají prozatím v platnosti“. Výraz „zemské zákony“ bylo možno vztáhnout na právo, které platilo i na území Slovenska či později Podkarpatské Rusi a pojem „prozatím“ naznačoval, že se mělo jednat o přechodné řešení do doby, než budou přijaty předpisy nově vzniklého státu. Otázkou, na kterou dal následující vývoj jasnou odpověď, bylo, zda do právního řádu skutečně byly převzaty všechny říšské a zemské předpisy, tj. i ty odporující samostatnosti a republikánské formě státu. Vzhledem k tomu, že text recepčního zákona jednoznačnou odpověď nedával, otevřela se tu role pro interpretaci Nejvyššího správního a Nejvyššího soudu a také pro následné zákonodárství. Konkrétní rozhodnutí jsou k dispozici v Bohuslavově sbírce nálezů Nejvyššího správního soudu a ve Vážného sbírce rozhodnutí Nejvyššího soudu. Jednalo se zejména o stanovisko pléna Nejvyššího správního soudu v otázce jazykového práva ze dne 19. března 1919 č. 73/18, které bylo následně projednáváno i ministerskou radou a které vyjádřilo zásadu, že v této oblasti nejde o automatické přejímání všech předpisů, ale jen těch, kde se tak stane z vůle čs. zákonodárce. Nejvyšší správní soud se vyslovil pro přednostní použití českého jazyka (a na základě zákona č. 64/1918 Sb. i jazyka slovenského) a použil pro to i argument o vzniku Československa na základě práva českého národa na sebeurčení a o povaze čs. státu jako státu národního.

U Nejvyššího soudu ČSR je pak třeba upozornit zejména na rozhodnutí ze dne 3. února 1928, které se týkalo pozemkové reformy, respektive možnosti vyjmout z pozemkové reformy majetek Liechtensteinské knížecí rodiny. Nejvyšší soud v rozhodnutí spis. zn. R II 28/28 posuzoval, zda na základě zákona č. 11/1918 Sb. přešel do československého práva zákon č. 15/1893 ř. z., kterým byla schválena liechtensteinská rodinná smlouva z roku 1842. Nejvyšší soud výslovně v rozhodnutí prohlásil, že důvodem pro neplatnost zákona v ČSR je fakt, že Československo „není žádným právním nástupcem bývalého Rakouska (k tomu viz i rozhodnutí Nejvyššího soudu ze dne 8. dubna 1927, R I 120), jež zákon ten vydalo, nýbrž vznikl originárně, utvořiv se z vlastní vůle a moci československého národa přímo proti vůli bývalého Rakouska ... a že vstupní věty recepčního zákona, že československý stát vstoupil v život samostatný, nedopouští, aby zůstaly v platnosti ony říšské

zákony rakouské, jež se s existencí a samostatností nově zřízeného československého státu nesrovnávají“. Nejvyšší soud pak příkladmo uvádí, jaké předpisy nebyly recipovány. Kromě pragmatické sankce tak přestaly platit „všechny zákony týčící se říšské ústavy, zejména delegací, říšské rady a zemských sněmů, jakož i volebních řádů do obou těchto sborů atd., samozřejmě pozbyly platnosti také předpisy o vyhlášení nálezů jménem císaře, o označování úřadů jako c. k. apod., takže co se třeba jen těchto drobností týče, bylo v této vstupní větě obsaženo *in nuce* vše, co potom předepsal zákon na ochranu Československé republiky ze dne 23. července 1919, čís. 449 Sb. z. a n.“

Již ve výše zmíněném rozsudku Nejvyššího soudu jsme mohli zaznamenat specifické postavení, které měl v námi sledované otázce zákon č. 449/1919 Sb. ze dne 23. července 1919 o zákonné ochraně Československé republiky. Jeho čl. 1 totiž konstatoval, že recepčním zákonem č. 11/1918 Sb. z. a nař., zůstala „prozatím v platnosti pro území republiky Československé zachována ustanovení zákonů a nařízení zemských, jakož i zákonů a nařízení říší rakouské, uherské a říše rakousko-uherské“. V oblasti trestního práva pak od 28. října 1918 chránila i Československou republiku „v těch částech jejího území, pro něž před 28. říjnem 1918 platila“. Aby se však odstranily pochybnosti, které vyslovila část odborné veřejnosti, čl. 1 zákona nahradil „ve všech těch zákonech a nařízeních se vyskytující výrazy ‚rakouský‘, ‚uherský‘ a ‚rakousko-uherský‘ a jim obdobné stejného smyslu případnými tvary slov ‚československý‘ a ‚Československá republika‘. Ustanovení to platí obdobně o označeních ‚císařský‘, ‚královský‘, ‚císařský královský‘, a ‚císařský a královský“.“ Článek 2 pak prohlásil, že „tento zákon platí ode dne vyhlášení, a to pro dobu od 28. října 1918“. Otázek vyplývajících z recepce rakouského a uherského práva a následného „právního dualismu“ meziválečného období, včetně metod pro jeho překonávání, je však nepochybně více, než bylo možno v této krátké úvaze zachytit. Jistě se k nim na stránkách Právněhistorických studií v budoucnu vrátíme.

Další právní otázkou, ke které bych se rád vyjádřil, jsou právě mezinárodně právní jednání vedoucí ke vzniku Československa. Ta totiž bezesporu přinesla vývoji mezinárodního práva nové impulzy a proměnila jeho podobu. Reprezentace nově uvažovaného československého státu (tj. státu *in statu nascendi*) totiž vznikala a byla dohodovými mocnostmi postupně a v různém rozsahu uznávána ještě před samotným rozpadem Rakouska-Uherska. Československo (ve Velké Británii, USA, ale i v Itálii se v oficiálních dokumentech objevoval i název Česko-Slovensko lépe reflektující spojení českých zemí a Slovenska) bylo navíc jako nově vznikající stát prostřednictvím svých exilových orgánů a vojenských jednotek mezinárodně uznáván ještě předtím, než byl 28. října 1918 vyhlášen domácí politickou reprezentací. Důležitou okolností je také fakt, že se tak stalo v době války a vznik československého státu je proto úzce spojen s uznáním statutu bojující strany (*belligerent nation*) na straně Dohody. To vše se odehrálo na pozadí nově definované teorie o právu národů na sebeurčení, zvláště po vstupu USA do války a vyhlášení 14 bodů prezidenta Wilsona.

Další důležitou právní skutečností je, že proces vzniku československého státu nebyl z hlediska mezinárodního práva k datu jeho vyhlášení 28. října 1918 dokončen, neboť v některých důležitých klasifikačních znacích samostatného státu jako jsou definitivní hranice a kontrola státního území nebo obyvatelstvo, byl tento proces završen teprve na Pařížské mírové konferenci, která započala 18. ledna 1919, respektive zde uzavřenými mírovými smlouvami. Ty totiž potvrdily existenci nových států vzniklých na území

Rakouska-Uherska, včetně Československa, a jejich hranice, stejně jako další důležité mezinárodně právní otázky se vznikem státu (a zánikem Rakouska-Uherska) souvisejí. Mírové smlouvy tak z pohledu velmocí vyjádřily jejich pojetí konstitutivního prvku uznání nových států, zatímco Československo, ale i Rakousko či Polsko přišly s podporou tzv. deklaratorního pojetí mezinárodního uznání, tj. že velmoci jen definitivně mezinárodně potvrdily již ke konci října 1918 existující státy. První světová válka a doba po jejím skončení je tak obdobím, kdy se některé ze zásad tradičního mezinárodního práva dostaly do konfrontace s reálnou situací, na kterou poté musely reagovat. Důležitá ale byla i konkrétní diplomatická praxe jednotlivých dohodových států, kterou právě českoslovenští činitelé, zejména sám T. G. Masaryk či E. Beneš s M. R. Štefánikem, významně ovlivnili. Řada představitelů velmocí si i na základě jednání s čs. představiteli a na základě jejich požadavků a memorand uvědomovala, že situace „velké války“ vyžadovala přístupy, které neměly odpovídající precedent v předchozích obdobích.

I když celé meziválečné období probíhal spor, zda byl důležitější vývoj „doma“ nebo v „exilu“, v případě vzniku samostatného československého státu sehrála důležitou roli kombinace jak vnitropolitického vývoje, reprezentovaného Národním výborem (a v případě Slovenska Slovenskou národní radou), tak i vývoje československého politického exilu, reprezentovaného od roku 1915 Národní radou československou vedenou T. G. Masarykem, přetvořenou ještě před vyhlášením nezávislosti Československa 28. října 1918 na prozatímní (exilovou) vládu. Již jsme uvedli, že základním předpokladem pro vznik československého státu byl zánik Rakouska-Uherska, a to tím spíše, že české země a Slovensko se v rámci této personální a reálné Unie nacházely v odlišné rakouské, respektive uherské části. Před první světovou válkou však až na výjimky (tou byli představitelé státoprávně pokrokové strany) žádný významný představitel českých politických elit nepodporoval jako reálný program státní samostatnost, natož aby o ni usiloval. Většinou převažovaly pokusy o reformu v rámci Rakouska-Uherska, maximálně s programem federalizace, respektive trializace říše a základní východisko představoval poměrně propracovaný, byť různě vykládaný program tzv. historického českého státního práva. Tento postoj dokázala jak exilová politická reprezentace, tak vojenské vystoupení legií změnit a od vydání Manifestu českých spisovatelů z května 1917, na jehož přípravě se podílel nejvíce Jaroslav Kvapil, se stále silněji objevuje požadavek prosazování „českého politického programu“ odpovídajícího vývoji světových událostí. Zmiňován je ale zároveň „národ československý“ předvídací spojení se Slovenskem. V tzv. Tříkrálové deklaraci je pak požadavek vytvoření samostatného českého státu v historických hranicích (tj. na základě tradičního programu historického státního práva) kombinován s principem práva národa na sebeurčení, se spojením se „slovenskou národní větví“, ale také s požadavky na naplnění principů občanských práv, demokracie a sociální spravedlnosti. Bez prokázání politické vůle k samostatnosti, která vyvrcholila činností Národního výboru v druhé polovině roku 1918, by totiž ani Masarykova či Benešova politická činnost nemusela státní samostatnost přinést.

Poslední sledovanou otázkou je problematika vztahu jiných národů než Čechů a Slováků žijících na územích, z nichž vzniklo Československo, k nově vyhlášenému státu. Československo vzniklo v roce 1918 jako národní stát, který prezentoval jednotu Čechů a Slováků v rámci koncepce jednoho československého politického národa. V tehdejší situaci měla tato myšlenka státotvorný význam. Čechům umožnila bránit se koncepci německé střední

Evropy a pro Slováky znamenala záchranu před maďarizací. Jednalo se však o fikci, která byla na české straně ve velké většině podporována, zatímco na slovenské byla často akceptována jako konstrukce, která může být opuštěna, jakmile splní své poslání. Znamenala také, že československý stát bude státem s národnostními menšinami, což zároveň představovalo jeden z jeho největších problémů. Pokud totiž Češi a Slováci argumentovali pro vznik státu právem na sebeurčení, bylo otázkou, zda toto právo je možno upírat i dalším národům, zejména německy a maďarsky mluvícímu obyvatelstvu. Po překonání pokusu německy mluvícího obyvatelstva o secesi a spojení s Německým Rakouskem, došlo sice na pařížské mírové konferenci v zásadě k uznání historických hranic (pro české země), zároveň velmocí prosadily koncepci ochrany národnostních, rasových a náboženských menšin pod dohledem Společnosti národů. V meziválečném období pak Československo přijalo řadu opatření, kterými mělo zajistit právní ochranu menšin, i když část předpisů byla přejata již z rakouského práva a jednalo se o vzájemnou souvislost mezinárodněprávní, ústavní, správní, trestní i soukromoprávní problematiky. Ve třicátých letech a zejména v roce 1938 se však mělo ukázat, že menšinový problém přesahuje vnitropolitický rozměr československého státu a menšinová otázka se stala záminkou pro Hitlerovu agresivní politiku vedoucí ke zničení Československa, jak vzniklo v letech 1918/1920. To však již má souvislosti s jinými „magickými“ osmičkami, ke kterým se jistě též na stránkách Právněhistorických studií vrátíme.

Jan Kuklík, předseda redakční rady

doi: 10.14712/2464689X.2018.36

Národní výbor přejímá správu československého státu.

Praha byla dnes jevitím vrcholným okamžikem. Po správné o kapitulaci Rakouska se slovo přeložilo do rukou Národního výboru, aby okamžitě učinilo neodkladná opatření.

V hodných poledních odobrali se zástupcové Národního výboru, místopředseda Švehla, dr. Rašín, UDR. Soukup a poslanec Stříbrný na místopředsedu Hr. Coandeanove odjezd do Vídne. Zástupcové Národního výboru oznámili viceprezidentovi Kojinovi, že Národní výbor přejímá dnešním dnem veřejnou správu, že dosavadní řízení vykonávají zastupující a stávají se na další rozhodnutí v plné moci. Aby celá likvidace a odevzdání všech věcí do rukou nového státu československého bylo provedeno co nejrychleji při zachování naprosté pořádku a klidu.

Na to se zástupcové Národního výboru odebrali. K prezidentovi zemské správní komise hr. Schönbornovi,

jež oznámili, že Národní výbor přejímá od dnešního dne budovu zemského sněmu se zasedací síní se svolením. Uvádění zemského představenstva půjde nerušeně dále.

Dopoledne byl převzat do správy národa Válečný ohláni ústav.

Zástupcové Národního výboru místopředseda Švehla a jednatel Dr. Soukup dostavili se do sídlovna ústavu společnosti se slouží nové správní komise. Místopředseda Švehla promluvil se shromážděným přednostím a vzal je do slibu podání ruky. Jmenem představenstva prohlásil místopředseda rada Schwaizer, že důvěřivost plnit bude všechny povinnosti k národu a novému státu věrně a oddaně. Správní komise se na to konstatovala a zvolila do svého představenstva dra. Víškovského, posl. Jiříška, prof. dra. Němce a red. Svobodu.

Na Václavském náměstí došlo v hodných poledních k ohromným projevům. Zástupci lidí oslavili celé náměstí.

Všude vlají prapory. Všechno je vzrušeno, lidé jsou šťastní a v nejlibším rozkořeni navzájem se celují. Vůz, v němž je zástupcové Národního výboru, předseda Švehla, JUD. Rašín, JUD. Soukup a posl. Stříbrný, byl obklopen rozrušenými davem. Zástupcové Národního výboru sdělili výsledek svého jednání a žádali, aby od dnešního dne poslání byli všichni rozkazů Národního výboru a zachovali všude vzorný pořádek.

Projevy tyto byly přijaty s jásotem. Co toto píseme, procházejí zástupci městem za zpěvu národních písní.

Každý učiní záležitost všechno, aby tyto veliké historické chvíle, které prožíváme, nebyly porušeny žádnými výstupy nebo výstřednostmi. Surchovaným zájmem národem toho kategoricky vyzýváme.

Kapitulace Rakouska.

Rakousko-Uhersko žádá oddělení a okamžitě příměří. — Armáda strážcem klidné likvidace Rakousko-Uherska. — Německo osamoceno.

V Praze, dne 28. října 1918.

Dvojpolek, který zbyl z bývalého čtyřspolku t. zv. středních mocností, vězeříkem přestává trvat. Rakousko-uherská vláda přijímá veškeré podmínky Wilsonovy a nad to jest ve smyslu jeho rozborů i ochotna odděleně vyjednávat o okamžitě příměří a to aniž by vyžádala výsledku jiného vyjednávání.

To jest podstata odpovědi rakousko-uherské vlády na notu Wilsonovu ze dne 18. října.

Odpověď tato byla dána až 27. října, tudíž teprve po devíti dnech, ve kterých dohodová vojska stannu na jihovýchodních hranicích a někde snad už dokonce přeláza dunajskou čáru, a ve kterých propukla ještě italská ofenzíva.

Devět dnů váhala rakousko-uherská vláda učiniti krok, jehož nezbytnost byla patrna všemu světu a zejména musela být jasná všude. Váhala, až olomplu svůj krok i o poslední publiké ochoty a dobré vůle, rozpakovala se tak dlouho, až válečné události jí rozhodnutí vynutily.

Francouzové přešli Dunaj. Podle pověstí, jež zpravidla se zřítu ukazují faktem, stojí dohodová síly na pád uherské, italské zahájily ofenzívu a bojují na východ. břehu Piavy. 25. října jsme zde ofenzívu vysvětlovali pohybnými politickými, totiž pobídnouti Rakousko-Uherska na cestě k míru stál co stál a důmyslně vahnati monarchii tam, kam vchvali Bulharsko a Turecko.

Dnes tam Rakousko-Uhersko jest. Armáda a lodní rozkaz císaře Karla, datovaný 23. října, publikovaný však teprve 27. října, praví, že blíží se den návratu a míru. Jeho řádky nevaně duch vojenský. Ne k statečnosti na bojích, nýbrž ke každému výstupu a o ní mluví císař rakouský. Ke každému o ně se rozšířiti musí všechny útoky a vlnu bití, neboť doba jest plná

vzájemných zmatků. Ty nesmějí vaiknouti do vojska a loďstva. Tak jako (branná moc) vstoupila do války, tak přejde také ohrožení přítomnosti, klidné a sebevědomé, čestné a věrné, ke blahu všech národů.

Záleží na klidné, hladké likvidaci rozbořeného se Rakousko-Uherska. Armáda, která kdysi vyslala do pole, aby uskutečnila imperialistické sny, která porážejí bojovatí musela o existenci říše, dnes má býti strážcem pokojného rozchodu.

Na belgickém bojišti — podle německé zprávy — není bitevních akcí ani ve Flandřích. Severní křídlo fronty zůstalo tam, kam je posunul německý ústup. Spojenci zahájili své operace proti Gandu zase jako obchvat. Zatím však jest založeno jen jižní rámě směru na Audenard, před nímž se zápasí v rovině mezi Lysem a Seldou. Útok v tomto směru jest účelnější než by byl útok na nejsevernějším křídle poněvadž klín zde vražený má dvostrannou působnost: levým bokem podlamuje severní úsek německé fronty, pravým bokem naléhá na úsek u Tournay.

Na Šeldě

stojí Angličané u samé řeky sev. od Tournay, kde už před několika dny byly hlášeny jejich pokusy a přechod. Pod ním fronta probíhá místy Bruyelles, Hollain, Maulde (na hranicích belgicko-francouzských), Brail, Qydomes, obchází západně Condé a přes Bruay k Valenciennes.

Jižně od Šeldy

Angličané pokračují v území poloka Rhonelle k silnici Valenciennes—Quesnoy. Mezi tímto místem a Landrecies přešli silnici spojovací tato města a bojují o les Mormalský.

Osvobozený národ.

Konečně lidmi tedy! Jediný velký výkřik radosti zni celou zemí od Šumavy k Tatrám. Jme svobodní jako národ, svobodní jako jednotlivci. Poroba, která po tři staletí nás pokořovala, dusila, ničila, jest skončena.

Bezpodmínečné přistoupení na Wilsonovy podmínky jest posledním slovem, které vyslovuje Rakousko. Dnes už půjde jen o provedení likvidace poměrů starých a přechod do poměrů nových.

V těžké době přechází do našich rukou vláda českých věcí. Je potřeba na všech stranách především sřizlivého rozumu a rozvahy u vůdců národa i u všech jeho příslušníků, aby rodící se stát náš neopyl ve svém počátku ničím ochromen. Jest nutno v řádném chodu udržeti celé ústrojí správy, vyřizovací a dopravní, jest potřeba, aby žádným nebyl rušena souhada národní společnosti, aby všude bylo jasno, že železná křídla a solidarita ovláda celý vládní organizmus.

Každý stůj na svém místě! Každý postav v této chvíli do služeb národa a státu československého všechnu sílu, kterou v sobě má! Každý působ ve svém okruhu, aby celý národ představoval jednotný nerozborový celek.

Dějiny volají nás na jevišti světové. Vzkročme naň radostně, důstojně, slavně!

Rakousko-Uhersko navazuje styky s československou vládou v Paříži.

Z Vídne, 28. října. (Tif.)

Hr. Andrassy navázal styky s národní vládou československou v Paříži.

Vybrané články z deníku Národní listy č. 115 ze dne 28. října 1918. Zdroj: Digitální knihovna Kramerius. Dostupné online na: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPageDoc.do?it=&id=8358903&picp=&idpi=15429408> a <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPageDoc.do?id=8358904&picp=&it=&s=djvu> [15. 10. 2018].

Lide československý!

Tvá odvážný sen stal se skutkem. Stát československý vstoupil dnešního dne v řadu samostatných, svobodných, kulturních států světa. Národní výbor, nadaný důvěrou veškerého lidu československého, přejal jako jediný a oprávněný a odpovědný činitel do svých rukou správu svého státu.

Lide československý! Vše, co podnikáš, podnikáš od tohoto okamžiku jako nový svobodný člen velké rodiny samostatných, svobodných národů.

Novými členy v těchto chvílích zahalují se nové, bohdá slavné dějiny Tvoje.

Nezklamě očekávání celého kulturního světa, který se Zehnáním na rtech vzpomíná Tvých slavných dějin, jež vyvrcholily v nesmírné výkony československých legií na západním bojišti a v Sibiři. Celý svět sleduje Tvoje kroky do nového života. Tvůj vstup do země zaslíbené. Zachovej štít čistý jako lei zachoval Tvá národní vojska: československá legie. Bud' si stále vědom, že jsi občanem českého státu nejen se všemi právy, nýbrž i povinnostmi.

Na počátku velkého čina ukládá Ti Národní výbor, ode dneška Tvá vůle, aby Tvé chování a Tvá radost byly důstojny veliké chvíle nynější. Naši osvoboditelé Masaryk a Wilson, nesmi být zklamáni ve svém přesvědčení, že do byli svobody lidu, který dovede sám sobě vládnouti, ni jediným rušivým činem nesmi být zkaleny nynější veliké okamžiky, ni jediný z Vás nesmi se dopustit ničeho, co by mohlo vrhnouti stín na čistou lásku národa.

Každý z Vás musí bezvýhradně šetřit všeho, co jinému leží svato.

Svobody osobní, majetku soukromého nesmi být dotčeno. Podrobně se bezvýhradně rozkazu Národního výboru.

V PRAZE, dne 28. října 1918.

Za Národní výbor československý:

Dr. Fr. Soukup v. r. Dr. Vavro Šrobár v. r. Antonín Švehla v. r.
Jiří Šifbrný v. r. JUDr. Alois Rašín v. r.

Zákon, vydaný Národním výborem dne 28. října 1918.

Samostatný stát československý vstupil v život; aby zachována byla souvislost dosavadního lidu, právního se stavem novým, aby nastalý přechod k novému životu.

Národní výbor jedinem československého národa, jako vykonavatel státní svrchovanosti, nařizuje:

Článek I.
Státní forma československého státu určí Národní shromáždění československého v Praze, dne 28. října 1918.

Ant. Švehla v. r.
Jiří Šifbrný v. r.

stava Národní radou v Paříži, jako orgánové jedinomyslné vůle národa.

Naš se tak stáno, vykoná státní svrchovanost avšak státu Národní výbor.

Článek II.
Veškeré dosavadní zemané i říšské zákony a nařízení zůstávají pravnými v platnosti.

Článek III.
Všecky úřady samosprávné, státní a župní, četavy státní, zemské, okresní, žup-

Dr. Vavro Šrobár v. r.
(L. S.)

ni a obecní jsou podřízeny Národnímu výboru; prosazují úředně a jedací die dosud platných zákonův a nařízení.

Článek IV.
Zákon tento nabývá platnosti dočasným dnem.

Článek V.
Předsednictvo Národního výboru se skládá, aby tento zákon provedlo.

Dr. Alois Rašín v. r.
Dr. Frant. Soukup v. r.

Vybraný článek z deníku Národní listy č. 117 ze dne 29. října 1918. Zdroj: Digitální knihovna Kramerius. Dostupné online na: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPageDoc.do?it=&id=8358907&picp=&idpi=15429416> [15. 10. 2018].

Československé légie v Rusku – právní problémy

Jozef Beňa

*Právnická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislavě
Kontaktní e-mail: jozef.bena@flaw.uniba.sk*

Czechoslovak Legions in Russia – Legal Problems

Abstract:

An author examines the status of the Czechoslovak army corps (legions) in Russia during the years 1918–1920 from the perspective of the international law and also the constitutional law in the context of the Great Russian Revolution and the genesis of the Czechoslovak state. The Czechoslovak army corps in Russia were created in the October of 1917. It became an autonomous part of the French army. After the agreement with the Russian Soviet government the transfer of the Legions through the whole Russia to Vladivostok under the difficult conditions dictated by the Brest-Litovsk Peace started. It was the source of the conflict, after which the anti-bolshevik uprising and also the general military intervention of the Allies planned on the June, then September of 1918 commenced. By the international acts of France, Great Britain and USA the status of legionaries (from June till September) was changed. They became the army of the Czechoslovak state, which was in *statu nascendi*, and also had the status of Allied army, which was supposed to stay in Russia. Legions in 1919 guarded the Siberian Railway and supported the “Russian state” headed by Admiral A. V. Kolchak, “the highest ruler of Russia”. From February of 1920 after the decision of Allies and after the truce agreed with the Soviet government the evacuation of the Legions to their homeland, the new state of Czechoslovakia, to the creation of which the Legions significantly contributed, took place.

Keywords:

Czechoslovak Army Corps in Russia – legal status; evacuation of the Czechoslovak army from Russia; Allied army of Entente Powers; avant-garde of the Allied military intervention for support of Russian people; army convention of the Czechoslovak Legions (from the 21st till the 23rd of May, 1918 in Chelyabinsk); international recognition of the Czechoslovak nation; Czechoslovak National Council (CSNC); Committee of Members of the Constituent Assembly (“Komuč”) in Samara; Directory and

Provisional All-Russian Government in Ufa or Omsk; A. V. Kolchak; Memorandum of the representatives of Allied Powers and USA in Russia on the situation in the Czechoslovak Army (the 13th November, 1919, Irkutsk)

Kľúčové slová:

Československý armádny zbor v Rusku – právne postavenie, evakuácia československej armády z Ruska; spojenecké vojsko dohodových mocností; avantgarda spojeneckej vojenskej intervencie pre pomoc ruskému ľudu; zjazd československých légii (od 21. do 23. mája 1918 v Čeljabinsku); medzinárodné uznanie československého národa; Československá národná rada (ČSNR); Výbor členov Ústavodarného zhromaždenia (Komuč) v Samare; Direktórium a dočasná všeruská vláda v Ufě a Omsku; A. V. Kolčak; Memorandum zástupcov dohodových mocností a USA v Rusku o situácii v československej armáde (13. novembra 1919, Irkutsk)

DOI: 10.14712/2464689X.2018.37

Predmetom nášho príspevku je niekoľko okruhov problémov. Právny status, resp. vývoj právneho postavenia československých vojenských síl v Rusku v rokoch 1918 až 1920; popis a právne hodnotenie ich vojenského pôsobenia a činnosti; rozbor pomeru československých légii k boľševickej vláde ruského štátu s názvom Ruská sovietska federatívna socialistická republika (RSFSR) a najmä k ruským liberálnym, konzervatívnym resp. monarchistickým vládam, k politickým útvarom na území Ruska, ktoré pretendovali na postavenie pokračovateľa, kontinuantu ruského štátu.

Pri pojednávaní o právnych problémoch sa zameriavame na základné otázky, ktoré patria do problematiky medzinárodného práva a sekundárne do ústavného či štátneho práva. Neusilovali sme sa rozšíriť tému na komplexný rozbor právnych problémov, ktoré by sa týkali problematiky verejného i súkromného práva.

Heuristickým základom príspevku sú pamäti zakladateľov československého štátu T. G. Masaryka, E. Beneša a ďalej príslušná časť z diela F. Peroutku, „Budování státu“.¹ Práve pamäti prvých dvoch prezidentov ČSR sa týkajú základných politických problémov, vnútropolitických i medzinárodných otázok. V ich memoároch sú zaradené aj rozhodujúce, možno najdôležitejšie dokumenty, ktoré majú priamu relevanciu medzinárodnoprávnu, resp. ústavnoprávnu. Pracoval som aj s memoármi generála Maurice Janina, veliteľa légie na Sibíri.²

Problematika právnych aspektov postavenia légii v Rusku možno povedať, že čaká na svoje meritórne spracovania. Predkladaný príspevok je možno jedným z prvých pokusov o právnický a historický pohľad, celkový a rámcový, i keď do značnej miery aj fragmentárny.

Paralelne s tým ako sa bude znásobovať špeciálne právnický, historický výskum v téme légii v Rusku, kontexte vtedajších ruských vlád, bude sa prehľbovať aj využitie rozsiahlej memoárovej literatúry, článkov v dobových periodikách, aj vtedy publikovaných súborov

¹ MASARYK, T. G. *Světová revoluce*. Praha: Orbis, 1925; BENEŠ, E. *Světová válka a naše revoluce*. I., II., III. díl. Praha: Orbis a Čin, 1927; PEROUTKA, F. *Budování státu*. 1–2, 1918–1919. Praha: Academia, 2003.

² JANIN, M. *Moje účast na československém boji za svobodu*. Praha: J. Otto, 1926.

dokumentov, edícií prameňov.³ V tomto zmysle iste v budúcnosti pri práci na tejto problematike využijem tieto dokumenty, pramene, resp. podujmem sa na špeciálny archívny výskum. Podotýkam tieto skutočnosti hneď úvodom a do istej miery ako sebareflexiu. Pre predkladaný príspevok som vychádzal z prameňov obsiahnutých v edícii „Dokumenty a materiály k dejinám československo-sovietskych vzťahov“, a to z ich kritického overenia a hodnotenia.⁴ Dokumenty uverejnené v tretej časti memoárov E. Beneša, Světová válka a naše revoluce, boli prioritným prameňom pri poznaní právnych aspektov postavenia a pôsobenia légii.

Dogmatickú a schématickú stalinskú koncepciu vzniku ČSR a prezentovania úlohy československých légii v Rusku v rokoch 1917–1920, ktorá sa v slovenskej všeobecnej historiografii spája najmä s monografiou Štefánikovská legenda a vznik ČSR (L. Holotík, z r. 1958 a 1961) vyvrátili monografie a kolektívne diela slovenských historikov, konkrétne Š. Štvrtecký o M. R. Štefánikovi (1990), D. Kováč v príbehu priateľstva Štefánika a veliteľa československých légii M. Janina z r. 2001, edície archívnych dokumentov z francúzskeho ministerstva obrany (M. Kšíňan) z r. 2009.⁵ Dielom vytvoreným aj z doteraz nepoužitých archívnych prameňov z ruskej proveniencie z knižnice Kongresu USA, je trojzväzková práca, amerického historika českého pôvodu, Miroslava Victora Fic, zameraná na légie v Rusku a boj za vznik Československa, publikovaná v r. 2008 v Brne.⁶ Využili sme tento opus pre vyvodenie právnych konzekvencií, pre poznanie právnych problémov našej témy.

Historickoprávnu metódou, vychádzajúc z dokumentov s právnou relevanciou, ich zosumarizovaním, syntézou a roztriedením v čase sa usilujeme o poznanie vývoja právneho postavenia československého vojska v Rusku v rokoch 1918 až 1920, v celkovom kontexte vývoja ruskej boľševickej revolúcie, s rezonanciou na genézu a vyhlásenie československého štátu. Zaoberáme sa tiež i keď fragmentárne aj otázkami ruskej štátnosti, viacerými problémami v súvislosti s vytváraním ruských liberálnych i konzervatívnych až monarchistických protiboľševických vlád, ich predstavami aj právnou koncepciou, medzinárodným uznaním.

Článok z hľadiska jeho témy spájame so stým výročím vzniku československého štátu, ako skromný príspevok k tomuto jubileu. Činnosť légii v Rusku viedla k ich uznaniu za samostatné spojenecké vojsko. Rezultovala v obrovskú právnu udalosť, a to uznanie československého štátu v stave zrodu, aj jeho uznanie *de iure*. Sú to právne skutočnosti excelentného významu. Spojené sú už sto rokov do jednoty československého vojska v Rusku a vytvorenia československého štátu.

---

³ Viď: MERHOUT, C. *Dokumenty našeho osvobození*. Praha: B. Kočí, 1919; periodikum: *Naše revoluce*, príslušné ročníky.

⁴ AMORT, Č. [et al.] (eds.). *Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů*. Praha: Academia, 1975.

⁵ ŠTVRTECKÝ, Š. *Náš Milan Rastislav Štefánik*. Bratislava: Smena, 1990; KOVÁČ, D. *Štefánik a Janin. Příběh přátelství*. Bratislava: Dilema, 2001; GUELTON, F. – BRAUD, E. – KŠIŇAN, M. (eds.). *Milan Rastislav Štefánik v archívnych dokumentoch Historickéj služby francúzskeho ministerstva obrany*. Bratislava: VHÚ – Ministerstvo obrany SR, 2009.

⁶ FIC, M. V. *Československé legie v Rusku a boj za vznik Československa 1914–1918. III. díl*. Brno: Stillus Press, 2008.

Právne postavenie československého vojska v Rusku v rokoch 1918 až 1920, periodizácia

Zhrňujúcim, sumarizujúcim spôsobom periodizáciu právneho postavenia československého vojska v Rusku možno urobiť asi takto:

1. Prvá etapa či protoetapa vývoja československého vojska: jeseň 1914 – máj 1917. Začína od Českej družiny (1914), cez strelecký pluk a streleckú brigádu (1917).⁷ Tvorilo ich do tridsaťtisíc mužov väčšinou občanov ruského štátu, českých a slovenských starousedlíkov, neskôr aj dezertérov, resp. zajatcov z rakúsko-uhorskej armády. Dané vojenské útvary mali ruských dôstojníkov, ruština bola veliacou rečou, patrili do Ruského vojska. Uvedené vojenské formácie boli z hľadiska medzinárodného práva vojnového, **súčasťou ruského vojska**.⁸

2. Druhá etapa: československý armádny zbor v Rusku (október 1917) – na jeseň mal viac ako 60 000 mužov,⁹ umiestnený bol vo frontovej línii na Ukrajine (preslávil sa v bitke pri Zborove).¹⁰ Formálno-právne bol **súčasťou ruskej armády**. Organizačne však bol s ruskou armádou vo voľnom vzťahu, ktorý **sa menil** na nezávislý, **samostatný**, oddelený od tejto armády a štátu.

3. Tretia etapa: **od ruskej armády osamostatnený** československý vojenský zbor Deklaráciou Československej národnej rady vydanou v Kyjeve dňa 7. februára 1918¹¹ bol vyhlásený **za časť autonómnej československej armády vo Francúzsku**.¹² Z hľadiska medzinárodného práva vojnového sa tieto útvary československej armády stali **súčasťou francúzskej armády**. Taký bol ich status, právne postavenie navonok, vo vzťahoch k tretím stranám, resp. štátom. Úspechom T. G. Masaryka ako veliteľa tohto zboru bolo, že dohodol s generálom Muravjevom (sovietskym bolševickým veliteľom v Kyjeve) zmluvu, ktorou sa vojenskému zboru zaručila „prísna ozbrojena neutralita“¹³ a voľný odchod z Ruska do Francúzska.¹⁴ Muravjev nemal námietok ani proti vydržiavaniu zboru inými vládami.

⁷ Por.: Rozkaz gen. Duchonina, generála ubytovateľa najvyššieho veliteľa, o premene československej brigády na československú streleckú divíziu. (V hlavnom stane, dňa 26. júna 1917). In: BENEŠ, *Svetová válka, III*, s. 611.

⁸ Por.: MASARYK, *c. d.*, s. 194 a 195. Por. tiež: „Chronologická schéma“ vývoja uznania Národnej rady a légii spojencami od začiatku vojny, s. 6.

⁹ AMORT, *Dokumenty, díl II.*, s. 24.

¹⁰ Por.: Správa zo stanu vrchného veliteľa zo dňa 3. júla 1917 o bitke československej brigády u Zborova. (V hlavnom stane, dňa 3. júla 1917). In: BENEŠ, *Svetová válka, III.*, s. 612–613.

¹¹ Por.: Deklarácia ČSNR vyhlasujúca československé vojsko vo všetkých dieloch predchádzajúceho ruského štátu za časť autonómnej československej armády vo Francúzsku. (V Kyjeve, dňa 7. februára 1918). In: BENEŠ, *Svetová válka, III.*, s. 626–627.

¹² T. G. Masaryk vyhlásil dňa 7. februára 1918 československé vojsko za regulárnu súčasť francúzskej armády podľa dohovoru s francúzskou vojenskou misiou, aby tým posilnil pozíciu vojska. Nasledujúci deň bolševické vojská obsadili Kyjev. Nominálne právne od tohto dňa stal československý vojenský zbor (korpus) súčasťou armády Francúzska, pôsobiacej mimo francúzske štátne územie. Por.: MASARYK, *c. d.*, s. 207.

¹³ Por.: Zmluva medzi štábom II. československej divízie a velením jasinovského oddielu donského vojska o prísnej ozbrojenej neutralite československých vojsk (V Jagotíne, dňa 31. januára 1918). In: BENEŠ, *Svetová válka, III.*, s. 625–626.

¹⁴ Por.: MASARYK, *c. d.*, s. 345. Por. tiež: Náčelník štábu vrchného veliteľa Muravjeva komisárovi československých vojsk prof. Masarykovi: oznamuje, že vrchný veliteľ Murajev nemá námietky proti doprave československého vojska do Francúzska a proti jeho vydržiavaniu inými vládami. (V Kyjeve, dňa 16. februára 1918). In: BENEŠ, *Svetová válka, III.*, s. 627–628.

4. Štvrtá etapa: pri evakuácii **československého vojska z Ruska** mal československý armádny zbor právny status **skupiny slobodných občanov berúcich určité množstvo zbraní pre sebaobranu zachovávajúcich lojalitu k sovietskemu štátu** (dohoda z 26. marca 1918). Zbor, légie nemali mať povahu „bojovej jednotky“, mali mať prideľovaných nových sprievodcov do Vladivostoku, ktorí mali „hájiť nedotknuteľnosť Čechoslovákov ako organizovaného celku“.¹⁵ V dramatickom vývoji pri transporte légii v početných vlakových súpravách došlo však k podstatnej zmene. Právne postavenie légii bolo akoby plynule, jednostranným úkonom zmenené, na status: **spojenecké vojsko Dohody pod ochranou a starostlivosťou dohodových mocností** (podľa vyhlásenie dohodových veľvyslancov, 4. jún 1918).

5. Piata etapa: **transformácia legionárov, légii a aj ich medzinárodnoprávneho postavenia v niekoľkých dimenziách v období máj 1918 – september 1918.**

Zásadnými zmenami v porovnaní s predchádzajúcim obdobím boli tieto:

A) légie, ktoré mali cestovať podľa podmienok určených sovietskou vládou ako skupina slobodných občanov, sa zmenili na bojové jednotky; došlo k celkovej premene konania légii;

B) a) záväzok zachovania lojality vo vzťahu k vláde štátu, po území ktorého sa pohybovali, sa zmenil na ozbrojenú protisovietskú akciu, resp. na vojenské protibolševické povstanie na rozsiahlom teritóriu (Povolžie, Ural, Sibír); b) spojený bol s podnietením a podporou domácich síl občianskej vojny a protibolševickej kontrarevolúcie, s vojenským krytím týchto podujatí;

C) došlo k transformácii československého zboru z pôvodného statusu ako autonómnej časti armády Francúzska, na spojenecké vojsko Dohody, na vojsko československého štátu *in statu nascendi* (v stave zrodu);

D) dohodové spojenecké vojsko československého štátu *in statu nascendi*, ktoré bolo na pochode (dopravovalo sa) do Francúzska, sa zmenilo na vojenský zbor tvoriaci avantgardu (predvoj) veľkej ozbrojenej spojeneckej intervencie dohodových mocností, Japonska a USA v Rusku.¹⁶ **Légie sa od rozhodnutia za odchod z Ruska posunuli k rozhodnutiu zostať v Rusku ako avantgarda spojeneckej vojenskej intervencie pre pomoc ruskému ľudu.**

6. Šiesta etapa: **zmena légii od armády štátu v stave zrodu, na armádu československého štátu, na jeho expedičný zbor v Rusku a na spojenecké vojsko dohodových mocností**; a to *eo ipso* vyhlásením československého štátu dňa 28. októbra 1918. Na základe svojej právomoci ministra vojny ČSR M. R. Štefánik pretvoril rozkazom z 1. februára 1919 armádny zbor na československé vojsko na Rusi o troch divíziách.¹⁷ Vydaním rozkazu č. 588 podpísaného dňa 16. januára 1919 (základný reorganizačný rozkaz) sa zrušili

¹⁵ Por.: Telegram ľudového komisára Stalina zástupcom československého armádneho zboru o uznesení rady ľudových komisárov o podmienkach slobodnej cesty československého armádneho zboru do Vladivostoku. (V Moskve, Kremľ, dňa 26. marca 1918). AMORT, *Dokumenty, díl II.*, s. 62.

¹⁶ „Pripraviť túto intervenciu bezodkladným vytvorením spojeneckej avantgardy na sibírskom východe.“ A podľa memoranda Najvyššej vojnej rady Dohody z 2. júla 1918: „Intervencia na Sibíri je skutočne nevyhnutná ako pre ochranu Čechoslovákov, tak aj pre využitie možnosti ovládnuť Sibír, možnosti, ktorá sa samozrejme už nikdy nebude opakovať.“ Por.: Výňatok zo správy náčelníka francúzskeho generálneho štábu Albyho o použití čs. vojska v Rusku. (Dňa 2. júla 1918). In: AMORT, *Dokumenty, díl I.*, s. 152–154.

¹⁷ Por.: *Masarykův slovník naučný, díl IV. (Kom – M)*. Praha: Československý kompas, 1929, heslo légie, s. 376.

volené orgány a légie sa organizovali ako štandardné vojsko štátu s menovanými veliteľmi a služobnými hierarchickými vzťahmi. Československá armáda na Rusi (s veliteľom gen. M. Janinom) bola **vyhlásená za súčasť spojeneckých dohodových vojsk na Sibíri**, ktorých veliteľom bol tiež podľa anglo-francúzskej dohody francúzsky generál M. Janin. Právne postavenie československého vojska na Rusi malo dva atribúty: a) ústavnoprávny – bolo súčasťou vojsk ČSR; b) medzinárodnoprávny – bolo spojeneckým vojskom Dohody.

7. Siedma etapa: november 1919 až január 1920: **spojenci rozhodli o evakuácii československej armády z Ruska, ktorá sa realizovala od tohto obdobia**. Dňa 7. februára 1920 boli v železničnej stanici Kujtun pri meste Irkutsk prerokované a prijaté „Podmienky mierovej dohody medzi vládou RSFSR a velením československého vojska na Sibíri“.¹⁸

Incident, vzburá, povstanie

1.

Evakuácia československého vojska z Ruska ako autonómnej súčasti francúzskej armády sa uskutočňovala, vzhľadom na skutočnosť, že sa jednalo o transport vojska cudzieho štátu, konkrétne mocnosti Dohody, po teritóriu štátu, v ktorom iba pred tromi mesiacmi uchopila štátnu moc sociálne-demokratická robotnícka strana Ruska (bolševikov), ktorá sa ju usilovala rozšíriť na celé územie Ruska a upevniť voči jestvujúcim silám odporu. Situácia v Rusku už v čase začatia transportu légii (marec 1918) mala potenciálne znaky občianskej vojny, ktoré však nová moc potláčala a v centrálnej časti Ruska si ju upevnila. Z medzinárodnoprávneho hľadiska po veľkej a úspešnej ofenzíve vojsk ústredných mocností (najmä Nemecka, Rakúsko-Uhorska), kedy hrozila obsadenie Moskvy aj Petrohradu (historicky oboch hlavných miest Ruska), uzatvorila sovietska vláda s útočníkmi mierovú zmluvu, ktorú po tvrdom politickom boji napokon ratifikovala. Pomery v Rusku boli výrazne destabilizované. Hrozil ďalší prevrat, v lepšom prípade prirodzená smrť sovietskej štátnej moci, jej eutanázia, príp. očakávaná „reštaurácia Ruska“ ako samoderžavia, resp. v menšej miere prevrat republikánsky a konštitučný.¹⁹ Každopádne sa očakával štátny prevrat, výbuch občianskej vojny, ako aj možné zásahy zo strany cudzích mocností do Ruska. Uzavretím mieru s ústrednými mocnosťami porušila sovietska vláda svoj záväzok z roku 1914 vo vzťahu k štátom Dohody (Francúzsku a V. Británii) o tom, že neuzavrie separátny mier. Všetky uvedené činitele oddelene i vo svojej jednote určovali, vplývali na to, ako sa právne bude riešiť transport československého vojenského zboru, ktorý subjekt (vládný, vojenský štátny orgán) bude o ňom rozhodovať, ktorý bude zmluvnou stranou. Determinovali aj formu a obsah tejto zmluvy, dohody, dohovorov a tiež na ich realizáciu. Menili sa a zmenili sa aj so zmenami politických, resp. mocenských pomerov.

Prvou písomnou listinou (dohodou) o transporte légii bola listina vydaná veliteľom sovietskych vojsk, generálom Muravjevom, 7. februára 1918 v Kyjeve, ktorú tento odovzdal predsedovi Československej národnej rady (ČSNR) T. G. Masarykovi dňa

¹⁸ In: AMORT, *Dokumenty, dil I.*, s. 324.

¹⁹ Výňatok z dopisu tajemníka Odbočky čs. Národnej rady pre Rusko J. Klecandu prezídiu odbočky zámeroch s čl. vojskom v Rusku. Autor tu píše, že v blízkej dobe sa očakáva prevrat, a to prevrat jedného z troch druhov: a) znovuzriadiť samoderžavné cárstvo; b) konštitučne monarchistické nálady strany kadetov; c) nálada republikánka, menševikov, eserov etc. Por.: AMORT, *Dokumenty, dil I.*, s. 64–65.

16. februára 1918. Listina sa jej odovzdaním a prijatím stala dohodou.²⁰ Zaručovala légiiam ozbrojenú neutralitu a voľný pochod do Francúzska. Ustanovenia tejto listiny boli zmenené vzhľadom na nové medzinárodnoprávne postavenie RSFSR podľa Brestlitovskej mierovej zmluvy, ktorú uzatvorila s cisárskym Nemeckom a ktorá bola ratifikovaná dňa 15. marca 1918. Ruský sovietsky štát bol podľa tejto mierovej zmluvy v postavení porazeného štátu. Povinný bol rozpustiť svoju armádu a námorníctvo, platiť vysoké kontribúcie, súhlasiť s nemeckou okupáciou temer polovice európskej časti Ruska. Ako porazený štát sa RSFSR zaviazalo, že na jeho územie nemôže vstúpiť armáda, vojenský útvar žiadneho štátu, s ktorým je Nemecko vo vojnovom stave (teda štátov Dohody), bez toho, aby toto vojsko nebolo odzbrojené. Porušenie týchto ustanovení Nemecko mohlo považovať za *casus belli*, dôvod a titul obnovenie vojenských operácií ústredných mocností proti ruskej sovietskej vláde, až po jej úplnú debeláciu.

Pochod (transport) vojenského zboru cudzieho štátu cez teritórium Ruska, bolo potrebné odsúhlasiť s vládou Ruska. Stalo sa tak dohovorom medzi československým zborom a sovietskou vládou (RLK RSFSR) o odchode československého korpusu, ktorý bol uzatvorený 26. marca 1918. Bol to dohovor podľa verejného práva, dvojstranný úkon, oferta ako žiadosť vedenia légii, prijatý úkonom sovietskej vlády, ktorý mal povahu podmienok určených touto vládou, ktorú akceptovali légie, resp. Odbočka Československej národnej rady v Rusku. V právomoci sovietskej vlády bolo tento dohovor podľa verejného práva upravovať, meniť jeho podmienky. V bežnej komunikácii dostali tieto podmienky transportu názov „penzský dohovor“. Reflektoval už ustanovenia ktoré boli sovietskej bolševickej vláde nadiktované Nemeckom, Rakúsko-Uhorskom, resp. ústrednými mocnosťami ako víťaznými štátmi. Sovietska bolševická vláda prijala návrh predstaviteľov československého zboru aj za týchto podmienok mierovej zmluvy, teda s týmito dôležitými zmenami v porovnaní s predchádzajúcou dohodou, resp. dispozíciami. Légie nemali cestovať ako bojové jednotky, ale ako skupina slobodných občanov, ktorí vezú so sebou určité množstvo zbraní pre sebaobranu. Zbrane na sebaobranu boli určené proti prepadnutím kontrarevolucionármi. Určilo sa, že na tisíc mužov to môže byť sto pušiek a jeden guľomet. Limitovaniu množstva zbraní, ako aj striktnému vymedzeniu ich účelu, prikladala RLK nie malú, ale významnú relevanciu vo svoji podmienkach slobodnej cesty légii do Vladivostoku.

Súčasne sovietska vláda nariadila určiť pre légie nových, spoľahlivých sprievodcov, ktorých povinnosťou je hájiť nedotknuteľnosť legionárov, a to ako osôb, aj ako organizovaného celku. Do istej miery tým kompenzovala z hľadiska ich bezpečnosti povinnosť légii odovzdať zbrane až na určené výnimky, teda ich významné odzbrojenie. Bolševická ruská vláda (RLK) sa vyjadrila, že je ochotná poskytnúť legionárom všemožnú pomoc na území Ruska pod podmienkou, že budú čestne a úprimne lojálni.²¹

²⁰ „Zmluvu s Muravjevom podpísali naši mládenci („hoši“) před dobytím Kyjeva; s Muravjevom som rokoval 10. februára 1918 v jeho železničnom salónnom vagóne za prítomnosti dohodových reprezentantov, ktorý ma zvolili za vyjednávača (sami nevedeli po rusky). Dňa 16. februára som dostal od Muravjeva listinu, zaručujúcu našim ozbrojeným vojakom voľný a nerušený pochod do Francúzska.“ MASARYK, *c. d.*, s. 209.

²¹ Telegram ľudového komisára pre národnostné záležitosti J. V. Stalina do Penzy o tom, že Rada ľudových komisárov prijala návrh predstaviteľov československého vojenského zboru a že je ochotná poskytnúť im pomoc, ak budú zachovávať úprimnú lojalitu. In: AMORT, *Dokumenty, díl I.*, s. 62.

V porovnaní s februárom 1918, kedy bola vydaná prvá listina o pochode légii do Francúzska, dohoda z 26. marca 1918 požadovala čiastočné odzbrojenie československých jednotiek, nie však úplné. Postulát čiastočného odzbrojenia československého vojska vyplýval z jeho statusu autonómnej súčasti francúzskej armády, vojska pochádzajúceho na územie Francúzska do boja s Nemeckom, bol konzekvenciou zo zmeneného medzinárodno-právneho postavenia sovietskeho štátu, ktoré vyplývalo z platnosti a účinnosti Brestlitovskej mierovej zmluvy. Vyplývalo ďalej z toho, že légie boli autonómnu súčasťou armády štátu, s ktorým bolo Nemecko a centrálna mocnosť v akútnom vojnovom stave. Mierová zmluva z Brestu vyžadovala, aby na území Ruska ako štátu, ktorý sa z pôvodného spojenca štátov Dohody v prebiehajúcej svetovej vojne zmenil na „neutrálny štát“ a jeho teritórium na „neutrálne územie“, nemohli nachádzať, ani nemohli naň vstúpiť ozbrojené sily žiadneho vo vojne proti Nemecku, resp. ústredným mocnostiam bojujúceho štátu bez toho, aby neboli odzbrojené. Čiastočné odzbrojenie légii sa pri ich transporte z Ukrajiny cez Kursk uskutočňovalo na stanici Penza.

Už v čase uzavretia dohody o odchode légii (t. j. 26. marca 1918) jestvovali spory o výklady ustanovení článku 17 Brestlitovskej mierovej zmluvy, ktorý sa vzťahoval na transport légii ako armády štátu Dohody, cez územie „neutrálneho štátu“. Interpretáciu týchto ustanovení oznámil nemecký vyslanec v Rusku, gróf Mirbach, ľudovému komisárovi zahraničných vecí RSFSR G. V. Čičerinovi. Oznámil mu dve varianty výkladu tohto článku 17 mierovej zmluvy: a) odchod légii z Ruska so zbraňami v ruke bude považovaný za porušenie tejto dohody; b) za porušenie mierovej dohody konaním ruskej sovietskej vlády bude nemecká vláda považovať aj hromadný odchod légii bez zbraní. Čechoslováci boli podľa nemeckého právneho stanoviska vojnovými zajatcami a mohli odcestovať voľne do iných krajín len ako skupina niekoľkých ľudí, nie však hromadne, po celých oddieloch, hoci aj bez zbraní.²² Nemecká interpretácia článku 17 mierovej zmluvy s Brestu vyjadrená v týchto formuláciách mala tri dimenzie: právny výklad zmluvy, a to rozširujúci; konštatovanie a tvrdenie, že vláda RSFSR svojím dohovorom o transporte légii na Východ porušila túto zmluvu; a po tretie, že toto porušenie zakladá právny titul pre *casus belli*, t. j. obnovenie vojnovnej ozbrojenej operácie proti boľševickej vláde.

Interpretácia sovietskej boľševickej vlády uplatnená pri prijatí dohody o transporte légii bola podstatne iná ako nemecká. Legionárov nepokladala za vojnových zajatcov, ale rokovala s nimi ako s vojenským útvarom, medzinárodnou vojenskou formáciou. Dohodu o ich odchode vyriešila tak, že vzhľadom na uzavretie mieru v Breste môžu odchádzať z Ruska nie ako vojaci, vojenská formácia, ale ako „slobodní občania“, ktorí majú zbrane pre sebaobranu, a to individuálnu aj ako organizovaný celok. Napriek tomuto ustanoveniu dohody umožnili sovietske boľševické orgány transport vo vlakových súpravách (ešelónoch). Dohoda o odchode légii bola nad rámec mierovej zmluvy z Brestu, resp. RLK v nej pre československé légie priaznivejším spôsobom interpretovala jej článok 17. Vo vláde RSFSR jestvoval aj ďalší výklad inkriminovaného ustanovenia, podľa ktorého legionári mali byť úplne odzbrojení. Nemali sa im povoliť držanie žiadnych zbraní, ani zbraní pre osobnú bezpečnosť.²³ Uvedené stanovisko však v tom čase neprevládalo

²² Výňatok z dopisu ľudového komisára zahraničných vecí RSFSR G. V. Čičerina diplomatickém zástupcovi RSFSR v Nemecku, A. Ioffemu. (Moskva, dňa 10. júna 1918). In: AMORT, *Dokumenty, díl I.*, s. 117–118.

²³ Por.: „Okolo 20. marca 1918 vyslovila sovietska vláda požiadavku, aby československý zbor bol odzbrojený. Príčinou bola skúsenosť, že dohoda o čiastočnom odzbrojení uzatvorená na Ukrajine, nebola

a nedostalo sa do podmienok REK pre slobodný odchod československého armádneho zboru. Právne významnou skutočnosťou bolo, že toto rozhodnutie bolo vydané v mene Rady ľudových komisárov, teda sovietskej vlády. Odbočka Československej národnej rady v Rusku vyjadrila tým svoju vôľu, že uznáva sovietsku vládu. Nemala právny status štátu, a preto nemohlo tento prejav vôle považovať ani za uznanie sovietskej vlády *de facto*, a už vôbec nie *de iure*.

Hrozba obnovenia vojny zo strany cisárskeho Nemecka viedla k tomu, že sovietske bolševické štátne orgány zmenili dohodu o transporte légii z 26. marca 1918, jej výklad, a to tak, že ju začali uplatňovať podľa nemeckého výkladu. Ľudový komisár pre vojenské a námorné záležitosti vydal nariadenie o okamžitom a bezpodmienečnom odzbrojení všetkých Čechoslovákov (stalo sa tak 7. apríla 1919)²⁴ a o zastrelení tých, ktorí budú so zbraňami v rukách klásť odpor opatreniam sovietskej moci.²⁵ Inkriminované nariadenie vydal L. D. Trockij dňa 25. mája 1918. Znakmi konania, ktorými bola splnená skutková podstata tohto zločinu, po ktorej nasledoval absolútny trest, nebola skutočnosť, že išlo o československého legionára, ani že československý legionár bol zadržaný so zbraňou v ruke (teda nepodrobil sa rozkazu o odzbrojení), ale kumulácia všetkých znakov; že išlo o československého legionára, ktorý bol zadržaný so zbraňou v ruke a kládol odpor sovietskej moci, t. j. bolo to ozbrojené konanie proti orgánu sovietskeho štátu. Podľa dokumentov v memoároch E. Beneša pre naplnenie skutkovej podstaty pre aplikáciu trestu zastrelenia stačilo, ak bol Čechoslovák zadržaný so zbraňou v ruke. Ľudový komisár vojenstva súčasne nariadil, a tým zaviedol ďalší zločin, každý ešelón, v ktorom bude hoci len jeden ozbrojený Čechoslovák, zatvoriť do zajateckého tábora.²⁶ Z vojakov dobrovoľníkov, ktorí riskovali svoj život ako dezertéri, ktorí viedli ozbrojený boj za slobodu národa a jeho štátnu nezávislosť, by boli degradovaní do ponížujúceho postavenia zajatcov. Nesporne to boli kruté, úplne drakonické opatrenia. Podľa dátumov vydania sa zhodujú s konaním

---

československým velením dodržiavaná. Viedlo to k vážnym konfliktom pri pohybe československých ešelónov. Požiadavka odzbrojenia vyplývala z medzinárodného postavenia sovietskeho štátu, z nutnosti dodržať podmienky brestskej zmluvy.“ In: AMORT, *Dokumenty, díl I.*, s. 63, poznámka č. 2.

²⁴ Podľa zásady *rebus sic stantibus*, vytvorenia podstatne iných podmienok ako jestvovali v dobe prijatia svojho rozhodnutia z 26. marca, menovite a najmä preto, že došlo k výsadbku japonského vojska vo Vladivostoku a zaktivizovala sa tam kontrarevolúcia vedená vojskami atamana Semjonova (v Čite), schválila sovietska vláda nové, resp. doplňujúce bezpečnostné opatrenia, a to, že je nevyhnutné: a) ich odzbrojenie ešelónov, b) ich preprava na východ po malých častiach, s prestávkami a v žiadnom prípade nie naraz; a c) nemožnosť pustiť ich do Archangelska, vzhľadom na to, že ich ústredné mocnosti (Nemecko, Rakúsko) považujú za svojich vojakov, teraz zajatcov, príp. dezertérov. Hľadali a nachádzali v tom aj právny dôvod pre intervenciu, zasahovanie do vnútorných pomerov Ruska. Nemecké vojská obsadili v tom čase Fínsko. Archangelsk sa nachádzal relatívne nie príliš ďaleko. Nemecko, resp. Rakúsko-Uhorsko, ako nemecký spojenc, by mohlo podľa mierovej zmluvy z Brestu žiadať vydanie svojich vojakov, teraz zajatcov, (resp. ich vydanie jako vojnových dezertérov, dokonca vojnových zradcov slúžiacich v nepriateľskom vojsku). Z tohoto titulu by mohlo rozvinúť na územie RSFSR aj svoju ďalšiu vojenskú agresiu. Por.: Telegram ľudového komisára pre národnostné záležitosti RSFSR J. V. Stalina o presune čs. ešelónov po častiach na východ. In: AMORT, *Dokumenty, díl I.*, s. 70, ako aj poznámka č. 3.

²⁵ Por.: Správa ľudového komisariátu pre vojenské a námorné záležitosti RSFSR o povstaní československého zboru. (30. mája 1918). In: AMORT, *Dokumenty, díl I.*, s. 103–104.

²⁶ Por.: Cirkulárny telegram ľudového komisára vojenstva Trockého, nariaďujúci odzbrojiť Čechoslovákov, zastreliť na mieste každého Čechoslováka, ktorý bude nájdený so zbraňou v ruke, a každý ešelón, v ktorom bude hoci len jeden ozbrojený Čechoslovák, zavrieť do zajateckého tábora. In: AMORT, *Dokumenty, díl I.*, s. 103–104.

legionárov, ktorí sa rozhodovali, ako prejsť od individuálnych akcií rezistencie k hromadnému a aktívnemu odporu, presadeniu svojich záujmov a cieľov. V samotných rozhodnutiach práve sa konajúceho zjazdu legionárov, tento nereagoval, nevyslovil sa proti týmto drakonickým opatreniam, patriacim do diapazónu represívnych decimálnych opatrení veliteľov légii v starom Ríme, proti vzbúreným vojskám. V rovnaký deň, 25. mája, sa skončil aj zjazd legionárov v Čeljabinsku, ktorý odmietol úplné odzbrojenie légii a trval na ďalšom transporte na východ.²⁷ Nóta ľudového komisára zahraničných vecí Čičerina uvádza, že „ozbrojené povstanie začalo v Čeljabinsku 26. mája“. V časovom kontexte postupnosti udalostí, sa telegramy Aralova v ľudovom komisariáte vojenstva „o rozpustení légii, o zaradení legionárov do zajateckých táborov a do družstiev“ a telegram Trockého o odzbrojení, zastavení a zatvorení do zajateckého tábora dáva do príčinnej súvislosti s povstaním legionárov.²⁸

Pri vytváraní týchto časových súvislostí sa opomína, že príkaz, aby československé ešelóny bezpodmienečne odovzdali všetky zbrane bez výnimky oficiálnym predstaviteľom miestnych soviетov vydal podpredseda národnej rady pre Rusko P. Maxa, a to dňa 22. mája 1918. Vydal ho spolu s vedúcim operačného oddelenia ľudového komisariátu pre vojenské a námorné záležitosti RSFSR S. I. Aralovom. Dôvodom jeho vydania boli prípady konfliktov medzi ešelóny a miestnymi sovietskymi orgánmi. Na prvom mieste tu bol konflikt, incident v Čeljabinsku z 14. mája 1918 a predtým konflikty na iných staniaciach magistraly a v ich mestách.²⁹ Cieľom vydania tohto príkazu bola prevencia, zabrániť ďalším konfliktom. Príkaz bol vydaný mesiac po zmene dohody z Penze, ktorou sa menilo čiastočné odzbrojenie ešelónov na úplné a všeobecné, a to 9. apríla 1918. Dohoda sa neplnila, rozmáhali sa konflikty, až po vzburu, násilnosti na železničnej stanici a v meste. Neuposlušnosť spoločného príkazu odbočky ČSNR v Rusku a ľudového komisariátu vojenstva znamenalo, že príslušný legionár bol považovaný za vzbúrenca a sám seba postavil mimo zákon.³⁰ O deň neskôr, teda 23. mája 1918 S. I. Aralov vydal rozkaz predsedovi soviетov v Penze o prijatí neodkladných opatrení na zastavenie, odzbrojenie a rozpustenie všetkých ešelónov a oddielov československého zboru. Mali z nich

²⁷ FIC, *c. d.*, s. 34.

²⁸ „Je zaujímavé, že oficiálna nota (LKZV Čičerina) doznáva, že povstanie fakticky začalo dňa 26. mája, teda šesť dní po prvom telegrame Aralova, tri dni po druhom telegrame Aralova a deň po telegrame Trockého.“ Por.: Nóta ľudového komisára zahraničných vecí Čičerina šéfovi veľkobrítkej misie, francúzskemu generálnemu konzulovi, americkému generálnemu konzulovi a talianskemu generálnemu konzulovi o rozhodnutí sovietskej vlády odzbrojiť československý armádny zbor. (V Moskve, dňa ... júna 1918). In: BENEŠ, *Světová válka, III.*, s. 652, poznámka č. 3.

²⁹ „Na Omskej železnici stojí 30 československých ešelónov. V Čeljabinsku a Issykkulu už došlo k ozbrojeným konfliktom. Československí dôstojníci agitujú proti internacionalistom medzi zajatcami. Aby sa zabránilo krvipreliatu je nutné ich rýchlejšie odoslať na trať Jekaterinburg – Archangelsk.“ Por.: Telegram predsedu západosibírskeho soviету robotníckych, vojenských a roľníckych zástupcov V. M. Kosareva a vojenského komisára S. A. Fursova Rade ľudových komisárov RSFSR na Omskej železnici v súvislosti s ozbrojenými konfliktmi s československými oddielmi. (V Omsku, dňa 19. mája 1918). In: AMORT, *Dokumenty, díl I.*, s. 79–80.

³⁰ Telegrafický príkaz podpredsedu Odbočky ČSNR pre Rusko P. Maxa a vedúceho operačného oddelenia ľudového komisariátu pre vojenské a námorné záležitosti RSFSR, československým ešelónov, aby odovzdali zbrane orgánom vlády soviетov. (V Moskve, dňa 22. mája 1918). In: AMORT, *Dokumenty, díl I.*, s. 81.

zostavovať oddiely červenoarmejcov a robotnícke družstvá.³¹ Podľa obsahu rozhodnutí prijatých na zjazde legionárov v Čeljabinsku práve tieto opatrenia – odzbrojiť, rozpuštiť ešelónov, reorganizovať ich na červenoarmejcov, pracovné družstvá – bolo podnetom nielen na rezistenciu, ale na odpor a odmietnutie týchto opatrení a bolo vystupňované do rozhodnutia začať ozbrojeného povstanie.

2.

Opatrenia sovietskych úradov sa stupňovali v dvoch rovinách, zameraniach. Vývoj, zmeny v úprave právneho postavenia légii od marca do mája 1918, možno zhrnúť a zovšeobecniť v tejto podobe:

A) Vývoj úpravy postavenia légii ako ozbrojenej, organizovanej sily:

a) čiastočné odzbrojenie (26. marca); b) úplné a všeobecné odzbrojenie, ale pokojnou cestou, so záväzkom RĽK prevziať a zabezpečiť ochranu légii a legionárov (9. apríl); c) bezpodmienečné odovzdanie všetkých zbraní bez výnimky (22. mája) pod vojenskou trestnou sankciou, že kto neuposlúchne tento rozkaz bude považovaný za vzbúrenca a postaví sám seba mimo zákon (t. j. nebude mať zaručené právo na nedotknuteľnosť osoby); d) zastavenie odzbrojenie a rozpustenie všetkým ešelónov (23. mája) s cieľom zabrániť ozbrojeným konfliktom a vzburám ako v Čeljabinsku; e) odzbrojenie Českoslovákov, zastrelenie na mieste každého Čechoslováka, ktorý bude zadržaný so zbraňou v ruke; každý ešelón, v ktorom bude len jeden ozbrojený Čechoslovák, zatvoríť do zajateckého tábora (25. mája); f) jednomyselné uznesenie zjazdu légii dňa 22. mája, a to: zbrane pred Vladivostokom nevydávať, pretože ich považujú légie za záruku bezpečnosti svojho pohybu. Za dôvod pre toto rozhodnutie považovali skutočnosť, že so zaistením transportu len úradmi RSFSR sa pre neurčitosť všeobecnej situácie nemožno uspokojiť. Zjazd ďalej vyjadril protest proti pokusom o odzbrojenie a zastavenie československých ešelónov a vyhlásil, že každý pokus tohto druhu považuje za násilný čin. Na záver zjazdu vyjadril nádej na zmierlivé východisko s komplikovanej situácie, pretože každá zrážka by len sťažovala situáciu miestnych orgánov sovietskej vlády na Sibíri.³²

Akosi skryte vo formulácii tohto Prevolania bola obsiahnutá reálna pravdepodobnosť mocenského, až štátneho prevratu v Rusku („neurčitosť všeobecnej situácie“, pre ktorú sa nemožno uspokojiť so zaistením transportu len úradmi RSFSR). V Prevolaní bola ďalej obsiahnutá aj hrozba, že môže dôjsť k ohrozeniu moci týchto sovietskych miestnych orgánov na Sibíri aj v dôsledku činnosti légii, ak by tieto orgány zrážkami, pravdepodobne aj vojenskými, komplikovali transport légii. Vyznievala z toho nádej, že sovietska vláda nebude chcieť klásť prekážky odchodu légii, ktoré sa usilujú dostať na front vo Francúzsku, na ktorý ich volá záujem ich národa. V Prevolaní bol aj v nepriamom kontexte obsiahnutý protibolševický hrot vo formulácii, že Čechoslováci sa nechcú miešať do vnútorných

³¹ Pokyn vedúceho operačného oddelenia ľudového komisariátu pre vojenské a námorné záležitosti RSFSR S. I. Aralova predsedovi penzského soviету V. V. Kurajevovi na zadržanie a odzbrojenie československého zboru. (V Moskve, 23. mája 1918). In: AMORT, *Dokumenty, díl I.*, s. 81–82.

³² Telegram dočasného výkonného výboru československého vojska Rade ľudových komisárov RSFSR, ľudovému komisariátu pre vojenské a námorné záležitosti o rozhodnutí snemu československého vojska nevydávať zbrane a pokračovať v ceste do Vladivostoku. (V Čeljabinsku, dňa 26. mája 1918). In: AMORT, *Dokumenty, díl I.*, s. 93.

záležitostí ruského národa, ale dať „pracujúcemu ľudu na miestach skutočnú občiansku slobodu“. Dalo sa z toho vyvodiť aj protisovietske, protibolševické zameranie ich operácií, vzbury a povstania.

B) Vývoj úpravy postavenia légii v rovine ich dopravy do Vladivostoku:

a) Ešelóny sa mali dať na okamžitú cestu k Vladivostoku, RĽK vyjadrila ochotu poskytnúť im pomoc ak budú zachovávať úprimnú lojalitu (26. marca); b) preprava na východ len po malých častiach, s prestávkami a nie naraz (9. apríla) – dôvodom bol japonský výsťah a kontrarevolúcia (Semjonov) na Sibíri; c) zastavenie pohybu československých ešelónov na východ (21. marca). Dôvodom bolo, že Nemecko, v obave pred japonským útokom na Sibír dôrazne žiadalo, aby bolo začaté s evakuáciou nemeckých zajatcov z východnej Sibíre do západného alebo európskeho Ruska;³³ d) návrhy, rokovania a dosiahnutie dohody francúzskej a sovietskej vlády dňa 5. mája 1918 „dopraviť české oddiely, ktoré neprešli Omskom do Archangelska“.³⁴ Dňa 16. mája 1918 podal aj zástupca Odbočky Národnej rady žiadosť, aby československý armádny zbor bol čo najrýchlejšie prevezený do Francúzska. Významná v žiadosti bola posledná veta „konečne Česi sa nikdy nechceli miešať do vnútorných bojov Ruska a Ukrajiny“;³⁵ e) rozhodnutie zjazdu légii pokračovať v prerušenej doprave a dosiahnuť cieľ svojej cesty, a to Vladivostok. Cieľ transportu bol vyjadrený aj v hesle, či zvolaní, pôjdeme „podľa vlastného poriadku“. Právne závažné bolo, že zjazd odmietol nariadenie sovietskej vlády, jej ľudového komisára vojenstva, o odzbrojení vojska, zastavení ešelónov aj s osobnými trestnoprávnymi sankciami pre osoby, ktoré nariadenie nespĺnia. Rozhodnutie zjazdu s týmto obsahom pri jednostrannom normatívnom pohľade z hľadiska rešpektovania zvrchovanosti sovietskeho štátu bolo teda naplnením znakov vzbury, a to vzbury celého vojska, nie iba jednotlivca, ako aj s priamym postavením sa jednotlivých legionárov mimo zákon. Rozhodnutia zjazdu légii boli aj vzburou proti Odbočke Československej národnej rady pre Rusko. Právomoc rozhodovať o československom vojsku si osvojil (uchopil) nový orgán, a to Československý dočasný výbor. Stalo sa tak na základne suverénneho orgánu, československého vojska ako vojska, korporácie dobrovoľníkov, ktorému legionári delegovali voľbou svojich zástupcov tento mandát. Zjazd delegátov československého korpusu sa uzniesol odovzdať najvyššie riadenie transportu československých vojsk výhradne dočasnému výkonnému výboru zvolenému zjazdom. Uskutočnila sa tým druhá, sekundárna delegácia právomoci, od legionárov, cez zjazd ich delegátov na dočasný výkonný výbor. Ten sa stal jediným a výlučným nositeľom právomoci pri riadení transportu légii. Výlučnosť jeho všeobecnej právomoci bola podčiarknutá ďalej v ustanovení Prevolaní, že nariadenia iných predstaviteľov československých orgánov sú neúčinné. Bolo to riešenie v rámci československej odbojovej akcie v zahraničí, jej právomoci a legality. Vo vzťahu k sovietskym (bolševickým) orgánom, teda k sovietskemu štátu, mala táto vzburá, odmietnutie plnenia jeho rozhodnutí, charakter postavenia sa proti jeho štátnej autorite, zvrchovanosti. Do určitej miery sa v tom prejavil

³³ Telegram ľudového komisára zahraničných vecí Čičerina sibírskej sovietskej vláde o zastavení dopravy československých oddielov na východ. (V Moskve, dňa 21. apríla 1918). In: BENEŠ, *Světová válka, III.*, s. 637.

³⁴ Por.: Telegram francúzskeho vojenského attaché generála Lavernea francúzskemu ministerstvu vojny. (V Moskve, dňa 5. mája 1918). In: BENEŠ, *Světová válka, III.*, s. 639.

³⁵ Por. Telegram (V Moskve, dňa 16. mája 1918). Tamtiež, s. 640.

právny konflikt, kolízia medzi dvomi normatívnymi sústavami. Jednej normatívne-právnej, vytvorenej a vynucovanej štátnou mocou, a druhej neštátnej, dobrovoľníckej vojenskej korporácie, ktorá už mala atribúty samostatného vojska a spojeneckého vojska, ktoré je pod ochranou a starostlivosťou mocnosti Dohody (podľa nasledujúceho demaršu štyroch diplomatických predstaviteľov štátov, 4. júna 1918).

Od tohto charakterizovaného potenciálneho trestnoprávneho vzťahu, resp. skutku, vojenskej vzbury celého armádneho zboru, až po premenu tejto potencie na reálny stav, prešli tri dni. Menovite od prijatia uznesenia zjazdu légii až po ozbrojené stretnutie, ku ktorému došlo dňa 25. mája 1918, teda do ozbrojeného prepadnutia československého vlaku (ešelónu) pri Omsku. Podľa Prevolania dočasného výkonného výboru to bolo „úskočné prepadnutie“. Podľa vyhlásenia RĽK táto udalosť sa uskutočnila inak. A to tak, že „Čechoslováci uvítali prichádzajúcich červenoarmejcov paľbou“. Bola to odpoveď legionárov na požiadavku červenoarmejcov, aby odzbrojili svoje ešelóny. Poslednou vetou tohto úradného vyhlásenia sovietskej vlády (RĽK) bola hrozba, že „ak sa nepodriadia a nezložia zbrane, potom voči previnilcom budú použité ozbrojené sily“.³⁶ Podľa Prevolania dočasného výkonného výboru, odpovedali Čechoslováci na „úskočné prepadnutie ešelónu“, resp. na túto provokáciu krátkym úderom v noci na 27. mája, v dôsledku ktorého ovládli všetky najdôležitejšie miesta na železnici od Čeljabinska (východné svahy Uralu) až do Irskutska (metropola stredného Sibíru), pričom stratili asi 10 mŕtvych a ranených.³⁷ Bolo to veľkolepé víťazstvo légii vojnovej povahy, založené aj na koordinácii činnosti ešelónov na rozsiahlych priestoroch, niekoľkotisíc kilometrovej vzdialenosti.

Vojenská vzbura pokračovala a rozvinula sa. Československý dočasný výbor zdôvodňoval svoj postup takto: a) je to obrana proti útoku ozbrojených zajatcov, najmä nemeckých a rakúsko-uhorských, ktorých sovietske úrady regrutovali do „oddielov internacionalistov“, súčasťou sovietskej Červenej armády, s cieľom zmocniť sa veľkej sibírskej železnice; b) formuláciou, že ruský ľud nesmie byť trestaný za previnenia spáchané na pokyn nemeckého cisára; bolo z toho možné vyvodzovať, že ozbrojení zajatci (internationalisti) konali na tento pokyn; ďalej aj to, že rozhodnutia sovietskych úradov sú pronemecké, urobené pod vplyvom tlaku cisárskeho Nemecka a ohrozujú tým legionárov aj osobne; c) nevyhlasoval, že légie povstali proti sovietskym vojskám, ani sovietskej vláde; vojenské obsadenie územia légiami bolo akoby vojenskou okupáciou podľa haagských dohovorov z roku 1907, pričom légie ponechávajú „občiansku vládu soviетov na miestach“; d) dôležité bolo ďalej ustanovenie v tomto Prevolaní, svedčiace o celkovom prehľade a nadhľade vedenia légii, že vydali rozkaz nerušene prepúšťať náklady s potravinami do hladujúceho Ruska.³⁸ Légie sa aj pri ohrození vlastnej pohyblivosti, hrozby nielen odzbrojenia a rozpustenia, aj hrozby zastrelenia legionárov odporujúcich so zbraňou v ruke, zachovali ľudsky, významným spôsobom humanitárne.

³⁶ Oficiálne vyhlásenie rady ľudových komisárov (RĽK) o povstaní československého zboru. (V Moskve, dňa 4. jún 1918). In: AMORT, *Dokumenty, díl I.*, s. 103–104.

³⁷ Por.: Prevolanie dočasného výkonného výboru, adresované: Všetkým, všetkým o dôvodoch vystúpenia proti soviетov a o neutralite při vnútorných ruských sporoch. (V Čeljabinsku, dňa 28. mája 1918). In: BENEŠ, *Světová válka, III.*, s. 643–644.

³⁸ Por. Prevolanie dočasného výkonného výboru adresované: Všetkým, všetkým o dôvodoch vystúpenia proti soviетom a neutralite při vnútorných ruských sporoch. (V Čeljabinsku, dňa 28. mája 1918). In: BENEŠ, *Světová válka, III.*, s. 643–644.

Začalo tak československé protibolševické povstanie. Ľudový komisariát pre vojenské záležitosti potvrdil, že robí všetko nevyhnutné, aby légiám bola daná možnosť opustiť v najkratšej dobe hranice Ruska. Podmienkou toho však bolo úplné a bezpodmienečné odovzdanie zbraní a skutočnosť, aby sa úplne podriadili nariadeniam vojenstva ĽK. Oznámil, že z Uralu, stredného Ruska a Sibíre bol presunutý dostatočný počet vojsk k tomu, aby povstalci boli rozdrvení.³⁹

Vzbura, aj vypuknutie povstania, neuzatvorilo cestu légiám z Ruska. Sovietske orgány však stále trvali na úplnom odzbrojení légií, na tom, aby rešpektovali zvrchovanosť sovietskeho štátu a úplne sa podriadili jeho právomoci vyjadrenej v nariadeniach jeho ľudových komisariátov. Vedenie légií a ich ochranné mocnosti našli a uplatnili iné riešenie.

3.

Za situácie vypuknutia povstania a jeho prvých dní zasiahli do vývoja pomerov aj mocnosti, ktoré sa podieľali na diplomatických i priamo vojenských udalostiach v Rusku. Nemecko, ako víťazná strana podľa mierovej zmluvy z Brestu, vyžadovala si rigorózne plnenie jej ustanovení a teda aj evakuovanie jej zajatcov z Ruska, lokalizovaných v zajateckých táboroch na východnom Sibíri, ohrozovaných vojenským zásahom Japonska, protirevolučnými silami atamana Semjonova. Nemecký veľvyslanec Mirbach intervenoval dňa 8. júna na komisariáte zahraničných vecí za odzbrojenie Čechoslovákov a proti ich ceste na západný front.⁴⁰ Konal v súlade so záujmami Nemecka a podľa jeho právneho stanoviska, ktoré legionárov považovalo za zajatcov a dezertérov z vojska jeho spojencov, Rakúsko-Uhorska. Druhou skupinou boli dohodové mocnosti, osobitne Francúzsko, ktorého autonómnou súčasťou boli doteraz československé légie. Prišli s projektom zmeniť dopravu légií zo smeru na východ k Vladivostoku na smer na sever do Archangelska, alebo rozdeliť légie, jednu jej časť nasmerovať k Ľadovému moru a druhú k Tichému oceánu. Po začatí ozbrojeného povstania, resp. akcií na odzbrojenie légií, odpovedali priamo na úrovni RĽK RSFSR diplomatickí zástupci dohodových mocností, ktorí zostali aj po separátnej mierovej zmluve v Rusku. Presídlili sa z Moskvy do Vologdy, do starobylého ruského mesta na severovýchode, 500 km od hlavného mesta. V spoločnom vyhlásení (demarši) u ľudového komisára zahraničných vecí predstavitelia štyroch mocností – Anglicka, Francúzska, Talianska a USA – dňa 4. júna 1918 uviedli, že ak budú Čechoslováci odzbrojení, budú to uvedené vlády považovať za nepriateľský čin namierený proti nim, pretože **československé oddiely sú spojeneckými vojskami a sú pod ochranou a starostlivosťou dohodových mocností**. Diplomacký demarš spojencov bol spojený s vyhlásením o novom právnom postavení légií. Doteraz mali status autonómnej súčasť francúzskej armády. Podľa vyhlásenia veľvyslancov sa ich status posunul o stupeň vyššie, a to na akoby, alebo temer samostatné „československé oddiely“ s dôrazom na skutočnosť, že sú „spojeneckými vojskami“. Zásah ruského sovietskeho štátu proti nim sa hodnotil ako nepriateľský čin proti samotným dohodovým mocnostiam. Mohli naň odpovedať protiopatreniami, retorziami, vrátane vojenských ozbrojených akcií

³⁹ Správa ľudového komisariátu pre vojenské a námorné záležitosti RSFSR o povstaní československého zboru (Dňa 30. mája 1918). In: AMORT, *Dokumenty*, díl I., s. 103–104.

⁴⁰ Por.: Novinárska správa o návšteve veľvyslancu Mirbacha v komisariáte zahraničných vecí a o jeho intervencii pre odzbrojenie Čechoslovákov a proti ich ceste na západný front. (V Moskve, dňa 8. júna 1918). In: BENEŠ, *Světová válka, III.*, s. 649.

proti ruskému sovietskemu štátu. Ľudový komisár RSFSR k tomu podal vysvetlenie, že odzbrojenie légii nemôžu tieto mocnosti považovať za nepriateľský čin, pretože bol vyvolaný predovšetkým tým, že Rusko ako neutrálny štát nemôže trpieť na svojom území ozbrojené oddiely, ktoré nepatria k armádam sovietskej republiky. Za príčinu ich odzbrojenia označil G. V. Čičerin ich vlastné činy. Dodal ďalej, že až priame kontrarevolučné povstanie československých oddielov proti sovietom donútilo sovietsku vládu začať rozhodné ozbrojené potlačenie povstalcov.⁴¹ Zmeny v dohode o transporte, situácii vo Vladivostoku, japonskom desante, o tu pôsobiacich vojskách kozáckeho protibolševického atamana Semjonova, to všetko ohrozilo ich cestu na východ.⁴² O tom všetkom dostali legionári správy v podobe poloprávdy a dezinformácií. Nepravdy, polopravdy, dezinformácie sú spoľahlivým spôsobom vzniku nedorozumení a ich premeny na incidenty a konflikty. Šírila sa napríklad správa, že legionárov vraj chcela sovietska moc vydať ako vojakov dezertérov Rakúsko-Uhorsku. Hrozila by im ako vojenským zbehom a zradcom nemilosrdná poprava. Pozorovali pritom, že zajatci ústredných mocností sa vracali po sibírskej magistrále do vlasti. Naopak sovietske bolševické orgány mali informácie o styku ešalónov so sibírsnym povstaním, pravicovými esermi pripravujúcimi prevrat. Nedôvera medzi nimi sa prehlbovala. Československí vojaci nadobúdali podozrenie o nečestných úmysloch voči nim z ruskej bolševickej strany, resp. o tom, že sovietska vláda je závislá na Nemecku a koná v jeho intenciách. Dozrievali podmienky, aby sa nespokojnosť zmenila na konflikt, rozsiahlejšie vojenské stretnutie. Zjazd légii do Čeljabinska bol zvolaný dňa 18. mája 1918 (t. j. štyri dni po incidente na železničnej stanici). V dňoch 21. a 23. mája 1918 prijal tento zjazd légii rozhodnutia, ktoré boli v rozpore, resp. odmietali podnety, právne záväzné nariadenia sovietskej vlády, ľudového komisariátu vojenstva. Odmietli nariadenia o úplnom a všeobecnom odzbrojení légii (prvej výzvy z 9. apríla, ako aj druhej z 22. mája), o ktorom rozhodla aj pobočka ČSNR sídiaca v Moskve. Z pohľadu platných noriem, rozhodnutí RĽK, československý zbor „vypovedal poslušnosť“, otvorene odmietol sa podriaďiť rozhodnutia sovietskej štátnej moci, a to na jej území, teda otvorene odmietol rešpektovať zvrchovanosť Ruského sovietskeho štátu a jeho vlády.

Z pohľadu légii,⁴³ ako aj informácií od nich, si T. G. Masaryk ako predseda ČSNR⁴⁴ osvojil iné hodnotenie. Podľa neho k prvému ozbrojenému stretnutiu medzi légiami

⁴¹ Por.: Nôta ľudového komisára zahraničných vecí RSFSR G. V. Čičerina diplomatickému zástupcovi Veľkej Británie v Moskve B. Lockhartovi. (Dňa 12. júna 1918). Analogické nôty boli zaslané generálnym konzulom Francúzska, USA a Talianska v Moskve. In: AMORT, *Dokumenty, díl II.*, s. 128–130.

⁴² Por.: Telegram ľudového komisára zahraničných vecí Čičerina sibírskej sovietskej vláde o zastavení dopravy československých oddielov na východ. In: BENEŠ, *Světová válka, III.*, s. 637.

⁴³ „Ústredná sovietska vláda po hrozbách odzbrojiť československé vlaky a zastrelit jednotlivých ozbrojených Čechoslovákov pristúpila 25. mája k úskočnému prepadnutiu československého vlaku blízko Omska za pomoci ozbrojených Rakúšanov a Nemcov.“ Prevolanie dočasného výkonného výboru adresované: Všetkým, všetkým o dôvodoch vystúpenia proti sovietom a o neutralite pri vnútorných ruských sporoch. In: BENEŠ, *Světová válka, III.*, s. 643–644.

⁴⁴ „... zákerne ste boli napadnutí od tých, ku ktorým ste boli lojálni a ktorým ste preukazovali len dobro. ... Viem, že budete konať svoju povinnosť aj ďalej. Pamätajte, že ste v krajine nám priateľského národa ruského, ku ktorému zostanete lojálni. V dôsledku vývinu okolností zatiaľ zostanete ešte v Rusku a budete bojovať v dohode so spojencami. Našími nepriateľmi v Rusku sú Rakúšania, Maďari a Nemci a z Rusov len tí jednotlivci, frakcie alebo strany, ktoré proti záujmom Ruska idú spoločne s našimi nepriateľmi proti našim priateľom a proti nám.“ Rozkaz prof. T. G. Masaryka československému armádnemu zboru. (Vo Washingtone, dňa 1. augusta 1918). In: BENEŠ, *Světová válka, III.*, s. 659–660.

a sovietskou mocou došlo 25. mája 1918 v Čeljabinsku, kedy červené gardy bolševikov a internacionalisti zaútočili zo zálohy na vlak, ktorému miestny sovietsky povolený odchod a ktorý sa blížil už k mestu Omsk.⁴⁵ Uvedenými udalosťami v Čeljabinsku začalo ozbrojené povstanie československého armádneho zboru (légii) v Rusku. Pre presnosť uvádzame, že v tomto meste došlo k dvom udalostiam spojeným s československými légiami. Prvým bola skutočnosť kvalifikovaná ako incident. Uskutočnila sa na železničnej stanici v Čeljabinsku dňa 14. mája 1918.⁴⁶ Povstanie československého zboru (légii), ozbrojené povstanie začalo dňa 25. mája 1918.⁴⁷ Povstali za svoje práva, ktoré už považovali za svoje závažné nároky, ktoré vyjadrovali ich životné záujmy a ich poslanie pre oslobodenie národa doma. Už ich neriešili pokojnou cestou, dohodou. Povstali proti právnemu stavu vytvorenému a presadzovanému RSFSR a s jeho odpoveďou museli počítať. Vývoj povstania viedol k obsadeniu Penzy, Samary, Novonikolajevska, Omska a ďalších miest, spolu so zatýkaním, odstreľovaním, vytváraním protirevolučných organizácií, ktoré sami seba volali miestnymi vládami. Konanie legionárov vládou tohto štátu kvalifikovala ako „protirevolučné ozbrojené povstanie, ktoré je najotvorenejším a najrozhodnejším zásahom do vnútorných vecí Ruska“.⁴⁸

4.

Zjazd vojska československých légii konaný od 21. do 23. mája 1918 v Čeljabinsku rozhodol o odmietnutí odzbrojenia légii sovietskymi vojskami, o ich rozpustení a rozhodol o tom, že si prebojujú cestu na východ podľa „vlastného poriadku“, teda aj ozbrojenou silou. Možno mierne nadsadene sa tvrdí, že zjazd légii rozhodol o ozbrojenom povstaní. Fakticky, vojensky a ozbrojenou formou začalo československé povstanie 26. mája 1918.⁴⁹

Zjazd légii zvolil za svoj najvyšší riadiaci orgán dočasný výkonný výbor československého vojska. Velením vojenských jednotiek bola poverená vojenská rada (vojenské kolégium), ktorú tvorili traja vojenský veliteľia. Ešelóny (vlakové súpravy po štyridsiatich vagónoch s ozbrojenými legionármi) sa rozdelili na tri skupiny. Pre prvú skupinu ešelónov s názvom „sibírska“ bol určený úsek magistraly na východ, od mesta Omsk po Irkutsk

⁴⁵ Por.: FIC, c. d., s. 35.

⁴⁶ Legionári v ten deň, 14. mája 1918 zadržali ešelon s rakúsko-uhorskými zajatcami. Bili ich, 9 z nich zranili a jedného surovo ubili. Následne držali v rukách mesto Čeljabinsk štyri hodiny a zmocnili sa zbraní pluku. Stalo sa tak potom ako sa začalo vyšetrovanie tohto incidentu osobitnou komisiou miestneho sovietskeho. Nasledujúci deň po obsadení mesta a nádražia odvieďlo československé velenie vojska z mesta. Avšak naďalej držali stanicu. In: AMORT, *Dokumenty, díl I.*, s. 79–80, poznámka č. 1.

⁴⁷ „(...) Ako je vám asi všetkým známe, ustanovil zjazd (légii) a veliteľia častí, že sa bude naďalej postupovať vojenským spôsobom do Vladivostoku. Kroky sú už urobené. Dnes v noci bude obsadený Novonikolajevsk, Čulym, Barabinsk, na druhej strane až po stanici Marjink. Usilujte sa spojiť dva až tri ešelóny, obsaďte stanice, na ktorých sa nachádzate, usilovne pozorujte, čo sa deje, kde sú eventúálne boje. ... Prvá divízia dostala už 24. mája rozkaz pohybovať sa dopredu. Ostatné pri najbližšej príležitosti. Veliteľ 7. pluku: Gajda. Por.: Výňatok z inštrukcií kapitána R. Gajdu veliteľom československých ešelónov na východ od Nikolajevska o začatí povstania. (V Novonikolajevsku, dňa 25. mája 1918). In: AMORT, *Dokumenty, díl I.*, s. 85.

⁴⁸ Por.: Nôta ľudového komisára zahraničných vecí Čičerina šéfovi veľkobrítkej misie, francúzskeho generálnemu konzulovi, americkému generálnemu konzulovi a talianskemu generálnemu konzulovi o rozhodnutí sovietskej vlády odzbrojiť československý armádny zbor. (V Moskve, dňa 13. júna 1918). In: BENEŠ, *Světová válka, III.*, s. 651–654.

⁴⁹ Por.: FIC, c. d., s. 34.

(veliteľ kapitán R. Gajda); pre druhú s názvom „uralská“ úsek v smere Čeljabinsk – Omsk (veliteľ plukovník Vojtechovský); a pre tretiu „povolžskú“ (zadný voj) úsek v smere Penza – Čeljabinsk s veliteľom poručíkom Čečekom). Časť z dvanástich ešelónov, ktoré už v máji 1918 dorazili do Vladivostoku, sa pohla zo stanice tohto mesta na západ, v ústrety sibírskej skupine k Irkutsku (Bajkalu). Prvé súpravy vlakov, po prijatí rozhodnutí na zjazde légii presadiť si cestu vlastným poriadkom, postupovali od 26. júna tak, že obsadili železničné stanice Mariinsk, Irkutsk a úseky od Penzy cez Samaru, Ufu, Čeljabinsk až po Nikolajevsk. Protibolševické povstanie légii nebolo vojnou z hľadiska medzinárodného práva, ale vojnou v technickom či reálnom zmysle slova. Bol to koniec dodržiavania zásady nezasahovania, resp. princípu nonintervencie, ktorý pre transport légii dohodol ešte vo februári 1918 v Kyjeve, predseda ČSNR, T. G. Masaryk. Légie zdôvodňovali svoju vojenskú intervenciu tým, že museli, po porušení lojality zo strany sovietskych úradov, úsilím ich odzbrojiť, prejsť do obranného postavenia. Teritoriálne sa obrana viedla rozširujúcim, expanzívnym spôsobom. Presadenia si cesty na Ďaleký východ podľa „vlastného poriadku“, sa zmenilo na azimut západ, k Volge, a na sever na Ural. Pôvodne prioritná úloha spojiť ešelóny roztratené po magistrále sa splnila v dvoch etapách. Najskôr dobytím mesta Omsk, ktoré tvorilo centrum západnej Sibíri, útokom z východu a zo západu, v dňoch 7. až 9. júna; a v druhej etape dobytím Krasnojarska (stredná Sibír) dňa 20. júna 1918.

Strategicky najväčšie úspechy s veľkým svetovým ohlasom získalo ťaženie pôvodne „zadného voja“ (povolžského), skupiny poručíka Čečka. Koncom mája obsadili s pomerne nevelkými stratami mesto Penza, kde pôvodne legionári podľa dohody so sovietskou vládou odovzdávali svoje zbrane nad určený limit, a ďalej obsadili mesto Lipiagy blízko Samary. Samaru, temer miliónové mesto na strednej Volge, dobyli, resp. oslobodili v polovici júna 1918. Dňa 6. júla 1918 sa spojila penzská a uralsko-sibírska časť ešelónov československého zboru. Pokračovalo úsilie o úplné a bezprekážkové ovládnutie magistrále. A to sa stalo posledný deň augusta, kedy spojením skupiny stredo-sibírskej a vladivostockej na železničnej stanici v Olovjanné (31. augusta) bola obnovená jednota československého vojska.⁵⁰ Sibírska magistrála bola v dôsledku tohto spojenia vojenských skupín légii celá v ich ovládaní, vo vojenskej ochrane. Bol to obrovský úspech, ktorý rezonoval v podobe ocenení Dohody⁵¹ a kritiky u centrálnych mocností.⁵² Pozitívne až veľkolepo pre československú misiu, pre národnú slobodu a štátne kreovanie.

Rozsiahle územia obsadili légie v spolupráci s domácimi ruskými silami (politickými a vojenskými) na strednej Volge. Napomohli tu k pádu, resp. zvrhnutiu bolševických (sovietskych) orgánov a k nástupu regionálnych vlád eserov a menševikov, ktoré sa spojili v tzv. Komuč (Výbor členov Ústavodarného zhromaždenia).

⁵⁰ Por.: *Masarykův slovník naučný*, c. d., heslo légie, s. 376.

⁵¹ V mene britskej vojnovéj vlády jej predseda Lloyd George v dopise zo dňa 11. 9. 1918, predsedovi ČSNR v Paríži napísal: „posielam Vám naše najsrdečnejšie blahoželanie k obdivuhodným úspechom, ktoré dobyli československé zbory proti armádam nemeckých a rakúskych vojsk na Sibíri. Správa o príhodách a víťazstvách tejto malej armády je skutočne jedným z najväčších eposov dejín. ... Váš národ preukázal neoceniteľnú službu Rusku a Spojencom v boji za oslobodenie sveta od despotizmu. Nikdy toho nezabudneme.“ Cit. podľa: MASARYK, c. d., s. 324.

⁵² „Opanovaniu magistrály (a obsadenie Vladivostoku) prisudzovali aj striezliví politici a vojaci značný význam vojenský; sám Ludendorff spôsobil protest svojej vlády, daný bolševikom proti našej armáde v Rusku, a našej anabáze pripisoval, že sa nemeckí zajatci nemohli vrátiť domov a zosilniť armádu.“ MASARYK, c. d., s. 323.

Výbor členov Ústavodarného zhromaždenia so sídlom v Samare bol prvou protibolševickou vládou v Rusku. Obnovenie práce poslancov Ústavodarného zhromaždenia sa stalo možným obsadením mesta československým zborom 7. júna 1918. S tým bol spojený protibolševický prevrat v meste. Výbor Ústavodarného zhromaždenia pôsobil v Samare od 8. júna do 23. septembra 1918, t. j. tri a pol mesiaca.

Postup proti miestnym sovietskym bolševickým orgánom, ich zrušenie a participácia pri kreovaní ruských demokratických liberálnych miestnych orgánov (eseri a menševici) do istej miery protirečilo s pôvodným tvrdením z Prevolania dočasného výkonného výboru légii (25. máj) o ich neutralite pri vnútorných ruských sporoch, o tom, že občiansku vládu soviетov nechávajú na svojom mieste. V rozhodujúcej miere táto likvidácia miestnych soviетov bola dielom domácich protisovietskych síl. Légie sa na tejto intervencii do vnútorných mocenských pomeroch v regiónoch nezúčastnili priamo, svojou aktivitou, ale vytváraním mocenského zázemia pre túto činnosť, jej podporou, schvaľovaním, neprekazením. Ich pôvodné hodnoty a zámery o neutralite a nonintervencii sa menili, posúvali k hodnotovým protipólom. Do konca júla 1918 boli spojené skupiny legionárskych ešelónov stredo-sibirska a vladivostocká (29. júla legionári zvrhli moc soviетov (bolševikov) vo Vladivostoku). Bola tým obnovená jednota československého vojska na území celého Ruska.⁵³ Široký a dlhý pás územia na Povolží (v rozsahu 500 km od severu na juh a od východu na západ) bol spojený s 8-tisíc kilometrami sibirskej magistrály, údajne ako obnovený východný protinemecký front proti ústredným mocnostiam a proti bolševikom, resp. nevyslovene (konkludentne) aj proti sovietskej vláde; pre rekonštrukciu ruských demokratických síl a ich organizovanie do regionálnych vlád s vlastnými ozbrojenými silami. Od 30. augusta 1918 bola transibirska železnica v celej jej dĺžke, od Volgy až po Vladivostok, pod kontrolou Čechoslovákov.⁵⁴

Československé vojsko sa aj podľa hodnotenia vlastných politikov (menovite B. Pavlů) stalo kryštalizačným bodom nového Ruska. Oslobodením tejto časti Sibíre od sovietskeho vojska (z tohto zorného uhlu) sa otvorila perspektíva reorganizácie Sibíre a perspektíva reorganizácie celého Ruska. Dňa 6. augusta došlo k japonskému vylodeniu, ktoré sa zmenilo na okupáciu východnej časti Sibíre, aj s cieľom získať základňu pre prípadnú veľkú protibolševickú intervenciu, ak by sa k nej spojenci odhodlali.⁵⁵ Záujmy Japonska a najmä USA, ale v menšej miere aj dohodových mocností, si protirečili, niekedy až do eliminovania spoločného postupu na Sibíri.⁵⁶ Československý dočasný výbor, ako zjazdom légii ustanovený najvyšší riadiaci orgán činnosti československého vojska na Sibíri, koordinoval svoj postup s Francúzskom prostredníctvom vojenského attaché v Moskve. Podľa zápisníc z rokovania tohto výkonného výboru, prijímal tento orgán inštrukcie, ktoré mu oznamoval francúzsky vojenský attaché. Možno z nich usudzovať, že légie nekonali

⁵³ Por.: *Masarykův slovník naučný. c. d.*, heslo légie, s. 376.

⁵⁴ Por.: FIC, *c. d.*, s. 37.

⁵⁵ Por.: BENEŠ, *Světová válka, III.*, s. 303.

⁵⁶ „Pokiaľ sa týka mojej osobnej mienky, nemôžeme počítat' na pomoc Japonska v skorej dobe; Japonsko si nechá všetko vždy dobre zaplatiť, čo roztrpčuje spojencov, ktorí majú tiež svoje záujmy a nechcú, aby sa Japonsko zmocňovalo Sibíri. Otázka Japonska je zložitá. Doteraz nie je naviazaná súčinnosť s Japonskom a ani do budúcnosti nemôžeme s ňou počítat'. Pre daný okamžik musíme jednat' bez ich pomoci a preto táto úloha je ťažká a pravdepodobne dlhá.“ Zápis o schôdzi Výkonného výboru 6. júna 1918. In: HOLOTÍK, E. *Štefánikovská legenda a vznik ČSR*. Bratislava: SAV, 1960, Dokumenty, s. 465.

na základe a podľa nejakého vopred organizovaného a dohodnutého postupu s Francúzskom. Konali samostatne, iniciatívne, preukázalo a potvrdilo sa pritom, že anticipovali záujmy spojencov, konali od začatia ozbrojeného povstania v Čeljabinsku ako samostatná spojenecká armáda a ich vystúpenie bolo v súlade so záujmami Francúzska. „Vystúpenie Čechoslovákov, ktoré bolo síce trochu predčasným, je dnes tiež výrazom politiky spojencov, takže československá armáda sa javí byť avantgardou spojeneckých vojsk, ktoré pribudnú na Sibír, k aktívnej účasti už koncom tohto mesiaca. Vašom úlohou je teraz udržiavať dobyté pozície a starať sa o obsadenie sibírskej dráhy a čakať príchod spojeneckých vojsk“, povedal na schôdzi výkonného výboru dňa 21. júla 1918 major Guinet, francúzsky vojenský attaché. Na schôdzi výkonného výboru urobil dva úkony nie iba zdvorilostnej povahy. Tlmočil poďakovanie všetkých spojeneckých vlád československému vojsku za jeho vojenské činy; a ospravedlnil sa dodatočne v mene spojeneckých misií západných štátov v Rusku, za ich zakročovanie proti vystúpeniu légii. Príčinou tohto zakročovania bolo, že mali pôvodné, dnes už staré inštrukcie, ktoré predpisovali nezasahovať do vnútorných záležitostí,⁵⁷ ktoré ich vlády medzitým už zrušili. Intervencia, výslovne vojenská intervencia a ďalej veľká vojenská spojenecká intervencia sa podľa nových rozhodnutí vlád Francúzska a V. Británie, stala ich novou politickou zásadou, ktorá tým dostala aj medzinárodnú právnu relevanciu. Nebola to zatiaľ vypovedaná, či verejne ohlásená veľká spojenecká intervencia v Rusku. Spojenci sa rozhodli aktívne vystúpiť na Sibíri už koncom mesiaca jún 1918. Československé légie neboli autorom myšlienky vojenskej intervencie, poznali a čítali myšlienky spojencov, pristúpili k ich splneniu, „síce trochu predčasne“, ale spôsobom, ktorý urýchlil aj ich pristúpenie k činu. Stali sa už svojim vykonaným dielom intervencie v Rusku (na Povolží, Urale a sibírskej magistrále) jej predvojom, avantgardou, a vytvorili pre veľkú vojenskú spojeneckú intervenciu aj teritoriálnu základňu, aj bázu politickú, medzi obyvateľstvom.

Československé vojsko – samostatné, spojenecké

Medzinárodnoprávne akty mocností Dohody vydané 29. júna (Francúzsko),⁵⁸ 8. augusta (Veľká Británia)⁵⁹ a 2. septembra 1918 (USA)⁶⁰ uznali československý národ a jeho právo na samostatnosť, uznali ho za národ spojenecký, za národ, ktorý je subjektom medzinárodného práva. Československá národná rada (ČSNR) bola uznaná za oprávnený orgán československého národa bojujúceho za slobodu, jeho sebaurčenie, transformovala sa do postavenia prvého základu budúcej vlády, resp. vlády *de facto* a bola uznaná za stranu vedúcu vojnu. Légie nadobudli status československej armády, skladajúcej sa z troch častí umiestnených vo Francúzsku, Taliansku a v Rusku. Boli uznané za jednotnú armádu, za armádu spojeneckú, ktorá vedie regulárnu vojnu proti ústredným mocnostiam.

Teória medzinárodného práva na základe tejto a podobných skutočností z obdobia prvej svetovej vojny vytvorila pojem, inštitút uznania „národa“. Uznanie za národ sa spojilo s dvomi dôsledkami. V uznaní „národa“ je zahrnuté aj uznanie samostatného štátu akonáhle nadobudne v úplnosti všetky tri základné atribúty štátu, t. j. riadne organizovaná vláda,

⁵⁷ Por.: Zápis o schôdzi Výkonného výboru 21. júna 1918. In: HOLOTÍK, *c. d.*, s. 465.

⁵⁸ Por.: Diplomatické uznaní Československé národní rady Francií (29. júna 1918). In: VESELÝ, Z. (ed.). *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Epocha, 2003, s. 271; BENEŠ, *Světová válka, II.*, s. 229–230.

⁵⁹ Por.: BENEŠ, E. *Světová válka, II.*, s. 283.

⁶⁰ Por.: BENEŠ, *Světová válka, II.*, s. 313.

osoby podriadené tejto vláde a územie, ktoré je oblasťou pôsobnosti tejto vlády. Uznanie národa je teda uznaním štátu *sub conditione suspensiva*, inými slovami s podmienkou, že tento štát vznikne, t. j. bude mať všetky tri atribúty. Z uznania národa ďalej vyplynulo, že československý štát bol uznaný za štát v stave zrodu, *in statu nascendi*.⁶¹

Synchrónne s týmito zmenami medzinárodnoprávného postavenia légii, zmenili sa aj dispozície pre ich činnosť z vnútropolitického československého hľadiska. Vyjadril ho predseda ČSNR, T. G. Masaryk, v telegrame československému armádnemu zboru zo dňa 21. júla 1918, a krátko predtým dočasný výkonný výbor légii v Deklarácii vydanaj 17. júna 1918. Masaryk napísal, že musia „zostať v Rusku a za pomoci Spojencov pracovať proti spoločnému nepriateľovi“.⁶² Dočasný výkonný výbor légii reagoval na politické podnety z úspešnej ofenzívy, ktoré ovplyvnili ruské obyvateľstvo. Operácie légii podľa jeho Deklarácie zo 17. júna 1918 „podnietili hnutia smerujúce k oslobodeniu celého Ruska...“. Z toho si vyvodzovali povinnosť zostať tu, dokedy sa situácia nevyjasní a dokedy sa nevyriešia politické problémy, ktoré vznikli z našich tunajších vojenských operácií.⁶³ Dôsledky rezonujúce z ich vlastného povstania, znemožňovali im teraz ich transport na Vladivostok. Hnutia smerujúce k oslobodeniu celého Ruska, ktoré podnietili légie boli z pohľadu ruských boľševikov hodnotené ako hlavný faktor vedúci k rozpútaniu občianskej vojny. Podľa ruskej sovietskej štátnej moci ich vyvolala vojenská intervencia légii smerom na Volgu, Ural a Sibír.

V čase prvých dvoch medzinárodných uznaní (francúzskeho a britského) a pred tretím zo dňa 2. septembra 1918 (USA) československé oddiely bojovali nepretržite tri mesiace a boli preto vyčerpané. V prvej polovici septembra 1918 československé velenie vydalo rozkaz ku všeobecnému ústupu. Légie sa museli vzdať Kazane a Simbirska. Nasledoval pád Samary, ktorý zmaril nádeje na spojenie s generálom Alexejevom (potom Denikinom), ktorí operovali na dolnom Done. Ustupovalo sa pozdĺž Volgy. Pre vojenské operácie légii rozhodujúcim bolo či im prídu spojenci na pomoc na volžskom fronte, s ktorým sa rávalo ako základňou pre veľkú spojeneckú intervenciu v Rusku.

Pôvodná požiadavka, ktorá vyvolala a bola postulátom vzbury, povstania légii 26. mája proti sovietskej boľševickej moci, bola vynútiť si transport do Vladivostoku a putovať po nej podľa „vlastného poriadku“. Légie expandovali od južného Uralu k strednej Volge a ďalej na severný Ural. Ovládali dopravu na magistrále. Od júna 1918 prevládla iná úloha či misia. Obsiahnutá bola v depeši od francúzskej vlády, resp. spojencov. Pre légie ako spojenecké vojsko to bola priama direktíva, či rozkaz, a to: pôsobiť ako predvoj spojeneckých divízií, ktoré prídu na Sibír koncom júna. Úlohou československých jednotiek bolo udržať oslobodené územia, rozšíriť kontrolu po celej zostávajúcej časti transibírskej železnice a čakať na príchod spojeneckých vojakov. Teritórium, ktoré priamo ovládali a kde boli vytvorené miestne a celoruské orgány nového Ruska bolo treba udržať, dosiahnuť, aby sa stali bázou veľkej vojenskej intervencie spojencov, ktorá sa ohlasovala na koniec júna, neskôr na začiatok septembra 1918. Druhým motívom bolo uskutočniť regeneráciu Ruského štátu, rekonštruovať Rusko, podieľať sa na tom, aby sa stalo novým Ruskom.

⁶¹ PEŠKA, Z. *Československá ústava a zákony s ní souvislé. I. díl*. Praha: Kompas, 1935, s. 9.

⁶² Telegram prof. Masaryka československému armádního zboru. (Vo Washingtone, dňa 21. júla 1918). In: BENEŠ, *Světová válka, III.*, s. 658.

⁶³ Deklarácia Dočasného výkonného výboru zo 17. júna 1918. In: FIC, *c. d.*, s. 242.

Nový orgán vedenia légii, Československý dočasný výbor, a jeho predseda Bohdan Pavlů, vynaložili pre tieto ciele obrovský kus politickej práce. Rozšírila sa podpora pre demokratické zložky (menševici, eseri, kadeti) na územiach, ktoré mali légie pod kontrolou, ako aj spolupráca s nimi pri vybudovaní novej ruskej národnej armády. Podporovali a participovali najmä na kardinálnej otázke pre vytvorenie nového Ruska, Ruska konštitučného, pri organizovaní Ústavodarného zhromaždenia.

Vedenie légii kooperovalo s dočasnou vládou autonómnej Sibíri už od zjazdu légii v Čeljabinsku (25. júna 1918). Zúčastňovali sa na schôdzach všetkých ruských politických strán v týchto oblastiach. Významné bolo ďalej, že dočasný výkonný výbor légii, prevzal iniciatívu aj pri vzniku Všeruskej dočasnej vlády. Platformou pre jej vznik sa stala konferencia konaná 23. augusta 1918 v Čeljabinsku, ktorá sa vyhlásila za Všeruské národné zhromaždenie. Po jej neúspechu nasledovalo podobné zasadanie, ktoré zvolal B. Pavlů do Ufy na 8. septembra 1918. Po niekoľkých dňoch bezvýsledného rokovania B. Pavlů, ako predseda dočasného výboru légii pohrozil, že pokiaľ na tejto schôdzi nedôjde k dohode, československé sily opustia Rusko a Sibír a ponechajú Rusov ich samotným. Hrozba mala účinok, ale boli potrebné ďalšie osobné rokovania, ktorými si B. Pavlů doslova vynútil dohodu o vzniku Všeruskej dočasnej vlády.

V tomto ústavno-politickom kontexte bola dňa 23. septembra 1918 utvorená všruská vláda v Ufe, a to ako výstup, výsledok z rokovania Ufimskej štátnej konferencie (8.–23. septembra). Na štátnej konferencii sa zúčastnili aj predstavitelia Komuč (Výboru členov ústavodarného zhromaždenia zo Samary), Dočasnej sibírskej vlády, Uralskej dočasnej vlády, Baškirskej vlády, Alaš – Ordy (vlády kazašskej autonómie), Dočasnej vlády estónskej a tiež uralských a sibírskych kozáckych vojsk. Prítomní boli ďalej predstavitelia politických strán eserov, menševikov, enesov a kadetov, Zväzu znovuzrodenia Ruska a ďalšie. Predsedom všruskej vlády Direktória tu zvolenej sa stal N. D. Avksentjev (kadet), ktorý predsedal aj Výboru členov ústavodarného zhromaždenia (Komuč) v Samare. Direktórium (Ufa) disponovalo zákonodarnou i nariadňovacou mocou. Rada ministrov (vláda) mala výkonnú právomoc. Direktórium svojim nariadením zo 4. novembra vyhlásilo zrušenie všetkých regionálnych vlád v Rusku. Direktórium a vláda v Ufe mali pôsobnosť všruských orgánov, ktorých právomoc sa teda vzťahovala na celé Rusko. Prekonával sa tým oblastný, guberniálny, štátny a politický partikularizmus, zjednocoval sa celý štát.

Pôsobnosť Ufského direktória sa vzťahovala na Ural, Sibír, Ďaleký Východ a Ruský Sever s tým, že tieto teritória Ufské direktórium nazývalo termínom „Ruský štát“. Pôvodne sústava orgánov „Ruského štátu“, teda Direktórium, sídlilo v Ufe – od 23. septembra, odo dňa keď Ruská štátna konferencia v Ufe Direktórium zvolila. Dňa 9. októbra presídlila do Omska vzhľadom na ofenzívu Červenej armády.⁶⁴ „Ruský štát“ s Direktóriom ako zákonodarným orgánom a všruskou vládou mal *de facto* pod kontrolou územia a zdroje, ktoré boli väčšie ako tie, ktoré boli k dispozícii pre sovietsku boľševickú vládu, t. j. RĽK RSFSR v Moskve. Mala všetky predpoklady, ktoré ju oprávňovali k tomu, aby ju rýchle uznali všetky spojenecké štáty.

Československé légie zasiahli významným spôsobom do vnútro politickej situácie v Rusku, do zámeru napomôcť k vytvoreniu „nového Ruska“. Zásahy mali povahu vojenskej intervencie, ako aj politickej intervencie. Ciele boli dobromyseľné, pre účely

⁶⁴ Por.: *Velká ruská encyklopedia* [online]. Dostupné na: <https://bigenc.ru/>, heslo Ufimskaia direktoria.

všeobecného blaha ruského ľudu. Sledoval sa tým aj záujem dohodových spojencov, pretože Direktórium a dočasná vláda mala program anulovania mierovej zmluvy z Brestu a obnovenia východného frontu proti ústredným mocnostiam. Zostávali ešte dva mesiace do porážky cisárskej nemeckej armády vo Francúzsku a uzavretia prímeria (11. november 1918). Ruská vojenská sila ešte mohla pomôcť. Celkove sa však vytvorením Direktória a dočasnej vlády (v Ufe, resp. v Omsku) „uzavrelo obdobie, v ktorom sa dočasný výkonný výbor (légii) pokúšal vytvoriť Všeruskú dočasnú vládu prostredníctvom priamej intervencie do politických záležitostí“.⁶⁵

Práve táto dočasná všeruská vláda (pôvodne Ufinské direktórium) uznalo dňa 7. októbra 1918 medzinárodnoprávne ČSNR za vládu budúceho československého štátu⁶⁶ (jej vyslanec Maklakov bol vyslancom Ruska vo vzťahu k ČSNR pred týmto obdobím aj po ňom, t. j. vyslancom troch dočasných ruských liberálnych vlád: všeruskej vlády Výboru členov ústavodarného zhromaždenia v Samare (od júla 1918); dočasnej vlády Direktória v Ufe (od augusta 1918); a dočasne všeruskej vlády v Omsku (od septembra 1918). Predsedom všetkých týchto vlád bol Avksentjev. Vlády boli právne kontinuitné, politicky, ale so širším, temer celonárodným zastúpením politických strán. Vyjadrovali nie ľahký, protirečivý pohyb konštituovania tzv. nového Ruska k novému ruskému štátu, konštitučnému. V uvedenej nóte z 12. októbra 1918 dočasná ruská vláda v Omsku (premiér Avksentjev) vyhlásila „že uznáva Národnú radu československú za zákonnú vládu československého štátu“.⁶⁷ Nóta ruskej vlády na rozdiel od nôt a úkonov Francúzska, Veľkej Británie a USA, ktoré uznali ČSNR za „budúcu vládu“, resp. za „vládu *de facto*“, uznala ČSNR za „zákonnú vládu československého štátu“. Ďalší rozdiel v porovnaní s nótami štátov Dohody a USA spočíval v tom, že tieto uznali československý štát „v stave zrodu“, s odkladacou podmienkou, že dosiahne všetky atribúty štátu, ale ruská nóta uznala československý štát už za jestvujúci. A stalo sa tak 12. októbra, dva dni pred vytvorením „dočasnej československej vlády“. Francúzsko uznalo túto vládu v nasledujúci deň po jej vytvorení, t. j. 15. októbra 1918, ako prvý štát vôbec. Rozhodnutie ruskej vlády sídliacej v Omsku prebehlo ďalší vývoj pri konštituovaní československého štátu, akoby ho anticipovalo, resp. bolo prvým štátom vôbec, ktoré uznalo „československý štát“.

Československé vojsko na Rusi, súčasť spojeneckých vojsk na Sibíri

Nastala zmena légii od armády štátu v stave zrodu na armádu československého štátu, na jeho expedičný zbor v Rusku a na spojenecké vojsko dohodových mocností, a to *eo ipso* vyhlásením československého štátu dňa 28. októbra 1918. Na základe svojej právomoci ministra vojny ČSR M. R. Štefánik pretvoril rozkazom z 1. februára 1919 armádny zbor na československé vojsko na Rusi o troch divíziách.⁶⁸ Vydaním ďalšieho rozkazu č. 588 podpísaného dňa 16. januára 1919 (základný reorganizačný rozkaz) sa zrušili volené orgány a légie sa organizovali ako štandardné vojsko štátu s menovanými veliteľmi a služobnými hierarchickými vzťahmi. Československá armáda na Rusi (s veliteľom gen. M. Janinom)

⁶⁵ FIC, *c. d.*, s. 251.

⁶⁶ Podľa Masaryka Direktórium všeruskej vlády uznalo Národnú radu ako vládu *de iure* československého štátu. Por.: MASARYK, *c. d.*, s. 333.

⁶⁷ Por.: Nóta ruského veľvyslanca v Paríži M. Maklakova o uznaní československej vlády ruskou vládou v Omsku. (V Paríži, dňa 12. októbra 1918). In: BENEŠ, *Světová válka, III.*, s. 461.

⁶⁸ Por.: *Masarykův slovník naučný, c. d.*, heslo légie, s. 376.

bola vyhlásená za súčasť spojeneckých dohodových vojsk na Sibíri, ktorých veliteľom bol tiež podľa anglo-francúzskej dohody francúzsky generál M. Janin. Právne postavenie československého vojska na Rusi malo dva atribúty: a) ústavnoprávny – bolo súčasťou vojsk ČSR; b) medzinárodnoprávnu – bolo spojeneckým vojskom Dohody.

Koncom decembra 1918 légie definitívne ustúpili z Povolžia. V súlade s rozkazom, podľa nariadenia z 1. februára 1919, sa ujali strážnej služby na magistrále, od Novonikolajevska až do Irkutsku, teda do centra stredného Sibíru. Začiatkom roku 1919 boli légie úplne stiahnuté z ruského protiboľševického (protisovietskeho) frontu. Zamenili ich ruské vojská admirála A. V. Kolčaka, ktorému jeho vláda udelila hodnosť „najvyššieho vládcu Ruska“, vseruskej vlády, ktorá mala diplomatické styky s ČSR a sídlila v Omsku. Prevratom zo dňa 18. novembra 1918 došlo totiž k zvrhnutiu dovtedajšieho inštitucionálneho systému demokratického protiboľševického Ruska, konkrétne tzv. Direktória a dočasnej ruskej vlády, tvorenej kadetmi, esermi a menševikmi (premiér Avksentjev). Násilným prevratom sa ukončil aj proces obnovy Ruska ako konštitučného štátu. Začal vytvorením tzv. výboru ústavného zhromaždenia (Komuč) v Samare a pokračoval kreovaním ústavného zhromaždenia v Ufe. Konštrukcie konštitutívnej obnovy a obrody ruského štátu spočívala na koncepcii nadviazania na Ústavné zhromaždenie, ktoré bolo zvolené vo všeobecných voľbách na celom území Ruska. Na prvej ustanovujúcej schôdzi bolo likvidované sovietskou boľševickou mocou. V Samare, v ktorom boli za pôsobenia československých légii zlikvidované sovietske miestne orgány, sa zišli pôvodne iba deväti členovia Konštituanty (z celkového počtu viac ako sedemsto), ktorí vydali výzvu všetkým zvoleným poslancom, aby pricestovali. Po odchode do Ufy sa ich počet zvýšil na 200 poslancov. Prevratom v Omsku bol tento proces znemožnený, zlikvidovaný. Admirál A. V. Kolčak bol novou dočasnou vládou vymenovaný za: hlavu štátu, hlavu vlády, najvyššieho veliteľa vojsk. Mal aj právo vydávať nariadenia s mocou zákona. Usiloval sa nadviazať na vývoj ruského štátu z obdobia nielen pred boľševickou, ale aj pred februárovou revolúciou, ako absolutistický panovník. Aj titul, ktorý si prisvojil „najvyšší vládár Ruska“ patril čakateľovi na cársky trón. Pobočka Československej národnej rady vo vydanom Prevolaní uviedla, že štátny prevrat v Omsku porušil princíp legality.⁶⁹

Légie po víťaznej ofenzíve od mája do septembra 1918, po porážkach v nasledujúcich mesiacoch od Červenej armády, po márnom očakávaní sľúbeného príchodu vojenských síl, ktoré by predstavovali veľkú intervenciu spojencov, boli podľa jedného z telegramu M. R. Štefánika československej vláde „... otrásené telesne i duševne“.⁷⁰ Generál M. Janin dostal od najvyššieho veliteľstva Dohody jasné inštrukcie: akcia československej armády má za účel zriadiť spojenie medzi Sibírom a spojeneckým vojskom u Ladového mora a Dohode nakloneným ruským vojskám v južnom Rusku; teda otvoriť východný, údajne protinemecký front, od Bieleho mora po Čierne more.⁷¹ Po uzavretí prímeria s Nemeckom dňa 11. novembra 1918 v Paríži (Compiègne) nasledoval pokoj zbraní v západnej

⁶⁹ JANIN, c. d., s. 144.

⁷⁰ PEROUTKA, F. *Budování státu. 1–2, 1918–1919*. Praha: Academia, 2003, s. 200.

⁷¹ „Z jeho ďalšej činnosti (gen. Janina) potom vysvitá, že úlohu zriadiť bojovú líniu od Bieleho mora až k Čiernemu sa skoro naučil považovať za presahujúcu reálne možnosti československého vojska. Bol vojak a vedel, že čo dokáže tri divízie (taká bola sila légii): voči svojim nadriadeným neúctivo pochyboval, že by mohli rozšíriť svoju činnosť po ploche, rovnajúcej sa skoro celému kontinentu.“ Por.: PEROUTKA, c. d., s. 194–195.

Európe a pripravovala sa mierová konferencia. Kvalitatívne sa tým pre légie zmenila situácia. Víťazným ukončením svetovej vojny, vytvorením ČSR sa splnila misia, poslanie pre legionárov. Pre ďalší pobyt v Rusku, vojenské pôsobenie, potrebovali dostať nový cieľ, zmysel.

Minister vojny vlády ČSR M. R. Štefánik označil v komunikácii s legionármi za nové ciele, zmysel a poslanie československého vojska v Rusku nasledovné úlohy:

- a) boj proti boľševizmu, ktorý podľa neho znamená požiar a ktorý ohrozuje celý svet. Uvedenú úlohu mohli z právneho hľadiska realizovať konania, ktoré možno kvalifikovať ako: vojenské operácie, vojna, intervencia proti sovietskemu Rusku (teda RSFSR), resp. z iného uhla pohľadu ako rekonštrukcia, regenerácia Ruska, projekt nového Ruska a jeho realizácia;
- b) plnenie požiadavky, resp. vôle spojencov, ktorí si želali, aby československé légie zostali v Rusku; ďalej získanie trvalej úcty spojencov, aby títo považovali ČSR za spojencu, za štát seberovných, o ktorý majú záujem a je nimi rešpektovaný;
- c) plnením svojho poslania v Rusku vplývať na priaznivý priebeh a výsledky mierovej konferencie v Paríži pre Československo, od ktorej závisí, ako sa bude vyvíjať otázka štátnych hraníc (konkrétne štátnych hraníc, ktoré by spájali ČSR s Rumunskom, ktoré by spájali Československo s morom cez Šoproň), ďalej, aby nový štát mal dobré obchodné zmluvy, mohol získať úvery od spojencov;
- d) etické ciele, plnenie imperatívu morálky v očiach spojencov, reprezentovať svojim pôsobením česť légii, dobré meno národa; úctu a priaznivé postavenie Československa v medzinárodných vzťahoch;
- e) pôsobenie légii pri dosahovaní prvoradého záujmu ľudu a národa na tom, aby nový štát žil a rozkvital, „aby ČSR žila a nie iba živorila“.⁷²

A v tomto všetkom videl minister vojny ČSR zmysel, poslanie a ciele pôsobenia československých légii v Rusku, novom období po víťazstve Dohody a USA vo svetovej vojne, pri úsilí zvíťaziť aj v zápase o svetový mier a o dosiahnutie optimálneho postavenie ČSR v ňom, v povojnových medzinárodných vzťahoch.

Etapa vykonávania tohto inovovaného poslania légii v Rusku, v období kedy plnilo rozkaz československého ministra M. R. Štefánika (od 1. januára 1919), resp. generála M. Janina ako najvyššieho veliteľa légii a súčasne ako najvyššieho veliteľa spojeneckých vojsk v Rusku, od apríla 1919, sa začala meniť na jeseň tohto roku. Od polovice októbra 1919 spôsobovala ofenzíva Červenej armády ústup jednotiek ruských bielogvardejcov, resp. vojska „bieleho Ruska“, ako sa sami pomenovali. Po zanechaní a opustení Omska (dňa 10. novembra 1919) nasledoval veľký ľadový pochod vojsk admirála A. V. Kolčaka smerom k rieke Ob a do Irkutsku na strednú a východnú Sibír.

V novembri 1919 sa pretrvávajúce napätie, potom konflikt medzi vládou Ruského štátu na čele s najvyšším vládcom Ruska a československým politickým a vojenským vedením, na začiatku ktorého bolo československé prevolanie o tom, že štátny prevrat v Omsku (18. novembra 1918) porušil princíp legality, zmenil na otvorenú, nezmieriteľnú zrážku. Légie prispeli k tomu, že sa dočasná ruská vláda, kreovaná na tzv. štátnej porade ustanovila ako mocenská sila v Ufe, potom v Omsku. Predstavitelia légii protestovali proti

---

⁷² ŠTVRTECKÝ, c. d., 1990, s. 247. Z reči na stanici v Čeljabinsku dňa 5. decembra 1918 pred delegáciou vojakov I. pluku.

zvrhnutiu dočasnej ruskej vlády, najmä vojenskému a krvavému spôsobu prevratu, ktorý použil 18. novembra 1918 admirál A. V. Kolčak. Napriek protestom, najmä vedenie légii však s A. V. Kolčakom naďalej spolupracovalo. Pri výkone stráženia sibírskej železnice viedli oddiely légii aj trestné expedície proti útočiacim červeným partizánom. Priznávali, že podporovali a spolupôsobili aj pri akciách Kolčakových vojsk pri vypaľovaní dedín, osád, popravovaní obyvateľstva, pričom vykonávateľmi týchto atrocít však boli ruské nesovietske orgány. Légie tak niesli spoluzodpovednosť politickú, morálnu a vo forme spoluúčasti aj právnu zodpovednosť za tzv. kolčakovčinu.

Príslušníci československého vojska v zahraničí, teda na Sibíri, sa usilovali vyvinúť (exculpovať) z tejto zodpovednosti, preukázať, že táto spoluvina bola spôsobená povinnosťou, rozkazom dohodových spojencov strážiť sibírsku železnicu. Dokazovali poľahčujúce okolnosti vo svojich konaniach, príp. v jednotlivých prípadoch aj okolnosti vylučujúce ich trestnosť, resp. blízke k nim. Objektívnym konaním i subjektívne svojimi úmyslami sa museli legionári a légie meritórne rozísť s „najvyšším vládcom Ruska“ A. V. Kolčakom, ktorý si osvojil tento titul. Potenciálne hrozilo, že budú kvalifikovaní ruskou verejnosťou a najmä ruskými revolučnými silami (centristickými aj pravicovými) za jeho spolupáchateľov a takto aj potrestaní. Demokratické, humanistické vedomie legionárov a aj úsilie zmeniť obraz o sebe u ruských nemonarchistických síl, viedlo československých vojakov aj k úsiliu, aby mohli v protikolčakovskej praxi prejavovať konanie a skutky naplňajúce znaky účinnej ľútosti nápravy krívd spolupôsobených domácejmu obyvateľstvu represáliami týchto vojsk. Od jesene 1919 sa československé légie spolu s vojenskými oddielmi USA prítomnými na Sibíri rozhodli diskreditovať všetkými prostriedkami vládu admirála A. V. Kolčaka, jeho predstaviteľov a orgánov.⁷³ S týmto zámerom publikovalo vedenie légii „Memorandum československých vojsk“ adresované zástupcom dohodových mocností a USA v Rusku o situácii v československej armáde.⁷⁴ V jeho závere svoju situáciu sformulovali do dilemy: „Sami nevidíme iné východisko z tohto postavenia, ako okamžitý návrat domov z onoho kraja, ktorý nám bol pririeknutý k ochrane a do uskutočnenia návratu, aby nám bola daná voľnosť zabrániť bezprávniu a zločinom, nech už vychádzajú z ktorejkoľvek strany.“⁷⁵

Transsibírsku magistrálu v tom čase kontroloval československý armádny zbor. Najvyššieho vládcu Ruska admirála A. V. Kolčaka na stanici Nižneudink pred Irkutskom na prvý sviatok vianočný (25. decembra 1919) podľa dispozícií štábu spojeneckých vojsk, vyviedli

---

⁷³ Opatrenia pre dosiahnutie tejto protikolčakovskej premeny zaznamenali aj predstavitelia a orgány dočasnej sibírskej vlády, ktorú tvorili centristické sily eserov a menševikov. Svedčí o tom aj „Hlásenie prímorskej oblastnej správy štátnej ochrany dočasnej sibírskej vlády o príprave protivládneho prevratu“ (Ve Vladivostoku. 10. september 1919). In: AMORT, *Dokumenty, díl I.*, s. 309.

⁷⁴ „Pod záštitou československých bodákov miestne vojenské ruské orgány sa dopúšťajú skutkov, nad ktorými užasne celý civilizovaný svet. Vypaľovanie dedín, vraždy pokojných ruských občanov po celých stovkách, strieľanie bez súdu ľudí demokratických za púhe podozrenie z politickej nelojálnosti sú na dennom poriadku a zodpovednosť za to všetko pred súdom národov celého sveta padá na nás, že, majú vojenskú silu, nezabránili sme tomuto bezprávniu. Táto naša pasivita je priamym dôsledkom princípu našej neutrality a nezasahovania do vnútorných ruských záležitostí a ona je príčinou, že my, zachovávajúci naprostú lojalitu, stavíme sa proti svojej vôli účastníkmi zločinu.“ Memorandum B. Pavlů a V. Girsu zástupcom dohodových mocností a USA v Rusku o situácii v československej armáde. (V Irkutsku, 13. novembra 1919). In: AMORT, *Dokumenty, díl I.*, s. 313–314.

⁷⁵ Por.: Tamtiež, s. 314.

československí vojaci z vagónu jeho vlaku pod titulom, že mu poskytnú ochranu tým, že ho umiestnia do svojej vlakovej súpravy. V skutočnosti ho však zajali, stal sa ich zajatcom, resp. rukojemníkom. Po dvoch týždňoch, dňa 15. januára 1920, bola vlaková súprava s admirálom A. V. Kolčakom dopravená do Irkutsku. Mesto večer predtým opustili všetky spojenecké misie štátov, ktoré viedli vojenské operácie proti boľševickej sovietskej vláde. Večer okolo 21. hodiny odovzdali predstavitelia československých légii A. V. Kolčaka miestnemu mocenskému orgánu v Irkutsku tzv. Politcentru (zloženému z eserov a menševikov) z dôvodov „nevyhnutných pre bezpečnosť českého vojska“, ktoré ho zatkló a umiestnilo do gubernskej väznice. O tomto akte odovzdania (extradiície) rozhodoval aj generál M. Janin,⁷⁶ a to formou súhlasu. Rozhodoval ako dvojnásobný veliteľ, československých légii ako aj spojeneckých vojsk v Rusku.

Najvyšší vládca Ruska dňa 4. januára 1920 ešte pod ochranou československých jednotiek, resp. v ich zajatí, vydal svoj posledný rozkaz: predbežné rozhodnutie o odovzdaní moci. Nástupcom A. V. Kolčaka v hodnosti najvyššieho vládcu Ruska sa mal stať veliteľ dobrovoľníckej ruskej armády na Done generál A. I. Denikin.

V noci zo 6. na 7. februára 1920 boli „najvyšší vládca Ruska“ admirál A. V. Kolčak a predseda Rady ministrov Ruskej vlády V. N. Pepeljajev po vypočúvaní a vyšetrovaní popravení zastrelením na základe rozhodnutia Irkutského vojensko-revolučného výboru (miestneho mocenského orgánu ovládaného boľševikmi) podľa vtedajších právnych noriem o vojenskom výnimočnom stave, príp. stanom (štatariálnom) práve.

Evakuácia československej armády z Ruska

Minister zahraničných ČSR dr. Beneš zvyšoval úsilie o dosiahnutie súhlasu potrebného na evakuáciu československého vojska z Ruska. Svedčí o tom jeho list z 11. augusta 1919 členovi Najvyššej vojnovnej rady vo Versailles. Začiatkom septembra 1919 sa obrátil dr. Beneš formou Memoranda ministra zahraničných vecí ČSR na predsedu parížskej mierovej konferencie, predsedu vlády Francúzska G. Clémenceaua, ohľadom nevyhnutnosti bezodkladnej evakuácie československého vojska z Ruska.⁷⁷ Napokon až dňa 8. decembra 1919 v dokumente „hlásenie kontrarozvedky ministerstva vnútra dočasnej sibírskej vlády o evakuácii československého vojska“ sa légie dočkali vytúženej správy. Problém evakuácie Čechoslovákov vyriešila kladne rada piatich v Prahe a vyriešil sa aj v Irkutsku vo vojenských misiách spojencov.⁷⁸ Skoro potom doručili aj telegram Beneša, že dohovor o odchode je hotový.

Rozhodnutie spojencov a československej vlády, ich dohoda nasledovala po zániku dôvodov, prečo štáty Dohody doteraz zdržovali légie na Sibíri. Spojenci dlhý čas nechceli nechať padnúť A. V. Kolčaka, pretože dúfali, že dokáže vykonať to, na čo oni nemali

---

⁷⁶ Telegram diplomatického zástupcu dočasnej sibírskej vlády v Paríži S. D. Sazanova Kudaševovi v Pekingu. (V Paríži, dňa 12. februára 1920). „Obrátil som sa na všetkých spojencov a československú vládu s požiadavkou, aby boli urobené okamžité kroky pre oslobodenie admirála. Francúzska vláda telegrafovala Janinovi, že ostro odsudzuje jeho konanie a prikazuje urobiť všetko pre záchranu A. V. Kolčaka a pre to, aby zlatý poklad zostal nedotknutý. Takisto z Prahy boli Čechom poslané naliehavé pokyny v tomto zmysle.“ In: AMORT, *Dokumenty, díl I.*, s. 343.

⁷⁷ In: AMORT, *Dokumenty, díl I.*, s. 304–305.

⁷⁸ Por. Hlásenie kontrarozvedky ministerstva vnútra dočasnej sibírskej vlády o evakuácii československého vojska (8. december 1919). In: AMORT, *Dokumenty, díl I.*, s. 324.

síl, zvrhnúť bolševikov, zlikvidovať sovietsku štátnu moc. Aj československá vláda bola motivovaná hrať dvojíť politiku, súhlasila so spojencami, ale pripravovala aj návrat légii. Po páde Omska 8. novembra 1919, po rýchlom postupe Červenej armády v regiónoch stredného Sibíru, z ktorých odchádzalo spojenecké vojsko, rýchle padali všetky protibolševické vlády jedna za druhou. Nemali oporu ani širších vrstiev národa, už ani légii. Padla aj vláda vo Vladivostoku, sympatizujúca s A. V. Kolčakom. Vytvorili sa teda širšie materiálne prameňe formálne právneho rozhodnutia, menovite súhlasu spojencov s odchodom légii zo Sibíri. „Čechoslováci a pred nimi ustupujúce spojenecké oddiely sa vzdali svojho poslania, misie ‚robiť poriadok‘, idey, ktorá ich tu doteraz zdržiavala, vzdali sa tiež idey obrody Ruska“.⁷⁹

Dňa 7. februára 1920 boli v železničnej stanici Kujtun prerokované a prijaté „Podmienky mierovej dohody medzi vládou RSFSR a velením československého vojska na Sibíri“.⁸⁰ Dohodli sa v nej technické a komunikačné podmienky pohybu na železnici. Sovietska vláda v nej zaručila československému vojsku množstvo uhlia nevyhnutného pre jeho prepravu na východ. V politických klauzulách sa ustanovilo, že československé vojsko ponechá admirála A. V. Kolčaka a jeho stúpencov zatknutých irkutským revolučným výborom, v rukách sovietskej vlády, pod ochranou sovietskeho vojska a nebude sa miešať do právomoci sovietskej vlády, pokiaľ ide o väzňov. Zlatý poklad RSFSR nemal byť a nebol odvezený na východ a zostal v Irkutsku s tým, že bude odovzdaný irkutskému výkonnému výboru pri odjazde československého ešelónu z Irkutsku. Dohoda bola napísaná ako „podmienky mierovej zmluvy“, ale podľa svojho obsahu a právnej relevancie bola **dohodou o prímerí**. Zmluvnou stranou bola sovietska vláda (vláda RSFSR), aj ju podpísal splnomocnenec REK RSFSR pre podpísanie mierovej dohody, ktorým bol predseda sibírskeho revolučného výboru a člen revolučnej vojenskej rady Piatej armády Smirnov. Druhou zmluvnou stranou bolo aj podľa nadpisu zmluvy „velenie československých vojsk na Sibíri“ a podpísal ju splnomocnenec československého vojska pre podpísanie dohody so sovietskou Červenou armádou, poručík Hub. Dané pomenovanie zmluvných strán sa neskôr ukázalo významným pri rokovaní o skutočnej, právne perfektné a relevantnej mierovej zmluve medzi ČSR a RSFSR, neskôr ZSSR.

Prímerie alebo podmienky mierovej zmluvy, ktorú podpísali zástupca vlády RSFSR, predstaviteľ vojenského revolučného výboru, a splnomocnený predstaviteľ československého vojska dňa 7. februára 1920, sa stali právnym dokumentom pre dopravu československých vojenských jednotiek, konkrétne či najmä z Irkutsku do Vladivostoku. Nasledovalo ich nalodenie na zakontraktované lode. Evakuácia loďami sa uskutočnila od februára 1920 do septembra 1920. Bola to rozhodujúca časť transportu a evakuácie. Pred týmto obdobím boli evakuované na československé náklady najmä osoby ranené či invalidné. Podľa údajov v Masarykovej encyklopédii bola repatriácia, teda návrat do vlasti, uskutočnená v 36 transportoch. Odvezených v nich bolo 56 459 vojakov (okrem toho 6 714 zajatcov, 1 716 žien, 717 detí, 1 935 cudzincov, 189 iných osôb).⁸¹

Československé vojsko na Rusi ukončilo svoje pôsobenie v revolúciou zmietanej krajine. Stalo sa z neho československé vojsko v Československu, v Československej republike, pri kolíske ktorej stálo.

⁷⁹ PEROUTKA, *c. d.*, s. 186.

⁸⁰ In: AMORT, *Dokumenty, díl I.*, s. 324.

⁸¹ Pozri: *Masarykův slovník naučný, c. d.*, heslo légie, s. 376.

Záver

Sovietska vláda (RLK RSFSR) dňa 25. februára 1920 (možno povedať ešte v čase naloďovania prvého transportu legionárov vo Vladivostoku), poslala vláde ČSR do Prahy návrh na začatie rokovaní o „vytvorenie mierových vzťahov a na uzatvorenie dohôd, ktoré by boli výhodné pre obe krajiny“. ⁸² Podľa návrhu vlády RSFSR sa právny stav prímeria mal doviest' až k uzavretiu mierovej zmluvy. Vláda ČSR odmietla návrh ruskej vlády rokovať o uzavretí mieru z dvoch príčin, z dôvodov faktických a z dôvodu právneho. Skutkovú stránku činnosti légii opísanú v nóte vlády RSFSR bolo treba podľa nóty ČSR opraviť (tęzy) a zosúladiť s historickou pravdou (fakty). Vzájomne vylučujúce stanoviská sa týkali právnej stránky posúdenie činnosti légii. Minister zahraničných vecí ČSR v nóte (10. apríla 1920) napísal, že zo stanoviska právneho sa nóta vlády RSFSR „úplne nezhoduje zo skutočnosťou“, a to z toho dôvodu, že „Československá vláda nebola nikdy vo vojne s Ruskom“ (!). Dodal pritom, že je pravdou, že určité miestne dohody boli urobené na Sibíri. Ale priklincoval, že „právne však táto otázka musí byť postavená inak“. ⁸³ Rokovanie o otázke, či bola medzi ČSR a RSFSR vojna, vojnový stav, odsunula potom československá nóta časove na neskoršie, neurčité obdobie.

Vláda štátu, ktorá nebola uznaná, teda RSFSR, mala z hľadiska vtedajšieho platného medzinárodného práva právne postavenie „lokálnej“, resp. „miestnej autority“. Podľa vtedajšieho medzinárodného práva to však nebola vláda štátu, ale bola to len miestna, či lokálna autorita, ktorá nemala spôsobilosť konať v medzinárodných vzťahoch, zastupovať daný štát. Úkony, ktoré takáto miestna resp. lokálna autorita urobila, vrátane uzavretia zmluvy, dohovoru, či dohody, neboli perfektnými právnymi dohodami, neboli právom vôbec, ale mali len povahu „miestnych dohôd“, miestnych dohovorov. Vyplývalo z toho, že aj keď vláda RSFSR uzatvorila zmluvu s názvom „podmienky mierovej dohody“ s velením československého vojska na Sibíri, ktoré konalo v mene ČSR, bola to len „miestna dohoda“, a to „miestnej autority“, uzatvorená na Sibíri. Nemalo to relevanciu, z ktorej by vyplývalo, že ČSR podpisom dokumentu „podmienky mierovej dohody“ uznala, že bola vo vojne s vládou RSFSR. Takéto konzekvencie pre vládu ČSR z tejto miestnej dohody nevyplývali.

Zo situácii, kedy vláda štátu nebola právne uznaná, sa robil ďalší záver, a to, že takýto štát nebol nielen medzinárodnou osobnosťou, ale tiež, že nemal základné práva uznaného štátu, a to právo na existenciu, na sebaobranu, územnú zvrchovanosť, že sa na neho nevzťahovali normy medzinárodného práva ochraňujúce štát v prípade ozbrojenej agresie, ktorá sa mohla vydávať za oprávnenú intervenciu. ⁸⁴

Napokon až dňa 9. júna 1934 sa rozhodla vláda ČSR nadviazať normálne diplomatické styky s vládou Zväzu sovietskych socialistických republík (ZSSR) a menovať mimoriadneho vyslanca. Dodajme, že vláda ČSR urobila tento krok až rok potom, ako uznal sovietsky štát jeden z posledných štátov sveta, a to USA. V rovnaký deň, a to 9. júna 1934, si ministri zahraničných vecí oboch štátov M. M. Litvinov a E. Beneš vymenili dva dopisy.

⁸² Nóta vlády ľudových komisárov RSFSR vláde ČSR (V Moskve, dňa 25. februára 1920). In: AMORT, *Dokumenty, díl I.*, s. 349–350.

⁸³ Nóta ministra zahraničných vecí ČSR E. Beneša ľudovému komisárovi zahraničných vecí RSFSR G. V. Čičerinovi (V Prahe, dňa 10. apríla 1920). In: AMORT, *Dokumenty, díl I.*, s. 360–361.

⁸⁴ OPPENHEIM, L. F. L. et al. *Medzinárodní právo. Sv. I. Mír*. Praha: Orbis, 1924, s. 193 a 194 et alt. Por.: TOMSA, B. *Právo mezinárodní. Díl první*. Bratislava: Nákladem právnické fakulty University Komenského, 1930, s. 149 et alt. HOBZA, A. *Uznání Sovětů de jure*. Praha: Bursík & Kohout, 1924, s. 12.

Až z obsahu týchto dopisov, ktoré si pri príležitosti obnovenia diplomatických stykov vymenili menovaní ministri, možno poznať, ako bola vyriešená a hodnotená situácia, záležitosti a udalosti, ktoré sa týkali pobytu a aktivít československého vojska v Rusku v rokoch 1918 až 1920. Mimoriadne závažné je, že sa táto situácia, aktivity československých légií nehodnotili ako vedenie vojny (vojnový stav), ani ako stav vedenia nevypovedanej vojny. Nezmenili sa ani o tom, že by pobyt a činnosť československých vojsk znamenal, že tu došlo k vojenskej ozbrojenej intervencii, vojenskej agresii, vojenskej okupácii časti územia, pomoci a podpore ruskej kontrarevolúcie s cieľom zvrhnúť sovietsku moc, sovietsku vládu. Pôsobenie československého vojska sa nehodnotilo a neaplikovali sa naň kategórie a pojmy z medzinárodného vojnového práva.

Vzťahy medzi ČSR a ZSSR sa vyriešili medzinárodnoprávnymi recipročnými úkonmi ministra zahraničných vecí ČSR a ľudového komisára zahraničných vecí ZSSR s konštitutívnou relevanciou v tom zmysle, že oba štáty nemajú voči sebe navzájom žiadne majetkové nároky a pohľadávky, že „otázky týkajúce sa vzájomných finančných nárokov, vyplývajúcich z udalostí z doby vojny a revolúcie, sa považujú za definitívne likvidované“. Znamenalo to ďalej vo svojich dôsledkoch, že aj pôsobenie, činnosť československého vojska na území RSFSR, sa nepovažovalo za problém či tému riešenia právnych otázok ohľadom ich protiprávnosti či súladu s právom. Považovala sa táto historická záležitosť za definitívne likvidovanú? Nominálne právne áno. Pôsobenie, činnosť československého vojska, jeho légií na území Ruska, ktoré v roku 1934 bolo medzinárodnoprávne teritóriom ZSSR, oba štáty nepovažovali za protiprávne konanie. Akékoľvek nároky z týchto udalostí, konaní, resp. skutočností považovali za definitívne likvidované. V druhom liste, ktorý si vymenili obe strany, sa ďalej upresňovalo, že formuláciu „vyplývajúce z udalosti z doby vojny a revolúcie“ je treba chápať tak, že sa rovnako týka všetkých nárokov vyplývajúcich z uplatňovania revolučného zákonodarstva v oboch krajinách.⁸⁵

Možno teda konštatujúco uzavrieť, že až nadviazaním diplomatických stykov medzi ČSR a ZSSR v roku 1934 boli právne vyriešené všetky problémy spojené s pôsobením a činnosťou československého vojska v Rusku. Vo vzťahoch týchto dvoch štátov sa vzhľadom na minulosť, obdobie revolúcií, ktoré prekonali v rokoch 1917–1920, vytvoril čistý stôl, stav bez nevyriešených právnych otázok a problémov, právna možnosť rozvíjať svoje vzťahy bez záťaže z minulosti. Po medzinárodnoprávnom dohovore, že nároky z doby vojny a revolúcie sa považujú za definitívne zlikvidované, zostali medzi ČSR a ZSSR ešte nielen definitívne nezlikvidované, ale viacej trvale platné nevyriešené a sporné otázky historicko-politické, historicko-ideologické, ktoré sa ostro antagonisticky ozvali a oficiálne sa z pozície štátostrany nastolili po februári 1948 v Československu. V podstate s opačným znamienkom sa ozvali od roku 1990. V rovine historického vedomia generácií obyvateľstva v oboch krajinách ich riešenie rezonuje na úrovni dobro a zlo, čierne a biele. Dúfajme, že odchádza do zabudnutia, do stratena, bude pôsobiť zoslabovane, do utíchnutia.

---

⁸⁵ Por.: *Dokumenty a materiály k dejinám československo-sovetských vzťahů. Díl IV.* Praha: Academia, 1982, s. 663.

USA vs. Henry Wirz – Kontroverzní počátek novodobých procesů s válečnými zločinci

Jan Beránek

*Právnická fakulta, Univerzita Karlova
Kontaktní e-mail: honza.beranek@volny.cz*

USA vs. Henry Wirz: The Controversial Beginning of The War Crimes Trials in the Modern Era

Abstract:

The aim of this article is to give a brief summary of the trial of confederate captain Henry Wirz in the aftermath of the American Civil War. In the first chapter the article deals with the first attempts to prosecute war criminals. The second chapter tries to analyze the so-called Lieber's Code – one of the first legislation, which codified the customs of war – and the person of Francis Lieber, the author of this legislation. In the third and fourth chapter, the author describes the person of Captain Henry Wirz, the conditions in prison camp Andersonville and the subsequent trial. It addresses the most controversial parts of the famous trial and tries to discuss all angles of the proceedings. Finally, the last chapter analyzes the impact of the trial in the USA and also describes other trials, which were influenced by the aforementioned trial.

Keywords:

Henry Wirz; Lieber Code; war crimes; American Civil War; Andersonville; prison camp

Klíčová slova:

Henry Wirz; Liebrův kodex; válečné zločiny; americká občanská válka; Andersonville; vězeňský tábor

DOI: 10.14712/2464689X.2018.38

Problematika procesů, jejichž cílem je potrestání válečných zločinů, je obvykle spojována především s právními dějinami 20. století. Nelze však opomenout, že již před přijetím mezinárodních úmluv na Haagských a Ženevských mírových konferencích,¹ se objevovaly snahy o postihnutí osob, které závažným způsobem porušily válečné obyčeje a dopustily se tak válečných zločinů.

Jako jeden z prvních příkladů stíhání válečných zločinů je často uváděn proces s rytířem a zemským správcem Horního Porýní Peterem von Hagenbach z roku 1474. Tento rytíř ve službách burgundského vévody Karla Smělého byl pověřen vojenskou správou nad dobytým městem Breisach nad Rýnem. Von Hagenbach ve snaze zlomit odpor obyvatel zavedl v Breisachu a přilehlém okolí mimořádně krutá pravidla, která *de facto* legalizovala znásilňování, vraždění a plenění ze strany von Hagenbachova vojska v porobeném městě a zároveň zavedla zcela neúměrné zdanění tamního obyvatelstva.² Von Hagenbachova hrůzovláda však, kvůli postupné ztrátě vlivu Karla Smělého, skončila v dubnu 1474 poté, co proti němu povstali místní obyvatelé podporovaní jeho vlastními žoldněři. Von Hagenbach byl zajat a následně postaven před soud.³ Byl viněn z toho, že svým jednáním porušil právo božské i lidské. Bývalý správce Breisachu se naopak hájil tím, že vždy jen plnil rozkazy jako poslušný voják.⁴ Tribunál, který byl povolán na popud arcivévody rakouského a který byl složen z 28 zástupců jednotlivých zemí Svaté říše římské, shledal Von Hagenbacha vinným a odsoudil jej k trestu smrti.⁵

Vznik prvních moderních procesů s válečnými zločinci je však spojován až s obdobím americké občanské války, respektive s obdobím těsně po jejím konci. Po skončení tohoto ozbrojeného konfliktu byla před soud postavena část důstojníků poražené konfedační armády. Z těchto procesů však nejvíce vyčnívá a zároveň budí největší emoce proces s velitelem vězeňského tábora Andersonville Henry Wirzem, který je i předmětem tohoto článku.

Právní úprava

Dlouhotrvající boje americké občanské války postupně vyvolávaly potřebu ucelené úpravy válečného práva zakazující extrémní krutosti, kterých se jednotlivé válčící strany dopouštěly. Klíčovou osobou pro zrod právní úpravy válečného práva v tomto období byl právník,

---

¹ Na těchto mezinárodních konferencích byly přijaty úmluvy, které kodifikovaly mezinárodní válečné právo, zakazovaly některé prostředky a způsoby vedení válek a zakotvovaly ochranu některých specifických skupin osob při válečném konfliktu. Viz: ONDŘEJ, J. Význam Haagské mezinárodní konference z roku 1899 pro vývoj práva ozbrojených konfliktů. *Mezinárodní vztahy*, 2000, roč. 35, č. 1, s. 31–33. Dostupné také na: <https://mv.iir.cz/article/view/1244>.

² GREPPI, E. The evolution of individual criminal responsibility under international law. *International Review of the Red Cross*, 1999, Vol. 81, No. 835, s. 533. Dostupné také na: https://www.loc.gov/tr/frd/Military_Law/pdf/RC_Sep-1999.pdf.

³ GORDON, G. S. *The trial of Peter von Hagenbach: Reconciling History, Historiography and International Criminal Law*, In: HELLER, K. – SIMPSON, G. (eds.). *The Hidden Histories of War Crimes Trials*. Oxford: Oxford University Press, 2013, s. 31–32.

⁴ Obhajoba plněním rozkazů se objevila i v mnohem pozdějších procesech s válečnými zločinci, tímto způsobem se například hájili obžalovaní před Mezinárodním vojenským tribunálem v Norimberku či před Mezinárodním trestním tribunálem pro bývalou Jugoslávii.

⁵ GRANT, L. Exhibit highlights the first war crimes tribunal. In: *Harvard Law Today* [online]. 1. 4. 2006 [cit. 3. 12. 2017]. Dostupné na: <https://today.law.harvard.edu/exhibit-highlights-the-first-international-war-crimes-tribunal/>.

historik, filosof a politolog Francis Lieber.⁶ Lieber se otázkou válečného práva zabýval již před občanskou válkou, avšak skutečně relevantními se jeho názory staly až v roce 1862, kdy byl jeho známý, právník a generál Henry W. Halleck, jmenován vrchním velitelem celé unionistické armády. Hallecka, který se rovněž zabýval otázkami souvisejícími s aplikací práva ve válečných konfliktech, zaujal Lieberův výzkum týkající se postavení guerillových bojovníků ve válečném právu, a rozkázal, aby byl tento text rozšířen mezi jeho generály.⁷ Halleck Liebera na jeho žádost rovněž zařadil do speciální komise Ministerstva války, které předsedal generál Ethan Allen Hitchcock a jejímž cílem bylo upravit některé sporné otázky vyplývající z válečných zvyklostí.⁸ Výsledkem práce komise pak byl dokument, který v dubnu 1863 vydal prezident Lincoln pod názvem *General Orders No. 100 – Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field*, a který je dnes znám spíše jako *Lieberův kodex*.

Lieberův kodex se skládá ze 157 článků rozdělených do 10 oddílů, které mimo jiné upravovaly otázku mezi válečné nutnosti,⁹ činnosti partyzánských a guerillových bojovníků či problematiku využívání a případného zneužívání mírových symbolů a symbolů kapitulace.¹⁰ Z dikce kodexu bylo patrné, že Lieber se snažil danou problematiku obsáhnout komplexně a vyhnout se přílišné kazuistice, rovněž si lze všimnout autorovy snahy o to, aby se jeho dílo nevztahovalo pouze k problematice americké občanské války či občanské války obecně, ale aby jej případně bylo možné použít i v případech konfliktu mezinárodního. Kodex byl v době svého vydání přijat rozporupně, představitelé armády Unie se ze začátku odmítali danou úpravou řídit, ale nakonec ji přijali. Vedení Konfederace Lieberův kodex označilo za unionistickou propagandu a neuznalo jeho platnost.¹¹ Ani dnes není

⁶ Lieber, který do Spojených států přišel jako imigrant z Pruska, měl v době občanské války za sebou již pestrou kariéru. Ještě před emigrací vstoupil jako dobrovolník do pruské armády a účastnil se bitvy u Waterloo. Po napoleonských válkách byl pruskou vládou monitorován pro údajnou protistátní činnost a ve 20. letech 19. století se účastnil řecké osvobozené války. V roce 1827 se natrvalo usadil ve Spojených státech a v roce 1835 začal přednášet historii a politickou ekonomii na Univerzitě Jižní Karolíny, zde však nebyl příliš akceptován kvůli svému nesouhlasu s otrokářstvím. V roce 1857 se proto přestěhoval do New Yorku, kde začal působit na Kolumbijské univerzitě. Za zmínku rovněž stojí, že v americké občanské válce bojovali tři jeho synové, dva na straně Unie, jeden na straně Konfederace. Viz: HARLEY, L. R. Sketch of Francis Lieber. *Appletons' Popular Science Monthly*, 1898, Vol. 52, s. 406–409. Dostupné také na: <https://archive.org/stream/popularsciencemo52newy#page/n5/mode/2up>.

⁷ BEARD, R. The Lieber Codes. In: *The New York Times* [online]. 24. 4. 2013 [cit. 10. 12. 2017]. Dostupné na: <https://opinionator.blogs.nytimes.com/2013/04/24/the-lieber-codes/>.

⁸ Původním cílem komise bylo stanovit pravidla, která by vedla k zefektivnění unionistické armády, během fungování se však její agenda rozšířila a komise začala pracovat na návrhu komplexní úpravy tehdejšího válečného práva. Viz: HARTIGAN, R. S. *Lieber's Code and the Law of War*. Chicago: Precedent Publishing, Inc., 1983, s. 14–15.

⁹ Za vojenskou nutnost nešlo dle Lieberova kodexu považovat bezúčelnou krutost, používání jedu či jakýkoliv jiný nepřátelský akt, který by zcela bezdůvodně snížil šanci na obnovení míru. Povoleno bylo naopak do určité míry klamavé a úskočné jednání, avšak pouze tehdy, pokud neporušovalo dobrou víru nepřítelů vycházející z úmluv uzavřených během konfliktu nebo z principů moderního válečného a humanitárního práva. Viz: *General Orders No. 100: Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field – Lieberův kodex vydaný 24. dubna 1863* (čl. 15–16) [online]. [cit. 23. 12. 2017]. Dostupné na: http://avalon.law.yale.edu/19th_century/lieber.asp.

¹⁰ *General Orders No. 100: Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field – Lieberův kodex vydaný 24. dubna 1863, c. d.*

¹¹ Důvodů, kvůli kterým Konfederace Lieberův kodex ostře odmítla, bylo hned několik. Představitelé Konfederace jednak pobuřovalo, že dle znění předpisu Konfederace nebyla považována za válčící stranu (a tím

kodex vnímán zcela jednoznačně – na jedné straně je oceňován jeho přínos pro válečné a humanitární právo (Lieberův kodex například jako první právní předpis ve svém článku 155 definoval komatanty a non-komatanty), na druhé straně některá jeho ustanovení se zdají být až příliš drakonická (Lieber byl zastáncem toho, aby válka byla co nejkratší, k dosažení tohoto cíle umožňoval jeho kodex uplatnění některých velmi sporných strategií ve jménu vojenské nutnosti, jako například vyhladovění civilistů nepřátelské strany).¹² Nedá se však popřít, že Lieberův kodex byl na svou dobu mimořádně významným počinem, který výrazně ovlivnil vývoj válečného a humanitárního práva a inspiroval pozdější úpravy.

Pro Wirzův případ byla klíčová ta ustanovení Lieberova kodexu, která se zabývala právy válečných zajatců. Kodex ve svém článku 56 stanovil, že: „Válečný zajatec nesmí být trestán kvůli tomu, že patřil k nepřátelským silám, zejména pak nesmí být ze msty zabit, mučen, týrán hladem, trýzněn nelidskými podmínkami ve vězení či vystavován jiným barbarským praktikám.“¹³

Žalobci ve Wirzově případě poukazovali na to, že obžalovaný ze své pozice velitele vězeňského tábora Andersonville porušil svým jednáním extrémním způsobem práva válečných zajatců, a proto musí být souzen. Pro Wirzovu kauzu byl významný i článek 59 kodexu, ve kterém bylo zakotveno pravidlo, dle kterého je válečný zajatec odpovědný za zločiny spáchané proti armádě, která ho zajala či proti civilistům, které spáchal před svým zajetím a za které nebyl potrestán orgány vlastní armády.¹⁴ Tento článek se stal právním základem pro procesy s vojáky Konfederace, kteří byli podezřelí ze spáchání válečných zločinů. Vzhledem k tomu, že obsah Lieberova kodexu byl znám i silám Konfederace, tak i přes to, že ho neuznávali, nemohli obžalovaní přesvědčivě argumentovat tím, že vojenské komise, které vinu obžalovaných posuzovaly, nemají potřebnou jurisdikci.

Životopis Henryho Wirze a skutkové okolnosti případu

Henry Wirz, vlastním jménem Hartmann Heinrich Wirz, se narodil v roce 1823 v Curychu do kupecké rodiny. V mládí se snažil stát lékařem, ale rodinné finance mu nákladné studium nedovolily, a proto se Wirz vydal na dráhu obchodníka.¹⁵ Tato kariéra vedla i k jeho

---

pádem ani nedisponovala s právy, které kodex válčícím stranám přiznával), rovněž odmítali, že kodex v souladu s Lincolnovým *Prohlášením emancipace* odmítal dělení vojáků dle barvy kůže a jakákoliv snaha o zotročení afro-amerického vojáka-zajatece měla být dle článku 58 trestána smrtí. Konfederáčtí vojáci rovněž poukazovali na to, že ač unionistická armáda kodex přijala, tak někteří její velitelé si počínají tak, že porušují základní principy, na kterých kodex stojí, a hájí se tím, že formálně neporušují žádné jeho ustanovení. Viz: BROOKS, R. B. African-American POWs and the Lieber Code. In: *Civil War Saga* [online]. 8. 9. 2012 [cit. 23. 12. 2017]. Dostupné na: <http://civilwarsaga.com/african-american-pows-lieber-code/>. DAWSON, J. G. The US Army in the South: Reconstruction as Nation Building, In: EDWARDS, L. C. *Armed Diplomacy: Two Centuries of American Campaigning (Sborník)*. Fort Leavenworth: Combat Studies Institute Press, 2003, s. 40–41. HARTIGAN, c. d., s. 20. BEARD, c. d.

¹² SOLIS, G. D. *The Law of Armed Conflict: International Humanitarian Law in War*. New York: Cambridge University Press, 2010, s. 43–47.

¹³ *General Orders No. 100: Instructions for the Government of Armies of the United States In the Field – Lieberův kodex vydáný 24. dubna 1863 (čl. 56)*, c. d.

¹⁴ *General Orders No. 100: Instructions for the Government of Armies of the United States In the Field – Lieberův kodex vydáný 24. dubna 1863 (čl. 59)*, c. d.

¹⁵ STUDER, R. *Der Prozess gegen Captain Henry Wirz und seine Hintergründe 1865*. Nordhausen: Verlag Traugott Bautz, 2005, s. 40.

odchodu do Spojených států – Wirz si na svou obchodní činnost půjčil větší sumu peněz, kterou nebyl schopen splácet, v důsledku čehož byl v roce 1847 odsouzen k trestu odnětí svobody na čtyři roky. Po roce ho však soud propustil s podmínkou, že Wirz opustí území kantonu Curych a po dobu dvanácti let se nevrátí zpět, Wirz této podmínce vyhověl a v roce 1848 Švýcarsko definitivně opustil.¹⁶

Po krátkém pobytu v Rusku se Wirz usídlil ve Spojených státech amerických, konkrétně ve státě Kentucky, a později v Louisianě. Wirz ve Spojených státech pracoval jako asistent lékaře a později byl najat, aby působil jako dohlížitel a ošetřovatel na plantáži rodiny Marshallů.¹⁷ Wirzova kariéra se začala rozvíjet až s počátkem americké občanské války, kdy v Louisianě vstoupil do konfедераční armády. Brzy byl povýšen do hodnosti seržanta a po bitvě u Seven Pines, ve které byl vážně zraněn na ruce, do hodnosti kapitána.¹⁸ Wirz po většinu své vojenské kariéry sloužil v zajateckých vězeňských táborech. Nejprve sloužil v táborech v Richmondu a později byl převelen do tábora v Tuscaloose.¹⁹ Rok 1863 strávil Wirz v Evropě, pravděpodobně kvůli léčbě zraněné ruky, a po svém návratu v únoru roku 1864 byl pověřen velením nad zajateckým táborem Camp Sumter, který je dnes znám spíše jako Andersonvillský tábor.

Právě Wirzovo působení v čele tohoto tábora bylo důvodem, proč byl po konci války souzen vítěznou Unií. Zařízení Camp Sumter bylo v provozu pouhých 14 měsíců, za tu dobu v něm však bylo vězněno více než 45 000 unionistických zajatců a téměř 13 000 z vězněných v táboře zemřelo v důsledku katastrofálních podmínek, které v táboře panovaly.²⁰ Primárním problémem Andersonvillského tábora byl fakt, že v něm bylo vězněno výrazně více vězňů, než bylo při výstavbě zamýšleno. Podle původního plánu mělo zařízení pojmut 8 000 osob, přičemž se počítalo, že kapacita zařízení by se dala v případě nouze navýšit na 10 000 osob. Avšak během prvních tří měsíců provozu již bylo zařízení prakticky naplněno, po šesti měsících, v červnu 1864, již bylo v prostoru vězeňského tábora umístěno 25 000 osob, v srpnu téhož roku pak dokonce 33 000 vězňů.²¹ Přelidnění vedlo k mnoha dalším problémům, v táboře se začaly ve velkém šířit nemoci, vězni trpěli

¹⁶ Wirzova žena však odmítla opustit Švýcarsko a spolu s jejich dvěma dětmi zůstala ve své domovině, pár se následně v roce 1853 rozvedl. Viz: BLAKEY, A. F. Wirz, Henry. In: *American National Biography* [online]. 1. 2. 2000 [cit. 29. 12. 2017]. Dostupné na: <http://www.anb.org/view/10.1093/anb/9780198606697.001.0001/anb-9780198606697-e-0401167.jsessionid=BA83731267048E04F9C08D342BAFF9C4>.

¹⁷ BLAKEY, c. d.

¹⁸ Dnes se objevují pochybnosti, zdali se Wirz bitvy u Seven Pines skutečně zúčastnil, Wirz o své účasti v bitvě poprvé mluvil až po svém zadržení v roce 1865 a dle dostupných důkazů se nezdá pravděpodobné, že by se Wirz v době bitvy vůbec nacházel na území Virginie. Rovněž jeho tvrzení, že v bitvě sloužil ve štábu generála Johnstona, se nezdá příliš pravděpodobné vzhledem k tomu, že v té době měl pouze hodnost seržanta. Faktem však zůstává, že zranění bylo skutečně závažné a Wirz mohl po zbytek života používat pravou ruku pouze omezeně. Viz: MILLER, W. J. Was Andersonville's Henry Wirz Wounded at Seven Pines? *America's Civil War*, 2002, Vol. 15, No. 2, s. 48.

¹⁹ Názor vězňů na Wirze byl rozporuplný, dle jejich svědectví byl Wirz poměrně náladový, avšak nikoliv krutý, někteří zajatci naopak upozorňovali, že Wirz v této době dělal vše pro to, aby podmínky v táborech byly co nejlepší. Viz: AUTOR NEZNÁMÝ. Captain Henry Wirz. In: *National Park Service* [online]. 27. 11. 2017 [cit. 29. 12. 2017]. Dostupné na: https://www.nps.gov/ande/learn/historyculture/captain_henry_wirz.htm.

²⁰ AUTOR NEZNÁMÝ. Andersonville, Georgia. In: *American Battlefield Trust* [online]. Datum vydání neznámé [cit. 30. 12. 2017]. Dostupné na: <https://www.civilwar.org/learn/articles/andersonville-prison>.

²¹ LASKA, L. L. – SMITH, J. J. 'Hell and the devil': Andersonville and the trial of Captain Henry Wirz C.S.A. 1865. *Military Law Review*, 1975, Vol. 18, No. 68, s. 80–81. Dostupné také na: https://www.loc.gov/tr/frd/Military_Law/Military_Law_Review/pdf-files/277087~1.pdf.

nedostatkem jídla a vody, neměli místa ke spánku ani jiné základní vybavení.²² Na Wirzovu obranu se dá říci, že problémy spojené s kapacitou nezpůsobil a dokonce se i snažil nepříznivý stav tábora zlepšit – jednak požadoval po konfедераčním velení více zásob a materiálu, jakož i rozšíření celkového prostoru tábora, jednak povolil skupině vězňů, aby odevzdala unionistickému velení petici, ve které zajatci z Camp Sumter žádali, aby Unie obnovila program výměny válečných zajatců. V obou těchto případech však tyto snahy selhaly.²³

Dalším důvodem neutěšeného stavu tábora byla nezkušenost ostrahy. Konfederace měla nedostatek vojáků, a proto místo zkušených vojáků strážila vojenské tábory místní domobrana, která neměla s touto prací žádnou zkušenost. Kvůli nebezpečí útěků zřídil Wirz ve venkovním věžeňském bloku tábora hraniční linii, tzv. „čáru smrti“, za kterou vězni nesměli vstupovat pod hrozbou okamžitého zastřelení (tímto způsobem bylo usmrceno téměř 150 vězňů).²⁴

Tábor Andersonville, který byl osvobozen v květnu 1865 po kapitulaci generála Johnstona, se stal pro Unii symbolem konfедераční krutosti a zločinnosti a veřejnost žádala, aby byly před soud postaveny odpovědné osoby. Wirz byl zatčen, a i přes jeho protesty, že se na něj mají vztahovat podmínky vyjednané kapitulace, a tudíž že má být chráněn před mstou vítězné Unie, byl obviněn z válečných zločinů.²⁵

Proces

Proces s kapitánem Wirzem byl zahájen 21. srpna 1865 ve Washingtonu D.C. Wirzovu vinu měla posuzovat speciální vojenská komise zřízená nařízením prezidenta USA, které předsedal generál Lew Wallace, a jejímiž členy byli další vyšší důstojníci Unie.²⁶ Obžaloba vinila Wirze z toho, že se v rozporu s obyčejí války jednak spolčil s dalšími představiteli Konfederace za účelem zmrzačení či zavraždění zajatých vojáků Unie a jednak že sám tyto činy vykonával a dopustil se tak osobně mnohonásobné vraždy. Vojenský prokurátor Norton P. Chipman ve své žalobě uváděl, že Wirz měl osobně zavraždit třináct osob, konkrétní jména jeho obětí se však obžalobě nepodařilo zjistit, a tak ve spisu uvádí pouze okolnosti, za kterých měl Wirz své oběti zavraždit.²⁷ Již od zahájení procesu řízení provázely problémy a kontroverze. Wirzovi obhájci z prestižní washingtonské advokátní kanceláře Denver, Hughes a Peck požadovali čas na přípravu s tím, že žaloba byla na poslední

²² Situace byla tak kritická, že ani konfедераční personál tábora se neodvažoval vstoupit do věžeňských bloků a pouze hlídkoval po obvodu samotného zařízení, v prostoru věznice se vytvořily věžeňské gangy a vlastní hierarchie. Viz: RICE, J. Andersonville. In: *University of Missouri–Kansas City School of Law* [online]. Datum vydání neznámé [cit. 30. 12. 2017]. Dostupné na: <http://law2.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/wirz/anders1.htm>.

²³ *Tamtéž*.

²⁴ GOURLEY, C. *The Horrors of Andersonville: Life and Death Inside a Civil War Prison*. Minneapolis: Twenty-First Century Books, 2010, s. 51–53.

²⁵ LASKA, L. L. – SMITH, J. J., c. d., s. 87–88.

²⁶ Nařízením prezidenta Spojených států o zřízení vojenské komise pro posouzení případu Henryho Wirze z 21. srpna 1865. In: *Trial of Henry Wirz: A Congressionally Mandated Report Summarizing the Military Commission's Proceedings* [online]. 7. 12. 1867 [cit. 31. 12. 2017], s. 3. Dostupné na: https://www.loc.gov/frd/Military_Law/pdf/Wirz-trial.pdf.

²⁷ Obžaloba ve věci USA vs. Henry Wirz prezentovaná dne 21. srpna 1865. In: *Trial of Henry Wirz: A Congressionally Mandated Report Summarizing the Military Commission's Proceedings*, c. d., s. 3–8.

chvíli změněna, aniž by to bylo obhajobě oznámeno.²⁸ Soudní komise však této námitce nevyhověla a Wirzovi původní obhájci prohlásili, že o rozsudku je již rozhodnuto, že jde o parodii na spravedlnost, a na protest se (až na jednoho) vzdali obhajoby a opustili soudní místnost.²⁹

Po přednesení obžaloby a zahájení řízení se prokurátor Chipman pokoušel Wirze usvědčit pomocí listinných důkazů a svědeckých výpovědí. Prokuratura předvolala větší množství osob vězněných v táboře Andersonville, které měly před vojenskou soudní komisí vypovídat o Wirzově krutosti a nelidských podmínkách, které v táboře vládly. Na svědecké lavici se vystříдалo celkem 160 osob, 145 z těchto svědků však vypovědělo, že si nevybavují, že by se Wirz k zajatcům někdy choval s krutostí, a pouze dva svědci uvedli, že byli přítomni tomu, jak Wirz někoho usmrtil. V případě prvního svědka se navíc datum, kdy měl podle tohoto svědectví Wirz daného vězně usmrtit, neshodovalo s žádným konkrétním případem uvedeným v obžalobě.³⁰ Jako problematický se ukázal i korunní svědek obžaloby Felix de la Baume, údajný příbuzný Gilberta du Motier, markýze de La Fayette. De la Baume během výslechu popsal více případů, kdy měl Wirz nařídít strážím v táboře, aby některé vězně zbili a v několika případech dokonce popravili, dále vypovídal o tom, jak Wirz osobně nařídil snížení příjmů potravy, avšak během křížového výslechu se obhájci Bakerovi podařilo většinu jeho tvrzení zpochybnit.³¹ Po skončení Wirzova procesu se začaly objevovat spekulace o tom, že de la Baume je ve skutečnosti dezertér jménem Felix Oesser, který se v zařízení Andersonville nikdy nenacházel.³² Rovněž listinné důkazy žalobců nesvědčily o Wirzově přímé vině, naopak některé z nich dokazovaly, že Wirz opakovaně své nadřízené upozorňoval na nedostatečné zásobení tábora a otřesné podmínky vzniklé v důsledku přelidnění.³³

²⁸ Obhájci se dokonce dle jejich slov dozvěděli o tom, že řízení bude zahájeno 21. srpna z denního tisku, nikoliv oficiální cestou.

²⁹ Po tomto nezvyklém vystoupení zůstal na straně obhajoby pouze advokát Louis Schade, který prohlásil, že se svými kolegy souhlasí, ale svědomí mu nedovoluje obhajobu vypovědět. Na stranu Wirzovy obhajoby se pak přidal i advokát Orrin Smith Baker, který následně i obhajobu vedl. Viz: DAVID, R. S. An Historical Note on "The Devil's Advocate": O. S. Baker and the Henry Wirz/Andersonville Military Tribunal. *Journal of Southern Legal History*, 2002, Vol. 10, No. 1/2, s. 30–33, 36–38.

³⁰ LAFORCE, G. W. The trial of Major Henry Wirz – A National Disgrace. *The Army Lawyer*, 1988, Vol. 81, No. 1, s. 7–8.

³¹ Pochybnosti o de la Baumově důvěryhodnosti vyvolalo i to, že pokud by všechna jeho prohlášení byla pravdivá, znamenalo to, že by byl přítomen prakticky při všem, z čeho prokurátoři Wirze vinili, což by v mnoha případech znamenalo, že by měl i přístup do míst v táboře, kam se běžní vězni nemohli dostat. Viz: HIRTZEL, M. *Felix de la Baume and Henry Wirz: The Truth about the Banner Witness and the Scapegoat of Andersonville*. Diplomová práce, Charles Town: American Military University, obor Historie, 2012, s. 113–117, 125–127.

³² Tyto spekulace se nikdy zcela nepotvrdily, ale de la Baumovo svědectví bylo tímto ještě více znevěrohodněno. Ani autoři zabývající se procesem s Henry Wirzem nejsou v otázce de la Baumovy identity jednotní, převažující je názor, že de la Baum a Oesser je jedna a ta samá osoba, ale někteří mladší badatelé toto tvrzení zpochybňují. Viz: LAFORCE, c. d., s. 9. AUTOR NEZNÁMÝ. Myth: The Mystery of Felix de la Baume. In: National Park Service [online]. 14. 4. 2015 [cit. 13. 1. 2018]. Dostupné na: <https://www.nps.gov/ande/learn/historyculture/felixdelabaume.htm>.

³³ Tyto důkazy prokuratura prezentovala s cílem upozornit na odpovědnost vyšších důstojníků a představitelů Konfederace, kteří byli Wirzovými nadřízenými (včetně konfedačního prezidenta Jefersona Davise) a připravit tak půdu pro případné další procesy, k těm však nikdy nedošlo. Viz: ESCHNER, K. How the Trial and Death of Henry Wirz Shaped Post-Civil War America. In: Smithsonian.com [online]. 10. 11. 2017

Obhajoba se naopak snažila stavět na tom, že neexistují přesvědčivé důkazy o Wirzově osobní krutosti a že za nelidské podmínky v táboře není odpovědný Wirz, který neměl žádné prostředky, jak situaci zlepšit, zároveň obhájci poukazovali na to, že nic nesvědčí o existenci konfedačního spiknutí, jak uváděl prokurátor Chipman v prvním bodě své obžaloby. Obhájce Baker však později uvedl, že postavení obžaloby a obhajoby nebylo rovné, obhajoba směla navrhovat svědky jen v omezeném rozsahu a křížový výslech svědků obžaloby byl spíše výsadou, kterou vojenská komise udělila jen v některých případech, prokurátor měl rovněž právo předem promluvit se všemi svědky.³⁴

Rozsudek byl vynesen na konci října 1865. Vojenská soudní komise shledala Wirze vinným ve všech bodech obžaloby (v druhém bodě obžaloby, tedy v obvinění z vraždy třinácti osob, byl shledán vinným v deseti případech) a obžalovaný byl odsouzen k smrti oběšením.³⁵ Henry Wirz požádal dopisem z 6. listopadu prezidenta Johnsona o milost, ale nebylo mu vyhověno a 10. listopadu 1865 byl popraven.

Závěr

Ani po skončení procesu neutichly hlasy, které vedení procesu a jeho výsledek ostře kritizovaly, ale slyšet byly rovněž názory, které velebily práci prokuratury a vojenské soudní komise. Prokurátor Chipman sepsal o událostech v Andersonville a Wirzově procesu knihu, ve které se snažil osvětlit procesní postupy a napevno prokázat Wirzovu vinu.³⁶ Publikaci věnující se aspektům Wirzova případu napsal i jeden z největších kritiků procesu, James Madison Page, který za občanské války sloužil v michiganské kavalerii a který strávil 7 měsíců jako zajatec v táboře Andersonville. Page se už během procesu Wirze zastával a protestoval proti tomu, že mu nebylo umožněno svědčit v jeho prospěch, ve své knize pak mohutně kritizoval celý průběh procesu a prohlašoval, že značná část svědků obžaloby se dopustila křivé výpovědi, v tomto směru obzvláště kritizoval svědectví Felixe de la Baume.³⁷ Spor mezi kritiky a zastánci Wirzova procesu není zcela vyřešen dodnes a stále polarizuje odborné kruhy. Tato skutečnost se mimo jiné dá demonstrovat i na faktu, že kromě pomníků vztyčených na památku tragicky zesnulých vězňů se v Andersonville, kus za areálem bývalého tábora, nachází i památník k počtě kapitána Wirze.³⁸

Zaujmut jednoznačné stanovisko k událostem okolo procesu s kapitánem Henrym Wirzem je nesmírně obtížné. Na jedné straně nelze zpochybňovat, že smrt téměř 13 000 osob v důsledku žalostné nevybavenosti tábora Andersonville byla odsouzeníhodným zločinem, za který musely přijít tvrdé tresty, na druhé straně se však nabízí otázka, nakolik byl

---

[cit. 14. 1. 2018]. Dostupné na: <https://www.smithsonianmag.com/smart-news/how-trial-and-death-henry-wirz-shaped-post-civil-war-america-180967139/>.

³⁴ DAVID, c. d., s. 39–45.

³⁵ Rozsudek ve věci USA vs. Henry Wirz ze dne 31. října 1865. In: *Trial of Henry Wirz: A Congressionally Mandated Report Summarizing the Military Commission's Proceedings*, c. d., s. 805–809.

³⁶ Za zmínku stojí, že i Chipman uznával, že Wirz se snažil podmínky v táboře zlepšit, avšak prokurátor trval na tom, že se Wirz účastnil konfedačního spiknutí, a i přes to, že některé aspekty tohoto údajného spiknutí kritizoval, nelze tím zmenšovat jeho vinu. Viz: CHIPMAN, N. P. *The tragedy of Andersonville: Trial of Captain Henry Wirz, the Prison Keeper*. Scituate, Massachusetts: Digital Scanning, 2000, s. 399.

³⁷ PAGE, J. M. *The True Story of Andersonville Prison: A Defense of Major Henry Wirz*. Scituate, Massachusetts: Digital Scanning, 1999, s. 205–209.

³⁸ AUTOR NEZNÁMÝ. Monuments at Andersonville. In: *National Park Service* [online]. 14. 4. 2015 [cit. 20. 1. 2018]. Dostupné na: <https://www.nps.gov/ande/learn/historyculture/monuments.htm>.

za podmínky v táboře odpovědný kapitán Wirz. Ve Wirzově procesu se naplno projevíly některé stinné stránky procesů s válečnými zločinci – dnešní optikou se zdá, že v daném procesu nebylo hlavním cílem posoudit vinu velitele tábora, ale odsoudit zločiny Konfederace a definitivně vyvrátit ideje, na kterých stála a které v mnoha případech přímo odporovaly myšlence demokratického právního státu. Pro reflexi procesu je třeba zohlednit dobu, ve které se odehrával – atentát na prezidenta Lincolna ještě více posílil nechuť vítězné Unie vůči Konfederaci a zároveň vyvolal spekulace o jižanském spiknutí, které mělo postupovat všemi společenskými vrstvami.³⁹ Na samotném procesu pak bylo vidět, že nemá být uzavřena kapitolou, ale že má spíše tvořit jakýsi „odrazový můstek“ k procesům se špičkami Konfederace.

Bez ohledu na problematičnost procesu samotného nelze opomíjet jeho historický význam. Šlo o jeden z prvních novodobých procesů, ve kterých byl obviněný souzen pro válečné zločiny, kterých se měl dopustit. Wirzův proces byl inspirací pro chystaný, ale nikdy nerealizovaný, proces s císařem Vilémem II., i pro procesy s nacistickými zločinci před americkými vojenskými soudními komisemi.⁴⁰ Nezbyvá tedy než konstatovat, že Wirzův proces sice v budoucnosti jistě bude předmětem mnoha odborných diskuzí a rozepří, avšak jeho místo v moderních právních dějinách je nezpochybnitelné.

---

³⁹ DAVID, *c. d.*, s. 26–30.

⁴⁰ MAGUIRE, P. *Law and War*. New York: Columbia University Press, 2010, s. 34–37.

Reflexie československého práva v „Demokratoch“ Janka Jesenského

Martin Gregor

Právnická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

Kontaktní e-mail: martin.gregor@flaw.uniba.sk

Reflections of Czechoslovak Law in the “Democrats” by Janko Jesenský

Abstract:

The famous Slovak writer Ján Jesenský published in 1934 and 1938 the two-volume novel “Democrats”, in which he pointed out the problems of Czechoslovak democracy in practice. Besides the ingenious description of the bureaucracy, the detailed depiction of the provincial establishment and its functioning within the Slovak conditions in the years 1927–1938, he also focused on projecting the real life of political parties, political intrigues and manoeuvres. The presented study aims to analyse this work from the point of view of legal history, trying to create a more comprehensive view of the law of the First Republic from the non-legal sources. The focus lies on comparing the legal situation with its literary adaptation. Apart from the analysis of this novel and the life of the author, the article further deals with some selected issues of the provincial establishment and the status of parliamentarianism in the Czechoslovak Republic.

Keywords:

Czechoslovak Republic (1918–1938); public administration in the First Czechoslovak Republic; politics in the First Czechoslovak Republic; provincial establishment; elections to the National Assembly; prohibition of binding mandate

Kľúčové slová:

Československá republika (1918–1938); verejná správa v prvej ČSR; politika v prvej ČSR; krajinské zriadenie; voľby do Národného zhromaždenia; zákaz imperatívneho mandátu

DOI: 10.14712/2464689X.2018.39

Financování: Príspevok je výstupom z Grantu Univerzity Komenského č. UK/14/2018.

Dňa 28. 10. 2018 uplynulo sto rokov od vzniku spoločného štátu Čechov a Slovákov. Prvá Československá republika sa prihlásila k hodnotám demokracie a parlamentarizmu.¹ V nových pomeroch sa začal na Slovensku rýchlo rozvíjať svojbytný politický život. Utvorili sa podmienky pre rozvoj občianskej spoločnosti.² Napriek nespornému pokroku vo všetkých sférach života spoločnosti sa však prvá republika borila aj s určitými problémami.

Táto štúdia sa dotkne skôr jej odvrátených stránok. Za predmet svojho skúmania si zvolila druhú časť románu „Demokrati“ od Janka Jesenského, ktorá býva literárnymi teoretikmi definovaná ako prozaická encyklopédia poprevratového spoločenského života *sui generis*.³ Po čínorodom období slovenského realizmu, ktorý sa sústreďoval na kritické vykreslenie ťažkých podmienok života v monarchii, len Ján Jesenský dokázal presvedčivo reagovať na postupnú zmenu pomerov a vo svojej prozaickej tvorbe sa pokúsil zachytiť určitý posun v živote mestského človeka a slovenskej inteligencie počas trvania prvej ČSR.⁴ Poukázal bezprostredne, ale o to kritickejšie, na nefunkčnosť byrokracie, nekálú prax politických strán, volebné machinácie a ďalšie javy disharmónie medzi teóriou a praxou v ústavnom a správnom práve prvej ČSR.⁵ Nenadarmo autor naznačil, že román pojednáva skôr o „pseudodemokratoch“ a terajší názov zvolil len preto, aby týmto skupinám priveľmi nekrivdil.⁶

Umenie sa pokúša poskytnúť určitú interpretáciu spoločenskej reality. Samotné právo nachádza svoj odraz v kultúre a v niektorých prípadoch dokonca figuruje ako jeden z inšpiračných zdrojov umeleckých diel. Skúmanie práva prostredníctvom krásnej literatúry umožňuje lepšie pochopiť jeho existenciu v bežnom živote a zároveň dáva priestor pre diskurz o zložitých otázkach etiky, morálky a spravodlivosti.⁷ Nespútaný duch umenia dokáže niekedy najlepšie pomenovať nedostatky právneho systému. To platí obzvlášť o dielach, ktoré sa svojou povahou usilujú verne zobrazit' ducha svojej doby. Preto sa tento článok pokúsi analyzovať Jesenského „Demokratov“ z právnohistorického hľadiska, pričom okrem všeobecnej charakteristiky tohto diela sa pokúsi porovnať jednotlivé pasáže o práve a politike s platným právnym stavom v prvej Československej republike.

¹ GÁBRIŠ, T. Právne vyjadrenie hodnôt novovytvorenej ČSR (1918). In: *Dny práva – 2008 – Days of Law*. Brno: Masarykova Univerzita, 2008, s. 439.

² GÁBRIŠ, T. – ŠVECOVÁ, A. *Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009, s. 146.

³ ŠMATLÁK, S. *Dejiny slovenskej literatúry II.: 19. storočie a prvá polovica 20. storočia*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2001, s. 269.

⁴ ROZNER, J. Jesenského Demokrati. In: MATUŠKA, A. – JESENSKÁ, Z. (eds.). *Janko Jesenský v kritike a spomienkach: Sborník*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955, s. 507–508; Podobne: CHORVÁTH, M. Demokrati (doslov). In: JESENSKÝ, J. *Spisy V.: Demokrati. Doslov a poznámky napísal Michal Chorváth*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1961, s. 473.

⁵ Menej známym autorom, ktorý sa venoval mimoriadne podobným témam politiky a administratívy v období prvej Československej republiky, bol napr. Elo Šándor, tvorca Sváka Ragana (ŠÁNDOR, E. *Zákondarci*. Bratislava: Universum, 1936; ŠÁNDOR, E. *Byrokrati alebo slasti a strasti obecných zriadencov na Slovensku*. Liptovský sv. Mikuláš: Transcius, 1945). V týchto románoch však absentuje práve Jesenského osobná skúsenosť.

⁶ List J. Jesenského A. Mrázovi zo dňa 9. 10. 1934. Pozri: PETRUS, P. (ed.). *Vzájomná korešpondencia Janka Jesenského s Andrejom Mrázom*. Martin: Matica slovenská, 1981, s. 46.

⁷ ŠKOP, M. ... *právo, jazyk a príbeh*. Praha: Auditorium, 2013, s. 21. Podobne: KLUSOŇOVÁ, M. *Hnutí právo a literatura koncom 20. a na počátku 21. století*. Brno: Masarykova univerzita, 2015, s. 20.

Právnik ako umelec, „Demokrati“ ako román

Ján Jesenský (1874–1945) vyštudoval právo na Právnickej akadémii v Prešove a doktorát získal na univerzite v Kluži. Pôsobil ako advokát v Bánovciach nad Bebravou.⁸ Prvá svetová vojna však navždy zmenila jeho osud. V dôsledku svojej angažovanosti v ruskom zajatí sa po jej skončení stal vysokým úradníkom v službách tzv. prvej republiky. Od mája 1919 pôsobil ako župan Gemersko-malohontskej župy. Potom, čo nadobudol účinnosť československý župný zákon (č. 126/1920 Zb. z. a n.), bol vymenovaný za nitrianskeho župana, hoci sa pre nové správne členenie skôr vžil termín veľžupy, v dôsledku ich väčšej rozlohy oproti ich uhorským predchodcom. Po zrušení župného zriadenia a rozdelení územia ČSR na štyri krajiny – Českú, Moravskosliezsku, Slovenskú a Podkarpatskoruskú – (zákonom č. 125/1927 Zb. z. a n.) prešiel na Krajinský úrad do Bratislavy, kde od roku 1929 zastával funkciu krajinského viceprezidenta až do svojho predčasného penziovania v roku 1935.⁹

Posledné pôsobisko podnietilo Jesenského k napísaniu dvojzväzkového románu „Demokrati“. Svojou povahou ide o tzv. diskretnú (skrytú) autobiografiu.¹⁰ Politické skúsenosti a právne motívy však tvoria len časť Jesenského vyznania, ktoré je natoľko intímne, že autor pokladal za nevyhnutné, aby ho prekryl ďalšími konceptuálnymi rámcami. V postave bankového direktora Rozvalida, ktorý sa dostal na mizinu kvôli tomu, že „neprotestoval“ zmenku vplyvných politikov, zobrazil osud svojho vlastného otca Jána Jesenského-Gašparé. Viackrát kandidoval za poslanca do Uhorského snemu ako prívrženec Slovenskej národnej strany, v dôsledku čoho sa výrazne zadlžil. Hoci istý vrcholný predstaviteľ tejto strany najskôr sľúbil, že sa bude spolupodieľať na volebných výdavkoch, napokon k tomu nedošlo a rodinný majetok Jesenských bol predaný na dražbe.¹¹

Osobnosť mladého úradníka Dr. Jána Landíka, ktorý stmeluje jednotlivé časti deja, je naopak zosobnením autorových vlastných názorov a vízií. Táto postava zdieľa Jesenského životný ideál, skrze ktorého hodnotí v románe iných ľudí. No názory vyzretého spisovateľa už neboli prejavom mladíckych túžob po morálnych maximách, ale skôr ich možno charakterizovať zistením, že priebeh života núti ľudí ku kompromisom.¹² Landík je preto vo svojej podstate pasívnym charakterom, ktorý prijíma tento svet ako daný, bez potreby prevratne ho meniť, no napriek tomu si želá, aby medzi ľuďmi vládla slušnosť a morálne ohľady, pričom tieto ideály nezrádza pre vidinu bohatstva a povýšenia.¹³

Napriek tomu nemožno bagatelizovať ani prvky práva a politiky, ktoré našli v tomto románe svoje odzrkadlenie. Pravdivá životná skúsenosť právnik a vysokého úradníka

⁸ PETRUS, P. *Janko Jesenský: Nepokorený smiech a vrásky sveta*. Martin: Osveta, 1982, s. 47. Pozri tiež: ROSENBAUM, K. a kol. *Encyklopédia slovenských spisovateľov*. Prvý zväzok (A–O). Bratislava: Obzor, 1984, s. 283.

⁹ KALÁČ, F. Župan a krajinský viceprezident Dr. Ján Jesenský. In: MATUŠKA, A. – JESENSKÁ, Z. (eds.). *Janko Jesenský v kritike a spomienkach. Sborník*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955, s. 230 a nasl.

¹⁰ MIKULOVÁ, Marcela. Transformácia autobiografie a populárnej literatúry v Jesenského románovom koncepte. *Slovenská literatúra: revue pre literárnu vedu*, 2008, roč. 55, č. 2–3, s. 93.

¹¹ MIKULOVÁ, M. Janko Jesenský. In: *Kapitoly zo slovenského realizmu: dejiny, medailóny, štúdie, interpretácie*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2010, s. 219. Podrobnejšie aj: JESENSKÝ, F. Z rodičovského domu. In: MATUŠKA, A. – JESENSKÁ, Z. (eds.). *Janko Jesenský v kritike a spomienkach. Sborník*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955, s. 57–60.

¹² MIKULOVÁ, M. Janko Jesenský: Demokrati (1934, 1938). In: *Sondy: Interpretácie kľúčových diel slovenskej literatúry 20. storočia*. Bratislava: Kalligram, 2014, s. 164–165.

¹³ ROZNER, c. d., s. 545.

ČSR našla svoje vyjadrenie v množstve drobných čiastočiek poznatkov a úvah, ktoré obohacujú náš náhľad na právo prvej republiky. Snáď nebolo len lichotením nakladateľa, keď Andrej Mráz napísal Jesenskému o tomto románe: „je v ňom toľko pravdy, toľko verného odzrkadlenia našich pomerov a všetko podané tak ucelene...“.¹⁴ Autorova výpoveď bola naozaj natoľko aktuálnou a presnou, že román „Demokrati“ je stále pokladaný za politické, ba dokonca ideologické dielo.¹⁵ Literárni kritici mu dokonca vytkli, že zobrazeniu politických inštitúcií prikladal autor väčšiu váhu než vypracovaniu charakterov.¹⁶ Z toho dôvodu možno pokladať predmetné dielo za vynikajúci podklad pre hlbší právny rozbor.

Viacerí politici a úradníci z románu sú zosobnením aktívnych predstaviteľov vtedajšieho verejného života. Ich opis je natoľko plastický a voľba priezvisk tak symbolická, že niet pochyb, koho satira zasahuje.¹⁷ V postave demonizovaného klerikálneho kňaza Antona Turčeka, ovládajúceho polovicu Bánoviec nad Bebravou našla odzrkadlenie postava samotného Jozefa Tisa.¹⁸ Ten „už dávno derie krpce na politických cestách, je stálym poslancom a raz bol aj ministrom“ (v III. vláde A. Švehlu bol ministrom zdravotníctva). „Ministerstvo prestalo, ale titul, sláva, autorita zostala... Spomeňme ešte tie čestné občianstvá a vydané o nich čestné diplomy, visiace na fare a prístupné iba hosťom, ktorí navštívili pána ministra mimo službu.“¹⁹

Sám Jesenský v románe vystupuje ako viceprezident Dr. Zimák (odvodené od zimy ako Jesenský od jesene). Kornel Stodola bol predlohou pre senátora Záčina (záčin je časťou stodoly), ktorému sa ešte vtedy vyčítalo, že počas svetovej vojny pôsobil vo Viedni a v rámci vysokých dvorských kruhov sa pokúšal riešiť slovenskú otázku („bývalý dôverník rakúskych arcikňažien“).²⁰ Ctižiadostivý Žaluď, zdravotnícky referent krajinského výboru, nebol nikto iný ako neskorší viceprezident Igor Dula (žaluď odzadu), ktorý v kresle nahradil predčasne penzionovaného Zimáka.²¹ V postave advokáta Gábriša, ktorý úspešne zastupoval maďarského aristokrata v spore o päťdesiat miliónov korún sa však ukrýva slávny bratislavský právnik a prívrženec agrárnej strany Pavol Fábry, o ktorom kolovala klebeta, že si nechal doviezť lietadlom halušky z Bratislavy až na Riviéru (detailne zachytenú aj v románe).²²

¹⁴ List A. Mráza J. Jesenskému zo dňa 10. 12. 1937. Pozri: PETRUS, *Vzájomná korešpondencia Janka Jesenského s Andrejom Mrázom*, s. 87.

¹⁵ MIKULOVÁ, Marcela. Transformácia autobiografie a populárnej literatúry v Jesenského románovom koncepte (pokračovanie). *Slovenská literatúra: revue pre literárnu vedu*, 2008, roč. 55, č. 4, s. 249.

¹⁶ ROZNER, *c. d.*, s. 506.

¹⁷ HALUZICKÝ, B. Rozpomienky na Janka Jesenského. In: MATUŠKA, A. – JESENSKÁ, Z. (eds.). *Janko Jesenský v kritike a spomienkach: Sborník*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955, s. 267.

¹⁸ CHORVÁTH, *c. d.*, s. 511.

¹⁹ JESENSKÝ, J. Demokrati. In: *Próza Janka Jesenského*. Bratislava: Tatran, 1977, s. 724–725.

²⁰ MIKULOVÁ, Transformácia autobiografie a populárnej literatúry v Jesenského románovom koncepte (pokračovanie), s. 239–240. Porovnaj text: JESENSKÝ, *Próza Janka Jesenského*, s. 588.

²¹ Formálnym dôvodom pre Zimákovu odvolanie bolo dosiahnutie príslušného veku podľa legionárskeho zákona (vo svojej podstate šlo o výhodu).

²² KERECMAN, P. Advokáti Davisti: Ján Poničan (4. časť). *Bulletin slovenskej advokácie*, 2016, roč. 22, č. 3, s. 61.

Predkladaná analýza tohto románu sa sústreďuje najmä na druhý diel *Demokratov*²³ po vymenovaní Landíka za úradníka Krajského úradu. Jednou z hlavných postáv sa v tejto časti stáva Landíkov príbuzný, vplyvný bratislavský advokát Dr. Juraj Petrovič, ktorý je zároveň členom krajského zastupiteľstva a krajského výboru. Popri relatívne detailnej deskripcii nuáns práce krajského poslanca sa Jesenský zamerlal najmä na Petrovičovo úsilie, aby bol zvolený za člena Národného zhromaždenia v nadchádzajúcich voľbách. K dosiahnutiu tohto cieľa viedli nielen zákulisné intrigy pri zostavovaní kandidátskej listiny agrárnej strany, ale aj samotná volebná kampaň – kortešačky – na dedinách a v mestách.²⁴ V závere románu sa Petrovičovi podarilo získať dôveru voličov a napokon zasadol do lavíc Národného zhromaždenia aj napriek intrigám neúspešných stránkov. Samozrejme, dej románu je komplexnejší, ba dlhé obdobie bol kritizovaný pre zobrazenie náklonnosti úradníka Landíka k slúžke Anne ako prvku tzv. červenej knihovne oproti otázkam politiky a moci, typickej súčasťi vysokého žánru.²⁵

Toto spojenie je však paradoxne len variáciou na tému rovnosti, ktorá sa vinie románom: „Zákon je kaša, do ktorej dvaja pľujú: zákon a život. Podľa zákona je osobná sloboda zaručená, a podľa zákona ju možno vziať. Podľa zákona je sloboda slova, a podľa zákona musíte držať jazyk za zubami... Podľa zákona je rovnosť, a podľa zákona jej niet, ale sú stavy a triedy, sú nadriadení a podriadení...“²⁶ tak sa Landík aj v románe bránil proti výčitkám svojho nadriadeného, že nadbiehanie obyčajnej slúžke je porušením § 24 Služobnej pragmatiky,²⁷ ktorý je v samotnom texte doslova citovaný: „Úradník má v službe i mimo služby dbať na stavovskú vážnosť... a všetkého sa vyvarovať, čo by mohlo zľahčiť úctu a dôveru, ktorú jeho postavenie vyžaduje.“

Krajské zastupiteľstvo a krajský výbor z pohľadu Janka Jesenského (literárne humoresky o správnom práve)

Dr. Petrovič vykonával popri advokácii aj úrad „krajského poslanca“, čo znamená, že bol členom krajského zastupiteľstva Slovenskej krajiny podľa zákona č. 125/1927 Zb. z. a n. o organizácii politické správy (tzv. organizačný zákon).²⁸

Od okamihu účinnosti tohto zákona sa presadila úplná jednota verejnej správy v celej Československej republike. Táto reforma nahradila dovtedajší pokus o presadenie župného systému podľa zákona č. 126/1920 Zb. z. a n., ktorý však nebol v Českých krajinách a na Podkarpatskej Rusi účinný (čl. 2 župného zákona ustanovoval, že deň začatia činnosti župných a okresných úradov, vrátane ich miestneho vymedzenia, určí vláda nariadením.

²³ Jesenský chcel druhý diel románu pôvodne nazvať „Starosti pána poslanca“, prípadne „Diktátori“. Pozri: PETRUS, *Vzájomná korešpondencia Janka Jesenského s Andrejom Mrázom*, s. 15.

²⁴ K téme volebnej kampane v slovenskej literatúry pozri aj Kalinčiakovu Reštavráciu, týkajúcu sa volieb župných funkcionárov v Uhorsku (KALINČIAK, J. *Reštavrácia: obrazy z nedávnych čias*. Bratislava: Mladé letá, 1961).

²⁵ MIKULOVÁ, *Sondy: Interpretácie kľúčových diel slovenskej literatúry 20. storočia*, s. 141.

²⁶ JESENSKÝ, *Próza Janka Jesenského*, s. 341.

²⁷ Zákon č. 15/1914 ř. z., o služobnom pomere štátnych úradníkov a štátnych sluhov, ktorého platnosť rozšíril § 2 zákona č. 269/1920 Zb. z. a n. aj na Slovensko.

²⁸ HENDRYCH, D. a kol. *Správní právo: obecná část*. 6. vydání. Praha: C. H. Beck, 2006, s. 133.

Nariadením vlády RČS č. 310/1922 Zb. z. a n. sa však župný zákon *de facto* začal vzťahovať iba na územie Slovenska, teda na župy XV–XX).²⁹

Napriek tomu nešlo o úplne radikálnu zmenu, keďže krajiniské zriadenie do značnej miery vychádzalo z jeho župného náprotivku (zákon o organizácii politickej správy bol formálne len novelou župného zákona). Inštitúty župného zastupiteľstva a výboru boli vo veľkej miere upravené analogicky s krajiniským zastupiteľstvom a výborom.³⁰ Jediným podstatnejším dôsledkom zjednotenia verejnej správy bolo zrušenie Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska, keďže jeho pôsobnosť bola prenesená na Krajiniský úrad v Bratislave, čím možno zdôrazniť dôležitosť nového usporiadania.³¹

Členstvo v krajiniskom zhromaždení

Podľa zákona o organizácii politickej správy sa v zastupiteľstve Slovenskej krajiny schádzalo 54 poslancov. Dve tretiny boli volené v súlade so zásadou pomerného zastúpenia podľa zákona č. 330/1920 Zb. z. a n. (pôvodne zákon o voľbách župných zastupiteľstiev a okresných výborů) v znení zákona č. 126/1927 Zb. z. a n. o voľbách zemských a okresných zastupiteľstiev. Zvyšní členovia (t. j. na Slovensku 18 poslancov) boli menovaní vládou ako odborníci.

Pri formovaní tohto konceptu bol zákonodarca vedený princípmi demokratickosti³² a odbornosti³³ krajiniskej správy súčasne. Menovacie právo bolo chápané ako korektív výsledkov volieb v prospech vyššej špecializácie zastupiteľstva.³⁴ Zároveň sa pokladalo za bariéru zbytočnej politizácie regionálnych telies, ktoré neplnili politicke funkcie (§ 30 ods. 2 *in fine* novelizovaného župného zákona nedovoľoval podávať návrhy politickeho

²⁹ Pozri k tomu: BAXA, B. *Veřejná správa na Slovensku*. Brno: Čs. a S. Právník, 1936, s. 6–7. K teoretickým diskusiám, či sa župný zákon ako taký vôbec mohol vzťahovať na Podkarpatskú Rus, pozri Weyrov negatívny názor (WEYR, F. *Československé právo správní. Část obecná*. Brno: Právník, 1922, s. 133) a Laštovkove sčasti pozitívne stanovisko (LAŠTOVKA, K. K otázce místní působnosti župního zákona. *Právní obzor*, 1922, roč. 5, s. 193.)

³⁰ Okrem zrušenia žúp a ich nahradenia krajinami boli rozdiely viac-menej kozmetické. Postavenie župana prevzal krajiniský prezident, „župné“ zastupiteľstvo a „župný výbor“ sa stali „krajiniskými“. Diferencovane bola upravená napr. problematika zastupovania župana (kr. prezidenta) pri predsedaní župnému (krajiniskému) výboru. Kým župan ho mohol zveriť niektorému z členov výboru alebo aj úradníkovi župného úradu, po novelizácii sa v tomto prípade obracal krajiniský prezident na svojho viceprezidenta (§ 27). Zdôrazňuje to: HOETZEL, J. *Československé správní právo. Část všeobecná*. Praha: Melantrich, 1937, s. 213.

³¹ Porovnaj: § 1 vládneho nariadenia č. 94/1928 Zb. z. a n. o presune pôsobnosti ministra s plnou mocou pre správu Slovenska. Na porovnanie konštrukcie tohto úradu pozri: LAŠTOVKA, K. Plná moc ministra s plnou mocí pro správu Slovenska. In: *Sborník věd právních a státních, roč. 22: Pocta Heyrovskému*. Praha: Bursík & Kohout, 1922, s. 290.

³² Krajiniské zriadenie v ČSR nikdy nedosiahlo úroveň tzv. vrchnostenskej samosprávy podľa pruského alebo pôvodného uhorského vzoru, v rámci ktorého by občania mohli voliť vo voľbách napr. aj krajiniského prezidenta (predtým župana). Preto zastupiteľstvá ostávali jediným prvkom samosprávy – zastúpenia občanov – v krajinie. Pozri: BAXA, B. *Zákon o župním zřízení a jeho nedostatky* (otisk z České Revue). Praha: Státovědecká společnost, 1922, s. 15.

³³ Aby sa mohlo očakávať zvolenie rozumnejších a erudovanejších osobností do krajiniského zastupiteľstva, zákonodarca z tohto dôvodu sprísnil podmienky aktívneho volebného práva do krajiniských zastupiteľstiev z 21 na 24 rokov a z 3-mesačného na ročný pobyt v krajinie. Pozri dôvodovú správu k § 1 zákona č. 126/1927 Zb. z. a n.

³⁴ HOETZEL, J. *Československé správní právo*, s. 212. Podobne: POVAŽAN, M. Náčrt vývoja verejnej správy na Slovensku (1918–1939). *Historia et Theoria Iuris*, 2017, roč. 9, č. 1–2, s. 138.

charakteru).³⁵ Napokon zastupiteľstvá boli charakterizované ako poradné zbory (pozri § 59 novelizovaného župného zákona), ktoré disponovali normatívnou právomocou len v prípadoch ustanovených zákonom. Mali plniť úlohu kvalifikovaných zborov pre posudzovanie hospodárskych a sociálnych otázok krajiny, neboli zákonodarným telesom, preto ani menovanie odborníkov nemohlo byť nedemokratické.³⁶

Uvedený model bol na celoštátnu úroveň prevzatý z osobitostí župnej správy na Slovensku, kde sa menovacie právo pripustilo ako výnimočný inštitút už podľa župného zákona z roku 1920. So zreteľom na zvláštne pomery jednotlivých žúp mohla vláda vymenovať max. jednu tretinu zastupiteľského zboru (na základe § 76 zákona č. 330/1920 Zb. z. a n. vznikla pochybnosť, či túto právomoc nemá minister vnútra, avšak v každom prípade vláda si mohla túto vec vyhradiť, aj keby tomu tak bolo).³⁷

Nároky na kvalifikáciu vymenovaných odborníkov neboli bližšie upravené. Z toho vyplýva, že bolo predovšetkým úlohou vlády, aby posúdila ich odbornosť po formálnej a materiálnej stránke. Za ustanovenie odborníkov do krajinských zastupiteľstiev však niesla iba politickú zodpovednosť.³⁸ O vymenovaní jednotlivých špecialistov vláda rozhodovala v pléne v súlade s § 81 písm. c/ Ústavnej listiny, pričom materiálne vychádzala predovšetkým z návrhov ministra vnútra a príslušného krajinského prezidenta. Pri ich výbere sa nemala riadiť politickou príslušnosťou určených osôb.

Janko Jesenský hlbšie analyzoval práve tento moment. Naznačuje nielen to, že pred ozajstnou odbornosťou dostávali často prednosť politické nominácie, ale aj tú skutočnosť, že uplynul relatívne dlhší čas, kým sa politické strany zjednotili na konkrétnych menách. Tieto osoby „už nevolil národ, ale strana a menovala ich vláda. Takéto menovanie trvalo vždy dlhšie ako voľby. Niekedy i pol roka. Nie azda preto, ako sa opozičné noviny posmievali, že musí stieť veľa vody dolu Váhom, kým z predsedu dedinského konzumu vyrastie finančná kapacita, z farára odborník v priemysle, z holiča slávny znalec cirkevných vecí... ale preto, že sa hľadal kľúč, a nemohol sa dlho nájsť taký, ktorý by sa hodil do každej diery na zámkach magazínov stranických skladov, kde ešte mnohí výtečníci ležali úhorom a bolo ich treba povytáňovať pre ich dôležitosť... To nie je ako blesk, to je velikánske kľbko, ktoré sa nekonečne ťahá, kým sa zhačkuje také zastupiteľstvo.“³⁹

V praxi tak menovacie právo nielenže nedosiahlo svoj účel, ale naopak poslúžilo k presadeniu stavu, ktorému sa jeho idea snažila zabrániť. Odborníci boli menovaní na základe stranických kritérií. Z týchto dôvodov menovacie právo tvrdo odsúdila vtedajšia opozícia aj neskoršia, socialistická doktrína. Pokladala ho za spôsob manipulácie so zložením

³⁵ Pôvodné znenie § 30 župného zákona explicitne a úplne vylučovalo politické veci z pôsobnosti zastupiteľstva. Hoci po novele sa pripúšťalo vedenie „politických rozhovorov“ na pôde zastupiteľstva a reštrikcia sa začala vzťahovať iba na podávanie návrhov v politických veciach, účel tohto ustanovenia ostal nezmenený. Došlo iba k lepšiemu uchopeniu normatívneho stavu, keďže zákonodarca si bol vedomý, že politické diskusie nemožno vylúčiť ani pri odbornom rokovaní o hospodárskych a sociálnych otázkach.

³⁶ ŘÍHA, J. (ed.). *Organisace politické správy v republice Československé*. Praha: Československý kompas, 1928, s. 215. *A contrario*: WEYR, *Československé právo správní*, s. 134.

³⁷ LAŠTOVKA, K. *Zákon župní: Zákon ze dne 29. února 1920 č. 126 Sb. zák. a nař. opatřený výkladem*. Bratislava: Právnická Jednota, 1925, s. 91.

³⁸ ŘÍHA, c. d., s. 214.

³⁹ JESENSKÝ, *Próza Janka Jesenského*, s. 738.

zastupiteľstiev, realizované v prospech vládnucich strán a to aj za cenu znehodnotenia hlasov voličov o jednu tretinu.⁴⁰

Menovacie právo sa však naozaj stalo kľúčovým aspektom kreovania nových zastupiteľstiev.⁴¹ Ministerstvo vnútra explicitne požadovalo, aby návrhy na odborníkov boli predkladané po rokovaní s predstaviteľmi politických strán, a zoznam navrhnutých kandidátov mal byť kategorizovaný podľa ich príslušnosti k dotýčným stranám. Krajský úrad dokonca mohol ministerstvu podať správu, v ktorej navrhol určité usporiadanie mandátov podľa svojich predstáv.⁴²

Členstvo v krajskom výbore

Advokát Petrovič nebol len obyčajným krajským poslancom, ale aj členom krajského výboru. V priebehu deja autor popisuje, koľko energie vkladal Petrovič do výkonu tohto postu. Študoval programy, vymýšľal prejavy a interpelácie, popritom vybavoval finančnú podporu pre peknú mladú vdovu. Popri krajskom prezidentovi, „ktorý s Petrovičom ruka v ruke pracuje“, predstavoval krajský výbor ekvivalent výkonnej moci na regionálnej úrovni.

Skladal sa z dvanástich členov a rovnakého počtu náhradníkov, ktorých volilo spomedzi seba krajské zastupiteľstvo s prihliadnutím na pomery politických strán v zastupiteľstve.⁴³ O členstvo vo výbore sa však mohli uchádzať len zvolení poslanci.⁴⁴ Agenda krajského výboru bola rozdelená do skupín, ktorú mali zverenú vždy dvaja členovia výboru: referent a jeho náhradník. Petrovičovi pripadla úloha, aby pôsobil ako koreferent národohospodárskych záležitostí. Svojou autoritou hravo prevýšil svojho kolegu, koreferenta Srdienka, ktorý sa obmedzoval na prejavovanie súhlasu so svojim dominantnejším spolupracovníkom.

Referenti predstavovali v krajskom výbore protiváhu voči úradníckemu zboru. Stretávali sa s nimi v odborných diskusiách. Kým prvá skupina sa usilovala presadiť vlastné politické záujmy, entita byrokratov sa striktnie pridržiavala právnych predpisov, čím spomaľovala realizáciu predstáv referentov. „To sú všetko len úradné oči, ktoré hľadia lornetom paragrafu. Na veci treba hľadiť očami strádamujúceho ľudu, s porozumením. Úradníci sú úradníci a ľud je ľud... V jednom tábore spravujú sa úradníci protivňou na rozgajdanosť, neporiadok. V druhom tábore panuje protiveň na závislosť, zviazanosť, kontrolu všelijakých tých motúzových paragrafov... Z jednej strany však stavajú most úradníci, z druhej strany občania-laici. Na spoločných poradách sa radia, ako ho stavať... Na to je výbor, zastupiteľstvo, kde sa tie dva tábory schádzajú a presvedčajú navzájom.“⁴⁵

⁴⁰ BIANCHI, L. *Samospráva a občianske slobody v buržoáznej ČSR*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1954, s. 8–10. (Podobne kritizovaný bol aj zákaz predkladania politických návrhov.) Pozri tiež: RATTINGER, B. Protiidovosť predmichovské, tak zvané politické správy v okresoch a zemích. *Právnik*, 1954, roč. 93, č. 3, s. 139–141.

⁴¹ Stranická povaha odborníkov vyplývala aj zo spôsobu voľby členov krajského výboru, v rámci ktorých každý menovaný člen musel písomne vyhlásiť, s akou politickou stranou bude voliť, t. j. oproti pôvodnému návrhu pri voľbách netvorili samostatný blok v zastupiteľstve. Pozri: ŘÍHA, c. d., s. 394–396.

⁴² SCHELLE, K. *Vývoj české veřejné správy*. Ostrava: Key Publishing, 2007, s. 303.

⁴³ HOETZEL, *Československé správní právo*, s. 213. Priebeh voľby do krajského výboru upravovali § 54–57 zákona o voľbách zemských a okresných zastupiteľstiev č. 330/1920 Zb. z. a n. v znení zákona č. 126/1927 Zb. z. a n.

⁴⁴ SCHELLE, c. d., s. 292.

⁴⁵ JESENSKÝ, *Próza Janka Jesenského*, s. 505.

No kým za úradníkom stál „len akýsi papier-dekrét, ktorým bol vymenovaný akýmsi úradom...“, za koreferentom „hrmel a burácal hlas národa“, ktorý si ho do politiky vyvolil. No nielen preto mali koreferenti pri rokovaní lepšiu pozíciu. V prípade neochoty stačilo členovi krajinského výboru oslovit' príslušného ministra, ktorý „na úradníka pôsobí ako strašiak“.⁴⁶ Táto možnosť postačovala na to, aby úradníci úslužne načúvali koreferentovým názorom a zásadne sa prikláňali na jeho stranu. A tak „slniečko hreje, zoblíka mundaúr, rozväzuje tkanice paragrafov... žiadateľ sa tiež zohrieva, nájde pomocnú priateľskú ruku, ktorá dáva, dáva a dáva, i keď nie zo svojho, ale zato tým radostnejšie.“⁴⁷ Jesenský sa pokúšal vyjadriť, že hoci úradníci väčšinou nesúhlasili s politickými víziami poslancov, ba usilovali sa poukázať na nedostatky ich návrhov, v dôsledku ich závislosti na vôli členov krajinského výboru bol ich odpor len iluzórny, lebo napokon sú len „vykonávatel'mi vôle ľudu“, zato hlasom ľudu je poslanec.

V dôsledku toho bolo nevyhnutné, aby sa jednotliví referenti vo výbore dohodli medzi sebou a našli pre svoje návrhy dostatočnú podporu: „(Referenti) skôr bojujú medzi sebou. Ale nebojujú ani medzi sebou. Skôr sa vzájomne podporujú. Pred každým prípadným bojom je najprv diplomatické pokonávanie, ktoré sa vždy skončí úspechom,“⁴⁸ lebo referenti zásadne podporovali každý návrh svojich kolegov, aby sa dočkali podpory aj pre tie vlastné. To bolo aj motívom, prečo sa Petrovič nepostavil proti priznávaniu podpôr najrozličnejším kultúrnym a sociálnym ústavom. Napriek tomu, že sa mu zdali prehnané a poškodzujúce záujmy krajiny, nemohol sa voči nim postaviť, lebo tým by si popudil ostatných referentov, ktorí by sa následne aj k jeho návrhom stavali rovnako skepticky. Kvôli tomu museli ustúpiť do úzadia jeho úvahy o tom, že „človek nevie, či pre to množstvo všelijakého platenia sú ľudia nútení žiadať podpory, či pre stále podpory je nútený štát, krajina, okres pýtať od svojich poplatníkov viac a viac.“⁴⁹

Podobným spôsobom Jesenský s ľahkosťou opísal zložitý mechanizmus fungovania krajinského výboru. Okrem členov výboru – „výborníkov“ – participovala na zasadnutiach tohto útvaru aj byrokratická zložka. Už v rámci župného zriadenia sa rokovaní župného výboru zúčastňovali dokonca všetci úradníci župného úradu, ktorí mali oprávnenie samostatne vybavovať záležitosti spadajúce do pôsobnosti župného zastupiteľstva.⁵⁰ Spravidla išlo o vedúcich dotknutých oddelení župného úradu (najmä tzv. decerentov).⁵¹ Podľa ust. § 14 Rokovacieho poriadku pre župné výbory (vládne nariadenie č. 26/1924 Z. z. a n.) mali byť na schôdze župného výboru pribratí všetci referenti vo veciach, o ktorých sa bude podľa programu rokovať.

Po vytvorení krajinskej štruktúry sa malo za to, že podľa ust. § 26 novelizovaného župného zákona bol krajinský prezident oprávnený určiť, ktorí úradníci krajinského úradu sa budú zúčastňovať rokovaní krajinského výboru. Ťažko uchopiteľné znenie dotknutého ustanovenia však na podstate veci nič nemenilo. Podľa ust. § 11 Rokovacieho poriadku pre

⁴⁶ Tamtiež, s. 508.

⁴⁷ Tamtiež, s. 506.

⁴⁸ Tamtiež, s. 506.

⁴⁹ Tamtiež, s. 513.

⁵⁰ § 26 zákona č. 126/1920 Zb. z. a n. o zřízení župních a okresních úradů v původnom znení.

⁵¹ LAŠTOVKA, *Zákon župní*, s. 137.

krajinské výbory⁵² mali byť na rokovania úradného výboru prizvaní všetci úradní referenti, v ktorých oblasti sa koná, ako aj ďalší úradníci krajinského úradu, ktorých určil krajinský prezident. Zasadania krajinských výborov preto naozaj mohli poskytovať vhodnú platformu pre stretnutia úradníkov s politikmi.

Zákon o organizácii politickej správy napokon umožňoval, aby sa niektorí úradníci mohli (resp. na žiadosť museli) zúčastňovať aj na rokovaniach krajinského zastupiteľstva. Nemuselo ísť len o úradníkov krajinského úradu, ale krajinský prezident mohol na zasadnutie pozvať aj úradníkov samostatných odborných úradov, ktoré pôsobili v krajine.⁵³ Krajinskí poslanci sa teda s úradníkmi mohli stretávať aj na širšom fóre.

Konfrontácia občianskeho prvku a zástupcov štátu je napokon charakteristická pre celý proces reformy verejnej správy v 20. rokoch 20. storočia. Proces poštátnenia vnútornej správy, ktorý sa realizoval nahradením dovtedajších autonómnych prvkov z čias monarchie župami a neskôr krajinami, bol vyvážený širokou účasťou občianstva v zastupiteľských zboroch.⁵⁴ Zástupcovia štátu však boli prítomní aj v týchto zoskupeniach. Tvorili jednak predsedníctvo (župan, krajinský prezident), na druhej strane sa ich zúčastňovala aj byrokracia (ako referenti). Tým došlo k „organickému zlúčeniu samosprávy so štátnou správou“ v ČSR.⁵⁵

Rokovanie krajinského výboru

Jedna kapitola Demokratov sa odohráva priamo na zasadnutí krajinského výboru. Jesenský detailne opísal všetky nuansy rokovania výboru a jeho právomoci. Krajinský výbor zasadal v budove Krajinského úradu (dnešná budova Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave), čo zodpovedá zneniu ust. § 16 novelizovaného župného zákona, podľa ktorého sa krajinský výbor schádzal na pozvanie krajinského prezidenta do sídla krajinského úradu, kedykoľvek to bolo potrebné, najmenej však raz za mesiac.

Zasadacej miestnosti dominoval stôl v tvare rímskej jednotky (I). Kým na jednom konci stola „boli kopy písem v tvrdých, červenkastých obaloch, pripravené na referovanie“, druhý koniec rímskej jednotky bol určený pre krajinského prezidenta a jeho dvoch viceprezidentov. Pred každým kreslom sa čnel dodatočný denný program, biely papier s ceruzkou a po štyroch prísediaciach rozdali na stôl škatule cigariet a popolničky z modrianskej keramiky. Dlhý rad sedadiel po bokoch miestnosti vyplnili úradníci, ktorí „mali rozdelené veci tak, že o hornej čiasťke mosta prednášal jeden, o spodnej druhý, o potoku pod mostom tretí, o brehu štvrtý a o ceste na moste piaty. Preto ich bolo toľko. Prítom všetkom najviac miesta

⁵² Vládne nariadenie č. 98/1928 Zb. z. a n. zo dňa 28. 6. 1928, ktorým sa vydávajú rokovacie poriadky pre krajinské zastupiteľstvá, krajinské výbory, okresné zastupiteľstvá a okresné výbory na Slovensku a Podkarpatskej Rusi.

⁵³ § 18 Rokovacieho poriadku pre krajinské zastupiteľstvá podľa cit. vládneho nariadenia č. 98/1928 Zb. z. a n.

⁵⁴ To zodpovedá aj inštrukcii v § 86 Ústavnej listiny, podľa ktorého „v nižších štátnych úradoch správnych budiž podľa možnosti zastoupen živel občiansky a budiž postaráno pri správnych úradoch o najvydatnejšiu ochranu práv a zájmov občianstva“. Pozri k tomu: MATĚJKA, J. *Principy organizace veřejné správy*. Praha: Knihovna Sborníku věd právnických a státních, 1938, s. 30.

⁵⁵ LAŠTOVKA, K. Nástin župního zřízení. In: *Sborník věd právnických a státních*, roč. 20. Praha: Bursík & Kohout, 1920, s. 31–32. K samotnému poňatiu samosprávy pozri: SISKOVÍČ, Š. Teória samosprávy v prvej ČSR. In: LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A. – VYŠNÝ, P. (eds.): *Quid leges sine moribus? Metamorfózy vývoja štátu a práva v dejinách*. Trnava: Trnavská univerzita, Právnická fakulta, 2014, s. 175.

na dlhom zelenom stole zaberali žiadosti o podpory, prosby o odpustenie krajinnských daní a pravidiel o vyberaní dávok.⁵⁶

Každý člen výboru sa zapísal do prezenčnej listiny. Obdobie do začatia oficiálneho rokovania využívali spravodajcovia na vyžiadanie si podpory pre svoje návrhy. Po príchode krajinnského prezidenta ako predsedajúceho sa výborníci usadili na svoje miesta. Po otvorení zasadnutia predsedajúci zistil počet prítomných za účelom overenia uznášaniaschopnosti. Predseda oznámil, „kto podpísal predošlú zápisnicu“, a navrhol nových overovateľov zápisnice pre túto schôdzu. Následne podal informáciu o pozvaniach, ktoré boli doručené krajinnskému výboru... šlo o „rozličné národopisné výstavy, manifestácie za mier, čajové večierky ženskej národnej rady“ a pod. „Ustálili, že na pozvanie sa pošle zvýšené vstupné, a kto by mal vôľu, nech ide na vlastné trovy.“ V ďalšom kroku prešli na vybavovanie sťažností a interpelácií, no našťastie sa na túto schôdzu žiadne nepredložili. „Potom čítali, koľko má krajina miliónov dlhu, hotových peňazí a požiadaviek a koľko stovák nevybavených aktov.“⁵⁷

Pred otvorením denného programu ešte predsedajúci vyzval prítomných, aby sa vyjadrili k iným naliehavým problémom. Do rozpravy sa prihlásil koreferent sociálnych vecí, socialista Mangora. Oboznámil prítomných, že mu bol doručený list, ktorý sa zmieňoval o katastrofálnych hmotných podmienkach a zlom zaobchádzaní s chovancami v ústave pre duševne úchylné deti Azyl.⁵⁸ Debata o tejto záležitosti trvala viac ako hodinu. V jej priebehu vyšlo najavo, že podobný list bol doručený viacerým členom výboru a aj ďalším inštitúciám. Vykonané viacnásobné kontroly však preukázali, že listy sa v prevládajúcej miere nezakladali na pravde.

No i napriek tomu sa výbor uzniesol na tom, že „dozor nad ústavom má mať obvodný lekár, hoci je tam lekár ústavu, ale nebude škodiť, keď sa i notár kedy-tedy obzrie, čím sa nedotýka dozorné právo okresného lekára a krajinnského zdravotného šéfa...“. Okrem toho, do ústavu vyslali „komisiu výborníkov s odborníkmi a do kuratória, ktoré ústav spravuje, dvoch členov z výboru, keďže krajina ústav podporuje...“. Zároveň výbor pokladal za nevyhnutné „vystopovať, kto písal osočujúce listy, a zistiť, či je to nie intriga personálu proti vedúcim alebo vedúcich proti personálu, či pisateľ nechce niekoho vytisnúť, a sám sa vtisnúť...“.⁵⁹

Čo sa týka vytvorenia osobitnej komisie, organizačný zákon fakultatívne umožňoval, aby krajinnský výbor navrhol zastupiteľstvu zriadenie krajinnskej komisie pre konkrétny ústav alebo podnik. Pozostávala z členov zastupiteľstva a ďalších občanov s pasívnym volebným právom do krajinnského orgánu.⁶⁰ V praxi sa na Slovensku naozaj vyskytli komisie veľmi špecifického zamerania, napr. krajinnská komisia pre správu lanovky na Lom-

⁵⁶ JESENSKÝ, *Próza Janka Jesenského*, s. 656.

⁵⁷ JESENSKÝ, *Próza Janka Jesenského*, s. 658–659.

⁵⁸ Termín „duševne úchylné dieťa“ (rozumej abnormálne) bol bežne používaným odborným výrazom. Pozri: VACULÍK, J. Sociálna péče o deti a mládež za prvú ČSR. In: ŘEHULKA, E. (ed.). *Výchova a péče o zdravotně postižené děti*. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 40.

⁵⁹ JESENSKÝ, *Próza Janka Jesenského*, s. 666.

⁶⁰ § 28 novelizovaného župného zákona v znení zákona č. 125/1927 Zb. z. a n. Zákon rozoznával zriadenie obligatórnej komisie pre správu sliezskych podnikov – ako jednu z podmienok zjednotenia Moravy a Sliezska do spoločnej krajiny – a vytvorenie fakultatívnych komisií pre každú krajinu. V pôvodnom župnom zriadení muselo každé zastupiteľstvo zriadiť obligatórne finančnú komisiu podľa § 49 a ďalšie fakultatívne komisie podľa § 28 pôvodného župného zákona (126/1920 Zb. z. a n.).

nický štít, komisia pre dozor nad internátom Dr. Rumana v Košiciach, či komisie pre jednotlivé krajinské nemocnice.⁶¹ Určitá miera hypertrofie je zreteľná v reálnom živote aj v jeho literárnom stvárnení...

V súvislosti s tým, aby sa o kauze nezačalo písať v novinách, predseda predniesol: „Z výborovej schôdzky sa nesmie nič vynášať. To, čo sa tu narodilo, musí tu i umrieť, lebo schôdzky výboru sú neverejné.“ Poslanec Mangora mu však protirečil: „Neverejné, ale nie tajné.“ A tak „povstala otázka, čo je neverejnosť a čo tajnosť. Nemohli sa dohodnúť. Na návrh dr. Rubára otázka sa musela postúpiť na riešenie univerzitnému profesorovi Vrabkovi, právnenému odborníkovi.“⁶² Skutočnosť zodpovedalo, že podľa § 27 novelizovaného župného zákona a § 10 Rokovacieho poriadku pre krajinské výbory boli schôdze týchto telies neverejné. Rokovací poriadok vymedzil prítomnosť ďalších osôb na rokovaní demonštratívnym výpočtom, pričom išlo najmä o skôr uvedených úradníkov.

Než sa krajinský výbor dostal k prerokovaniu jednotlivých bodov denného programu, odzvonila jedna hodina. Mnohí výborníci z vidieka chceli odísť už o pol tretej, aby budúci týždeň stihli prísť na zasadanie krajinského zastupiteľstva. Z toho dôvodu zasadnutiu už nevenovali veľkú pozornosť a všetko sa usilovali čo najrýchlejšie schváliť. „Spravodajcovia sa menili, dvíhali sa a sadali ako osoby v spevohre Svätopluk, raz na tom vršku, raz na druhom... prevrátili krajinskú kasu a začali sa sypať tisícky, desaťtisícky, stotisícky... Nik nebránil podporám historickým, archeologickým, prírodovedeckým, astronomickým, etnografickým... Prešla i hlístová akcia i škodlivý chrobák sosnokaz obecný. Nezadrapil sa nikto do Roľníckej osvety, ani do Sociálnej akadémie, ani do Klerikálnej kultúry, ani do Priateľského spolku s kultúrou SSSR...“⁶³ Inde dotovali zábavu na zjazde abstinentov, financovali cestu bratislavských krajčirov na kurz do Paríža, poskytlí subvenciu na turistické zväzy, tatranské chaty, kongregácie, útulne, ba podporili aj židovský sociálny spolok (na Petrovičovo rozhorčenie), či Národnú akadémiu (myslí sa Matica slovenská), obvinenú na zasadnutí z presadzovania autonomistických snáh.⁶⁴ „Z Akadémie vychádzajú samé očisťovacie aféry, ktoré ju zvrhnú na „čistiaci ústav“. Raz čistia krajinu od Čechov, raz našu reč od čechizmov, raz našu rasu od Češiek. A my sme národ v jednom opasku s dvoma nohami. Páni moji!“⁶⁵

Z právneho hľadiska sa mala každá krajina starať o zdravotné, sociálne, hospodárske, humanitárne, dopravné a kultúrne potreby svojich obyvateľov, pokiaľ presahovali záujem obce alebo okresu, no nemali celoštátnu dôležitosť.⁶⁶ Toto poslanie napĺňala primárne tým spôsobom, že sama zakladala ústavy, podniky a ďalšie inštitúcie, ktoré boli spôsobilé podporiť vytýčené ciele. Sekundárne mohla finančne podporovať (subvencovať) aj ďalšie ústavy a inštitúcie, ktoré boli síce zriadené iným subjektom, ale sledovali rovnaký

⁶¹ SCHELLE, c. d., s. 293.

⁶² JESENSKÝ, *Próza Janka Jesenského*, s. 667.

⁶³ Tamtiež, s. 670.

⁶⁴ Podľa skutočnej udalosti. Jesenský písal v liste: „na výbore Matici neodhlasovali podporu. Slováci, keď na podporu chovu mačiek sú hotoví odhlasovať, čert vie koľko. Matica svoju subvenciu síce dostane, ale i tak sa výbor na veky kompromitoval podľahnúc akejsi závistlivej intrige. To si neodpustím, až príde rad na opisovanie týchto krajinských schôdzok.“ Porovnaj: List J. Jesenského A. Mrázovi zo dňa 15. 4. 1935. Pozri: PETRUS, *Vzájomná korešpondencia Janka Jesenského s Andrejom Mrázom*, s. 51.

⁶⁵ JESENSKÝ, *Próza Janka Jesenského*, s. 673.

⁶⁶ § 30 zákona č. 126/1920 Zb. z. a n. v znení zákona č. 125/1927 Zb. z. a n.

cieľ.⁶⁷ Ďalej sa krajina mala zúčastňovať na financovaní projektov v jednotlivých okresoch a obciach, čo zdôraznilo aj ust. § 11 ods. 3 zákona o novej úprave finančného hospodárstva vzázkov územnej samosprávy, podľa ktorého krajiny boli povinné podporovať nižšie samosprávne zväzy v plnení mimoriadnych úloh (stavba škôl, dobročinných ústavov, ciest, mostov, vodovodov), najmä ak daná úloha presahovala finančné možnosti nižšieho zväzku.⁶⁸ Hoci realizáciou hospodárskej pôsobnosti krajiny bolo poverené predovšetkým krajinské zastupiteľstvo, nemožno opomínať, že krajinský výbor pripravoval návrhy na rokovanie krajinského zastupiteľstva a kontroloval výkon krajinského hospodárstva.⁶⁹

Jesenský zdôrazňuje nevhodnosť nakladanie s krajinskými zdrojmi, nezaujímajúc členov výboru o skutočnú odôvodnenosť finančnej podpory, na druhej strane však v priebehu deja preniká do popredia aj prehnaná byrokratická úzkostlivosť a formalizmus. Obširná diskusia o nájdení dvoch vsí v Ústave pre duševne úchylné deti vyústila do prijatia viacerých „naliehavých opatrení“, kým nakladanie s miliónovými hodnotami prešlo bez povšimnutia. Ide o satiru na byrokráciu, na zbytočné schôdzovanie, no neobmedzuje sa len na úradníkov, ale v prvom rade karikaturizuje „demokratické“ politikárčenie.⁷⁰

Podobná nedbalosť je však o to pozoruhodnejšia, že na inom mieste Jesenský spomína osobitné „úsporné oddelenie“ krajinského úradu s osobitným šéfom (v reálnom živote ním bol sám),⁷¹ „lebo veď krajinský úrad je sedemdesiatšedem okresných úradov. Tu je najviac úradníkov, najviac čísel, najviac atramentu a papiera, a tak i najväčšia opatnosť, aby sa zamedzil sklon k mrhaniu štátneho majetku. Opatnosť išla tak ďaleko, že podpísavať dlhé mená bolo zakázané, iba ak skratkou...“⁷² S výnimkou prezidentovej kancelárie upratovačky nemali zbytočne drať prachovky a najlepšie by bolo, keby prezident nahradil auto velocipédom.⁷³

Voľby do Národného zhromaždenia a úloha jeho poslancov (literárne humoresky o vzťahu práva a politiky)

Politika býva definovaná ako istá forma umenia, ktorá vyžaduje od svojho tvorca značnú mieru skúseností, schopností a vedomostí.⁷⁴ V Jesenského románe nám o svojej empirii zreferoval predseda agrárnej strany: „V mocenskej politike... je každá sentimentalita vylúčená a každá kresťanská morálka dávno odparentovaná... Naším bohom je predovšetkým moc. Len kto má moc, má právo byť chvíľkami slabý, ústupčivý, odpúšťajúci, milujúci. I pánboh to len preto káže, lebo je už mocný... K moci vedie tisíc ciest a chodníkov bezprávia a násilností. Po týchto cestičkách a chodníčkoch musíme kráčať voľky-nevoľky, ak chceme prísť k moci... Ako politik nemôžeš uznávať ani trestný zákonník. Keď ide

⁶⁷ LAŠTOVKA, K. Samospráva: Země. In: HÁCHA, E. a kol. (eds.). *Slovník veřejného práva československého. Svazek IV. (S–T)*. Praha: Eurolex Bohemia, 2000, s. 83.

⁶⁸ Zákon č. 77/1927 Zb. z. a n. o nové úpravě finančního hospodářství svazků územní samosprávy v znení zákona č. 169/1930 Zb. z. a n.

⁶⁹ § 49–50 zákona č. 126/1920 Zb. z. a n. v znení zákona č. 125/1927 Zb. z. a n.

⁷⁰ ROZNER, c. d., s. 537.

⁷¹ Pozri aj: Rozhodnutie Krajinského úradu v Bratislave zo dňa 14. júla 1928 č. 5000 prez. o rozvrhu agendy a práce krajinského úradu v Bratislave.

⁷² JESENSKÝ, *Próza Janka Jesenského*, s. 417–418.

⁷³ Podľa Jesenského denníka. Pozri: CHORVÁTH, c. d., s. 498.

⁷⁴ WEYR, F. Politika. In: HÁCHA, E. a kol. (eds.). *Slovník veřejného práva Československého. Svazek III (P–Ř)*. Brno: Polygrafia, 1934, s. 201.

o moc, o vládu, je dobrá i zrada i falšovanie peňazí, klam, krádež, lúpež, vražda. Všetky tieto trestné činy, ak sa nimi môžeš dostať k moci, sú oprávnené, a trestuhodné sú len do tých čias, kým si nie pri moci; keď si nimi dosiahol moc, premenia sa na slávne činy, na zásluhu, ako keď čarodejník spraví z tmavej šatôčky zelenú... Z nemravných našich činov spravíme politickým komediantstvom činy nevinné, záslužné, vlastenecké, z perdit panenky, z čertov anjelov.“⁷⁵

Podobné stanovisko nie je len odrazom rýdzeho machiavellimu. Aj Max Weber zastával stanovisko, že politik sa usiluje predovšetkým o moc. Moc mu slúži buď ako prostriedok na presadenie vyšších cieľov alebo je jeho motiváciou len samotný pocit moci. Už v časoch prvej republiky bola známa Weberova definícia politiky, podľa ktorej je iba snahou získať podiel na moci alebo ovplyvňovať rozdelenie mocí.⁷⁶ Podobné mocenské postoje politických strán v prvej republike a ich bezohľadný stranícky zápas o moc sa stali jedným z hlavných problémov československej demokracie. Otázka morálky hrala často vedľajšiu úlohu.⁷⁷

Najťaživším obdobím v živote politika však bol čas zostavovania kandidátnych listín pred voľbami. Jesenský detailne vykreslil ťažobu, ktorá sprevádzala tento proces, pričom zdôraznil, že: „menia sa len niektorí kandidáti. Vodcovia sa nemenia. Oni pevne sedia, sedeli a budú sedieť v parlamente, v ministerských kreslách a na kandidátkach. Ich nemožno nahradiť, čo by im narástla šedivá brada po topánky... Bolo by to hriechom, lebo oni sú rozumom, otcom, svedomím a niekedy i kľatbou národa, a ani rozum, ani otec, ani svedomie, ani kľatba nestarne... Menia sa len tí, čo nevedú. Tí pri každých voľbách akoby išli na smrť. Nikdy nevedia, či dostatočne chránili záujmy strany a preto či ich netreba zameniť mladými, agilnými straníkmi...“⁷⁸

Na tomto podklade Jesenský vzniesol úvahu, či bolo vôbec potrebné znášať finančné náklady na realizáciu volieb, keď sa možno rovno spýtať politických vodcov, ako je potrebné prerozdeliť moc v štáte. Dospieva však k záveru, že voľby sú predsedom politických strán vlastne užitočné, lebo plnia kontrolnú funkciu voči ich vlastným poslancom. Na príklade bohatej kazuistiky načrtáva možnosti, ako poslanec mohol poškodiť záujmy strany. Ide o širokú škálu previnení od neúcty k straníckym stúpencom až po také zásadné taktické chyby, že ľudovec nechodil do kostola a komunista do krčmy.

Po zostavení kandidátok začali nádejní poslanci agitovať v rôznych kútoch Slovenska. Jesenského Demokrati poskytujú širokospektrálny náhľad do problematiky vedenia volebnej kampane v časoch prvej republiky, od spievania volebných veršovačiek, až po deklarovanie volebných sľubov.⁷⁹ Vyskytli sa aj prípady volebnej korupcie: „Kurz vóta je veľmi vysoký. I to len u Cigánov“ (v Bánovciach kvôli kňazovi Turčekovi). Zato V Svätom Ondrejovi agrármici „dávali závdavok po štyroch korunách za hlas, štyri mali dostať v deň

⁷⁵ JESENSKÝ, *Próza Janka Jesenského*, s. 568–570.

⁷⁶ WEBER, M. *Gesamtausgabe (Wissenschaft als Beruf; Politik als Beruf)*. Tübingen: J. C. Mohr, 1992, s. 212.

⁷⁷ K tejto téme pozri BRTKO, R. Vývoj vzťahu práva a morálky v európskom priestore. *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae*, 2015, roč. 34, č. 1, s. 22–23. Taktiež BRTKO, R. Spravodlivosť, platnosť a efektívnosť právnych noriem v kontexte vzťahu medzi „ius naturale“ a „ius positivum“. In: *Právo v priestore a čase: Zborník*. Bratislava: Atticum, 2014, s. 33 a nasl.

⁷⁸ JESENSKÝ, *Próza Janka Jesenského*, s. 576–577.

⁷⁹ Ku komparácii s historickým stavom pozri OSYKOVÁ, L. *Volebné kampane politických strán na Slovensku počas 1. ČSR*. Bratislava: Veda, 2012, s. 125–130.

volieb a štyri po odhlasovaní a spočítaní výsledkov“ (agrárnici kandidovali pod číslom štyri).⁸⁰ V iných dedinách chodili štyria čižmári a brali mieru voličom na čižmy.⁸¹

Napriek tomu sa „národ priučil politicky myslieť. Už sa nestávalo ako predtým, že by bol volič dvadsať papierikov hodil do urny a jeden do koša, stojaceho pri urne, ani to, že by sa bol niektorý zblaznel za stenou, alebo že by sa bol niektorý začal zbliekať, mysliac si, že keď je sám, musí byť ako doma... minulosťou bolo, že babky, keď im ukázali, kam majú hodiť svoj hlas, sadali na urnu, a nemajúc svoje svedomie čisté, nazdali sa, že budú vypočuté, akoby pred súdom.“⁸²

Petrovič sa v rámci kandidátnej listiny dostal na zvoliteľné miesto a vo voľbách bol úspešný. Stal sa poslancom Národného zhromaždenia. Keďže „byť dvojakým poslancom sa zakazuje, musel povedať úprimné zbohom svojej menšej krajine“.⁸³ V dôsledku ustanovení o inkompatibilitate funkcií už nemohol ďalej pôsobiť ako krajinský poslanec. Vyplývalo to najmä z ust. § 20 ods. 6 Ústavnej listiny, podľa ktorého členovia Ústavného súdu, prísediaci Volebného súdu a členovia župných (t. j. krajinských) zastupiteľstiev nemohli byť zároveň členmi Národného zhromaždenia.⁸⁴ Podobnú klauzulu obsahovalo aj ust. § 6 ods. 5 zákona č. 330/1920 Zb. z. a n. v znení zákona č. 126/1927 Zb. z. a n., ktorý ustanovoval, že ak sa člen krajinského zastupiteľstva stal poslancom Národného zhromaždenia, *ipso facto* strácal členstvo v krajinskom zastupiteľstve.

V tomto období si však Petrovič počínal príliš svojvoľne. Ešte pred voľbami vystúpil s obhajobou Národnej akadémie na krajinskom výbore. Potom s veľkou slávou rečnil na zhromaždení ľudáckej mládeže, ktorá protestovala proti premietaniu „židovského“ filmu o Golemovi. Na rokovaní Správnej rady Gazdovskej banky sa postavil proti odloženiu vymáhania dlžôb od malých roľníkov. Obhajoval starého Rozvalida v spore s bankou, ktorú ovládali ľudia z jeho vlastnej strany. „Aký je to straník? Advokát, a nie poslanec!“ preblesklo myslou bývalému poslancovi Radlákovi, ktorý na úkor Petroviča nebol opätovne zvolený do parlamentu. „Malý výhonok svojej vôle naočkujem do konára vôle pána predsedu. Ak sa tu ujme, naočkuje sa do stromca prezídia. Ak sa chyti a vyklíči na strome strany, vec je hotová. Volebný súd sú už nožnice, ktoré odštíknú nepotrebný uschnutý konár a nahradí sa sviežou vetvičkou Radlákovho mandátu!“⁸⁵

Hoci predseda strany najskôr Petroviča bránil, zdá sa, že Petrovič opäť neustrážil svoju výrečnosť a predniesol ďalší z tematicky ladených prejavov, ktoré nevyhovovali rázu jeho vlastnej strany. To už bolo priveľa. „I poslanca volajú na zodpovednosť ako hocikákeho komisára... Keď sa odvolával, že jeho na miesto poslanca postavila vôľa ľudu, povedali

⁸⁰ JESENSKÝ, *Próza Janka Jesenského*, s. 691; s. 726. K trestnoprávnemu a kriminologickému fenoménu korupcie pozri: BELEŠ, A. Pojem úplatok – z pohľadu zákona a aplikačnej praxe. *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae*, 2016, roč. 35, č. 2, s. 5. Pozri tiež: BELEŠ, A. Korupcia v súvislosti s obstarávaním vecí všeobecného záujmu. *Justičná revue*, 2017, roč. 69, č. 8–9, s. 1112–1116.

⁸¹ Jesenského obraz volieb korešponduje s viacerými skutočnými udalosťami. Kým agrárnici boli na Slovensku vnímaní ako úplatkári s vagónmi petroleja, či soli, ľudáci sa zásadne dotýkali zbožnosti človeka – ako sa vraví v románe: „Panenka Mária sa bude dívať za volebnú plentu, či volí správne.“ K tejto volebnej kazuistike na Slovensku pozri: OSYKOVÁ, L. Volebná kampaň Ľudovej strany pred parlamentnými voľbami v 20. rokoch 20. storočia. *Historický časopis*, 2010, roč. 58, č. 2, s. 235–236.

⁸² JESENSKÝ, *Próza Janka Jesenského*, s. 736.

⁸³ Tamtiež, s. 739.

⁸⁴ BAXA, B. *Stručný výklad Ústavy republiky Československé*. České Budějovice: Ján Svátek, 1920, s. 33.

⁸⁵ JESENSKÝ, *Próza Janka Jesenského*, s. 771.

mu, že je to na súd, ktorý takú vôľu zo snemu vypichá, lebo do parlamentu patrí len uniformovaná stráž, ktorú robí strana podľa rozkazu veliteľa.“⁸⁶ Napokon Petrovičovi predložili „papierik, na ktorom bolo, že ak pán poslanec nechce súd a úradné potvrdenie o tom, že voliči vyvolili nízkeho a nečestného človeka za svojho zástupcu do snemu, podrobuje sa vo všetkom disciplíne strany – tak mu pánboh pomáhaj! Pán poslanec podpísal. Tým sa zachovala platnosť druhého papierika, takzvaného poslaneckého mandátu... Byť stráni- kom teda znamená dovoliť si vyvlastniť svoju slobodu presvedčenia, stať sa otrokom, ktorý musí konať to, čo chce jeho pán – strana.“⁸⁷

Načrtnutý mechanizmus straty mandátu sa opieral o ustanovenie § 13 zákona č. 125/1920 Zb. z. a n. o volebníh súdĕ. Podľa neho bolo možné dodatočne pozbaviť poslanca Národného zhromaždenia jeho mandátu, ak z nízkych alebo nečestných dôvodov prestal byť členom strany, ktorá ho umiestnila na svoju kandidátnu listinu. Začatie konania mohol iniciovať nielen predseda Národného zhromaždenia, ale aj dotknutá politická strana, ktorá tohto poslanca zaradila na kandidátsku listinu.⁸⁸

Pri posudzovaní skutkového stavu bolo irelevantné, či poslanca zo strany (resp. z poslaneckého klubu) vylúčili alebo z nej vystúpil sám. Podstata konania sa mala koncentrovať na preukázanie „nízkych alebo nečestných“ dôvodov, keďže práve to predstavovalo garanciu toho, aby poslanec nestratil mandát len v dôsledku rozhodnutia politickej strany.⁸⁹ V enunciacii rozhodnutia Volebný súd mal zároveň konštatovať, že na takto uprázdnený mandát nastupuje náhradník v súlade so systémom viazaných kandidátnych listín.⁹⁰

„Nízke alebo nečestné konanie“ sa viazalo na najmä problematiku politickej morálky. Malo sa prejavovať vo vzťahu poslanca k jeho strane. Nemožno ho primárne spájať ani s odsúdením poslanca za trestný čin, ani s vyhlásením konkurzu na jeho majetok, čo bolo legislatívne upravené v osobitnej kategórii, v rámci ktorej mandát zanikal v dôsledku straty voliteľnosti.⁹¹ Disjunkcia „nízke alebo nečestné“ poukazuje na alternatívnosť oboch možností, keďže napríklad vedomé nesplnenie záväzku, ktorý poslanec dal svojej strane bolo nečestné, ale nemuselo byť automaticky aj nízke.⁹²

Judikatúra volebného súdu celkom jasne naznačila, že účelom tohto ustanovenia je zachovanie („petrifikácia“) pôvodného pomeru politických strán v zákonodarnom zbore počas určitého volebného obdobia. Opustením politickej strany strácal príslušník všetky funkcie, výhody a práva, ktoré sa viazali na jeho členstvo v strane, čo sa malo vzťahovať aj na poslanecký mandát, ak jeho kandidatúra bola motivovaná práve príslušnosťou

⁸⁶ JESENSKÝ, *Próza Janka Jesenského*, s. 792.

⁸⁷ Tamtiež, s. 793–794.

⁸⁸ PEŠKA, Z. Ztráta mandátu výrokem volebního soudu. In: *Právní obzor*, roč. 10. Bratislava: Právnická jednota na Slovensku, 1927, s. 50.

⁸⁹ HOETZEL, J. *Soudní kontroly veřejné správy*. Praha: Všehrd, 1924, s. 52.

⁹⁰ Tamtiež, s. 56.

⁹¹ Podľa zákona č. 123/1920 Zb. z. a n., kterým vydává se řád volení do poslanecké snĕmovny pasívne volebné právo strácal ten, kto bol vylúčený z práva voliť, t. j. bol vyškrtnutý zo stáleho voličského zoznamu podľa zákona č. 663/1919 Zb. z. a n. o stálých seznamech voličských. Tieto následky nastávali najmä v prípade vyhlásenia konkurzu alebo odsúdenia právoplatným rozsudkom trestného súdu za taký zločin, prečin alebo priestupok, s ktorým právny poriadok spájal stratu volebného práva. Preto treba zdôrazniť, že nie všetky trestné činy boli späť aj s následkom straty volebného práva.

⁹² Zákon obsahoval pôvodne spojku a. Uvedené znenie bolo zakotvené až novelou č. 145/1924 Zb. z. a n.

k tejto strane.⁹³ V praxi Volebného súdu sa za konformné pokladali aj reverzy, ktorými sa kandidát vopred zaväzoval vzdať sa mandátu v prípade, ak stratí dôveru svojej strany.⁹⁴ Súd ich interpretoval ako platnú dohodu (záväzok) poslanca so svojou politickou stranou. Žaloba politickej strany za týmto účelom postačovala na stratu mandátu bez toho, aby sa súd zaoberal zákonnými dôvodmi.⁹⁵

Z toho dôvodu zákon o Volebnom súde naozaj neposkytoval poslancom účinnú ochranu, ba sa „stal účinným nástrojom zabezpečovania plnenia príkazov politických strán poslancami“.⁹⁶ Každý poslanec bol v zásade dopredu viazaný hlasovať tak, ako to vyžadovali záujmy a ciele politickej strany. Ak odmietol, vystavoval sa nebezpečenstvu, že ho stihne stranícky a politický trest. V prvej ČSR postihol takýto osud hneď viacerých poslancov, jedným zo slávnejších bol prípad Bohuslava Vrbenského, ktorý odmietol hlasovať za zákon o ochrane republiky.⁹⁷

Hrozbe konaním pred Volebným súdom možno prikladať náležitú vážnosť. Petrovič sa podrobil dôvodne. To všetko však poukazuje na iluzórnosť zákazu imperatívneho mandátu poslanca podľa ust. § 22 ods. 1 Ústavnej listiny, hoci už starší akademici uznávali, že v praxi bude táto požiadavka veľmi ťažko vykonateľná.⁹⁸ Preto možno kúsok relevancie priríeť aj tomuto tvrdeniu z románu: „Byť zákonodarcom je otrocká robota, nie generál, ale kôň v cirkuse. Nesmieš vybočiť z ohrady, ináč je hneď nešťastie... Hneď si nespoľahlivý, nízky, nečestný. Prídeš pred súd, ktorý Ťa celkom iste zbaví milej dôvery voličstva. Hlasuje na Teba stotisíc voličov, a mandát Ti vezme jeden prezident s dvanástimi prísediacimi“ (t. j. Volebný súd).⁹⁹

Práve preto je najväčšou cnosťou politika vernosť straníckemu predsedníctvu. Jesenský to dokázal naznačiť v prejave predsedu demokratickej politickej strany, ktorým reagoval na nespokojnosť straníckych funkcionárov pri zostavovaní kandidátnej listiny. Ich odpor prekonával výzvou, aby ich rady opustil ten, komu sa tieto rozhodnutia nepáčia, lebo „disciplína musí byť i v demokracii. Demokracia nie je bezuzdnosť. Cválajúce kone na poli... disciplína v demokracii, demokratická diktatúra, vôľa väčšiny, ktorej sa musí každý podrobiť. Tie rozkazy dáva strana, a nie my, ľud. Strana je ten inžinier, ktorý putná bezuzdnú riekú... Strana je diktátorom, nie jednotlivec, a keď je ten jednotlivec i vodcom, vodca má ústa strany, ktoré vypovedia, čo strana chce.“¹⁰⁰

⁹³ WEYR, F. *Soustava československého práva státního*. Druhé vydání. Praha: Fr. Borový, 1924, s. 144.

⁹⁴ HAPLA, M. Geneze väzaného mandátu v prvorepublikovom Československu. *Časopis pro právní vědu a praxi*, 2009, roč. 17, č. 2, s. 127.

⁹⁵ BAXA, B. *Parlament a parlamentarism. I. Díl: Parlament, jeho vývoj, složení a funkce*. Praha: Jan Košťalka, 1925, s. 253–254.

⁹⁶ LACO, K. *Ústava predmnichovskej ČSR a ústava ČSSR*. 1. Časť. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966, s. 452–453.

⁹⁷ SIVÁK, F. Volebné právo a prvé parlamentné voľby v Československu po roku 1918. In: *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae*, 1993, roč. 15. Bratislava: Univerzita Komenského, 1994, s. 134.

⁹⁸ VAVŘÍNEK, F. *Základy práva ústavního*. Díl I. Praha: Všehrd, 1930, s. 91.

⁹⁹ JESENSKÝ, *Próza Janka Jesenského*, s. 590.

¹⁰⁰ Tamtiež, s. 612–613.

Záver

Predložená štúdia sa usilovala zachytiť skutočný stav demokracie a parlamentarizmu v prostredí prvej Československej republiky. Značný priestor bol venovaný charakteristike krajiniského zriadenia na Slovensku a reforme verejnej správy v ČSR na podklade Jesenského postrehov. V tomto rámci by bolo potrebné upozorniť najmä na spolitizovanie krajiniských jednotiek, ktoré mali byť pôvodne konštruované ako odborné útvary. S tým súvisí aj nenaplnenie prvotnej idey menovacieho práva do krajiniského zastupiteľstva a zneužívanie tohto inštitútu na politické účely. Jesenský rovnako poukazuje na nedostatočné vyváženie byrokracie účasťou občianskych zborov na krajiniskej úrovni. Keďže krajiny sa vytvorili zlúčením samosprávnych jednotiek a zložiek štátnej správy, určitá implicitná duálnosť im ostala vlastná.¹⁰¹

Jenský podrobil značnej kritike prax politických strán a postupný rozklad demokratických hodnôt v Republike, no pravý zmysel románu možno vidieť v jeho pedagogických účinkoch.¹⁰² Z pozícií demokratizmu, humanizmu a čechoslovakizmu Jesenský nežiadal odstránenie tohto systému, ale jeho nápravu: „chcel som dokázať, že to, čo vidíme okolo seba, nenasvedčuje demokratizácii, ale že aspoň v politických stranách panuje diktátorstvo a aktívni politici sú de facto nie slobodní ľudia. Je to teda práca za slobodu a za demokratické práva.“¹⁰³ Použitie satiry a irónie pri deskripcii predstaviteľov demokratického režimu odôvodňoval sám Jesenský takto: „V Demokratoch som chcel opísať malichernosti a ľudské chyby, ktoré sa vyskytujú v najvznešenejšom a najlepšom človekovi práve tak, ako pri malom, úzkoprsom občanovi. Malichernosť a chyby treba biť z lásky, a nie z nenávisti, podľa ruského kogo ľubľu, togo i bju. Ak bijem niekoho v Demokratoch, to len preto, že ho mám rád.“¹⁰⁴ Po vydaní druhého dielu *Demokratov* v marci 1938 ostávalo prvej republike ešte pár mesiacov života.

---

¹⁰¹ To sa dôsledne prejavilo napríklad pri rozlišovaní samosprávnej a štátnej pôsobnosti Krajiniských úradov a krajiniských zastupiteľstiev. Pozri: LAŠTOVKA, K. Politické úřady. In: HÁCHA, E. a kol. (eds.). *Slovník veřejného práva Československého. Svazek III (P–Ř)*. Brno: Polygrafia, 1934, s. 198–200.

¹⁰² CHORVÁTH, c. d., s. 475–477.

¹⁰³ List J. Jesenského A. Mrázovi zo dňa 24. 11. 1937. Porovnaj: Pozri: PETRUS, *Vzájomná korešpondencia Janka Jesenského s Andrejom Mrázom*, s. 85.

¹⁰⁴ Citované z matičného časopisu „Slovensko“ podľa: ROZNER, c. d., s. 599.

„Die Katze muss weg!“: odchod českého obyvatel'stva zo Slovenska 1938

Michal Chorvát

*Právnická fakulta, Masarykova univerzita
Kontaktní e-mail: chorvat.michal@mail.muni.cz*

“Die Katze muss weg!”: The Retreat of the Czech Population from Slovakia in 1938

Abstract:

This article focuses on the historical-legal analysis of the Czech population's position in Slovakia during the interwar period with regard to retreat of the Czech employees and their families from the territory of Slovakia. The article judges historical reasons for the big influx of Czechs to Slovakia, then deals with gradually worsening relations between Czechs and Slovaks and the legislation for mass departure of the Czech population from the Slovak State. The biggest amount of the Czech immigrants occurred right after establishing of Czechoslovakia. Initial enthusiasm was replaced by disappointment of the young Slovak generation which could not find any positions in the state administration or another skilled work (occupied by the Czechs). These facts and the changed situation in Europe were a great ground for the fascist propaganda in the 1930s which led the Slovak society to declaring their own state and fights against everybody who harmed the Slovak nation – including Czechs.

Keywords:

Czechoslovakia; Slovakia; Czechs; Slovaks; employees; Slovak State; Hlinka Slovak People's Party

Kľúčové slová:

Československo; Slovensko; Česi; Slováci; zamestnanci; Slovenský štát; Hlinkova slovenská ľudová strana

DOI: 10.14712/2464689X.2018.40

Úvodom: Situácia na Slovensku pred vznikom Československej republiky

Po prevrate v roku 1918, ako bol pád rakúsko-uhorskej monarchie a vznik Československej republiky dobovo nazývaný, sa musel nový československý štát vyrovnat' s viacerými problémami, z ktorých boli mnohé pre štát priam existenčného charakteru. Po diplomatických i vojenských bojoch a súdnych sporoch sa ustálili štátne hranice, rýchly a prezieravý zásah ministra financií Aloisa Rašína zachránil novovznikajúcu československú menu pred hyperinfláciou a štátnu ekonomiku pred masovým odlivom domáceho kapitálu, súbor právnych noriem zaručil národnostným menšinám štandardné podmienky na používanie svojho materinského jazyka či rozvoj svojej národnej kultúry...

S týmito revolučnými udalosťami sa spájala aj otázka personálna. Pri každej zmene režimu musí zásadne dôjsť aj k výmenám osôb v niektorých úradoch, či už pre ich prípadné previnenia počas starého režimu, alebo z dôvodu, že pôvodní úradníci nespĺňajú kritériá, ktoré sú na onú pozíciu po novom kladené. K týmto zmenám, pravdaže, došlo aj v roku 1918 a rokoch po ňom krátko nasledujúcich, keďže monarchiu vystriedala republika, ale predovšetkým, Nemcov mali vystriedať Česi a Maďarov (by boli) mali vystriedať Slováci.

Personálna otázka sa bezprostredne odvíjala od predošlého dejinného vývoja, ktorý bol odlišný v predlitavskej a zalitavskej časti Monarchie. Český národ mal v Predlitavsku úplne iné postavenie a možnosti než v Zalitavsku národ slovenský. Kultúrne zjednotený a politicky vyspelý český národ, i keď hrajúc druhé husle, bol účastný rozhodovania ako na krajinskej, tak na všetkých úrovniach správy Čiech a Moravy. Čeština bola spolu s nemčinou v týchto korunných krajinách úradným a vyučovacím jazykom. Tieto podmienky tak z Čechov prirodzene vyformovali moderný a sebavedomý národ, ktorý bol v roku 1918 pripravený a schopný bez najmenších ťažkostí prevziať štátnu moc z rúk Nemcov. Použitím akéhosi eufemizmu možno povedať, že štátne zmeny na mnohých českých a moravských úradoch spočívali len vo výmene štátnej vlajky a portrétu cisára Karla za portrét prezidenta Masaryka. Situácia v niekdajších Horných Uhrách a Podkarpatsku bola iná. Maďarské národné hnutie ovplyvnené jednotou a čoraz väčším vplyvom Nemcov prijalo nový koncept uhorského štátu, ktorý mal vytvoriť protiváhu nemeckému elementu v strednej Európe. Na rozdiel od mnohonárodnej rakúskej časti mocnárstva bolo Uhorsko štátom národným. Oficiálne žil v uhorskom kráľovstve len jeden národ a to národ uhorský / maďarský. (Maďarský jazyk nerozlišuje medzi slovami uhorský a maďarský, oboje označuje ako *magyar*.) Nový maďarský národ nebol národom etnickým, ale kultúrnym a jazykovým: Dobrým Uhrom / Maďarom bol každý, kto sa zaňho prehlásil, prijal novú maďarskú kultúru a hovoril po maďarsky. Maďari mali v uhorskom štáte lepšie postavenie než príslušníci iných národností. Z tohto dôvodu preto okrem maďarizácie nútenej bola veľmi rozšírená aj dobrovoľná maďarizácia. Takto sa veľmi ochotne maďarizovali predovšetkým uhorskí Nemci a Židia. Práve Židia boli najmä v tridsiatych rokoch označovaní zo strany stúpcov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (ďalej len HSLS) okrem iného za jedného zo šíriteľov odnárodňovania a maďarizácie Slovákov.

Úspešné maďarizovanie a prevažne rurálny charakter osídlenia Horného Uhorska spôsobil stav nízkeho vzdelania obyvateľstva. V mnohých prípadoch vzdelaných ľudí došlo k ich dobrovoľnej maďarizácii, ktorá im umožnila kariérny rast. Uhorskými úradníkmi aj na tých najnižších postoch boli takmer výhradne Maďari a maďaróni neovládajúci slovenčinu, ktorá na rozdiel od češtiny v Predlitavsku nebola úradným jazykom, ale za určitých okolností len dobrovoľným druhým jazykom.

O neuspokojivej situácii potrebných odborníkov hovoriaci po slovensky hovorí aj uhorská štatistika z roku 1910. V tomto roku bolo v slovenských oblastiach Uhorska:

- 1 819 štátnych úradníkov, z toho 23 Slovákov,
- 1 710 notárov, z toho 67 Slovákov,
- 1 560 advokátov, z toho 110 Slovákov,
- 4 687 učiteľov, z toho 343 Slovákov,
- 461 stredoškolských profesorov, z toho len 10 Slovákov,
- 793 lekárov, z toho 26 Slovákov,
- 2 763 kňazov, z toho 428 Slovákov.¹

A v čase vzniku Československa sa táto situácia ešte zhoršila:

- V štátnej správe pracovalo len 37 Slovákov,
- v školstve pracovalo len 243 slovenských učiteľov a
- z celkového počtu 1 710 advokátov bolo iba 67 Slovákov.²

Slovensko by na správne fungovanie potrebovalo v priemere 6 000 četníkov, približne 2 000 príslušníkov finančnej stráže, 11 000 zamestnancov pre pošty a štátne dráhy a na zaistenie povinnej školskej dochádzky a vyučovania v slovenskom jazyku na celom území Slovenska by bolo potrebných asi 4 000 kvalifikovaných učiteľov.³ Tento stav bol spôsobený aj biednou situáciou v slovenskom školstve. V roku 1876 bolo v Uhorsku 2 016 slovenských ľudových škôl, v roku 1910 už len 519 a k roku 1913 klesol počet slovenských ľudových škôl na 354. V školskom roku 1912/1913 prebiehalo na Slovensku vyučovanie na 3 854 ľudových školách, z tohto počtu bolo 3 478, čo približne činí 90%, ľudových škôl s vyučovacím jazykom maďarským a len na spomínaných 354 škôl (9,2%) sa vyučovalo v slovenskom jazyku.⁴ V roku 1910 bolo na Slovensku len 519 slovenských základných škôl, ostatné nižšie i vyššie stupne vzdelania úplne absentovali. V tom istom roku bolo v štatistike zo sčítania obyvateľov približne 16% Slovákov vedených ako negramotných. (Na Podkarpatskej Rusi sa pomer negramotných obyvateľov vyšplhal až k 62 %).⁵ Pre porovnanie situácie na Slovensku a v českých krajinách možno uviesť, že negramotnosť českého obyvateľstva sa v tomto období pohybovala okolo 2,34% a negramotní Nemci tvorili len 2,19% celého nemeckého obyvateľstva Čiech a Moravy.⁶ Pri porovnaní reálneho stavu a stavu potreby je jasné, že Slovensko by nebolo schopné tieto miesta obsadiť z vlastných kapacít. Aj samotná slovenská inteligencia si uvedomovala tento stav. Významný slovenský národohospodár Peter Zaťko na adresu neutešeného stavu uviedol, že na Slovensku v roku 1918 bolo len niekoľko stoviek osôb, ktoré by bolo bývalo

¹ FRAJDL, J. – KÚTA, J. *Češi a Slováci v moderní době*. Praha: Nakladatelství FUTURA, 2004, s. 8.

² MIČKO, P. – MIČKOVÁ, Z. Politicko-právne postavenie českej a židovskej pracovnej komunity na Slovensku v rokoch 1938–1945. *Historia et theoria iuris*, 2016, roč. 8, č. 2, s. 38.

³ FRAJDL – KÚTA, c. d., s. 9.

⁴ GABZDILOVÁ, S. *Školský systém na Slovensku v medzivojnovnej Československej republike (1918–1938)* [online]. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2014, s. 8 [cit. 10. 5. 2017]. Dostupné na: https://www.upjs.sk/public/media/5596/Skolsky_system_na_Slovensku_Gabzdilova.pdf.

⁵ MIČKO – MIČKOVÁ, c. d., s. 38.

⁶ ZACHAROVÁ, J. *Misia českých učitel'ov na Slovensku v rokoch 1918–1939*. Žilina: EDIS – vydavateľstvo Žilinskej univerzity, 2014, s. 37.

možné považovať za inteligenciu, „a ani pri veľmi benevolentnom posudzovaní by hádam nebolo možné tvrdiť, že jej počet prekročil počet tisíc.“⁷

S pádom rakúsko-uhorskej monarchie a vznikom novej Československej republiky vznikol naprieč všetkými odvetvami personálny problém spôsobený lojalnosťou predovšetkým nemeckého a maďarského úradníctva k Budapešti a uhorskému štátu. Aby nový československý štát dobre správne fungoval, musel si zabezpečiť lojálne úradníctvo, a preto bolo potrebné slovakizovať, respektíve čechoslovakizovať všetko úradníctvo, čo bolo na Slovensku takmer nemožné práve pre už spomínanú neznalosť slovenského jazyka úradníkov, učiteľov či lekárov, ako i závažnú absenciu intelektuálneho kapitálu samotného slovenského národa. Mnohé úrady sa ocitli neobsadené pre odchod mnohých Nemcov, Maďarov a Židov z územia Slovenska, ktorých po uvedení si, že existencia Československej republiky sa stala realitou a uhorský štát nadobro zanikol, odišlo takmer sto tisíc.⁸

Ako jedna z ciest riešenia akútnej situácie nedostatku vzdelaných a kvalifikovaných pracovných síl na Slovensku sa ponúkala možnosť využitia rezerv, ktoré mal český národ, a obsadiť uvoľnené pozície Čechmi. Na Slovensko by tak prišla potrebná skupina úradníkov v administratíve a justícii, učiteľov či zamestnancov čítnictva a železníc, ktoré si Slovensko nebolo schopné zabezpečiť samo.

Príchod zamestnancov a úradníkov z Čiech a Moravy

Osoby českej národnosti už na slovenskom území Uhorska žili aj pred Prvou svetovou vojnou. České obyvateľstvo na Slovensku v tomto období netvorilo komunity, ale bolo rozptýlené po celom území Horných Uhier. Pred rokom 1918 žilo na Slovensku dovedna 7 468 osôb českej národnosti.⁹ Títo obyvatelia boli rozptýlení nielen teritoriálne, ale i profesijne. Nedá sa preto tvrdiť, že by sa Česi na Slovensku v čase monarchie zaoberali nejakým špecifickým povoláním, či odvetvím.

Masívny nárast počtu obyvateľov českej národnosti nastal po vzniku Československej republiky ako dôsledok a riešenie vyššie spomínaného stavu absencie kvalifikovaných síl ovládajúcich československý jazyk.

K najväčším personálnym zmenám došlo na železničiach a poštách, na ktorých pred rokom 1918 bolo až 90% zamestnancov osôb maďarskej národnosti neovládajúcich slovenčinu. Tento personál k roku 1919 odišiel, alebo bol prepustený, a nahradilo ho sedem tisíc českých zamestnancov. Spolu so Slovákmi mali železnice 10 785 zamestnancov.¹⁰ Po prepočítaní tvorili Česi približne 65% celkového počtu zamestnancov Československých štátnych dráh na Slovensku. Neskôr sa situácia menila v prospech Slovákov, keďže sa mnohí českí zamestnanci aj so svojimi rodinami po utíchnutí prvotnej krízy vrátili späť do Čiech a na Moravu.

---

⁷ BYSTRICKÝ, V. Vystaňovanie českých zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938–1939. *Historický časopis*, 1997, roč. 45, č. 4, s. 596.

⁸ ŠUTAJ, Š. Českí lekári na Slovensku a ich príspevok k rozvoju slovenskej spoločnosti po roku 1918. In: ROVENSKÝ, J. – VÍTEK, P. – VAJÓ, J. – BERNADIČ, M. – ČECH, P. *Českí lekári na Slovensku*. Bratislava: SAP, 2014, s. 12.

⁹ BYSTRICKÝ, V. *Vystaňovanie českých zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938–1939*, s. 596.

¹⁰ ĎURECHOVÁ, M. *Vývoj dopravy na Slovensku v medzivojnovom období 1918–1938*. Dizertačná práca. Bratislava 1993, s. 131, citované podľa BYSTRICKÝ, c. d., s. 597.

Veľká kríza panovala najmä vo finančnej správe. V tejto pred rokom 1918 pracovalo 158 zamestnancov. V roku 1919 už len 78, z nich bolo 49 pôvodných (uhorských) zamestnancov a 29 Čechov. Pre nedostatok pracovných síl nakoniec padlo rozhodnutie, že finančné riaditeľstvo bude okrem (česko)slovenčiny úradovať aj v maďarčine, keďže s takým nízkym počtom zamestnancov bol tento úrad prakticky nefunkčný, na druhú stranu však dostatočný počet osôb, ktoré by ovládali okrem maďarčiny aj slovenčinu, nebolo možné v onom čase dosiahnuť.¹¹ Rychlík ďalej uvádza i ďalšie štatistiky počtu úradníkov na jednotlivých úradoch finančnej správy: V roku 1917 na finančnej správe pracovalo 269 účtovníkov, v roku 1919 ich počet klesol na 149, z nich bolo 111 pôvodných zamestnancov a 38 zamestnancov prišlo z Čiech a Moravy. Berné úrady boli po páde monarchie obsadené 94 pôvodnými zamestnancami a 94 Čechmi, pričom až 90 pracovných miest zostalo bez personálneho obsadenia.¹²

Počas celého obdobia mal vývoj počtu slovenského obyvateľstva českej národnosti vzrastajúci charakter. Kým v čase vzniku československého štátu bolo na Slovensku už spomínaných 7 468 Čechov, len o tri roky neskôr bolo pri sčítaní obyvateľstva 71 733 osôb českej národnosti, respektíve československej národnosti s pôvodom v Čechách, alebo na Morave, čo predstavovalo takmer desaťnásobný nárast v priebehu troch rokov, a v roku 1930 bolo napočítaných 120 926 osôb s pôvodom v Čechách a na Morave. Tento počet predstavoval približne 3,27% celkového počtu obyvateľov Slovenska.¹³ Onen nárast obyvateľstva s pôvodom v Čechách a na Morave v období rokov 1921 až 1930 o takmer 50 tisíc ľudí nebol zapríčinený ani tak príchodom nových zamestnancov, ako skôr príchodom rodinných príslušníkov usadených českých zamestnancov a úradníkov na Slovensko. V začiatkoch presúvania poverených osôb na Slovensku sa väčšina nazdávala, že ich pracovné miesta na Slovensku budú len dočasné, kým sa situácia na Slovensku neupokojí, a že po nejakom čase sa vrátia späť do Čiech a na Moravu. Keď už bolo neskôr jasné, že práca na Slovensku nebola otázkou niekoľkých mesiacov, ale trvalou záležitosťou, postupne sa na Slovensko presťahovali aj zvyšky rodín českých úradníkov a zamestnancov.¹⁴ Dňa 2. novembra 1938 Slovensko stratilo časť svojho územia v prospech Maďarského kráľovstva, Nemeckej ríše a Poľskej republiky ako dôsledok tzv. Prvej viedenskej arbitráže. Na okupovaných územiach zostala aj časť bývalého československého personálu štátnej a miestnej správy, ako i štátnych podnikov (Československé štátne dráhy, Československá pošta apod.). Títo boli neskôr postupne z týchto území evakuovaní. Skutočnosť straty územia zapríčinila aj pokles obyvateľstva, a tak ku dňu 31. decembru 1938 bolo na Slovensku vedených 93 143 osôb českej národnosti z celkového počtu 2 656 501 obyvateľov Slovenska, čo činilo 3,49% obyvateľstva Slovenskej krajiny. Bystrický uvádza aj rôzne odchýlky v odhadovanom počte českého obyvateľstva na Slovensku: Národné noviny zo dňa 19. januára 1939 uviedli, že z celkového počtu 2 709 000 obyvateľov Slovenska bolo 93 688 obyvateľov českej národnosti, čo predstavovalo 3,46% celkového množstva obyvateľstva. V krajinskom súpise vyhotovenom k 31. decembru 1938 sa k českej národnosti

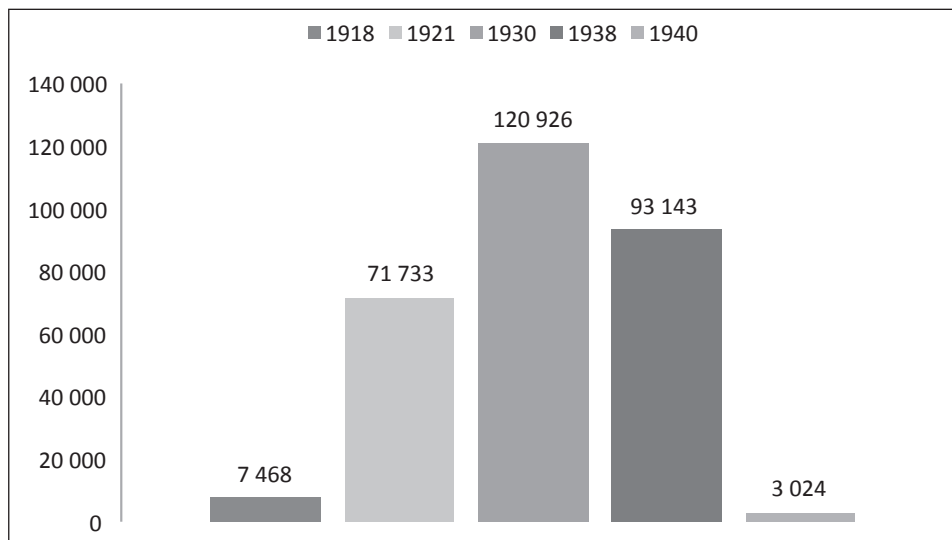
¹¹ RYCHLÍK, J. Češi na Slovensku v letech 1918–1938. In: ZELINOVÁ, H. (ed.). *Češi na Slovensku*. Martin: Slovenské národné múzeum, 2000, s. 6.

¹² RYCHLÍK, J. *Češi na Slovensku v letech 1918–1938*, s. 6.

¹³ BYSTRICKÝ, J. *Vystahovanie českých zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938–1939*, s. 596.

¹⁴ RYCHLÍK, J. *Češi na Slovensku v letech 1918–1938*, s. 5.

prihlásilo 77 488 osôb,¹⁵ čo predstavovalo 2,9% celkového počtu obyvateľov.¹⁶ V roku 1940 bolo na Slovensku napočítaných už len 3024 osôb so slovenským občianstvom, ktoré sa prihlásili k českej národnosti, teda iba 0,1% obyvateľstva Slovenska.¹⁷

Vývoj počtu Čechov na Slovensku.

Prvotná personálna kríza bola sanovaná príchodom veľkého množstva českých zamestnancov, ktorí niektoré odvetvia úplne obsadili. Neskôr sa situácia ustálila a v roku 1930 vyzeral pomer zamestnancov slovenskej a českej národnosti na Slovensku nasledovne:

- v štátnom podniku Československá pošta pracovalo 10 995 Slovákov a 4 164 Čechov;
- československé štátne dráhy mali k 1. decembru toho roku 78 317 zamestnancov slovenskej národnosti a 14 097 zamestnancov národnosti českej;
- v justícii a štátnej správe pracovalo 26 207 Slovákov a 23 862 Čechov;
- slovenské školstvo zamestnávalo 15 840 osôb slovenského pôvodu a 4 030 osôb s pôvodom v Čechách, alebo na Morave;
- najväčší podiel osôb českej národnosti si možno povšimnúť medzi príslušníkmi Československej armády, ku ktorej prislúchalo 10 228 osôb, z toho bolo 2 034 Slovákov a 8 194 Čechov. Armáda bola zo všetkých odvetví štátnej správy či štátnych podnikov najviditeľnejším príkladom nedostatku kvalifikovanej slovenskej pracovnej sily. Prakticky všetky zložky československého vojska boli ovládané takmer výhradne Čechmi. Situácia v Československej armáde bola v roku 1938 nasledovná: Vojsko malo v tomto roku 139 generálov, z ktorých bol len jeden slovenského pôvodu. Na generálnom štábe

¹⁵ BYSTRICKÝ, J. *Výťahovanie českých zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938–1939*, s. 596.

¹⁶ ŠPROCHA, B. – TIŠLIAK, P. *Demografický obraz Slovenska v rokoch 1938–1945*. Bratislava: Múzeum a kultúrne dedičstvo, 2016, s. 139.

¹⁷ ŠPROCHA, B. – TIŠLIAK, P. *Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1919–1940*. Brno: Tribun EU, 2012, s. 165.

armády pracovalo len dvanásť Slovákov, pričom všetkých dôstojníkov generálneho štábu bolo 343. Vyšších dôstojníkov bolo v československom vojsku v roku 1938 5 439, z nich len 67 Slovákov a z celkového počtu 6 871 nižších dôstojníkov bolo 356 Slovákov. Celkovo tak dôstojníci slovenskej národnosti tvorili len 3,40% československého dôstojníckeho zboru.¹⁸

Žalostný stav v slovenskom školstve sa mohol zlepšiť radikálnym zásahom zo strany nových ústredných orgánov československého štátu. Zlá situácia sa v Uhorsku netýkala len slovenského národnostného školstva, ale uhorského školského systému ako takého. Nové československé školstvo malo za úlohu nielen vzdelávať v (česko)slovenskom jazyku, ale i ideologicky pôsobiť na československú mládež, respektíve nielen učiť čítaniu, písaniu a počtom, ale i vychovávať dobrých občanov oddaných svojej československej vlasti. Školy sa tým stali účinným nástrojom budovania národného citenia a šírenia myšlienky čechoslovakizmu. Autori tejto myšlienky boli minister s plnou mocou pre správu Slovenska V. Šrobár, vládny referent A. Štefánek a za Ministerstvo školstva a národnej osvety J. Vlček. Na riadenie školstva bol zriadený Referát Ministerstva školstva a národnej osvety. Práve vládny referent Štefánek uviedol, že jeho cieľom bolo „... zaplnenie škôl československým živlom. Nielen slovenským, t. j. koľko-toľko slovenský jazyk znajúcim personálom, ale československý štát rešpektujúcim.“¹⁹ Českí (stredoškolskí) učitelia začali na Slovensko prichádzať na základe Šrobárovej výzvy už v roku 1919, keď ich prišlo okolo 250. V roku 1922 už na Slovensku učilo približne 300 českých učiteľov, pričom počet učiteľov-Slovákov na slovenských stredných školách sa pohyboval niekde medzi 120–130. Na prelome rokov 1922 a 1923 v slovenskom strednom školstve pracovalo 350 českých a 170 slovenských učiteľov.²⁰ Veľká potreba českých pedagógov sa odzrkadlila aj pri zakladaní novej univerzity v Bratislave. Pred rokom 1918 v niekdajšom Prešporku pôsobila relatívne novozaložená Alžbetínska univerzita (oficiálny názov: *Erzsébet Tudományegyetem*), na ktorej sa vyučovalo výhradne v maďarčine. Táto bola Zákonom č. 375/1919 Sb. z. a n., ktorým sa zriazuje československá štátna univerzita v Bratislave zrušená a nahradila ju Univerzita Komenského. Práve nedostatok slovenských vysokoškolských pedagógov viedol k tomu, že kým nová Masarykova univerzita v Brne vznikla ako česká univerzita, bratislavská univerzita bola československou univerzitou: „V Bratislave sa zriazuje miesto bývalej maďarskej univerzity československá štátna univerzita o štyroch fakultách: právnické, lekárske, prírodovedecké a filozofické. Prednášky sa konajú buďto česky alebo slovensky.“²¹ Ani veľká snaha československej vlády pozdvihnúť slovenské školstvo nezabránila kritickým ohlasom a obvineniam o nespravodlivosti: V článku „Ako nás ukracujú na školstve“ Slovenské národné noviny uviedli, že kým v Čechách v roku 1935 pripadala na každých 6 000 obyvateľov a na Morave a v Sliezsku na 5 000 jedna meštianska škola, na Slovensku bola jedna meštianska škola na 28 000 hláv.²²

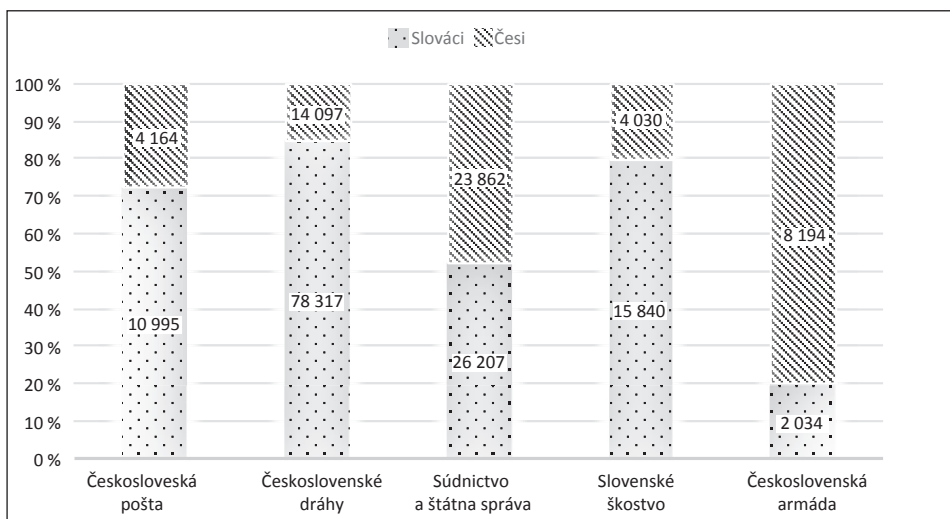
¹⁸ RYCHLÍK, J. *Češi a Slováci ve 20. století*. Praha: Vyšehrad, 2015, s. 98; et STEHLÍK, M. *Slovensko – Země probuzená, 1918–1938*. Praha: Academia, 2015, s. 123.

¹⁹ ZACHAROVÁ, c. d., s. 40.

²⁰ ZACHAROVÁ, c. d., s. 45.

²¹ § 1 Zákona č. 375/1919 Sb., ktorým se zriazuje československá štátna univerzita v Bratislave [cit. 15. 5. 2017]. Dostupné na: <http://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzge4v6mzxguwta>.

²² Slovenské národné noviny, 5. 1. 1935, s. 2.

Pomer českých a slovenských zamestnancov v jednotlivých odvetviach.

Z uvedených štatistických údajov vyplýva, že začiatkom tridsiatych rokov mali Slováci proti Čechom vo väčšine so štátom alebo štátnou správou spojených zamestnaní na Slovensku početnú prevahu. Výraznú výnimku predstavovali príslušníci československej armády, v ktorej osoby českého pôvodu tvorili až 80,11 % všetkých armádnych príslušníkov slúžiacich na území Slovenska. Percentuálny podiel českých zamestnancov Československej pošty na Slovensku bol 27,47%. Československé dráhy zamestnávali bez mála deväťdesiat tri tisíc ľudí, z ktorých bolo 15,25% Čechov. Približne každý piaty (20,28%) pracovník v slovenskom školstve bol českej národnosti a pomer slovenských a českých zamestnancov bol takmer vyrovnaný v oblasti štátnej správy a súdництва na Slovensku, kde podiel českých úradníkov a zamestnancov dosiahol 47,66%.

Spoločenské a politické zmeny koncom tridsiatych rokov a reakcia periodickej tlače na ne v súvislosti s prítomnosťou Čechov na Slovensku

Dvadsať rokov existencie československého štátu znamenalo dostatočne dlhý čas pre kultúrny a vzdelanostný rast Slovenska a slovenského národa. Československé školy vychovávali novú generáciu československej inteligencie, ktorá bola pripravená postupne prevziať správu štátu z rúk elít pamätajúcich si časy rakúsko-uhorskej monarchie. Tento nárast československej inteligencie bolo možné badať aj na Slovensku, ktorému sa z kultúrneho pohľadu darilo lepšie v novom Československu než v starom Uhorsku. Novú slovenskú inteligenciu produkovali predovšetkým univerzity v Prahe, Brne, no hlavne v Bratislave, ale i systém kvalitných stredných odborných škôl, ktorých v Uhorsku v takom rozsahu nebolo.

Nová slovenská v Československu vzdelaná generácia dávala potenciál celému národu, ktorý pomaly, ale isto prestával byť závislý na rozsiahlej pomoci zo strany vyspelejšieho českého národa. Tento potenciál v spojení s niekoľkými problémami, ktoré si

Československo vo väčšine nieslo už od svojho vzniku, však vytváral akési podhubie pre novovznikajúci konflikt medzi Slovákami a Čechmi.

Ako bolo uvedené v predchádzajúcej časti, českí zamestnanci v žiadnom z odvetví štátnej správy či v štátnych podnikoch netvorili početnú väčšinu. (Výnimkou zostáva len Československá armáda.) Bystrický uvádza, že k 1. októbru 1938 na Slovensku pracovalo 20 521 Čechov v štátnej správe: 4 384 zamestnancov českého pôvodu bolo na ministerstve vnútra, 3 747 českých zamestnancov bolo na ministerstve financií, rezort železničnej dopravy evidoval 5 034 českých zamestnancov a školstvo 3 200. Ďalších 1 835 pracovných miest obsadených zamestnancami z Čiech a Moravy bolo v rezorte ostatnej dopravy a pôšt. Okrem týchto štátom vytváraných pracovných miest sa veľké množstvo Čechov uplatnilo aj v súkromnom sektore, a to predovšetkým v podnikaní, bankovníctve či v slobodných povolaniach. V súčte aj s touto skupinou možno tvrdiť, že koncom roku 1938 na Slovensku pracovalo približne 36 000 československých občanov českej národnosti.²³

Počiatočný entuziazmus a nadšenie zo vzniku československého štátu a myšlienky jednotného československého národa postupne vyprchali. Príčinou politického sváru už od začiatku bola československá a česko-slovenská stigma v podobe Pittsburskej zmluvy, ktorej naplnenie bolo hlavným programom autonomistického bloku slovenskej politickej scény. Práve u autonomistov možno badať najväčší politický posun oproti rokoch 1918 a 1919. Dňa 17. novembra 1918 vyhlásil Andrej Hlinka: „My sa dnes tuná slávne a velebne osvedčujeme, že chceme – ako aj tvoríme jeden česko-slovenský národ – ísť s bratmi Čechmi v rámci česko-slovenského štátu,“²⁴ v podobnom duchu sa niesla aj rezolúcia výboru Slovenskej ľudovej strany zo dňa 28. novembra 1919: „Budeme pracovať pre všetko, čo podporuje, živí a zosilňuje jednotu československého ľudu... Kto sa prehreší proti týmto zásadám, bude z radov našich vylúčený...“²⁵ Neskôr autonomistický blok otočil a jeden československý národ alebo jednota československého ľudu sa stali myšlienkami, proti ktorým bojoval: „My sme za jednotu... Čo je potrebné? Držíme štátnu jednotu a držíme jednotu všetkého, čo so štátom úzko súvisí. Jednota vojska, jednota financií, jednota zahraničného zastupiteľstva, jednota hlavy štátu – a teraz dávajte pozor... jednota i zákonodarstva... My zákonodarnú moc pre slovenský snem nežiadame od nikoho cudzieho. My si ju chceme dať dvaja spolu... Áno, jednota duší, ale odpusťte, jednota československého národa, ako taká, slovenskému národu nikdy nebude sympatická. Ale... dajte štátnu moc Slovákom do rúk, a to my chceme tou autonómiou, štátnu moc na Slovensku dať do rúk Slovákom a vtedy bude Slovákom stopercentne pokladať štát za svoj...“²⁶ (Jozef Tiso, prejav v Národnom zhromaždení 25. júna 1935). Rozbroje v domácej politike prirodzene využilo aj zahraničie, ktoré prostredníctvom explicitného vyjadrenia podpory autonomistického smeru slovenskej politickej scény sledovalo svoje vlastné geopolitické záujmy: „Česko-slovenský štát zrodil sa s jedinou a prvou lžou, že existuje československý národ... Neexistuje československý národ, ale sú Česi a Slováci. A Slováci nechcú o Čechoch ani počuť. A tak Česi anektovali Slovensko... Cítim prirodzene s osudom utlačovaných. Cítim s osudom Maďarov, Slovákov...“²⁷ (Adolf Hitler 26. septembra 1938).

²³ BYSTRICKÝ, *Výstahovanie českých zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938–1939*, s. 597.

²⁴ MĚCHÝŘ, J. *Slovensko v Československu*. Praha: Práce, 1991, s. 19.

²⁵ MĚCHÝŘ, c. d., s. 27.

²⁶ MĚCHÝŘ, c. d., s. 49.

²⁷ MĚCHÝŘ, c. d., s. 23.

Problematickými boli aj kultúrne rozdiely medzi liberálnou ateistickou českou spoločnosťou a konzervatívnym katolicizmom slovenského vidieka, ktoré sa ukazovali byť veľkým problémom hlavne v prípade prítomnosti českých učiteľov na slovenských ľudových školách. Ako je všeobecne známe, hlavne zo začiatku mali českí učitelia problém rozumieť slovenským deťom a naopak. Prípadne sa často šírili správy o tom, že českí učitelia odstraňovali z tried kríže, čo vyvolávalo pobúrenie. Mnohí Slováci začali prítomnosť Čechov na Slovensku chápať ako prejav pražského kolonializmu. České obyvateľstvo na Slovensku nebolo stratifikované podobne ako iné národnosti. Česi boli na Slovensku relatívne novým etnikom a tým, že prišli za kvalifikovanou prácou, poväčšine patrili k vyšším a vzdelanejším triedam spoločnosti, čo prirodzene vytváralo istú nevdôľu u mnohých domácich Slovákov. Myšlienky o rozťahovaní sa Čechov na Slovensku začala živiť a podnecovať aj propaganda HSLS, ktorá prostredníctvom svojich periodík informovala o každom čo i najmenšom prehrešku a interpretovala ho ako ďalší dôkaz o krivdách páchaných na Slovákoch či o česko-židovskom sprisahaní s cieľom škodiť záujmom slovenského národa. Za všetky možno uviesť prípad z Hliníka na Hronom, o ktorom informoval Gardista, politický týždenník Hlinkovej gardy, v článku s názvom „Já jsem tady pánem“. Na železničnej stanici sa zhovárali dvaja židia, pričom používali maďarčinu. Opodiaľ stáli aj dvaja gardisti, ktorí ich upozornili, aby „neprovokovali“, na čo týchto gardistov okríkol prednosta stanice Čech Mališ so slovami: „Já jsem tady pánem, co koho do toho, jakou řečí se tady mluví!“ V článku je uvedené aj meno jedného zo židov a informácie o tom, že na Slovensku ilegálne obchoduje s drevom a neplatí dane. „Z týchto niekoľkých riadkov vidieť, že mnohí Česi považujú sa ešte stále za ochrancov Židov a miesto toho, aby slovenskému národu pomáhali v očistnej akcii proti nim, ešte im nadžajú. Keď sa takéto prípady budú opakovať, urobíme si rázny poriadok i s jedným i s druhým.“²⁸ Mnohí začali vidieť paralelu medzi niekdajším Uhorskom a Československom – na úradoch Maďarov vystriedali Česi a o osude Slovenska sa už nerozhodovalo v Budapešti, lež v Prahe. Hlinkova garda a tlač HSLS viedli boj proti Čechom doslova na všetkých frontoch a svoju štvavú kampaň neukončili ani po vystávaní časti českého obyvateľstva zo Slovenska a vyhlásení Slovenského štátu. Dňa 27. mája 1939 bola v týždenníku Gardista uverejnená správa o zásahu Hlinkovej gardy proti trampom: „Najhnusnejším zjavom letných mesiacov v minulých rokoch boli tzv. trampí. Tento zlovyk priniesli na Slovensko z Čiech a tým škodili cudzineckému ruchu na Slovensku, lebo trampí svojím nemožným chovaním sa znepríjemňovali pobyt hostí v našich letoviskách.“²⁹ Ďalším dôkazom o úmysle Čechov a Židov spoločne škodiť Slovensku mala byť správa zo dňa 10. novembra 1938 v denníku Slovenská pravda (orgán HSLS) o tom, ako český četník v Malackách pomáhal židovi v „podfukárstve“ tým, že mu dovolil ukryť vo svojom dome zlato a hotovosť, „avšak bdelosti gardistov tento podfuk neušiel... Tento prípad četníka v. v., ktorý sa exponuje, aby obraňoval podfukárstvo Žida na úkor statočného občana Slováka, vyvolal medzi obyvateľstvom veľké pobúrenie.“³⁰ Hneď na druhý deň (11. novembra 1938) informovala správa s názvom „Neslýchaná trúfalosť českého vojaka“ uverejnená v Slovenskej pravde o prípade z Tepličky nad Váhom, kde sa mal český rotmajster hanlivo vyjadriť o slovenskej

²⁸ Gardista, 11. 3. 1939, s. 8.

²⁹ Gardista, 27. 5. 1939, s. 5.

³⁰ Slovenská pravda, 10. 11. 1938, s. 3.

tlači a fyzicky napadnúť príslušníka Hlinkovej gardy, na čo vznikla potýčka, ku ktorej si český rotmajster privolať ďalších „neslovenských vojakov“ a spoločne mali gardistu surovo zbit'. Správa je opäť generalizáciou pochybenie jednotlivca ako viny Čechov s burcujúcim ukončením: „Slováci nie sú otroci vo vlastnom domove, aby sa nechali beztriestne urážať, dokonca aj biť od surovcov s despotickými chůtkami!“³¹

Zmienaná politická a kultúrno-spoločenská situácia bola dôležitým, hoci nie hlavným dôvodom pre neskoršie prepúšťanie českých zamestnancov a úradníkov a ich odchod z územia Slovenska. Ako už bolo uvedené v úvode tejto časti, Slovensko za dvadsať rokov fungovania v rámci Československa vyprodukovalo vlastnú mladú inteligenciu, ktorá si však pre obsadenosť adekvátnych pracovných miest nevedela nájsť uplatnenie. Okrem tohto faktu treba pripomenúť aj skutočnosť, že v tridsiatych rokoch bola ekonomika poznačená pretrvávajúcou hospodárskou krízou, čo spôsobovalo vyššiu mieru nezamestnanosti: na prelome rokov 1934 a 1935 bolo na Slovensku evidovaných 98 až 120 tisíc nezamestnaných,³² v roku 1936 nemalo prácu až 131 864 práceschopných ľudí³³ a konečne v marci kritického roku 1938 sa na Slovensku nachádzalo 95 306 osôb bez práce.³⁴ V takejto situácii sa česká pomoc Slovensku javila skôr ako kontraproduktívna. Na možné problémy už počiatkom tridsiatych rokov upozorňoval aj Milan Hodža (1932): „Na čele dnešného ruchu proti československej jednote je generácia, vyrastlá nie v hungarizme, ale vychovaná v značnej čiastke profesormi českými na našich vlastných školách... pretože je ustarostená o svoj chlieb... Na Slovensku máme vlastne krízy dve. Všeobecnú hospodársku a osobitnú slovenskú...“³⁵ O prílišnom počte presídlencov na Slovensko sa v roku 1944 vyjadril aj Konštantín Čulen: „Je isté, že Slovensko by sa nebolo obišlo bez českej pomoci. To je skutočnosť, na ktorej sa nič nedá meniť. Ale táto pomoc bola príliš silná. Na Slovensko prišlo viac ľudí než Slovensko potrebovalo.“³⁶ Problém obsadenosti pracovných miest a nemožnosti zamestnania sa vzdelaných Slovákov mal okrem politického aj sociálny a ľudský rozmer. Mnohí českí zamestnanci prišli na Slovensko hneď po vzniku Československa, to znamená, že v čase vrcholenia tejto krízy na Slovensku žili už dvadsať rokov, mali na Slovensku majetok, rodiny a s prideleným úradom, pozíciou učiteľa či vedúcim pracovným miestom v nejakom zo štátnych podnikov aj stabilné zamestnanie. Odchodom by museli začínať od úplného začiatku.

Onen personálny problém sa netýkal len početnej českej prítomnosti na Slovensku, problematickým zostával aj pomer, respektíve nepomer, zamestnancov československých ústredných orgánov v Prahe. Slováci tvorili len minimálne percento pracovníkov ústredných orgánov. Dokonca aj počas obdobia vlády Milana Hodžu pracovalo na ústredných orgánoch len 130 Slovákov, čo tvorilo približne 1,6% všetkých zamestnancov týchto orgánov. Slováci boli počas obdobia existencie Československej republiky 63krát ministrami, ale ani za ich úradovania sa počet Slovákom výraznejšie nezvýšil.³⁷ V roku 1938 bol koa-

³¹ Slovenská pravda, 11. 11. 1938, s. 3.

³² MLYNÁRIK, J. *Nezamestnanosť na Slovensku (1918–1938)*. Bratislava: Osveta, 1964, s. 55.

³³ MLYNÁRIK, c. d., s. 55.

³⁴ MLYNÁRIK, c. d., s. 56.

³⁵ MĚCHÝŘ, c. d., s. 41.

³⁶ RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století*, s. 96; et RYCHLÍK, *Češi na Slovensku v letech 1918–1938*, s. 6.

³⁷ BYSTRICKÝ, *Výstahovanie českých zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938–1939*, s. 600; et BYSTRICKÝ, V. *Štátne predstavy na Slovensku v druhej polovici tridsiatych rokov*. In. ZEMKO, M. – BYSTRICKÝ, V. *Slovensko v Československu*. Bratislava: Veda, 2004, s. 165 a nasl.

ličnými stranami zo Slovenska predložený návrh, aby boli pracovné miesta na ministerstvách obsadzované v pomere, v akom sú jednotlivé národnosti na území Československa, čo značí, že by pre Slovákov bolo rezervovaných 24,21 % pracovných miest na ústredných orgánoch v Prahe. Návrh nakoniec prijatý nebol.

Riešenie „českej otázky“. Odchod českých úradníkov a zamestnancov

Po odmietnutí slovenského návrhu o úprave pomeru obsadzovania miest na ústredných orgánoch prišiel 22. septembra 1938 návrh, ktorého autorom bol prezident Edvard Beneš. Podľa tohto návrhu mali byť miesta na ústredných orgánoch obsadzované s ohľadom na etnické zloženie štátu. Tento návrh sa týkal aj českých zamestnancov a úradníkov na Slovensku. Ich podiel totiž nesmel presiahnuť 30 % všetkých zamestnancov.³⁸ V tomto bode už bolo zjavné, že situácia bude riešená „zhora“ nariadeným prepúšťaním a obsadzovaním pracovných miest Slovákmí.

Situácia sa opäť zmenila po schválení Manifestu slovenského národa na rokovaní slovenskej politickej reprezentácie 6. októbra 1938 v Žiline a vyhlásení autonómie Slovenska.³⁹ Myšlienka prevzatia moci na Slovensku sa netýkala len moci politickej, ale mala znamenať aj urýchlenie riešenia situácie pomeru slovenských a „neslovenských“ zamestnancov na Slovensku. Slovenskí politici čoraz častejšie sľubovali „vylúčenie cudzieho elementu“,⁴⁰ predovšetkým Čechov a Židov, zo slovenského života, bežnou súčasťou politických prejavov či rôznych vyhlásení v tlači sa stali heslá „Slovensko Slovákom!“, „Vyčistiť Slovensko od Neslovákov!“ či veľmi známe „Češi peši do Prahy, a to hneď!“ Riešenie situácie s Čechmi sľúbil aj Jozef Tiso pri vyhlásení autonómie Slovenska: „Pri štátnom prevrate roku 1918 Slováci nemali dost' pracovných síl, najmä vo vyšších povolaniach. Boli sme odkázaní na pomoc Čechov, s ktorými sme dobrovoľne vošli do spoločného štátneho zväzku. Niektorí z týchto Čechov snažili sa priblížiť slovenskej duši a vykonali cenné služby v prospech Slovenska a v záujme slovenského národa. Týmto Čechom ďakujeme a ich pomoc nezabudneme. Ale na Slovensko prišli aj mnohí takí Česi, ktorí nehľadeli kontakt so slovenským životom. Tí škodili nielen Slovensku a slovenskému životu, ale i Čechom a spoločnému československému štátu. Bude našou snahou odstrániť i na tomto poli všetko, čo doteraz kalilo dobrý pomer medzi Slovákmí a Čechmi.“⁴¹ S podobným prejavom, ktorý Slovákom sľuboval nápravu krívd, ale zároveň mal všetkých ostatných ubezpečiť, že sa nič zlé nechystá, vystúpil na manifestácii v Bratislave 21. novembra 1938 aj Karol Sidor, hlavný veliteľ Hlinkovej gardy: „Slovensko má patriť' všetkým Slovákom! ... Dvadsať rokov žil Slováč v inom ovzduší, v inej atmosfére, než v tej, v ktorej by bol mohol rozvinúť všetky svoje schopnosti v prospech svojho slovenského národa, svojej budúcnosti... Ale budeme spravodliví. Nebudeme krivdiť' žiadnej náboženskej cirkvi, ani evanjelikom ani židom, ani rôznym iným národom, ani Čechom. Každému nameriame podľa práva a spravodlivosti, a síce podľa takej spravodlivosti a takejto práva, akú spravodlivosť' a aké právo slovenský národ vo svojom zákonodarnom slovenskom sneme vynesie...“⁴²

³⁸ BYSTRICKÝ, *Výstahovanie českých zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938–1939*, s. 601.

³⁹ HOENSCH, J. K. *Slovensko a Hitlerova východná politika*. Bratislava: Veda, 2001, s. 70–71.

⁴⁰ STEHLÍK, *c. d.*, s. 169.

⁴¹ Slovenská pravda, 11. 10. 1938, s. 1.

⁴² Slovenská politika, 22. 11. 1938, s. 1.

Autonomistickí slovenskí politici posilnení novozískanou autonómiou národu predostreli svoje predstavy, ako by malo vyzerat' „Nové Slovensko“, a s centrálnou vládou v Prahe otvorili nové kolo rokovaní o osude Čechov na Slovensku. Táto úpenlivá snaha HSĽS mala dve roviny. Tou prvou bola populistická demonštrácia moci s účelom získať politický kapitál. Myšlienka Nového Slovenska mala manifestovať novú skutočnosť, že Slovák sa stal pánom na Slovensku a že prišiel čas vyrovnat' si účty s tými, ktorí Slovensku a Slovákom škodili. Druhou rovinou bola rovina mocenská. Od vyhlásenia autonómie nastala na Slovensku likvidácia demokratického zriadenia a Česi, ako nositelia demokratický hodnôt prvej republiky a čechoslovakizmu, boli pre režim nepohodlní, pretože svojou činnosťou podryvali to, o čo sa režim snažil.

Radikálna časť ľudákov žiadala, aby boli zo Slovenska vypovedaní všetci osoby českej národnosti. Minister školstva Matúš Černák chcel situáciu na slovenských školách riešiť radikálne – prepustiť všetkých českých učiteľov a profesorov a na ich miesta dosadiť Slovákov, ktorý častokrát postrádali potrebné vzdelanie a skúsenosti.⁴³ Za príklad vyhrotenej situácie možno považovať stav na Univerzite Komenského v Bratislave, na ktorej sa nielen prednášalo, ale aj úradovalo väčšinou po česky. Tento stav vadil radikálnym študentským spolkom, najmä Ústrediu slovenského katolíckeho študentstva a Akademickej garde, ktorí na svoju stranu dokázali pritiahnúť množstvo študentov a spoločne začali bojkotovať prednášky profesorov prednášajúcich po česky, pričom predložili požiadavky na slovakizáciu slovenského školstva. Podobný postup fungoval aj na mnohých gymnáziách a iných stredných školách.⁴⁴ Požiadavka na nahradenie českých profesorov na bratislavskej univerzite slovenskými sa objavila už v októbri 1938, keď to navrhla kultúrna komisia, poradný orgán HSĽS.⁴⁵ Pravdou je, že v roku 1938 bolo zo 72 profesorov len 15 Slovákov a z celkového počtu 41 docentov bolo Slovákov len 19. V ostrom článku o tom informoval denník Slovenská pravda, ktorý uviedol aj, že vyše polovica všetkých štipendií ide židovským študentom. „Na univerzite, nesúcej meno slobodomurára, aj vanul duch tajného bratstva, ktoré podporuje židovstvo, na úkor slovenskej a kresťanskej veci.“⁴⁶ Opäť možno pozorovať štvavú kampaň proti Čechom a Židom, ktorá sa v slovenskej tlači od októbra 1938 dostala do novej fázy, teda neskrývaného a otvoreného boja proti českému a židovskému živlu s požiadavkami na urobenie poriadku. Prvé veľké prepúšťanie sa uskutočnilo už v novembri 1938, keď bolo postupne prepustené väčšie množstvo českých učiteľov a profesorov: 11. novembra 1938 o prepúšťaní informovala Slovenská pravda. Z Univerzity Komenského bolo prepustených 26 profesorov, ďalej to boli ministerskí úradníci, stredoškolskí profesori atď. Dovedna 200 českých zamestnancov v slovenskom školstve bolo „vrátených do Čiech“.⁴⁷ Ďalšie veľké prepúšťanie českých riaditeľov slovenských škôl sa uskutočnilo už 24. novembra toho roku, ako o tom opäť informovala Slovenská pravda v článku s názvom „Slovenské školstvo sa zbavuje neslovenských elementov – Na vedúcich miestach musia byť Slováci!“⁴⁸ Prepúšťanie sa dotklo aj Právnickej fakulty, z ktorej

⁴³ HOENSCH, c. d., s. 91.

⁴⁴ BYSTRICKÝ, V. *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu*. Bratislava: Prodama, 2008, s. 192.

⁴⁵ Slovenská pravda, 21. 10. 1938, s. 2.

⁴⁶ Slovenská pravda, 21. 10. 1938, s. 4; viac vid' aj Slovák, 26. 1. 1939

⁴⁷ Slovenská pravda, 11. 11. 1938, s. 2.

⁴⁸ Slovenská pravda, 25. 11. 1938, s. 3.

museli českí profesori odísť na základe rozhodnutia autonómnej vlády v decembri 1938, teda ešte pred vydaním Vládneho nariadenia č. 32/1939 Sb. II., o mimořádných opatřeních personálních na vysokých školách, které stanovovalo podmínky pro prepúšťanie, prekladanie a odchod na dôchodok vysokoškolských pedagógov.⁴⁹ Profesorský zbor Masarykovy univerzity sa nebránil prijatiu niektorých bratislavských profesorov a prejavil ochotu dvoch až troch prijať. Následne vydal protestné uznesenie, v ktorom protestoval proti postupu slovenských úradov, ktoré bolo bez právneho základu, zároveň prijal zásady preberania nových možných adeptov.⁵⁰

Z mocenského pohľadu sa ľudáci snažili získať prevahu a kontrolu nad silovými zložkami – četníctvom. Na území Slovenska v roku 1938 slúžilo 4 300 četníkov, z toho 1 500 Slovákov a 2 800 Čechov.⁵¹ Pre likvidáciu demokratického režimu a nastolenie vlády pevnej ruky nad spoločnosťou bola kontrola četníctva nevyhnutná. Prepúšťať sa začalo už v novembri 1938, keď bolo prepustených prvých 83 českých četníkov.⁵² Už 15. decembra sa v slovenskej tlači začali objavovať výzvy na podávanie si prihlášok do výberových konaní do četníctva na Slovensku.⁵³ Denník Slováč dňa 25. marca 1939 uverejnil správu, že k 24. marcu 1939 boli prepustení aj zostávajúci, teda všetci, českí príslušníci četníctva a polície na Slovensku.⁵⁴

Postupné prepúšťanie sa odohrávalo vo všetkých rezortoch s vyšším zastúpením Čechov, predovšetkým však na železničiach. Pre Čechov sa zhoršujúca spoločenská klíma na Slovensku si vyžiadala systémové riešenie. Z tohto dôvodu začala Vláda Slovenskej krajiny a centrálna vláda v Prahe rokovania o postupe pri prepúšťaní českých zamestnancov. Tie začali 6. decembra 1938 večer na popud ministerského predsedu Berana. Karol Sidor na nich predostrel požiadavku urýchleného riešenia českej a židovskej otázky na Slovensku, na ktoré medzičasom prichádzali aj utečenci z obsadených Sudet. (V dôsledku krízy v Sudetách a na južnom Slovensku vzrástol odhadovaný počet Čechov na Slovensku na 200 tisíc osôb.)⁵⁵ Tieto rokovania skončili vzájomnou dohodou o ustanovení špeciálnej komisie, ktorá situáciu zhodnotí a predloží návrh na jej riešenie.⁵⁶

Ku konečnej dohode došlo dňa 12. decembra 1938, kedy bol schválený návrh ministra financií Kalfusa. Obe strany sa dohodli, že Slovensko „dá k dispozícii“ 9 000 českých úradníkov a zamestnancov a v československej armáde sa pre Slovákov uvoľní 4 000 dôstojníckych miest. Dohoda bola vyhlásená ako Vládne nariadenie č. 382/1938, o úpravě některých služebných poměrů státních zaměstnanců se zřetelem k autonomii země Slovenské. Nariadenie sa týkalo najviac 9 000 osôb, ktoré ku dňu 7. októbru 1938 pracovali

⁴⁹ K tomu napríklad *Rozhodnutí MŠANO Slovenskej krajiny o zproštění služby profesora Rudolfa Rauschera*, in Archív UK v Bratislavě, Právnická fakulta, č. 21; et Vládní nařízení č. 32/1939 Sb. II., o mimořádných opatřeních personálních na vysokých školách [cit. 29. 5. 2017]. Dostupné na: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1939/009s1939.pdf>.

⁵⁰ *Zasedání profesorského sboru 27. září – 3. prosince 1938*; A MU, fond J I, kart. 1, i. č. 1.

⁵¹ BYSTRICKÝ, V. – DEÁK, L. Od Mníchova k rozbitiu Česko-Slovenska. In: ZEMKO, M. – BYSTRICKÝ, V. *Slovensko v Československu*. Bratislava: Veda, 2004, s. 220.

⁵² BYSTRICKÝ, V. *Vystahovanie českých zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938–1939*, s. 606.

⁵³ Slováč, 15. 12. 1938, s. 1.

⁵⁴ Slováč, 25. 3. 1939, s. 1.

⁵⁵ Venkov, 14. 12. 1938, s. 4.

⁵⁶ Slováč, 8. 12. 1938, s. 1.

na Slovensku.⁵⁷ Autonómna vláda mala do 31. decembra 1938 určiť, ktorí zamestnanci budú daní k dispozícii ústrednej vláde. Mali to byť predovšetkým tí zamestnanci, ktorí boli zo služobných príčin nežiadúci, neboli do svojich funkcií ešte dostatočne ustanovení, predovšetkým čakatelia, zamestnanci dočasní či v skúšobnej dobe, zamestnanci v zmluvnom služobnom pomere apod.⁵⁸ Týmto ustanovením sa pravdepodobne sledoval už spomenutý fakt, že mnohí českí zamestnanci a úradníci žili na Slovensku 20 rokov a aj so svojimi rodinami už boli usadení, preto by takýto silný zásah nebol vhodný. Vybraní zamestnanci mali byť prepustení do 31. marca 1939.⁵⁹ Nariadenie týmto zamestnancom zaručovalo, že v Čechách a na Morave dostanú obdobné pracovné miesta. Závazky voči nim odo dňa nasledujúceho po zbavení služby prešli zo Slovenskej krajiny na krajiny Českú a Moravskosliezsku.⁶⁰ Zamestnancom, ktorí na svojich pracovných miestach zostali aj po 31. marci 1939, sa podľa Nariadenia zaručovali rovnaké práva a nároky plynúce zo služobného pomeru ako do toho dátum a mali rovné postavenie so zamestnancami slovenskej národnosti.⁶¹ Táto dohoda sa netýkala len českých zamestnancov pracujúcich na Slovensku, ale recipročne mala vplyv aj na slovenských zamestnancov v Čechách a Moravskosliezsku, ktorí mali byť vrátení na Slovensko.⁶² Nariadenie sa netýkalo vojenských gážístov, ale boli doň zahrnuté aj osoby, ktoré sa v tom čase nachádzali na Maďarskom okupovanom území.⁶³

O výsledku dohody sa 14. a 15. decembra informovalo prakticky vo všetkých periodikách v Československu. Kým slovenská tlač dohodnutý odchod veľkého množstva Čechov zo Slovenska vítala ako víťazstvo, česká tlač sa k správe stavala buď neutrálne, teda len o nej informovala, alebo sklamane či rozhorčene. Napríklad denník Venkov informoval o možnosti prepustenia 10 000 českých úradníkov a zriadencov v článku „Proč nás na Slovensku nemají rádi“.⁶⁴

Zoznamy zamestnancov jednotlivých ministerstiev určených na prepustenie boli vytvorené 19. decembra 1938 a centrálna vláda ich obdržala 29. decembra toho roku. Prvá veľká vlna oficiálneho vyst'ahovania, teda vyst'ahovania na základe dohody z 13. decembra a Nariadenia z 23. decembra 1938, sa uskutočnila k 1. januáru 1939. O tejto udalosti sa informovalo aj v zahraničí. Slovensko-americké katolícke noviny Jednota informovali amerických Slovákov, že spolu s 9 000 českými úradníkmi a zamestnancami zo Slovenska odídu aj príslušníci ich rodín, čo by dovedna malo činiť približne 30 tisíc ľudí.⁶⁵ Okrem chvál zaznela zo zahraničia aj kritika, paradoxne z Chorvátska, ktoré bolo od roku 1941 tiež satelitným štátom Nemeckej ríše: „Českí učítelia, profesori a úradníci sú v skupinách prepúšťaní. Slováci, prívrženci Hlinkovej ľudovej strany, na ich uprázdnených miestach robia – vraj pravé kariéry. Učítelia obecných škôl stavajú sa ‚profesormi‘ na meštianskych školách a z meštianskych škôl zase prechádzajú ako profesori na gymnáziá. Z gymnázií

⁵⁷ § 1 Vládního nařízení č. 382/1938 Sb., o úpravě některých služebných poměrů státních zaměstnanců se zřetelem k autonomii země Slovenské [cit. 15. 5. 2017]. Dostupné na: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1938/120-1938.pdf>.

⁵⁸ § 2 ods. 1 Vládního nařízení č. 382/1938 Sb.

⁵⁹ § 2 ods. 2 Vládního nařízení č. 382/1938 Sb.

⁶⁰ § 3 ods. 2 a 3 Vládního nařízení č. 382/1938 Sb.

⁶¹ § 5 Vládního nařízení č. 382/1938 Sb.

⁶² § 6 Vládního nařízení č. 382/1938 Sb.

⁶³ Slovenská pravda, 14. 12. 1938, s. 1.

⁶⁴ Venkov, 14. 12. 1938, s. 4.

⁶⁵ Jednota, 11. 1. 1939, s. 8.

zase mnohí odchádzajú na univerzitnú katedru, a to bez akýchkoľvek predbežných skúšok. A v úradoch je to isté. To všetko svedčí o tom, že na Slovensku dnes nie sú smerodátne vedomosti a charakter, ale pre dobrú existenciu stačí legitimácia Hlinkovej ľudovej strany a uniforma Hlinkovej gardy.“⁶⁶

Časť zamestnancov, predovšetkým na železničiach a v školstve bola prepustená ešte ku koncu roka 1938. Ďalších 1 023 zamestnancov slovenského školstva malo odísť do 31. januára 1939. Najväčšie prepúšťanie bolo práve v školstve, čím sa Slovensko samo pripravovalo o vzdelanostný a vedecký kapitál. (Podobne, ako uviedli aj vyššie odcitované chorvátske noviny.) Ako uvádza Bystrický, v období od Mnichovskej konferencie do vyhlásenia Slovenského štátu zo Slovenska odišiel dohodnutý počet 9 000 Čechov, ale i 228 zamestnancov, ktorí boli prepustení ešte pred uzatvorením dohody z 13. decembra 1938.⁶⁷ Koncom jari 1939 sa podarilo centrálnej vláde v Prahe dohodnúť, že 1 720 českých zamestnancov bude môcť dočasne zostať na Slovensku. Po vyhlásení Slovenského štátu a Protektorátu Čechy a Morava sa slovenská vláda už necítila zaviazaná česko-slovenskou dohodou z decembra 1938 a začala sa ďalšia vlna prepúšťania zamestnancov českej národnosti. V období od 14. marca 1939 do 30. júna 1939 bolo prepustených 17 763 zamestnancov, ktorí spolu so svojimi rodinami tvorili približne 50 tisíc ľudí donútených opustiť Slovensko.⁶⁸ Prepúšťanie a odchod Čechov vyvolal recipročnú reakciu v Čechách a na Morave. O prepúšťaní slovenských zamestnancov, ktoré bolo dohodnuté, informovala väčšina slovenskej tlače ako o veľkej krivde a dennodenne prinášala príbehy o mstení sa na Slovákoch. Keďže bol odchod českých zamestnancov dohodnutý, bolo by možné sa nazdávať, že protičeské nálady na Slovensku poľavili, keďže sa problém vyriešil. Opak je však pravdou. Slovenská ľudácka tlač stále prinášala štvavé správy o Čechoch pomáhajúcich židom, či páchajúcich rôzne priestupky, ktoré boli, pravdaže, interpretované ako úmyselné a cieleňé poškodzovanie slovenských záujmov. Otvorene sa písalo, niekedy až výhražne, o potrebe vyčistenia a očistenia Slovenska: „My gardisti žiadame, aby všetci takíto Neslováci zmizli a boli nahradení Slovákami. Stojme na stráži a odstraňujeme všetko, čo nie je našské. Na Stráž!“⁶⁹

Ku koncu októbra roka 1943 na Slovensku pracovalo 1 174 českých zamestnancov, po vojne už len 542, a v súkromnom sektore sa počet českých pracovníkov odhadoval na 30 až 31 tisíc Čechov.⁷⁰ Mnohí Česi na Slovensku zostali aj napriek nepriaznivej spoločenskej situácii. Dôvody mohli mať rôzne. K tým najdôležitejším pravdepodobne patrila skutočnosť, že na Slovensku pôsobili už dlhé roky predtým a Slovensko, i keď pod klérofašistickým režimom, bolo stále bezpečnejšie než Protektorát. Podľa Bystrického odhadov od roku 1938 opustilo Slovensko 62 až 63 tisíc osôb českej národnosti.⁷¹ Karol Sidor vo svojom prejave z 3. júna 1940 uviedol tieto čísla: „Koncom roku 1938 bolo na Slovensku v štátnych službách 21 318 Čechov, a keď sa k tomu prirátajú rodinní príslušníci, išlo približne o 60 000 ľudí. V ministerstve vnútra bolo od toho času prepustených 4 341 českých zamestnancov, v ministerstve školstva a národnej osvety 2 898,

⁶⁶ Gardista, 18. 1. 1939, s. 10–11.

⁶⁷ BYSTRICKÝ, *Výstahovanie českých zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938–1939*, s. 610–611.

⁶⁸ Tamtiež.

⁶⁹ Gardista, 6. 1. 1940, s. 8.

⁷⁰ BYSTRICKÝ, *Výstahovanie českých zamestnancov zo Slovenska v rokoch 1938–1939*, s. 611.

⁷¹ Tamtiež.

v pravosúdí 464, na pošte 1 881, vo verejných prácach 374, na železničiach 5 305, na financiách 2 592 a v ostatných ministerstvách 1 880, spolu teda 19 735, takže dočasne tu zostane ešte 1 228 českých zamestnancov, z ktorých veľká čiastka odíde už k 1. júlu 1940. Podobne sa postupuje i v súkromnom podnikaní, kde sa pracovné povolenia poskytujú len v najnaliehavejších prípadoch. Možno povedať, že za dvadsať rokov sa na Slovensko nahrnulo asi 200 000 Čechov, a do dvoch rokov bude Slovensko od tohto elementu úplne očistené.⁷² Pri vyst'ahovaní vo všeobecnosti nedochádzalo k nejakým násilnostiam. Došlo len k niekoľkým stretom kvôli majetku, keď na vyst'ahovanie dohliadali príslušníci Hlinkovej gardy.

Vo všeobecnosti možno uviesť, že i keď členovia a sympatizanti HSĽS viedli približne od polovice tridsiatych rokov štvavú antičeskú kampaň, ktorá neustále gradovala, prakticky pri každom významnejšom prejave ľudáckej politickej elity zaznela dôležitosť českej pomoci Slovensku. Túto skutočnosť priznával v roku 1943 aj Karol Sidor, veliteľ HG: „Rok 1918 našiel Slovákov vo veľmi biednom položení... Musíme si otvorene priznať, že politická uvedomelosť slovenského ľudu bola na veľmi nízkom stupni a zaberala veľmi maličký počet ľudí.“⁷³ Ďalšou zaujímavosťou zostáva rôzny prístup médií k jednotlivým udalostiam. Kým česká tlač sa problematike takmer vôbec nevenovala a informovala len o decembrovej medzivládnej dohode a občasne o prepúšťaní, slovenská tlač bola „českej otázky“ plná. Predovšetkým ľudácka tlač (Slovák, Slovenská pravda, Slovenská politika, Gardista) viedla demagogickú propagandu a o Čechoch na Slovensku informovala v každom čísle, niekedy i viacerými článkami. Slovenský denník, stranické noviny Hodžovej Republikánskej strany, informoval v menšej miere a držal sa viac faktov než emotívneho burcovania. Po prevzatí redakcie Slovenského denníka ľudákmi sa aj v ňom začala publikovať propaganda a nakoniec k 31. decembru 1938 prestal vychádzať. Pre obmedzený rozsah tohto príspevku nebolo možné uviesť veľké množstvo správ a článkov, ktoré dobová periodická tlač priniesla.

Záverom: Die Katze muss weg!

Na dnešnom Námestí Ľudovíta Štúra v Bratislave stávala v časoch monarchie socha Márie Terézie, ktorá bola odhalená pri príležitosti miléniových osláv v roku 1896. Po tom, čo ju v dňoch 26.–27. októbra 1921 zničili českí legionári, bolo miesto prázdne až do roku 1938, keď na ňom bola postavená bronzová socha Milana Rastislava Štefánika vysoká sedem a pol metra, za ktorou na vysokom piedestáli bolo umiestnené štvormetrové zobrazenie leva držiaceho československý znak.

Po Viedenskej arbitráži pripadla obec Petržalka – Engerau, dnes časť Bratislavy, Nemeckej ríši. Pri návšteve Petržalky Adolf Hitler pozoroval d'alekohľadom náprotivný breh Dunaja a keď zbadal ono súsošie, údajne vyslovil: „Štefánik kann bleiben, aber die Katze muss weg!“

Lev, symbol českého národa, bol odstránený slovenskými vojakmi v roku 1940. Socha M. R. Štefánika zotrvala na svojom mieste až do roku 1954, keď ju postihol podobný osud ako predchádzajúce sochy, tento raz z vôle komunistického režimu.⁷⁴

⁷² Slovák, 4. 7. 1940, s. 3.

⁷³ MĚCHÝŘ, c. d., s. 21.

⁷⁴ *Môže mať Bratislava sochu Márie Terézie?* História: Bratislavské rozky [online]. [cit. 5. 5. 2017]. Dostupné na: <http://www.bratislavskerozky.sk/sk/Cerstve-rozky/Historia/Moze-mat-Bratislava-sochu-Marie-Terezie-.html>.

Samotná socha českého leva a jej osud nemá s osudom českých zamestnancov na Slovensku nič spoločné. Príhodne však symbolizuje to, že ako zo Slovenska zmizli Česi, zmizol aj „ich“ lev. Táto udalosť je akousi alegóriou na servilnosť slovenskej politickej reprezentácie k nacistickému režimu v Nemecku v čase Druhej svetovej vojny a fanatické odhodlanie bojovať proti zmyslenému spoločnému nepriateľovi: „Naša vina tkvie v našej vďačnosti a vernosti voči Nemcom, ktorí nielenže uznávali a schvaľovali existenciu nášho národa a jeho prirodzené právo na nezávislosť a národnú slobodu, ale pomáhali mu aj proti Čechom a Židom, nepriateľom nášho národa. Sme si však celkom istí, že táto ‚vina‘ je v očiach katolíkov našou najväčšou čťou.“⁷⁵

---

⁷⁵ TISO, J. *List Píovi XII.*, 8. 11. 1944 [online]. Jozef Tiso [cit. 5. 5. 2017]. Dostupné na: https://sk.wikiquote.org/wiki/Jozef_Tiso.

In dubio contra fiscum – A Few Remarks on the “Barbarian” Legal Principle

Maciej Jońca

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Kontaktní e-mail: macjon78@yahoo.com

Abstract:

Among many fundamental rules relating to the functioning of a democratic rule of law, which do not have a Roman provenience belong famous Latin maxim *in dubio contra fiscum*. At the level of content, the oldest document which includes an officially expressed willingness to resolve doubts in favour of the taxpayer is the letter from King Theoderic to his treasury administrator Marcellus. The document is little-known and is usually overlooked in the world of science. The king instructs his *advocatus fisci* to strictly adhere to the letter of the law and win cases only on the basis of fair-play game. At the same time, when in doubt, he is obliged to acquiesce to the claims of the citizens and give up.

Keywords:

Latin legal maxims; *in dubio contra fiscum*; Roman fiscalism; Theoderic the Great; Ostrogothic law

DOI: 10.14712/2464689X.2018.41

The identification with ancient Rome of everything that was built on its foundations, as well as its ruins, frequently breeds misunderstandings. This often occurs when it comes to references to legal maxims formulated in Latin. A certain automatism in the sphere of connotations leads to the conclusion that they belong to the direct legacy of the ancient Romans. Such approach has the potential to be misleading. It is indeed true that Roman law is understood as a symbol of just law and an embodiment of the highest ethical values enclosed in a collection of legal provisions.¹ But fundamental rules relating to the

¹ Cf.: KURYŁOWICZ, M. *Symbol prawa ludzkiego. Szkice o prawie rzymskim w utworach Louisa Aragona i Mieczysława Jastruna* (*The symbol of human law. Sketches on Roman law in the works of Louis Aragon and Mieczysław Jastrun*). Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2008, pp. 129–142; JOŃCA, M. s. v. *romanesimo*. In: DEBIŃSKI, A. – JOŃCA, M. (ed.). *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia* (*Lexicon of the tradition of private Roman law. The basic terms*). Warszawa: C. H. Beck, 2016, pp. 331–332.

functioning of a democratic rule of law, such as the *lex retro non agit, in dubio pro reo* or *audiatur et altera pars* do not have a Roman provenance – neither at their semantic nor substantive level.² The same situation can be observed with regard to the rule *in dubio contra fiscum*³ which is a fundamental maxim for the relation between the taxpayers and state.

Advocatus fisci

One of Benjamin Franklin's famous sayings is that there are two things certain in life: death and taxes.⁴ Every Roman citizen would undoubtedly agree with this statement. Citizens of ancient Rome, the Quirites, approached the matter of making wills and regulating one's financial commitments to the state with utmost seriousness. Even when Roman Italy was invaded by Hannibal's armies and the Eternal City was facing a long siege, the state demonstrated its strength by organizing conscription and collecting taxes.

The issues relating to potential disputes, which might have occurred between the treasury⁵ and the citizens, were taboo for a long time. Without a doubt, it must have been influenced by the fact of supplying the resources of the imperial treasury with the possessions confiscated from the persons convicted of and executed for political crimes.⁶ Roman jurists would not devote much attention to those issues.⁷

An undeniable achievement of the Romans in civilizing the relations between the state and taxpayers was the creation of the office called *advocatus fisci*.⁸ The office was created during the reign of the Emperor Hadrian with the idea of defending the interests of the state treasury. Its representatives were operative both in the city of Rome, as well as in the provinces. Inscriptions and legal sources show their alternative title – *patronus fisci*.⁹ This title is also significant in underscoring their judicial competences.¹⁰ It is not a coincidence since with the appointment of a new body of officials, the relations between the treasury and taxpayer might now be regulated through legal proceedings.¹¹ Any such or administrative process carried out without the presence of an *advocatus fisci* did not have any legal effect and had to be repeated.¹²

---

² See: JOŃCA, M. *Prawo rzymskie. Marginalia (Roman law. Marginalia)*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2015, pp. 50–71.

³ A different view on this matter: SITEK, B. *In dubio magis contra fiscum est responendum* (D. 49.14.10). *Zeszyty Prawnoustrojowe*. 2015, 27, pp. 55–62.

⁴ Cited after: DUCALP, J. *Anegdoty i fraszki doznanej usypiającej własności (Anecdotes and epigrams)*. Wilno: Drukarnia M. Zymelowicza Typografa, 1847, p. 167.

⁵ For an exhaustive study on the central financial administration in ancient Rome, its structure and terminology in the sources see: KŁODZIŃSKI, K. *Officium a rationibus*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2017, pp. 99–134.

⁶ MOMMSEN, T. *Römisches Strafrecht*. Berlin: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1899, pp. 1005–1011.

⁷ Cf.: Dig. 43, 8, 2, 4.

⁸ For a complex analysis of the origin, history and the range of competences of this body, see: HIRSCHFELD, O. *Untersuchungen auf dem Gebiete der roemischen Verwaltungsgeschichte*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1877, pp. 49–52. See also: LAMBRINI, P. In tema di *advocatus fisci*. *Studia et Documenta Historiae et Iuris*, 1993, 59, pp. 325–336.

⁹ Examples: HIRSCHFELD, *c. d.*, p. 51.

¹⁰ An interesting coincidence is the fact that numerous jurists and statesmen started their careers with taking this office. Sources: HIRSCHFELD, *c. d.*, p. 51 footnote 3.

¹¹ Dig. 49, 14, 7.

¹² Dig. 5, 3, 13, 9.

Roman Fiscalism – A Few Remarks

Moving further, one should remember the hierarchical structure of Roman administration and the political climate of the period of the principate.¹³ Hadrian, whom historiography includes in the group of the so-called “good emperors”, was as frightening to his citizens as the famously psychopathic leaders, Caligula being at the top of the list.¹⁴ If he appointed an official to represent the treasury and see to his interests, he did not do that with the view of making the life of an ordinary citizen easier.

Pliny the Younger might have been eager to praise Trajan for the fact that he had put an end to denunciatory activity, restored respect for the law and made it possible for the citizens to bring claims to the court.¹⁵ However, when he found himself in the province as the governor of Bithynia and Pontus, he quickly had to reconcile himself to the fact that in the region under his jurisdiction, there were active imperial *procuratores* operating in an independent way and equipped with special prerogatives.¹⁶ They would receive special instructions from the emperor (*mandata*) and would answer only to him. They were pre-occupied mostly with the matters concerning the protection of the imperial treasury. On reading Pliny’s opinions and reports in which there appears the motif of those enigmatic officials, one might venture a claim that even as a governor of the province, Pliny was a little apprehensive about them.¹⁷

In the period of the declining Roman state, fiscal burdens and bureaucracy, perpetuated by chaos and ubiquitous corruption, showed their destructive power. In numerous acts, the emperors would repeatedly threaten corrupt judges and officials, as well as governors of provinces who did not take care of the public interest.¹⁸ At the same time, they imposed upon them the obligation of the timely collection of high taxes and contributions, which was very often a burden too heavy to bear for the citizens who were often harassed by barbarian attacks, natural disasters and arbitrariness of the governing apparatus.¹⁹ In many regions of the empire, the weakness of the central power led to the emergence of mafia groups exploiting local communities. This image of misery and despair would have been accompanied by the requisitions carried out by mercenary armies, which compensated

---

¹³ Both these phenomena are described in detail and referred to the current state of research, in: KŁODZIŃSKI, *c. d.*, pp. 33–97.

¹⁴ VEYNE, P. *Imperium grecko-rzymskie*. Kęty: Wydawnictwo Marek Drzewiecki, 2008, p. 29. See also: *ibidem*, p. 59 footnote 209: “in 1964 there was an international conference in Italy devoted to Roman emperors from Spain. When someone asked Sir Ronald Syme about his opinion of Hadrian, this distinguished man replied in French: »He was a Führer, Duce, Caudillo«.”

¹⁵ Plin. *paneg.* 36.

¹⁶ Cf.: Plin. *ep.* 10.27, 10.28, 10.84.

¹⁷ Cf.: Plin. *ep.* 10.85. See also: DĘBIŃSKI, A. – JOŃCA, M. – LERACZYK, I. – ŁUKA, A. *Pliniusz Młodszy. Korespondencja z cesarzem Trajanem. Komentarz (Pliny the Younger. Correspondence with Emperor Trajan. Commentary)*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2017, pp. 53–54.

¹⁸ See: STACHURA, M. *Wrogowie rzymskiego porządku. Studium zjawiska agresji językowej w Kodeksie Teodozjusza, Nowelach Postteodozjańskich i Konstytucjach Sirmondiańskich (Enemies of the public order. The Study of language aggression in the Theodosian Code, Post-Theodosian Novels and the Sirmondian Constitutions)*. Kraków: Historia Jagiellonica, 2010, pp. 193–196.

¹⁹ Among the novels of Valentinianus III, one can find two in which the emperor’s wrath is directed at the officials who impose and collect taxes in an unauthorized way – Nov. Val. 7.1; 7.2. At the same time, the governors of the provinces were accused of forcing undue payments for carrying out official activities. Cf.: CTh. 7.10.1.9; 11.16.17.4; 12.1.61.3; 13.5.9.4; 15.9.2.4.

themselves in this way for the lack of soldier's pay from the state. Therefore, the presumption that in such conditions there might have existed some prototype of the rule *in dubio contra fiscum* or that the authorities would take the side of the citizens by agreeing to fair court proceedings (in which both parties would be equally treated) sounds like a bitter joke.

In numerous places, the decline of imperial rule and the establishment of barbarian kingdoms in its ruins was greeted with genuine relief. Ethnically foreign tribes, which in the first half of the 5th century spread over the large parts of the empire, would occasionally demonstrate brutality. However, the scale of financial oppression on the side of barbarian rulers was not comparable to the inhumane fiscal drainage constantly experienced by the people under Roman rule.

Roman Prototype?

In the 16th century ancient Rome served historians, artists and scholars as a model of an ideal state. In good-faith, it was forgiven all instances of cruelty and injustice. Morally ambiguous activities were easily and skilfully justified.

In the 16th century, the phrase *in dubio contra fiscum* was already well rooted in legal terminology. It appears, amongst others, in the work *De Praesumptionibus, coniecturis, signis, & indiciis* of 1587 written by Giacomo Menochio.²⁰ Francesco de Alfaro in his dissertation *Tractatus de officio fiscalis deque fiscalibus privilegiis* places the principle among the rules pertaining to the functioning of the treasury of the state.²¹ A modern, humanitarian appeal is given to it by Samuel Stryk, an eminent representative of the trend *usus modernus pandectarum*.²² Friedrich Pufendorf connects the discussed rule with the inheritance proceedings which entail the involvement of the state treasury.²³ Everard Otto refers to the rule in the context of the privileges of the treasury, which, in his opinion, should not be subject to the broadening interpretation.²⁴

The fragment which provided material for the creation of rule *in dubio contra fiscum* in a literal sense has been consistently attributed to the Roman jurist Modestinus. It was preserved due to the fact that it had been included by the compilers of Justinian in the forty-ninth chapter of the Digest. It says: *Non puto delinquere eum, qui in dubiis quaestionibus contra fiscum facile respondent.*²⁵

By highlighting the appropriate fragments of the text, it is easy to understand how the principle was created. It happened by cutting out and combining the two phrases *in dubiis*

---

²⁰ MENOCHIUS, G. *De Praesumptionibus, coniecturis, signis, & indiciis. Libri III.* Coloniae Agrippinae: Apud Joannem Gymnicum, 1587, p. 417.

²¹ DE ALFARO, F. *Tractatus de officio fiscalis deque fiscalibus privilegiis.* Matriti: Ex Typografia Regia, 1780, p. 62.

²² *Samuelis Strykii JC. Specimen usus moderni pandectarum a libro XXIII usque ad finem.* Florentiae: Apud Josephum Celli, 1841, col. 1358–1359. The author recalls the conversation of King Philip II of Spain with a learned jurist don Valasco with regard to the issues related to income from the lease of estates belonging to the Spanish crown. The king addresses his interlocutor with the following words: “doctor, always take it into consideration and pass it on to the court: in case of doubt, you should always rule against me” – *ibidem*, col. 1359: *doctor, semper in cura habe, et renuncia senatu: in dubio semper contra me iudicandum esse.*

²³ PUFFENDORF, F. *Observationes iuris universi.* Vol. II. Hannoverae: impensis Hoeredum Foersteri, 1748, pp. 65–66.

²⁴ OTTO, E. *Thesaurus Iuris Romani.* Vol. II. Trajecti ad Rhenum: Apud Joanni Broedelet, 1733, p. 686.

²⁵ Dig. 49, 14, 10.

and *contra fiscum*. Next, the plural form in the first phrase was replaced with the singular, which seems stylistically better. Therefore, the sentence *Non puto delinquere eum, qui in dubiis quaestionibus contra fiscum facile respondent* gave rise to the principle *in dubio contra fiscum*.

However, let us move back to the original phrasing. There is little doubt that the opinion expressed by Modestinus might have had significance in the ideology of enlightened absolutism in the 16th, 17th and 18th centuries. Later, there was an attempt to regulate social relations in the 19th-century capitalist societies on the basis of the Roman principle.²⁶ Roman law was at that time used in all seriousness as *tertium comparationis* and provided a basis for choosing arguments in favour of one concept or another. However, if we look at this rule from the perspective of classical realities, it is hard to resist a conclusion that the rule is a very conservative one, very general and almost bland. Originally it was a singular, private opinion expressed by otherwise one of the respectable jurists.²⁷ It was related to a specific case, about which, thanks to the “helpfulness” of the Justinian commission, we know absolutely nothing.

Why has this phrase received such a bitter assessment? Let us take a closer look. The expression *non puto* to be found there should be translated as “I do not think”. It can hardly be viewed as a principled way of narration, can it? Further exegesis leads us to the conclusion that there is no certainty if it related to the reality of court proceedings. The very verb *respondere*, even though not deprived of connotations of court proceedings,²⁸ in the world of Roman jurisprudence was related rather to providing legal counselling and giving expert opinions, which only later might be presented in court.²⁹

The above circumstances were not unfamiliar to the translators of the 49th book of the Digest, working under the leadership of Tomasz Palmirski. In the first Polish translation of the work, the sentence *Non puto delinquere eum, qui in dubiis quaestionibus contra fiscum facile respondent* was translated as follows: “Nie uważam, że ten, kto w odniesieniu do spornych kwestii da z łatwością odpowiedź przeciwną <interestom> skarbu państwa, popełnia przestępstwo.” (“I do not think that the person who, with regard to ambiguous matters, easily gives an answer contrary to the <interests> of the state treasury commits a crime.”)³⁰

It seems that Modestinus’s opinion assumes the form not so much of a precursor to the modern principle, which is one of the foundations of the democratic rule of law, but rather as a way of reassuring his colleagues. In a cautious way (*non puto* – I do not think),

---

²⁶ Some of the problems related to the above issues are pointed out in: SÓJKA-ZIELIŃSKA, K. *Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność (The great civil codifications. History and modernity)*. Warszawa: Liber, 2009, pp. 48–50, 59–61, 77–78, 99–101, 281–286.

²⁷ See: KUNKEL, W. *Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen*. Köln-Weimar-Wien: Böhlau, 2001, pp. 259–261.

²⁸ Its basic meaning is “to respond”. Thus, it denotes responding to the questions of the court, giving a statement of defence or responding to the claims of the other party. In legal sources, *respondere* does not refer to the passing of a verdict. Cf.: HEUMANN, H. G. – SECKEL, E. *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, s.v. *respondere*. Jena: Fischer, 1907, p. 514.

²⁹ BERGER, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, s.v. *responsa prudentium*. Philadelphia: The American Philosophical Society, 1953, s. 681.

³⁰ PALMIRSKI, T. (ed.). *Digesta Justyniańskie. Tekst i przekład. Księgi 48–50 (Justinian Digest. Text and translation of Books 48–50)*, vol. VII.2. Kraków: Poligrafia Salezjańska, 2017, p. 205.

the jurist conveys the message to them that in the case of issuing an opinion contrary to the interest of the state treasury, they should not fear being accused of a political crime.

Modestinus must have encountered ways of understanding and interpreting the laws concerning offences against the dignity of the state, as demonstrated by soldier-rulers who became the scourge of the empire after the murder of the even-tempered Alexander Severus. In the second half of the 3rd century AD, in a similar way to the times of Nero or Domitianus, the lives of numerous people who had contact with the apparatus of the state hung by a thread for many years.

Regardless of the way Justinian compilers and their medieval and modern successors understood the phrase *non puto delinquere eum, qui in dubiis quaestionibus contra fiscum facile respondent*, in the 3rd century it did not refer to taxpayers who brought legal action against the state, but to the jurists who issued an opinion that was unfavourable to the state.

Emphatic “Barbarian”

In-as-much as it is difficult to determine when exactly the principle *in dubio contra fiscum* was literally formulated, at the level of the subject matter, one’s research must start with the official documents sent to various addressees on behalf of the Ostrogothic king Theoderic, who ruled Italy since 493 bearing the title of the King of the Goths and Romans.³¹

It might seem surprising that this monarch turned out to be one of the most enlightened rulers of that time. He did not oppose the Latin culture which had been rooted on the Apennine Peninsula for centuries, nor did he interfere with its progress.³² He retained the long-lasting authority of the Roman Senate.³³ He supported the Church and treated his Roman subjects with kindness and understanding. He announced the famous “Edict of Theoderic,” which resulted in a *rapprochement* between the Romans and Goths.³⁴ He preserved the court ceremonial, together with numerous offices of centuries-old history. The *advocatus fisci* was one of them.

Another surprising element is the discovery that the documents, whose content ties in well with the contemporary principle *in dubio contra fiscum*, are to be found not in the “Edict,” as might have been expected, but in the collection of royal decisions gathered by Cassiodorus.³⁵ In the most spectacular of the above documents, which will be quoted below *in extenso*, the King of the Goths and Romans addresses one Marcellus, a person not exactly known. In the letter, the monarch appoints him to the publicly exposed and highly influential office of the *advocatus fisci*.

---

³¹ See: HEATHER, P. Theoderic, King of the Goths. *Early Medieval Europe*, 1995, 4.2, pp. 145–173.

³² On the subject of Theoderic’s politics in Italy – MOORHEAD, J. *Theoderic in Italy*. Oxford: Clarendon Press, 1992. On the subject of the social structure of the peoples inhabiting the Apennine Peninsula in the 6th century AD – ARMORY, P. *People and Identity in Ostrogothic Italy. 489–554*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

³³ A detailed analysis on the subject – SCHÄRFER, CH. *Der weströmische Senat als Träger antiker Kontinuität unter den Ostgotenkönigen*. Hamburg: Scripta Mercaturae Verlag, 1991.

³⁴ A detailed analysis on the subject of the content, circumstances and the social background of the “Edict of Theoderic” – MAFFERTY, S. D. W. *Law and Society in the Age of Theoderic the Great. A Study of the Edictum Theodorici*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

³⁵ See: KAKRIDI, CH. *Cassiodorus Variae. Literatur und Politik im ostgotischen Italien*. Leipzig – München: K. G. Saur, 2005.

The form of narration makes it possible to feel the rhetorical tone, which is so characteristic of royal documents.³⁶ At the beginning, the king explains in a clear way the reasons behind his decisions of a personal nature:

The glory of the royal generosity is complete when the privileges go hand in hand with the opinions and there is no room for accident in what is weighted in good management, as where the offices correspond to the merits, nothing should be granted to unreliable persons. We do not venture opinions about the ‘common people’, but preferably about the proven ones.³⁷

Next, we read about the virtues of the person appointed to the post:

You have polished your oratorical talent on the court whetstone; you have created art by taking part in trials; you have experienced the fruits which are produced by faithfulness, which wins the hearts of rulers. Our discernment, which is looking for virtues, has found them in you. You have earned our appreciation and are worthy of dealing with public matters as so far you have honestly dealt with private ones.³⁸

However, the key parts for the discussion on the roots of the principle *in dubio contra fiscum* are to be found in the last two fragments of the letter. In the appointing formula, the king nominates and, at the same time, instructs his official:

Take up therefore the duties of the administrator of the treasury, following the example of the predecessors in enjoying the benefits of the office. Thus, walk the path of justice with moderation, so that you do not harm the innocent with deception or free liars from just accusations. We believe that the real benefit is everything we gain thanks to honesty. We do not ask, therefore, how many times you win, but how you win.³⁹

The culmination of the ruler’s considerations is not only extraordinary, but astounding:

If you want to be liked by us, act in the interest of justice; do not seek victory thanks to our authority, but rather by virtue of the law, because it is better for the treasury to lose rather than for injustice to happen. When a master wins, there occurs hatred resulting from repression; whereas equality is believed in when it happens that a claimant wins.

---

³⁶ See: KASJODOR SENATOR. *Variae*. Transl. Kołtunowska, A., Sawa, R. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2017, pp. 30–31.

³⁷ Cass. Var. 1.22.1: *Solida laus est regiae largitatis, quotiens conveniunt indulta iudiciis, nec sibi audet casus ascribere, quod bonae dispositionis librat examen, quia ubi aptantur officia meritis, nil debetur incertis. Non enim de rudibus sententiam ferimus, sed de probatissimis iudicamus.*

³⁸ Cass. Var. 1.22.2: *Polisti siquidem forensi cote multifarie praedicatus ingenium: nutristi facundiam exercitatione causarum: expertus es, quam suaves fides afferat fructus, ut ipsa etiam conciliet corda regnantum. Haec in te speculator virtutum noster sensus inspexit: his apud nos suffragiis placere meruisti, ut dignus existeres ad publicas causas, qui gessisti hactenus sub integritate privatas.*

³⁹ Cass. Var. 1.22.3: *Sume igitur fisci nostri tuenda negotia, in utendis officii tui privilegiis decessorum exempla secuturus. Ita ergo per medium iustitiae tramitem moderatus incede, ut nec calumnia innocentes graves nec iustis petitionibus retentatores exoneret. Illa enim lucra vera iudicamus, quae integritate suffragante percipimus. Non ergo quotiens superes, sed quemadmodum vincas, inquirimus.*

We are discussing matters posing considerable danger as the farther an unjust benefit moves away, the more our good name increases. Hence, let the proceedings be unfavourable to the treasury from time to time, so that the benevolence of the ruler would be demonstrated. We will lose more if we gain an unjust victory.⁴⁰

What does the above mean? First of all, in the state under Theoderic's rule the office of *advocatus fisci* was retained among the antique positions. What is more, in accordance with the ancient regulations, the citizens had the right to take legal action against the state treasury and the ruler not only accepted this but even encouraged his citizens to this way of protecting their rights.

Marcellus, whose name in the ancient sources appears only in the above letter,⁴¹ prior to being appointed to the position of the king's representative, had let himself be known as a top specialist, who had amassed huge experience throughout innumerable court proceedings. An average citizen stood no chance when confronted with such an expert. When it happened that the chances of both parties were equal, Marcellus could always resort to the authority of the ruler who stood behind him and exert an influence on the court. This is precisely what Theoderic forbade him to do. The king's *advocatus fisci* had to adhere strictly to the letter of the law and win cases only on the basis of fair-play values. At the same time, when in doubt, he was instructed to acquiesce to the claims of the citizens.

Summary

None of the available Roman sources includes the literally formulated principle *in dubio contra fiscum*. The political climate of the empire did not allow for the creation and application of the rule to such a degree, as might have been expected by contemporary societies, raised in the climate of respecting life, imbued with the ideas of the equality of all people before the law and living in democratic states. The Roman emperor and his personnel representing the interests of the state treasury could incidentally issue a decision in favour of the taxpayer or take his side in the case of a trial. However, such a turn of events would be of an incidental nature and was absolutely impossible to predict.

In the realities of the Roman imperial autocracy, especially in the period of post-classical decline in the development of Roman law, the principle *in dubio contra fiscum* did not even have a postulatory character. In the 5th century AD, the empire of the centuries-old tradition collapsed not only as a result of the pressure from the side of the so-called barbarians. In fact, the ruthlessness and brutality of the fiscal state apparatus led to the situation in which the citizens stopped identifying with their own homeland.

At the level of content, the oldest document which includes an officially expressed willingness to resolve doubts in favour of the taxpayer is the letter from King Theoderic to his

⁴⁰ Cass. Var. 1.22.4: *Aequitatem nobis placiturus intende: non quaeras de potestate nostra, sed potius de iure victorias, quando laudabilius a parte fisci perditur, cum iustitia non habetur. Nam si dominus vincat, oppressionis invidia est: aequitas vero creditur, si supplicem superare contingat. Non ergo parvo periculo causas dicimus, quando tunc fama nostra proficit, cum se commoditas iniusta subducit. Quapropter sit interdum mala causa fisci, ut bonus princeps esse videatur. Maiori quippe compendio perdimus, quam si nobis indebite victoria suffragetur.*

⁴¹ ZIMMERMANN, O. J. *The Late Latin Vocabulary of the "Variae" of Cassiodorus with Special Avertence of the Technical Terminology of Administration*. Washington: Catholic University of America Press, 1944, p. 193.

treasury administrator Marcellus. The document is little-known and is usually overlooked in the world of science. A twist of fate has caused that in the cases of conflict between the fiscal interest of the state and that of an individual the biggest humanitarianism was demonstrated by the King of the Goths and Romans, who until this day is denigrated in some studies as a “barbarian”. However, if Theoderic’s stance as demonstrated in this and many other issues deserves the label ‘barbaric’, also the principle *in dubio contra fiscum* should be designated by this adjective.

Role mateřských států v systému meziválečné ochrany národnostních menšin

Harald Christian Scheu

*Právnická fakulta, Univerzita Karlova
Kontaktní e-mail: scheu@prf.cuni.cz*

The Role of Kin States in the System of Interwar Protection of National Minorities

Abstract:

The article deals with the system of the League of Nations for the protection of national minorities. We present the material basis of protection which can be found in various minority treaties, minority declarations and peace treaties concluded after the First World War. Particular emphasis is placed on the functioning of the relevant control mechanisms, particularly from the point of view of kin states that support the interests of kin minorities abroad. The analysis shows that the system of the League of Nations for the protection of national minorities was a very interesting experiment which introduced new elements and a new dimension into public international law.

Keywords:

League of Nations; minority protection; kin state; petition; Permanent Court of International Justice

Klíčová slova:

Společnost národů; ochrana menšin; mateřský stát; petice; Stálý dvůr mezinárodní spravedlnosti

DOI: 10.14712/2464689X.2018.42

Po skončení první světové války prosadily Čelné mocnosti spojené i sdružené nové geopolitické uspořádání pro Evropu. Na základě Pařížských předměstských smluv došlo k rozsáhlému překreslení státních hranic v Evropě. Vedle vzniku pěti nově nezávislých evropských států a úpravy reparace ze strany poražených států bylo klíčovou součástí smluvního díla založení Společnosti národů jako první mezinárodní organizace politické povahy.¹ Do agendy této nové organizace byla zařazena mimo jiné i problematika ochrany národnostních menšin.²

Vytvoření komplexního systému Společnosti národů na ochranu národnostních menšin představuje mimořádně zajímavý pokus o řešení lidskoprávních otázek v širším kontextu mezinárodního míru. Pablo de Azcarate y Florez, který v letech 1933 až 1936 zastával funkci zástupce generálního tajemníka Společnosti národů, zpětně označil tento systém za experiment.³ Také řada autorů dodnes vyzdvihuje unikátní a experimentální charakter ochrany národnostních menšin pod egidou Společnosti národů.⁴

V tomto příspěvku se chceme věnovat základním prvkům systému ochrany národnostních menšin v meziválečném období. Zvláštní pozornost bude věnována otázce, jakým způsobem mateřské státy využívaly různých mechanismů Společnosti národů k prosazování ochrany svých příbuzných menšin v zahraničí.

Právní rámec fungování systému Společnosti národů

Mezinárodní organizace představují jeden z nejvýznamnějších prvků soudobého mezinárodního práva. Společnost národů jistě nebyla první mezinárodní organizací. Vedle řady mezinárodních konferencí a kongresů, na kterých zástupci suverénních států poměrně volným způsobem řešili otázky války a míru, mezinárodní spolupráce a vzájemného vymezování sfér vlivu, vznikly již v průběhu 19. století některé mezinárodní organizace zaměřené především na technické otázky jako např. Ústřední komise pro plavbu na Rýně v roce 1815, Evropská dunajská komise v roce 1856, Mezinárodní telegrafní unie v roce 1865 a Světová poštovní unie v roce 1874.⁵ V době svého založení a působení Společnost národů ovšem vynikala z řad jiných mezinárodních organizací svým širokým mandátem a svou universalistickou koncepcí.

Základem prvního mechanismu kolektivní bezpečnosti se měl stát čl. 11 Paktu o Společnosti národů z roku 1919,⁶ podle něhož se každá válka nebo hrozba válkou dotýkala zájmů celé Společnosti národů a bylo povinností organizace učinit vhodná opatření, aby

---

¹ K historickým souvislostem vzniku Společnosti národů viz KUKLÍK, J. – PETRÁŠ, R. *Nadnárodní integrace v Evropě*. Luzern – Praha: Havlíček Brain Team, 2007.

² Podrobně FINK, C. The Paris Peace Conference and the Question of Minority Rights. *Peace & Change*, 1996, roč. 21, č. 3, s. 276–279.

³ DE AZCARATE, P. *League of Nations and National Minorities – An Experiment*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 1945.

⁴ HILPOLD, P. The League of Nations and the protection of minorities – Rediscovering a great experiment. In: VON BOGDANDY, A. – PETERS, A. – WOLFRUM, R. (eds.). *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. Dordrecht, 2013, s. 87–124 (s mnoha dalšími odkazy).

⁵ Zařazení těchto organizačních struktur do koncepce tradičního mezinárodního práva, podle níž pouze suverénní stát mohl být považován za subjekt mezinárodního práva, bylo problematické. Srov. např. historické pojednání Franze v. Liszta o společných orgánech států. LISZT, F. *Das Völkerrecht – systematisch dargestellt*. 8. vydání. Berlin: Verlag O. Häring, 1912, s. 135–145.

⁶ Pakt o Společnosti národů byl podepsán dne 28. dubna 1919 a vstoupil v platnost 10. ledna 1920.

byl mír mezi národy účinně uchráněn. Podle čl. 2 Paktu o Společnosti národů působily v rámci organizace tři hlavní orgány, a to Shromáždění, Rada a Stálý sekretariát. Zatímco ve Shromáždění měly všechny členské státy rovné zastoupení, Rada byla jako výkonný orgán složena ze sedmi stálých členů a dalších nestálých členů volených na tříleté období.⁷ V čele Stálého sekretariátu organizace stál generální tajemník.

Vzhledem k tomu, že události první světové války a systematické porušování mezinárodních závazků vyvolaly značnou krizi důvěry ve fungování mezinárodního práva, snažili se zakladatelé Společnosti národů vyhnout přílišnému právnímu formalismu. Stephen Wertheim, historik působící na univerzitě v Cambridgi, upozornil na to, že původní legalistická koncepce vypracovaná právníky byla nahrazena pragmatismem politiků, kteří pro novou organizaci preferovali politické postupy místo judičiálního řešení sporů. Podle Wertheima zakladatelé Společnosti národů spojili do jednoho celku ideje neohegelovského idealismu a protistátního liberalismu. Vzhledem k tomu, že jako významný protagonista Pařížské mírové konference vystupoval americký prezident Woodrow Wilson, není překvapivé, že ideový základ nové organizace byl obohacen také o notnou dávku amerického moralismu.⁸

Nelze popírat, že Společnost národů nabízela různá fóra i právníkům. Mezinárodněprávní aspekty hrály významnou roli např. v mandátním systému Společnosti národů,⁹ a internacionalisté původně také velmi optimisticky přistupovali k otázce kodifikace mezinárodního práva v rámci Společnosti národů.¹⁰ Nicméně vysoké ambice právníků, kteří si přáli politiku nahradit mezinárodním právem, nevyšly. Nepotvrdila se teze, že pod tlakem veřejného mínění dojde ke zmírnění politických konfliktů a k nárůstu poptávky po používání judičiálních nástrojů řešení mezinárodních sporů. Podle Stephena Wertheima mezinárodněprávní pozitivismus implodoval pod dojmem zkušeností z první světové války. Právní závazky podle zakládacího Paktu o Společnosti národů a navazujících mezinárodních smluv byly proto koncipovány ve velmi vágních formulacích poskytujících státům široký prostor výkladu.

Hlavní prvky meziválečného systému ochrany národnostních menšin

V tomto kontextu byla koncipována i meziválečná ochrana národnostních menšin. Systém Společnosti národů byl postaven na bilaterálních smlouvách mezi vítěznými mocnostmi první světové války, tzv. Čelnými mocnostmi spojenými i sdruženými,¹¹ na jedné straně, a konkrétními národními státy na straně druhé. Podle vzoru menšinové smlouvy s Polskem, která byla podepsána 29. června 1919, vznikly po obsahové stránce z velké

⁷ Podle čl. 4 Paktu o Společnosti národů se měla Rada skládat ze zástupců Čelných mocností spojených i sdružených (USA, Velká Británie, Francie, Itálie a Japonsko) a ze zástupců čtyř dalších členů organizace. Itálie a Japonsko vystoupily ze Společnosti národů v letech 1937, resp. 1933. Po svém přijetí byly v Radě zastoupeny také Německo (od 1926 do 1933) a Sovětský svaz (od 1934 do 1939). Vzhledem k tomu, že USA do Společnosti národů nikdy nevstoupily, nemohly ani zaujmout své předpokládané místo v Radě.

⁸ WERTHEIM, S. The League of Nations: A Retreat from International Law? *Journal of Global History*, 2012, roč. 7, č. 2, s. 210–232.

⁹ Podrobněji MATZ, N. Civilization and the Mandate System under the League of Nations as Origin of Trusteeship. In: VON BOGDANDY, A. – WOLFRUM, R. (eds.). *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. Dordrecht, 2005, s. 47–95.

¹⁰ ROSENNE, S. Codification Revisited after 50 Years. In: FROWEIN, J. – WOLFRUM, R. (eds.). *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. Kluwer Law International, 1998, s. 1–22.

¹¹ Vzhledem k tomu, že USA menšinové smlouvy neratifikovaly, nestaly se smluvní stranou.

části identické menšinové smlouvy s Jugoslávií (ze dne 10. září 1919), Československem (ze dne 10. září 1919), Rumunskem (ze dne 9. prosince 1919) a Řeckem (ze dne 10. srpna 1920). Podobné závazky obsahovala jednostranná prohlášení o ochraně národnostních menšin, která učinily Albánie (v říjnu 1921), Estonsko (v září 1923), Finsko (v červnu 1921), Lotyšsko (v červnu 1923), Litva (v květnu 1922) a jako jediný příklad mimoevropské země také Irák (v roce 1932). Kromě toho byla ustanovení o ochraně národnostních menšin začleněna do několika mírových smluv (s Rakouskem, Bulharskem, Maďarskem a Tureckem) či smluv o statusu konkrétních oblastí (Horní Slezsko a Memel).

Co se týče materiálního standardu ochrany národnostních menšin, příslušné dokumenty sdílejí velmi podobnou úpravu.¹² Významné místo zaujímá zákaz diskriminace. Jako příklad lze uvést čl. 2 vzorové menšinové smlouvy s Polskem, který zajišťuje všem příslušníkům národnostních menšin rovnost v oblastech práva na život, práva na osobní svobodu a svobody náboženského projevu. Podle čl. 7 menšinové smlouvy s Polskem jsou si všichni občané rovni před zákonem a mají stejná občanská a politická práva bez rozlišování na základě rasy, jazyka nebo náboženství.

Další důležitý prvek představuje úprava nabývání státního občanství ze strany příslušníků národnostních menšin. Z čl. 3 vzorové smlouvy s Polskem vyplývá, že občanství nového státu získají všechny osoby, které v rozhodné chvíli (tzn. ve chvíli vstupu menšinové smlouvy v platnost) na území státu pobývají, a to bez ohledu na jejich etnický původ. Pokud si někdo zvolí občanství jiného státu, je povinen se přestěhovat do země svého nového občanství.

Součástí ochrany jsou práva týkající se používání menšinového jazyka zejména v soukromé oblasti, ale částečně také před soudy a v rámci menšinového školství. Podle čl. 9 vzorové smlouvy s Polskem má stát zajistit vhodný rámec pro výuku v menšinovém jazyce. Konkrétní míra veřejné podpory pro výuku v menšinových jazycích záleží na podílu příslušníků národnostních menšin na celkovém obyvatelstvu měst a okresů. Čl. 9 Smlouvy mezi čelnými mocnostmi spojenými i sdruženými a Československem ze dne 10. září 1919 (tzv. Malá Saint-Germainská smlouva) hovoří v této souvislosti o městech a okresech, „v nichž je usedlý značný zlomek československých příslušníků jiného jazyka než českého“.

Pouze v některých smlouvách byla upravena otázka územní autonomie, např. ve prospěch Zakarpatské Rusi v menšinové smlouvě s Československem¹³ nebo ve prospěch Sedmihradska v menšinové smlouvě s Rumunskem. Ve smlouvách s Polskem, Řeckem a Rumunskem byla obsažena zvláštní ustanovení o ochraně práv Židů. Smlouvy s Řeckem a Jugoslávií pamatovaly na postavení muslimů. Podobné ustanovení týkající se rodinného práva muslimů bylo začleněno také do čl. 2 odst. 3 albánského prohlášení z roku 1921.

Co se týče praktické realizace těchto materiálních práv, odkazují menšinové smlouvy na Společnost národů. Podle čl. 12 smlouvy s Polskem měly závazky přijaté ve prospěch národnostních menšin požívat záruky Společnosti národů, přičemž tato záruka zahrnovala tři konkrétní mechanismy. Zaprvé mohl každý člen Rady Společnosti národů upozornit

¹² Podrobněji HILPOLD, P. Minderheitenschutz im Völkerbundsystem. In: PAN, C. – PFEIL, B. S. (eds.). *Zur Entstehung des modernen Minderheitenschutzes in Europa*. Wien: Springer, 2006, s. 156–189.

¹³ Podle čl. 10 Malé Saint-Germainské smlouvy se Československo zavázalo, že zřídí pro jihokarpatské Rusiny samosprávnou jednotku, která bude vybavena nejširší samosprávou slučitelnou s jednotností státu československého. Čl. 11 a 12 citované smlouvy zmiňují fungování rusinského zákonodárného sněmu a zřízení funkce guvernéra.

Radu na každé nastalé či hrozící porušení závazků. Zadruhé mohla Rada v takové věci zvolit vhodné a účinné postupy, resp. vydat pokyny. Zatřetí odkazovaly menšinové smlouvy na čl. 14 Paktu o Společnosti národů, podle něhož o všech sporech mezinárodní povahy mohl rozhodovat Stálý dvůr mezinárodní spravedlnosti. Menšinové smlouvy přitom shodně konstatují, že spory o právních či skutkových otázkách spojených s menšinovými smlouvami je třeba za takové spory mezinárodní povahy považovat. Podnět k přezkumu dané věci mohl vzejít ze strany každého člena Rady Společnosti národů.

Ačkoli menšinové smlouvy neupravovaly podrobný průběh jednotlivých řízení, lze konstatovat, že menšinové smlouvy přinesly v tu dobu nevídaný zásah do suverenity dotčených států. Zatímco politické intervence států ve prospěch příbuzných menšin v zahraničí byly zaznamenány i v minulosti, zřízení systému ochrany národnostních menšin, který byl založen na mezinárodním právu, představoval zcela nový prvek.¹⁴

Na straně druhé jsou zřejmé i slabiny kontrolního mechanismu, který tkví hlavně v tom, že operace systému je závislá na ochotě jednotlivých států vyvolat mezinárodní spory kvůli zájmům národnostních menšin, jejichž příslušníci nežijí na jejich území a nemají jejich občanství. Praxe ukázala, že za běžných okolností státy nepodávají mezinárodní stížnosti či žaloby proti jiným státům z důvodu porušení lidských práv. Zpravidla nechtějí takovým krokem narušit standardní diplomatické vztahy.¹⁵ To platí zčásti také pro přístup mateřských států, které na podporu příbuzných menšin v zahraničí zvolily raději mírnější opatření než podání k Radě nebo žalobu k Stálému soudu mezinárodní spravedlnosti. V rámci systému Společnosti národů byl nástroj stížnosti státu v letech 1929 až 1932 využit jen třikrát, a to vždy ze strany Německa jako mateřské země ve prospěch německých menšin v zahraničí.¹⁶

Problematická byla ovšem nejen ochota, resp. neochota členů Rady podniknout kroky proti státům porušujícím mezinárodní závazky, ale také způsob rozhodování v samotné Radě. Podle čl. 5 Paktu o Společnosti národů muselo být rozhodnutí Rady přijato se souhlasem všech členů Rady. V politicky citlivých kauzách národnostních menšin byla přitom jednomyslnost v Radě jen stěží dosažitelná. Za určitý nedostatek kontrolního systému lze považovat také skutečnost, že příslušníci národnostních menšin a národnostní menšiny jako přímo dotčené subjekty neměli podle menšinových smluv možnost vlastním jménem učinit procesní kroky před orgány Společnosti národů a Stálým dvorem mezinárodní spravedlnosti.

Základy fungování petičního řízení

Vzhledem k výše zmíněným slabinám systému ochrany dospěli zástupci států a Společnosti národů k závěru, že je nutné kontrolní mechanismus vylepšit a zavést jako doplňující prvek petiční řízení, jehož úprava byla postupně modifikována a doplňována.¹⁷ Základním

¹⁴ GARDINER JONES, M. National Minorities: A Case Study in International Protection. *Law and Contemporary Problems*, 1949, roč. 14, č. 4, s. 599–626, 609.

¹⁵ Tento zásadní problém je dobře dokumentován i pro období po druhé světové válce. Ačkoli byl nástroj mezistátní stížnosti po roce 1945 zaveden do řady mezinárodních lidskoprávních úmluv, nebyl na úrovni OSN využit ani jednou, před Evropským soudem pro lidská práva jen velmi zřídka.

¹⁶ Podle Hilpolda byly tyto stížnosti v samotné věci úspěšné, ale přesto se z politického hlediska ukázaly jako kontraproduktivní. Srov. HILPOLD, Minderheitenschutz im Völkerbundsystem, s. 172.

¹⁷ Podrobněji PRITCHARD, S. *Der völkerrechtliche Minderheitenschutz. Historische und neuere Entwicklungen*. Berlin: Duncker und Humblot, 2001, s. 85–89.

kamenem tohoto nástroje se stala zpráva, kterou v roce 1920 předložil Tommaso Tittoni¹⁸ a která byla Radou Společnosti přijata v říjnu 1920. Tittoniho zpráva navazovala na ustanovení menšinových smluv, podle něhož mohl každý člen Rady Společnosti národů upozornit Radu na nastalé či hrozící porušení závazků, a dovodila, že tato úprava nevylučovala, aby příslušníci národnostních menšin nebo jejich organizace a také státy, které nebyly v Radě zastoupeny, alespoň neformální cestou upozornili Radu na porušení či hrozící porušení závazků podle menšinových smluv. Tittoniho zpráva ovšem připustila, že takový krok příslušníků národnostních menšin nemohl znamenat formální zahájení jednání Rady. Mělo se jednat pouze o petici, kterou Rada nebyla povinna se zabývat.

Na základě rozhodnutí Rady ze dne 25. října 1920 byl zřízen mechanismus tříčlenných výborů složených z předsedy Rady a dalších dvou jejích členů. Menšinové výbory po věcné stránce přezkoumaly petice, které jim byly postoupeny, a rozhodly o tom, zda mají být předloženy Radě. Na generálního tajemníka Společnosti národů byla přenesena pravomoc přezkoumat formální přijatelnost petic. Podle rozhodnutí Rady ze dne 5. září 1923 měl generální tajemník konkrétně zjišťovat, zda se daná petice dotýkala práva zaručeného menšinovou smlouvou, zda nemířila na přerušení politické vazby mezi národnostní menšinou a územním státem, zda nebyla podána anonymně a zda údajná porušení nebyla již předmětem jiné petice. Při srovnání s podobnými procedurami v rámci současné mezinárodní ochrany lidských práv je pozoruhodné, že v systému Společnosti národů nemuseli autoři petice prokázat, že vyčerpali v dané věci všechny dostupné vnitrostátní opravné prostředky.¹⁹ Územní stát, proti němuž byla petice namířena, měl dva měsíce na zaslání svého stanoviska. Jak petice, tak i stanovisko státu byly následně předány všem členům Rady.²⁰

Po zavedení nového petičního mechanismu zůstalo postavení stěžovatelů poměrně nejasné. Problém spočíval v tom, že se autor petice žádnou formální cestou nedozvěděl o výsledku přezkumu a případných krocích Rady. Pouze zřídka byli stěžovatelé ze strany sekretariátů Rady o případných opatřeních informováni, a to vždy jen neformálně a ústně.²¹ Až v roce 1929 zakotvila Rada Společnosti národů právo stěžovatelů na informaci o přijatelnosti, resp. nepřijatelnosti jejich podání. Stejná rezoluce Rady ze dne 13. června 1929 také stanovila povinnost generálního tajemníka Společnosti národů jednou ročně informovat členy Rady o veškeré komunikaci tříčlenných výborů s Radou. Veřejnost se měla ze strany generálního tajemníka dozvědět o počtech přijatelných a nepřijatelných petic. Samotné závěry šetření tříčlenných výborů však mohly být zveřejněny pouze se souhlasem státu, proti němuž bylo šetření vedeno.²²

Od doby založení petičního řízení v roce 1920 až do reformy v roce 1929 bylo zaznamenáno celkem 149 přijatelných a 306 nepřijatelných petic.²³ V období od roku 1929 do roku

¹⁸ V roce 1919 vedl Tommaso Tittoni jako ministr zahraničních věcí italskou delegaci na Pařížské mírové konferenci.

¹⁹ HILPOLD, P. The League of Nations and the protection of minorities – Rediscovering a great experiment. In: VON BOGDANDY, A. – PETERS, A. – WOLFRUM, R. (eds.). *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. Dordrecht, 2013, s. 87–124.

²⁰ Do roku 1923 měly být informace o případu zpřístupněny všem členům Shromáždění Společnosti národů.

²¹ SCHEUERMANN, M. *Minderheitenschutz contra Konfliktverhütung? Die Minderheitenpolitik des Völkerbundes in den zwanziger Jahren*. Marburg: Herder Institut, 2000, s. 36.

²² Podrobně ke genezi a obsahu rezoluce viz GÜTERMANN, C. *Das Minderheitenschutzverfahren des Völkerbundes*. Berlin: Duncker & Humblot, 1979, s. 84–117.

²³ SCHEUERMANN, c. d., s. 410–412.

1939 bylo podáno celkem 521 petic, z nichž 225 bylo hodnoceno jako nepřijatelných.²⁴ Ve srovnání se podobnými stížnostními mechanismy v rámci současné ochrany lidských práv je poměr přijatelných stížností velmi vysoký. Tato skutečnost zřejmě souvisí s tím, že podstatná část stížností k lidskoprávním orgánům OSN a Evropskému soudu pro lidská práva nespĺňuje kritérium vyčerpání vnitrostátních právních prostředků, které ze strany orgánů Společenosti národů nebylo zkoumáno.²⁵

Jen velmi málo petic, které byly menšinovými výbory věcně projednány, byly následně postoupeny Radě. Je třeba dodat, že samotné menšinové smlouvy s postoupením petic Radě vůbec nepočítaly, ale v praxi byla tato možnost zavedena. Menšinové výbory ale vycházely z toho, že v rámci diplomatického a důvěrného jednání s dotčeným územním státem lze jednodušeji dosáhnout uspokojivého řešení, než pod tlakem medializace a politizace problému v Radě.

Z přibližně 900 petic, které bylo podáno v letech 1920 až 1940, bylo cca 500 prohlášeno za přijatelné a předáno menšinovým výborům. Radě bylo ovšem předloženo jen 16 z nich.²⁶ Přijetí závazných opatření vyžadující jednomyslnost mezi členy Rady bylo v politicky napjaté atmosféře nepříliš reálnou variantou. Hlavní přínos mohl spočívat v samotné diskusi na úrovni Rady a určitém morálním nátlaku na dotčený územní stát.

Ve své směřodátné studii z roku 1979 upozornil Christoph Gütermann na rozdíl mezi formálním a neformálním řízením před tříčlenným výborem (*procedure écrite*, resp. *procedure non écrite*).²⁷ V praxi se petiční řízení totiž někdy významně odchýlilo od procesních pravidel. To se týká např. předávání citlivých informací o řízení jednotlivým autorům petic. Ačkoli formální řízení bylo postaveno na zásadě striktní důvěrnosti, jsou známé případy, ve kterých zástupci členských států Společenosti národů intenzivně komunikovali s autory petic o předběžných výsledcích řízení. Proto maďarský zástupce u Společenosti národů Zoltan Baranyai v roce 1924 výslovně varoval svoji vládu, aby autoři petic v další komunikaci se Společeností národů neprozrazovali, že takovými informacemi disponují a že jim byly postoupeny maďarskou vládou.²⁸ Jsou ovšem také případy, ve kterých do procesu neformálního jednání s autory petic takto vstupovali i samotní zástupci Společenosti národů, někdy i na podnět příslušného menšinového výboru.

Je zřejmé, že v této souvislosti hrála součinnost mateřské země se svojí příbuznou menšinou v zahraničí důležitou roli. Podle Zaffiho mohla mít podpora ze strany mateřské země formu pomoci při správném sepisování petic, ale také formu logistické pomoci např. při předání petic do Ženevy a jejich rozmnožování. V některých případech mateřský stát přímo koordinoval obsah jednotlivých petic.²⁹

²⁴ GARDINER JONES, *c. d.*, s. 614.

²⁵ Kevin Boyle uvádí, že 90 % všech stížností k Evropskému soudu pro lidská práva je odmítnuto jako nepřijatelných, a to nejčastěji z důvodu nevyčerpání vnitrostátních opravných prostředků. Viz BOYLE, K. The European Experience: The European Convention on Human Rights. *Victoria University of Wellington Law Review*, 2009, roč. 40, č. 1, s. 165–174.

²⁶ ZAFFI, D. Die Minderheitenpetition im Rahmen der Politik des Völkerbundes. In: CORSINI, U. – ZAFFI, D. (eds.). *Die Minderheiten zwischen den beiden Weltkriegen*. Berlin: Duncker&Humblot, 1997, s. 197–220. Ke statistice viz také HILPOLD, *Minderheitenschutz im Völkerbundsystem*, s. 195.

²⁷ GÜTERMANN, *c. d.*, s. 35.

²⁸ ZAFFI, *c. d.*, s. 207–208.

²⁹ ZAFFI, *c. d.*, s. 208.

Přínos judikatury Stálého dvora mezinárodní spravedlnosti

Vedle jednání Rady Společnosti národů a přínosu petičního řízení před menšinovými výbory je třeba zmínit také význam Stálého dvora mezinárodní spravedlnosti pro mezinárodní ochranu národnostních menšin. V odborné literatuře panuje shoda, že potenciál Stálého dvora byl vcelku jen málo využit.³⁰ Za celou dobu fungování systému Společnosti národů vydal Stálý dvůr jen jeden rozsudek na základě žaloby státu, přičemž se jednalo o žalobu Německa proti Polsku. Další dvě žaloby proti Polsku byly ze strany nacistického Německa staženy. Celkem pětkrát se na Stálý dvůr obrátila Rada Společnosti národů se žádostí o vydání právně nezávazného posudku. I zde převažovaly otázky týkající se ochrany německé menšiny v Polsku (celkem 3 žádosti). Ostatní dva případy se týkaly postavení polské menšiny v Gdaňsku a řecké menšiny v Albánii. Ačkoli počet rozsudků a posudků Stálého dvora není vysoký, přispěla tato judikatura výrazně k dalšímu vývoji mezinárodněprávní ochrany národnostních menšin. Stálý dvůr se zabýval např. otázkou definice pojmu národnostní menšiny a problémem vymezení principu rovnosti a zákazu diskriminace z důvodu příslušnosti k národnostní menšině.³¹

Co se týče samotného průběhu řízení před Soudem, byla role mateřských států důležitá. Poté, co zástupci řeckých pravoslavných organizací poslali do Ženevy řadu petic týkajících se snah albánských orgánů o sekularizaci vzdělávacího systému a marginalizaci řecké menšiny, rozhodla se Rada předložit Stálému dvoru žádost o posudek. Podle Rady měl Stálý dvůr přezkoumat slučitelnost albánských opatření se zásadou rovnosti zajištěnou platnými mezinárodními závazky.³² Podle procesních pravidel nemohli autoři petic jako soukromé osoby v řízení před Stálým dvorem vystupovat. Argumenty v jejich prospěch však velmi angažovaně a nakonec také úspěšně hájila řecká vláda.³³

Obdobně také Německo v řízení před Stálým dvorem podporovalo zájmy své příbuzné menšiny v Polsku. Zatímco během předchozího petičního řízení před příslušným menšinovým výborem vycházela formální iniciativa ze strany německé menšinové organizace, v soudním řízení vystupovala v její prospěch německá vláda. Polsko jako mateřská země podporovalo postavení polské menšiny pobývajících na území města Gdaňsk v dalším řízení před Stálým dvorem.³⁴ Podle polské vlády porušovalo Svobodné město Gdaňsk zákaz diskriminace stanovený ve Versaillské smlouvě a uvedlo mimo jiné příklady týkající se školství, uznávání školských diplomů a užívání polského jazyka.³⁵

V červenci 1933 Německo jako mateřská země německé menšiny podalo žalobu proti Polsku v souvislosti s realizací polské pozemkové reformy. Také v tomto případě zazněla výtky, že teritoriální stát znevýhodňoval příslušníky národnostních menšin a porušil takto

³⁰ Viz např. PRITCHARD, *c. d.*, s. 92–96.

³¹ Podrobně HILPOLD, *Minderheitenschutz im Völkerbundsystem*, s. 178.

³² Podrobněji BARTH, W. K. *On cultural rights: the equality of nations and the minority legal tradition*. Leiden: Martinus Nijhoff, 2008, s. 64–65.

³³ *Minority Schools in Albania*, PCIJ, Advisory Opinion (1935), Series A/B No. 64.

³⁴ *Treatment of Polish Nationals and Other Persons of Polish Origin or Speech in Danzig Territory*, PCIJ, Advisory Opinion (1932), Series E No. 8.

³⁵ *Questions Relating to Settlers of German Origin in Poland (German Settlers in Poland)*, PCIJ, Advisory Opinion (1923), Series B No. 6.

mezinárodním právem stanovený zákaz diskriminace. Nacistická vláda Německa v roce 1933 informovala Stálý dvůr, že nebude v řízení pokračovat.³⁶

Catherine Brölmann, internacionalistka z univerzity v Amsterdamu, se domnívá, že účast mateřských států v systému na ochranu národnostních menšin byla součástí versailleské koncepce rovnováhy.³⁷ Proti této tezi ovšem hovoří nízký počet případů, který se před Stálý dvůr vůbec dostal. Pravda ovšem je, že koncepce ochrany národnostních menšin po druhé světové válce prakticky nikdy nepočítala se žalobami mateřské země proti teritoriálnímu státu.³⁸ Přes veškerá omezení byla tedy praxe Stálého dvora mezinárodní spravedlnosti vůči mateřským státům vstřícnější než současný systém.

Větší důraz na roli mateřské země a její spojení s příbuznou menšinou v jiném státě však má za následek, že role menšin bez mateřské země je slabší. Bez příslušné podpory se mohla tedy ocitnout rusínská menšina v Československu. Za výjimečné je považováno postavení židovských menšin, které sice nebyly zastoupeny mateřskou zemí, ale měly možnost vyvinout značný politický tlak skrze mezinárodní nevládní organizace a lobbyské skupiny.³⁹ To však platilo pouze do doby nástupu nacismu. Do roviny judičiálních řízení před Soudním dvorem se tato politická výhoda ani předtím nepromítala.

Role mateřských států v rámci systému Společnosti národů

Podle kritických hlasů v odborné literatuře systém Společnosti národů na ochranu národnostních menšin v sobě skrýval potenciál zneužití ze strany mateřských států. Vnitrostátní konflikt mezi národnostní menšinou a teritoriálním státem se mohl lehce přeměnit v mezinárodní konflikt mezi teritoriálním státem a mateřským státem. Z dnešní perspektivy jsou tehdejší konflikty chápány dokonce jako „katalyzátor pro druhou světovou válku“.⁴⁰

Systém Společnosti národů nemohl ani zabránit některým násilným útokům na národnostní menšiny, ani zajistit loajalitu příslušníků některých menšin vůči státům, jejichž byli občany.⁴¹ Podpora poskytnutá příbuzným menšinám mohla být někdy motivována snahou post-imperiálních států o změnu hranic stanovených v pařížských předměstských smlouvách. Petiční řízení mohlo v tomto kontextu sloužit jako nástroj na diskreditaci a delegitimaci nově nezávislých států ve střední a východní Evropě.⁴² Z této poněkud úzké perspektivy se proto může meziválečná ochrana národnostních menšin jevit jako

³⁶ Polish Agrarian Reform and the German Minority (Interim Measures of Protection), PCIJ, Order of 29 July 1933, Series A/B, No. 58.

³⁷ BRÖLMANN, C. *The Permanent Court of International Justice and the International Rights of Groups and Individuals*. Amsterdam Law School Legal Studies Research Paper, No. 2012-92, s. 2–3. (Článek je dostupný na https://pure.uva.nl/ws/files/1798268/133053_SSRN_id2151838_1_.pdf).

³⁸ Výjimku představuje žaloba Gruzie proti Rusku z roku 2011. Mezinárodní soudní dvůr v tomto případě dospěl k závěru, že nemá jurisdikci. Viz Case Concerning Application of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Georgia v Russian Federation), Preliminary Objection, Judgment of 1 April 2012.

³⁹ MALLOY, T. H. *Minority Issues in Europe: Rights, Concepts, Policy*. Berlin: Frank & Timme, 2013, s. 44–45.

⁴⁰ JACKSON-PREECE, J. Diversity and co-existence in international society: the Bolzano/Bozen recommendations in historical perspective. In: PALERMO, F. – SABANADZE, N. (eds.). *National Minorities and Inter-State Relations*. Leiden: Brill, 2011, s. 29–43, 41.

⁴¹ GARDINER JONES, c. d., s. 623.

⁴² JACKSON-PREECE, J. *National minorities and the European nation-states system*. Oxford, 2006, s. 84.

bojiště mezi mateřskými státy národnostních menšin, které usilovaly o revizi hranic, a teritoriálními státy, které měly zájem na tom, zachovat *status quo*.⁴³

Zdá se ovšem, že konečné ztroskotání systému Společnosti národů na ochranu národnostních menšin bylo výsledkem složitějšího procesu. Co se týká iniciativ v rámci orgánů Společnosti národů, byla řada mateřských států původně spíše zdrženlivá. Většina mateřských států byla totiž sama vázána mezinárodními normami o ochraně národnostních menšin. Německo, které představuje zvláštní případ, se do systému zapojilo aktivně až po svém vstupu do Společnosti národů v roce 1926. Tehdy začalo Německo aktivně využívat nástrojů organizace ve prospěch ochrany německých menšin v Evropě.⁴⁴

Podle Hilpolda je špatné hodnocení meziválečného systému ochrany národnostních menšin založeno na nepochopení role Německa. Hilpold vyzdvihuje pozitivní roli výmarského Německa pod vládou Gustava Stresemanna. Jako čerstvý člen Společnosti národů přistupovalo Německo k samotné myšlence ochrany národnostních menšin konstruktivně a dokázalo i za nepříznivých okolností přesvědčit další členy Rady o nutnosti koncepčních změn. Podle Hilpolda je chybné nerozlišovat mezi vcelku pozitivní rolí Německa do roku 1933 a jeho jednáním po převzetí moci ze strany nacistů.⁴⁵

Pokud se díváme na fungování jednotlivých diplomatických mechanismů, je zřejmé, že pravidla petičního řízení nepřála ani samotným národnostním menšinám, ani mateřským státům. Z určitých obav z budoucí role Německa po vstupu do Společnosti národů Rada ještě v roce 1925, tzn. rok před přijetím Německa do organizace, rozhodla o tom, že v menšinových výborech nemá být zastoupen ani stát, proti němuž petice míří, ani jeho sousedský stát, ani mateřský stát autora petice.⁴⁶ Nové pravidlo bylo přijato přes protesty Německa, které namítlo např. to, že ani francouzský zástupce v menšinovém výboru nevystupuje zcela objektivně v záležitostech týkajících se spráteného Polska. Podle Německa měly mateřské státy jako přímo zainteresované státy lepší informace o faktické situaci dotčené menšiny.⁴⁷ Argumenty Německa nakonec nebyly vyslyšeny.⁴⁸

Zatímco mezi tříčlennými výbory a teritoriálními státy probíhala zpravidla intenzivní komunikace a členové menšinových výborů do velké míry vycházeli z informací o případu, které jim teritoriální stát postoupil, neměl mateřský stát možnost v petičním řízení formálně zaujmout stanovisko. Tuto skutečnost lze dokumentovat na příkladu Československa, které bylo na základě menšinové smlouvy z roku 1919 plně zapojeno do systému Společnosti národů na ochranu národnostních menšin.

Zástupci německé menšiny v Československu se opakovaně obrátili se svými peticemi na příslušné orgány Společnosti národů. Jejich námítky týkající se procesu přijímání československé ústavy a postavení německého jazyka ve styku s veřejnými orgány byly sekretariátem Společnosti národů posuzovány jako nerelevantní z pohledu mezinárodních

⁴³ Tamtéž, s. 91.

⁴⁴ SMEJKAL, T. *Protection in Practice: The Minorities Section of the League of Nations Secretariat, 1919–1934*. Columbia University, 2010 (práce je dostupná na stránkách <https://core.ac.uk/display/27287287>).

⁴⁵ HILPOLD, *The League of Nations and the Protection of Minorities*, s. 87–124.

⁴⁶ Podrobněji GÜTERMANN, *c. d.*, s. 194–195.

⁴⁷ SCHEUERMANN, *c. d.*, s. 35–36.

⁴⁸ K důvodům aktivnějšího zapojení Německa do mechanismů Společnosti národů viz PETRÁŠ, R. Tradice mezinárodněprávní ochrany menšin a iniciativy „mateřských států“ menšin. *Acta Universitatis Carolinae Iuridica*, 2015, roč. 61, č. 4, s. 149–159, 157.

závazků. Za formálně přijatelné byly naopak považovány petice kritizující konkrétní podobu pozemkové reformy a údajně znevýhodňování příslušníků německé menšiny. Ve své odpovědi na petice příslušníků německé menšiny československá vláda mimo jiné namítla, že opatření související s pozemkovou reformou nespádala pod menšinovou smlouvu, jelikož se mělo jednat o opatření týkající se všech občanů bez ohledu na jejich národnost či občanství. Skutečnost, že reformou bylo dotčeno více vlastníků pozemků, kteří měli německou národnost, souvisela podle československé vlády s vývojem po roce 1620 a historickým bezprávním páchaným na české šlechtě. Začátkem roku 1923 tříčlenný menšinový výbor z velké části přijal československou argumentaci. Také při zkoumání pozdějších petic, které na problém upozornily, byl tříčlenný výbor odkázán především na oficiální informace poskytnuté československou vládou. Menšinový výbor totiž sám neměl kapacitu a zřejmě ani pravomoci, aby konkrétní výtky přezkoumal.⁴⁹

Výhoda teritoriálního státu se ukazovala také např. v souvislosti s pravidelnými návštěvami odborníků menšinové sekce Společnosti národů v zemích, které byly zavázány ustanoveními o ochraně národnostních menšin. Když Pablo de Azcarate y Florez, ještě ve svém postavení jako pracovník menšinové sekce,⁵⁰ jel do oblasti Podkarpatské Rusi, aby zkoumal provádění menšinovou smlouvou upravené územní autonomie ve prospěch rusínské menšiny, byl doprovázen pouze zástupci československé správy. Azcarate výslovně odmítl se setkat se zástupci místních menšinových organizací.⁵¹ Norský diplomat Erik Andreas Colban, který dlouhou dobu řídil menšinovou sekci Společnosti národů a podnikl řadu oficiálních cest do států vázaných menšinovými smlouvami, později vysvětlil, že se během těchto návštěv snažil chovat jako zástupce veřejné správy teritoriálního státu, protože z této pozice mohl dotčenou vládu lépe přimět ke kompromisům.⁵²

Miklós Zeidler, který se kontaktům mezi menšinovou sekci Společnosti národů a zástupci územních států věnoval podrobně, psal o skutečně přátelských vztazích např. mezi Colbanem a českým ministrem zahraničních věcí Edvardem Benešem. Beneš se těšil velkému respektu v Ženevě. Za nadstandardní lze považovat také vztahy mezi Colbanem a českým velvyslancem při Společnosti národů Robertem Fiedlerem. Podle Zeidlera nikdy nepanovaly srovnatelně dobré vztahy mezi zástupci Společnosti národů a maďarskými politiky.⁵³

Vzhledem k tomu, že hlavním cílem Společnosti národů bylo udržování světového míru, je pochopitelné, že zástupci organizace byli poměrně rezervovaní vůči politice mateřských států, o kterých se mohli oprávněně domnívat, že budou po roce 1919 usilovat o revizi výsledků Pařížské mírové konference. Na jedné straně byl mechanismus petičního řízení založen s cílem zlepšit postavení národnostních menšin v systému Společnosti národů. Na straně druhé však neměl tento mechanismus být zneužit pro účely posilování role mateřských států. Intenzivní kontakty zástupců Společnosti národů s politiky v územních státech jednoznačně podporovaly pozici těchto států v rámci systému.

⁴⁹ Podrobně k jednání tříčlenného výboru o československé pozemkové reformě viz SCHEUERMANN, *c. d.*, s. 152–164.

⁵⁰ Pablo de Azcarate y Flores pracoval pro sekretariát Společnosti národů od roku 1922. Po odchodu norského diplomata Erika Colbana převzal post ředitele menšinové sekce.

⁵¹ SCHEUERMANN, *c. d.*, s. 186.

⁵² Citováno podle SCHEUERMANN, *c. d.*, s. 396.

⁵³ ZEIDLER, M. The League of Nations and Hungarian Minority Protection. In: EILER, F. et alii (eds.). *Czech and Hungarian Minority Policy in Central Europe 1918–1938*. Prague: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2009, s. 85–116, 100.

Závěry

V tomto příspěvku jsme se věnovali systému Společnosti národů na ochranu národnostních menšin. Poté, co jsme stručně představili materiální základ ochrany v menšinových smlouvách, menšinových deklaracích a mírových smlouvách uzavřených po první světové válce, zaměřili jsme se na právní úpravu kontrolních mechanismů. Zatímco tři základní nástroje zakotvené přímo v menšinových smlouvách byly v praxi Společnosti národů a jejich orgánů využívány poměrně zřídka, petiční řízení, které nebylo formálně zakotveno, se stalo hlavním kontrolním mechanismem.

S řadou dalších autorů považujeme systém Společnosti národů na ochranu národnostních menšin za velmi zajímavý experiment, který do mezinárodního práva zavedl nové prvky a novou dimenzi. Důležitým prvkem je zapojení jednotlivce do mezinárodních kontrolních procedur. Ačkoli se jednalo o právně nezávazný nástroj a faktická pozice stěžovatelů, resp. autorů petice byla do velké míry závislá na neformálních informacích poskytnutých mateřskými státy nebo sekretariátem Společnosti národů, naznačily pozdější reformy petičního řízení značný potenciál, který tkví v zapojení jednotlivce. Tuto, byť zcela okrajovou, právní subjektivitu jednotlivce lze považovat za novou dimenzi v systému mezinárodního práva. Společnost národů takto částečně předjímala vývoj, který získal novou dynamiku po druhé světové válce a vedl ke vzniku a postupné stabilizaci ochrany lidských práv jako důležité součásti mezinárodního práva. V tomto vývoji spočívá důležité dědictví Společnosti národů.

V tomto příspěvku jsme dále věnovali zvláštní pozornost roli mateřských států, které mohly využívat různých mechanismů Společnosti národů k prosazování ochrany svých příbuzných menšin v zahraničí. Zjistili jsme, že jednací prostor mateřských států byl větší v neformálních jednáních než ve formálním řízení před orgány Společnosti národů. Z důvodů, které jsou zčásti jistě pochopitelné, usilovala řada členských států a také zástupci Společnosti národů o minimalizaci vlivu mateřských států. Praxe Společnosti národů však také ukázala, že nelze ze systému mezinárodního práva úplně vymýtit aspekt etnických, náboženských a kulturních vazeb mezi příslušníky určité etnické či náboženské skupiny. Jak ukazuje emotivní debata o současných aktivitách mateřských států v Evropě, má tento problém nadále svoji relevanci.⁵⁴

Co se týče ztroskotání meziválečné koncepce ochrany národnostních menšin v 30. letech minulého století, nelze ochranu národnostních menšin oddělit od konkrétního kontextu, ve kterém Společnost působila. Úspěšnost různých mechanismů na ochranu národnostních menšin byla do velké míry závislá na úspěších Společnosti národů jako takové, a to zejména v oblasti udržování světového míru. Bylo by zřejmě naivní očekávat, že samotná ochrana národnostních menšin a její zakotvení v mezinárodních dokumentech dokáže zabránit agresivnímu postupu nedemokratických států. I v tomto směru lze ze zkušeností Společnosti národů odvodit důležité poselství. Mezinárodní ochrana národnostních menšin i mezinárodní ochrana lidských práv mohou fungovat pouze v prostředí stability a bezpečí a pouze dokud právní vědomí převažuje nad krátkodobými politickými zájmy států.

---

⁵⁴ Podrobněji SCHEU, H. C. Postavení „mateřské země“ a příbuzné menšiny z hlediska mezinárodní ochrany lidských práv. *Acta Universitatis Carolinae Iuridica*, 2015, roč. 61, č. 4, s. 169–182.

Memorandum Svazu Čechů-židů v Republice československé postoupené vládě během přípravy národnostního statutu v roce 1938

Andrej Sulitka

*Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.
Kontaktní e-mail: sulitka.andrej@seznam.cz*

Blanka Soukupová

*Fakulta humanitních studií UK
Kontaktní e-mail: 644@mail.fhs.cuni.cz*

Memorandum by the Union of Czech Jews in the Czechoslovak Republic submitted to the Government during Preparation of the Nationality Statute in 1938

Abstract:

The number of suggestions submitted to the government by the representatives of ethnic minorities during preparation of the nationality statute in 1938 included one enterprisingly submitted by a Jewish union. The authors analyse the Memorandum prepared by the Union of Czech Jews in the Czechoslovak Republic, the highest institution of the Czech Jewish assimilationist movement. Although we do not have a response from government bodies to this document, we can state that it reflected the strong self-confidence of the Czech Jewish movement and simultaneously its exceptional loyalty to the Czech nation and the Republic. The Memorandum also demonstrates the permanent optimism of the movement, which continued in its sharply defined stance against the rival Zionist movement. The awareness of the danger to the republic evidently overrode the awareness of the danger to the Jewish minority. The Czech Jewish movement based its reasoning on sources from the last decade of the 19th century, the corner stone of which was the Czech Jewish understanding of the term “nation”, which combined the traditions of Judaism, enlightenment and romanticism. A new aspect was the willingness of the Czech Jewish movement to cooperate with orthodoxy, while its efforts to present its own reasoning as being in the state and national interest and its abiding trust in the institution of the state were “traditional”.

Keywords:

Jews; national minorities; interwar Czechoslovakia; nationality statute; Memorandum by the Union of Czech Jews (1938)

Klíčová slova:

Židé; národnostní menšiny; meziválečné Československo; národnostní statut; Memorandum Svazu Čechů-židů (1938)

DOI: 10.14712/2464689X.2018.43

Financování: Příspěvek byl zpracován s institucionální podporou Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i., RVO 68378076 (Andrej Sulitka), a v rámci grantového projektu NAKI II DG18P02OVV64 Právní, historické a společenskovední aspekty nových a tradičních menšin v České republice (Blanka Soukupová).

Léta 1936 až 1938 jsou v české historiografii hodnocena jako zápas o přežití první masarykovské republiky.¹ Hlavním motivem protičeskoslovenské německé kampaně se již v roce 1937 stal sudetoněmecký problém.² V únoru 1938 pak Adolf Hitler, vůdce tzv. třetí říše, veřejně deklaroval zničení Československa připojením pohraničí s většinovým německým obyvatelstvem k Německu. Konec mladého státu předznamenal i anšlus Rakouska v březnu téhož roku. V ovzduší „smrtného nebezpečí“ pro republiku československá vláda prohlásila, že připraví národnostní statut. S jeho pomocí se Československo mělo transformovat z národního státu ve stát národnostní. Zoufalý pokus zachránit stát vypracováním nové menšinové politiky však narazil na odmítnutí sebevědomé Henleinovy Sudetoněmecké strany, pod jejímž vlivem byla v této době již většina československých Němců.³ Úlohou tohoto politického subjektu se stalo vyhrocování národnostních konfliktů, které mělo umožnit diplomatickou a vojenskou intervenci nacistického Německa.⁴

Otázce přípravy návrhu na vydání národnostního statutu byla věnována pozornost v celé řadě prací. Po roce 1989 obohatily stávající literaturu k tomuto tématu především dvě rozsáhlé monografie.⁵ V monografii Andreje Tótha, Lukáše Novotného a Michala Stehlíka byly zmapovány základní kroky vedoucí k vydání národnostního statutu. Autoři upozornili na tu skutečnost, že právní úprava národnostní otázky byla zahájena 18. března 1938 vydáním vládního memoranda. K již existujícímu vládnímu usnesení z 18. února předchozího roku tak měla přibýt kodifikace menšinových práv.⁶ Politickým

¹ Viz např. KÁRNÍK, Z. *České země v éře První republiky (1918–1938). Díl třetí. O přežití a o život (1936–1938)*. Praha: Nakladatelství Libri, 2003.

² OLIVOVÁ, V. *Dějiny první republiky*. Praha: Karolinum, 2000, s. 218.

³ Souhrnně viz BĚLINA, P. – POKORNÝ, J. (red.). *Dějiny země Koruny české II*. Praha: Paseka, 1992, s. 186.

⁴ Srov. *Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění. Náčrt výkladu česko-německých dějin od 19. století*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1996, s. 20.

⁵ NOVOTNÝ, L. – STEHLÍK, M. – TÓTH, A. *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?* Praha: Togga, 2012; KUKLÍK, J. – NĚMEČEK, J. *Od národního státu ke státu národnostní? Národnostní statut a snahy o řešení menšinové otázky v Československu v roce 1938*. Praha: Karolinum, 2013.

⁶ Srov. KLIMEK, A. – KUBŮ, E. *Československá zahraniční politika 1918–1938. Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1995, s. 83; KUKLÍK – NĚMEČEK,

spojencům Československa (Francii a Anglii) bylo memorandum postoupeno 26. dubna. Československá vláda nárys rámcového programu schválila 19. května.⁷ 28. července byl program postoupen Sudetoněmecké straně, jež se k němu ovšem negativně vyhranila již na dubnovém sjezdu v Karlových Varech,⁸ kde podle Ferdinanda Peroutky, šéfredaktora týdeníku Přítomnost, blízkému politické linii Hradu, přednesl Konrad Henlein výbojnou pangermánskou řeč,⁹ a v květnu ho německá strana odmítla.¹⁰ Podle Jana Kuklíka a Jana Němečka tak byla komplexní úprava právních otázek souvisejících s postavením menšin od počátku v krajně složité mezinárodní i vnitřní politické situaci odsouzena k nezdaru.¹¹ René Petráš k tomu dodává, že němečtí experti současně vypracovali memorandum (tzv. Skizze), které postoupili vládě 7. června, což podle československých právních odborníků bylo v příkrém rozporu s ústavou. Profesora Františka Weyra Skizze přivedla k závěru, že jednání se Sudetoněmeckou stranou není možné.¹² A jak napsala historička Věra Olivová: „Hlavním cílem Henleinovy strany bylo otevřít nacistickému Německu dveře do Československa.“¹³ Jan Kuklík a Jan Němeček však zároveň upozornili na tu skutečnost, že se v atmosféře příprav národnostního statutu přihlásili se svými vlastními požadavky také příslušníci domácího sionistického (poslanci Angelo Goldstein a Chaim Kugel, v roce 1935 zvoleni za Židovskou stranu do Národního shromáždění¹⁴) a asimilantského česko-židovského hnutí.¹⁵

V memorandu vypracovaném Svazem Čechů-židů v Republice československé, vrcholným orgánem českožidovských asimilantů, se přitom podle jejich interpretace tvrdilo, že Židé netvoří vlastní národnost. V této souvislosti Jan Kuklík s Janem Němečkem správně podotkli, že zvláštní požadavky českožidovského hnutí (zřízení rabínského státního učiliště, dozor nad židovskými náboženskými obcemi, schválení Ústavy nejvyšší rady židovské, boj proti antisemitismu a podpora asimilace Židů na Slovensku a na Podkarpatské Rusi) by skutečně bylo možné zapracovat do připravované legislativní úpravy

---

c. d., s. 36. Podnětem ke kodifikaci menšinových práv byla mj. takzvaná dohoda uzavřená mezi československou vládou a německými aktivistickými stranami, které byly v této době zástupci již pouze o něco více než pětiny německého obyvatelstva. Návrh Sudetoněmecké strany požadoval „sudetoněmeckou autonomii a uznání národní skupiny sudetských Němců za korporaci s veřejným právem a jednotným zastoupením“ – viz podrobněji OLIVOVÁ, c. d., s. 220.

7 Nejpozději o několik dnů později (30. května) padlo rozhodnutí Adolfa Hitlera rozbit Československo vojensky. Srov. *Konfliktní společenství*, c. d., s. 20.

8 NOVOTNÝ – STEHLÍK – TÓTH, c. d., s. 400, 401, 407–409, 412, 478–580.

9 SOUKUPOVÁ, B. *Český sebevědomý sen a evropská realita. Reflexe Německa, Rakouska a českých Němců v české demokratické společnosti první republiky*. Část II: 1933–1938. Praha: Sofis, 2001, s. 129.

10 KURAL, V. *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v Československém státě (1918–1938)*. Praha: R ve spolupráci s Ústavem mezinárodních vztahů, 1993, s. 174–175; KÁRNÍK, c. d., s. 512; OLIVOVÁ, c. d., s. 232.

11 KUKLÍK – NĚMEČEK, c. d., s. 55.

12 PETRÁŠ, R. *Menšiny v meziválečném Československu. Právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*. Praha: Karolinum, 2009, s. 259.

13 OLIVOVÁ, c. d., s. 231. Obdobně konstatoval historik Tomáš Pasák, že: „Dohoda... SdP nepotřebovala, neboť skutečná činnost henleinovců směřovala k rozbití republiky.“ Viz PASÁK, T. *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha: Práh, 1999, s. 201. Také Ferdinand Peroutka charakterizoval henleinovskou stranu jako „pangermanistickou zálohu pro případ války s Německem“, a to již v březnu 1936 v Lidových novinách. Viz SOUKUPOVÁ, *Český sebevědomý sen*, s. 118.

14 PĚKNÝ, T. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 2001, s. 138.

15 KUKLÍK – NĚMEČEK, c. d., s. 118.

jen velmi obtížně.¹⁶ Hlavní osobností českožidovského hnutí, která se obracela dokonce prostřednictvím dopisů na předsedu vlády Milana Hodžu a kancléře Přemysla Šámala, se při vyjednávání o národnostním statutu stal JUDr. Otto Stross,¹⁷ tehdejší předseda Svazu Čechů-židů (1900–1941, Buchenwald). Dodejme, že nevíme, kdy se reprezentace Svazu Čechů-židů rozhodla zpracovat podněty k návrhu národnostního statutu, určitým vodítkem však může být zmínka v úvodu k memorandu, že se podání zdrželo, protože spolek očekával z předsednictva ministerské rady příslibený podklad (svůj přípis zaslal 21. května, žádost osobního tajemníka ministerského předsedy o písemné podání přání Svazu Čechů-židů nesla datum 28. května). Očekávaným podkladem mělo být vysvětlení základních principů národnostního statutu. Přestože Svaz Čechů-židů žádnou informaci z předsednictva neobdržel, přistoupil ke zpracování vlastních podnětů. Svou iniciativu zdůvodnil tím, že jeho vyjádření nesnese žádný odklad. Z referentské poznámky na průvodní informaci o československých Židech přitom vyplývá, že memorandum k připravovanému návrhu národnostního statutu bylo odevzdáno předsednictvu Ministerské rady prostřednictvím deputace Svazu Čechů-židů dne 6. května 1938. Materiál byl současně postoupen Vladimíru Ondřejkovi, tajemníku předsedy vlády Milana Hodži, a také Františku Brüxovi, odborovému přednostovi předsednictva Ministerské rady. Do jaké míry byla tomuto podání věnována pozornost ze strany předsednictva a zda se v ovzduší bezprostředního ohrožení republiky memorandem zabýval některý z vládních úředníků, bohužel nelze z archivního materiálu zjistit. Dochovala se pouze referentská poznámka „a. a.“ s datem 18. 9. 1938 na první stránce spisu. Podepsána byla pravděpodobně Františkem Brüxem.¹⁸

V předložené studii se pokusíme analyzovat text českožidovského memoranda v kontextu tradice českožidovského myšlení, jeho loajality k českému národu a současně i rivalitního vztahu Čechů-židů k sionistické ideologii (ten se objevil již v devadesátých letech 19. století, tedy v okamžiku průniku sionismu do českých zemí).¹⁹ Našemu rozboru jsme předřadili základní informace o sociodemografických a společensko-politických východiscích židovského obyvatelstva v Československé republice a o dějinách zastřešující českožidovské organizace v Československé republice – Svazu Čechů-židů v Republice československé – v letech 1919–1939.

Sociodemografická a společensko-politická východiska židovského obyvatelstva v Československé republice

Po vzniku Československa žilo v českých zemích podle sčítání lidu v roce 1921 více než 10 mil. obyvatel národnosti „československé“ a 36 tisíc obyvatel národnosti židovské, kteří tvořili 0,36 % obyvatel českých zemí. V roce 1930 se počet většinového obyvatelstva mírně zvýšil na 10,6 mil. a Židů na 37 tisíc, tj. na 0,37 %. Židovská národnostní menšina

¹⁶ Tamtéž, s. 118–119.

¹⁷ Tamtéž, s. 287.

¹⁸ Národní archiv Praha, fond Prezidium ministerské rady (dále jen NA, fond PMR), kart. 3217 – Memorandum. Text memoranda čítá 22 stran. Na průvodní čtyřstránkové informaci o Židech v Československu je razítko s datem 17. května 1938. Razítko podatelny prezidia při založení materiálu je z 20. září 1938.

¹⁹ Podrobně viz SOUKUPOVÁ, B. *Česká společnost před sto lety. Identita, stereotyp, mýtnus*. Praha: Sofis, 2000, s. 160–162.

tak byla početně nevýznamná.²⁰ V Čechách žilo při prvním republikovém sčítání 11 251 národních Židů, na Moravě 15 335 a ve Slezsku 3 681. Při druhém sčítání byl zjišťován souhrnný počet pro Moravu a Slezsko (21 396), v Čechách se počet zvýšil jen nepatrně na 15 697. Vyšší byly součty židovského obyvatelstva podle víry: v roce 1921 v Čechách 79 777, na Moravě 37 989, ve Slezsku 7 317; v roce 1930 v Čechách zaznamenáváme však pokles na 76 301 osob, na Moravě a ve Slezsku pak na 41 250 osob. Židé podle víry tvořili při prvním republikovém sčítání asi 1,3 % obyvatelstva. Vzhledem k možnosti přihlásit se v obou sčítáních k židovské národnosti, což bylo, jak uvádějí mnozí autoři,²¹ v meziválečné Evropě unikátní, poklesl počet jak židů hlásících se k německé, tak židů hlásících se k české národnosti.²² Podíváme-li se na sektorovou skladbu národnostních menšin v Čechách a na Moravě v roce 1921, zjišťujeme, že většina Židů náležela do sféry obchodu, peněžnictví, dopravy (5 434 a 7 734), případně průmyslu a živností (2 197 a 3 370) a jen minimálně do sféry zemědělství.²³ Také procentuální srovnání jasně dokládá, že židovské obyvatelstvo českých zemí (sčítané podle národnosti) v důsledku historického vývoje patřilo především do třetí sféry (obchod, peněžnictví, doprava).²⁴

Náboženskou krajinu židovského obyvatelstva v českých zemích po první světové válce provázal, stejně jako náboženskou krajinu většinového obyvatelstva, úpadek. Povinná výuka náboženství byla zrušena a komunita byla vystavena asimilaci. Jak představitelé asimilantského českožidovského, tak konkurenčního sionistického hnutí (od roku 1920 s československým centrem v Moravské Ostravě²⁵), tedy obě nejvýznamnější reprezentace židovského obyvatelstva v českých zemích, se shodovaly na tom, že se židovské náboženské obce mají demokratizovat, laicizovat a sdružit do celorepublikového svazu. Rozpory mezi asimilanty, sionisty a menšinovou skupinou ortodoxních Židů ovšem založení této organizace zabránily.²⁶ Důležitou změnou, k níž došlo po vzniku Československa, bylo zastoupení českožidovských asimilantů v Židovské náboženské obci v Praze. Jejím předsedou se stal v roce 1921 August Stein.

Z historické literatury je známo, že emancipace rakouských Židů (a tedy i sociální vzestup) byla spojena s přijetím němčiny jako komunikačního jazyka, přesto se v českých zemích již ve čtyřicátých letech předminulého století některé židovské osobnosti hlásily k češtině.²⁷ V šedesátých letech se židovské obyvatelstvo ztotožnilo s vládou německých liberálů; některé veřejně činné osobnosti však přešly na stanovisko německého nacionalismu.

²⁰ MACHAČOVÁ, J. – MATĚJČEK, J. *Sociální pozice národnostních menšin v českých zemích 1918–1938*. Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea, 1999, s. 110–111. Autorská dvojice historických sociologů vychází z práce německého badatele Alfreda Bohmanna, viz BOHMANN, A. *Das Sudetendeutschum in Zahlen. Handbuch über den Bestand und die Entwicklung der sudetendeutschen Volksgruppe in den Jahren von 1910 bis 1950. Die kulturellen, soziologischen und wirtschaftlichen Verhältnisse im Spiegel der Statistik*. München: Sudetendeutschen Rat, 1959, s. 47.

²¹ Např. ČAPKOVÁ, K. Uznání židovské národnosti v Československu 1918–1938. *Český časopis historický*, 2004, roč. 102, č. 1, s. 77–103.

²² MACHAČOVÁ – MATĚJČEK, c. d., s. 116.

²³ Tamtéž, s. 133.

²⁴ V roce 1921 šlo o 50,7% podíl, v roce 1930 se podíl snížil na 40,5%. Viz MACHAČOVÁ – MATĚJČEK, c. d., s. 135.

²⁵ Viz PĚKNÝ, c. d., s. 135.

²⁶ Tamtéž, s. 339–340.

²⁷ Souhrnně Tamtéž, s. 488–489, 498–506.

Vlastní českožidovské hnutí se institucionalizovalo v sedmdesátých letech 19. století.²⁸ Jeho základním kamenem bylo dobové chápání národa, jehož základními znaky byly jazyk, v širším časovém pojetí společně sdílený prostor a osudy (dějiny) a společná psychika. Čeští židé se označovali za Čechy židovského vyznání; vlastní asimilaci pak chápali jako sloučení a spojení, nikoliv jako ztrátu židovské identity.²⁹ Již před rokem 1848 však bylo mnoho Židů žijících v Čechách bilingvních. Českou národně politickou orientaci si vybírali především méně majetní venkované žijící v českém vnitrozemí.³⁰ Také převážně bilingvní pražští židé se již od přelomu 19. a 20. století hlásili rovnoměrně k češtví i k němectví.³¹ Jejich školské vzdělání však zůstávalo zpravidla německé.³² Jak konstatovala i Michaela Peroutková, ani narození do německy mluvící židovské rodiny však neznamenalo, že by se její členové automaticky identifikovali s Němci.³³

Svaz Čechů-židů v Československé republice: vrcholná organizace českožidovského hnutí

Tradice českožidovského spolkového života sahala do roku 1876. V odborné literatuře byla dějinám českožidovského spolkového hnutí opakovaně věnována pozornost.³⁴ Po vzniku Československé republiky se objevily nové spolky, které navázaly na rakouské organizace, nebo došlo k transformaci již „tradičních“ korporací. Současně vznikla z iniciativy židovských náboženských obcí řada podpůrných, vzdělávacích a jiných jednot, které svou činností zareagovaly na oslabování ortodoxního Židovstva, liberalizační trendy v nové republice i na nové společensko-politické události bezprostředně se týkající židovského obyvatelstva.³⁵ Nicméně velký rozmach zaznamenalo sionistické hnutí a jeho spolky po roce 1918.³⁶ Pro účely našeho příspěvku jsme se rozhodli představit pouze

²⁸ Tamtéž, s. 506–508.

²⁹ SOUKUPOVÁ, *Česká společnost před sto lety*, s. 127–129. K pojetí asimilace též PĚKNÝ, *c. d.*, s. 508.

³⁰ BIHL, W. Die Juden. In: WANDRUSZKA, A. – URBANITSCH, P. (eds.). *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Die Völker des Reiches*. Band III/2. Wien, 1980, s. 880–948.

³¹ HAVRÁNEK, J. Sociální struktura pražských Němců a Čechů, křesťanů a židů ve světle statistik z let 1890–1930. *Český časopis historický*, 1995, roč. 93, č. 3, s. 470–479.

³² COHEN, G. B. *Němci v Praze 1861–1914*. Praha: Karolinum, 2000, s. 171.

³³ PEROUTKOVÁ, M. *Židovské identity v Československu před 2. světovou válkou a po ní*. Praha: Libri, 2016, s. 19–20.

³⁴ Srov. např. KREJČOVÁ, H. Českožidovská asimilace. In: RYBÁR, C. *Židovská Praha. Glosy k dějinám a kultuře. Přívodce památkami*. Praha: TV Spektrum ve spolupráci s nakladatelstvím Akropolis, 1991, s. 108–156; COHEN, *c. d.*, s. 170–172 (tento autor připomněl, že v devadesátých letech 19. století byly v českožidovském hnutí organizovány jen asi dvě až tři procenta pražského židovského obyvatelstva); PĚKNÝ, *c. d.*, s. 508–509; SOUKUPOVÁ, B. Čeští Židé: deziluze jako impuls k vyprofilování sebevědomého českého židovství. In: SOUKUPOVÁ, B. – SALNER, P. *Modernizace, identita, stereotyp, konflikt. Společnost po hilsneriádě*. Bratislava: Zing print, 2004, s. 31–32; SOUKUPOVÁ, B. Spolek českých akademiků-židů, „Kapper“ a SAŽ v zápasech proti antisemitismu. In: JELÍNEK, T. – SOUKUPOVÁ, B. (eds.). *Bílá místa ve výzkumu holocaustu*. Praha: Spolek akademiků Židů, 2014: 297–319; ČAPKOVÁ, K. *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918 až 1938*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2005, s. 94–99; KIEVAL, H. J. *Formování českého židovstva*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2011, s. 45–47, 61–63.

³⁵ Srov. např. KRUŽÍKOVÁ, J. Židovské náboženské obce a ortodoxní Židé v Československé republice ve dvacátých letech 20. století. In: SOUKUPOVÁ, B. – ZAHRADNÍKOVÁ, M. (eds.). *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2003, s. 98–105.

³⁶ Legislativní rámec spolkového života Židů a veřejné působení židovských spolků v českých zemích v letech 1918–1948 podrobně zpracovali KŘEŠŤAN, J. – BLODIGOVÁ, A. – BUBENÍK, J. *Židovské spolky v českých zemích v letech 1918–1948*. Praha: Sefer a Institut Tereziánské iniciativy, 2001.

Svaz Čechů-židů v Republice československé jako autora memoranda. Dodejme, že tento dokument, který vznikl paralelně s připomínkami Židovské národní rady, vrcholného sionistického orgánu, činnost konkurenčního hnutí nezmínil.

Svaz Čechů-židů vznikl 12. října 1919 spojením dříve rivalitní Politické jednoty českožidovské a Svazu českých pokrokových židů.³⁷ Současně se sloučila jejich periodika „Rozhled“ a „Rozvoj“, která začala vycházet pod názvem „Rozvoj“.³⁸ V historické a etnologické literatuře bylo opakovaně konstatováno, že se tato organizace stala nejvýznamnější českožidovskou organizací, koordinátorkou a reprezentantkou života českých a slovenských židů,³⁹ odmítající v zásadních otázkách spolupráci se sionistickým hnutím.⁴⁰ Po vzniku Československé republiky odhadovala českožidovská reprezentace počet příslušníků svého hnutí na 3 000 osob, ale Svaz Čechů-židů měl oficiálně v roce 1920 pouze 853 řádných členů,⁴¹ v roce 1935 v Praze jen 674 členů, z toho 141 žen. Slabší pozice měl na Moravě (v Moravské Ostravě 59 členů, v Brně 22, v Jihlavě 12, v Olomouci a Prostějově po devíti), nepatrné pak na Slovensku.⁴²

Do nejkritičtějších třicátých let vešel Svaz Čechů-židů po generační výměně: vedle nového předsedy Otty Strosse se i do dalších funkcí dostali představitelé mladší střední generace.⁴³ Historička Helena Krejčová vyjmenovala řadu příkladů loajality této organizace k československému státu. V závěru podtrhla, že v roce 1938 Češi-židé vybrali 80 mil. Kč ve sbírce určené na obranu republiky.⁴⁴ Dodejme, že právník a filozof českožidovského hnutí Jindřich Kohn, hlavní autorita Svazu Čechů-židů, byl dokonce autorem myšlenky bojkotu samostatné židovské protihitlerovské politiky.⁴⁵ Vedle sbírky na obranu státu však Svaz v roce 1938 podporoval i další československé akce: dubnové slavnosti míru Československého červeného kříže, květnovou a zářijovou mobilizaci, květnové volby, sokolský slet.⁴⁶ Bezesporu nejvýznamnější akcí spolku se však stala dvoutisícová manifestace na téma Rasové zákony a demokracie, která se konala 9. října 1935 v pražské Plodinové burze.⁴⁷

³⁷ KŘEŠŤAN, J. Židovské spolky a česká společnost. In: KŘEŠŤAN, J. – BLODIGOVÁ, A. – BUBENÍK, J. *Židovské spolky v českých zemích v letech 1918–1948*. Praha: Sefer a Institut Terezinské iniciativy, 2001, s. 27; PĚKNÝ, c. d., s. 518; SOUKUPOVÁ, B. *Velké a malé českožidovské příběhy z doby intenzivní naděje*. Bratislava: Zing print, 2005, s. 140 (autorka Blanka Soukupová využila ve své práci mj. poznatky z výzkumu v Archivu města Prahy, fond Policejní ředitelství 995 (XXI/149), 1919–1951).

³⁸ K tomu srov. např. KIEVAL, c. d., s. 275.

³⁹ KREJČOVÁ, c. d., s. 140; ČAPKOVÁ, *Češi, Němci, Židé*, s. 134.

⁴⁰ SOUKUPOVÁ, B. Identita Čechů židů v nové evropské realitě. In: POJAR, M. – SOUKUPOVÁ, B. – ZAHRADNÍKOVÁ, M. (eds.). *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2004, s. 47.

⁴¹ SOUKUPOVÁ, B. *Velké a malé českožidovské příběhy*, s. 139–140.

⁴² SOUKUPOVÁ, *Identita Čechů židů*, s. 44; SOUKUPOVÁ, *Velké a malé českožidovské příběhy*, s. 181.

⁴³ SOUKUPOVÁ, *Identita Čechů židů*, s. 43–44; SOUKUPOVÁ, *Velké a malé českožidovské příběhy*, s. 180–181; dále srov. KŘEŠŤAN, c. d., s. 39.

⁴⁴ KREJČOVÁ, c. d., s. 141.

⁴⁵ SOUKUPOVÁ, *Spolek českých akademiků-židů*, s. 318; KŘEŠŤAN, c. d., s. 41.

⁴⁶ SOUKUPOVÁ, *Identita Čechů židů*, s. 45; SOUKUPOVÁ, *Velké a malé českožidovské příběhy*, s. 182.

⁴⁷ KŘEŠŤAN, c. d., s. 42.

Průvodní informace o Židech v Československu připojená k memorandu optikou českožidovského hnutí

K vlastnímu memorandu připojil Svaz Čechů-židů výsledky ze sčítání lidu v Československu v roce 1930. Z podání přitom vyplývá, že většina z 356 830 Židů podle víry se přihlásila k židovské (186 642 osob) nebo československé (87 489 osob) národnosti. Následovaly národnost německá (45 732 osob), maďarská (16 807 osob), ruská a ukrajinská (1086 osob), polská (818 osob), rumunská (171 osob), „jihoslovenská“ (80 osob) a nespecifikované další. Současně i v této situaci ohrožení státu reprezentace zastřešující českožidovské instituce vyzdvihla zásadní názorové neshody mezi asimilanty a ortodoxními Židy na jedné a sionisty na druhé straně. Ideologickou nesmiřitelnost těchto hlavních tří politickoideologických směrů přitom nadřadila nad společnou židovskou víru. V souladu se skutečností pak konstatovala, že pouze českožidovští asimilanti si vytvořili své vlastní organizace (tzv. němečtí Židé se skutečně sdružovali pouze v rámci německých spolků). Následně je uveden stručný nástin českožidovského korporativního hnutí i českožidovského tisku a prezentace hlavních cílů (splnutí s českým národem) i zásluh českožidovského hnutí (zrušení židovských náboženských škol s německou vyučovací řečí, počestění obchodních a živnostenských komor v Praze, Českých Budějovicích i Plzni), dále angažmá českých Židů v legiích, perzekuce hnutí během první světové války, obhajoba československých státních zájmů po vzniku republiky, tj. příprava plebiscitu na Těšínku, Spiši a Oravě, a zejména popis českožidovského hnutí, které usilovalo o získání Židů pro myšlenku česko(slovensko)židovské asimilace na Moravě, ve Slezsku a na Podkarpatské Rusi.

Paralelně s výše uvedeným se ve zprávě realisticky konstatuje, že asimilační hnutí na Slovensku je teprve ve fázi zrodu. Pokud podrobíme českožidovskou argumentaci analýze, zjišťujeme, že byla v souladu s dosavadním směřováním českožidovského hnutí. Rušení židovských náboženských škol s němčinou jako vyučovacím jazykem bylo jedním z cílů českožidovského programu již od devadesátých let 19. století, kdy hnutí vyhlásilo heslo „Česká škola, český chrám, český krb“. Německo/židovské školy odsuzovalo českožidovské hnutí jako instituce oddělující židovské děti od dětí nežidovských, pedagogicky zastaralé, jako instituce vedoucí k „národní obojakosti“.⁴⁸ Podle amerického profesora Hillela J. Kievala klesl v letech 1894 až 1907 počet německo/židovských škol v Čechách ze 113 na 90. V roce 1906 Národní jednota českožidovská uvedla, že v letech 1893 až 1906 zaniklo 52 německožidovských škol.⁴⁹ Po převratu zůstala jedna škola v Čechách (v Teplicích-Šanově), 25 na Moravě a 100 na Slovensku.⁵⁰ Zatímco v případě uzavření škol položil Kieval otázku, zda šlo skutečně o zásluhu českožidovského hnutí,⁵¹ podíl český orientovaných Židů na vítězství české strany v obchodních a živnostenských komorách je nezpochybnitelný. Často je přitom uváděno, že se prvním českým prezidentem obchodní

⁴⁸ Naše dítky do českých škol! *Českožidovské listy*, 1895, roč. 1, č. 24. Ve stejném duchu se k tomuto problému vyjadřovaly i přední osobnosti českožidovského hnutí: poslanec Ferdinand Schwarz, Maxmilian Reiner.

⁴⁹ KIEVAL, c. d., s. 83, 86.

⁵⁰ SOUKUPOVÁ, B. Několik poznámek k počátkům sionistického modelu výchovy za první republiky. In: KASPER, T. – KASPEROVÁ, D. (eds.). *Češi, Němci, Židé v národnostním Československu. Pohledy na školství a vědu*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2006, s. 56.

⁵¹ KIEVAL, c. d., s. 86, 88.

komory v Praze stal v roce 1884 Bohumil Bondy, velkoobchodník a továrník.⁵² Obdobně se v odborné literatuře konstatuje i to, že během první světové války zaujali někteří čeští Židé protirakouský postoj a dokonce vstoupili jako dobrovolníci do legií; jen v Rusku jich mělo bojovat více než 600.⁵³ S odvoláním na práci historičky Heleny Krejčové Tomáš Pěkný ve své dosud nepřekonané kompilační syntéze uvedl jako nezpochybnitelnou skutečnost i agitaci českožidovského hnutí při plebiscitech.⁵⁴ Naopak s velkými problémy se potýkala činnost českožidovského ústředí mimo Čechy. Po převratu působily na Moravě pouze čtyři českožidovské organizace: od roku 1911 v Moravské (někdejší Slezské) Ostravě o asi 100 členech, v Brně (od roku 1913 se 40 členy), v Olomouci a v Jihlavě od roku 1919 o 104 až 300 členech.⁵⁵

Jako „tradiční“ zůstala i českožidovská charakteristika sionistického hnutí. V průvodní informaci k memorandu je sionismus charakterizován nikoliv jako nové národní hnutí, ale jako ideologie, již vytvořil antijudaismus,⁵⁶ a po převratu se stala útočištěm pro Židy německé orientace, kteří se nechtěli přihlásit k československé (německé) národnosti. Informace velmi účelově vyzdvihla i údajnou sionistickou nelojalitu k republice (vlastí sionistů je Palestina); nově se objevila i kritika, že hnutí provádí menšinovou politiku a je v koalici s českými sociálními demokraty,⁵⁷ přestože se současně tvrdilo, že sionisté jsou loajálními Čechoslováky. I nadále zůstal jádrem českožidovského odmítnutí sionismu jeho koncept národa (národními atributy měly být jazyk, společné území, kultura).⁵⁸ Obdobně účelově podtrhla informace také menšinové zastoupení sionismu mezi Židy v Čechách i na Moravě a ve Slezsku; a naopak: ze stejného důvodu se vyhnula uvedení statistických dat na Slovensku a Podkarpatské Rusi.⁵⁹

V závěru se věnovala průvodní informace židovské ortodoxii. Přestože se před první světovou válkou někteří představitelé českožidovského hnutí, zejména Viktor Vohryzek,⁶⁰ vymezovali vůči ortodoxii negativně, jsou v textu charakterizováni ortodoxní Židé jako „oddaní příslušníci československého národa“, jejichž děti navštěvují české nebo slovenské školy. Informace upozornila i na tu skutečnost, že tento směr reprezentují pouze kanceláře v Bratislavě a Užhorodě a že celostátní svaz se sídlem v Brně teprve vzniká. Vlastní příčiny pozitivního hodnocení ortodoxie lze ovšem najít už v dalších řádkách; českožidovské hnutí si bylo dobře vědomo té skutečnosti, že mezi sionismem a ortodoxií

⁵² KOŘÁLKA, J. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*. Praha: Argo, 1996, s. 162. K tomu srov. i SOUKUPOVÁ, *Čeští Židé*, s. 33.

⁵³ PĚKNÝ, *c. d.*, 514.

⁵⁴ Tamtéž, s. 515.

⁵⁵ SOUKUPOVÁ, *Velké a malé českožidovské příběhy*, s. 141.

⁵⁶ Přední představitelé českožidovského hnutí v devadesátých letech 19. století ovšem také dokazovali, že sionismus antisemitismus i podporuje. Srov. SOUKUPOVÁ, *Česká společnost před sto lety*, s. 162.

⁵⁷ Židovská strana československá (zal. 1919) utvořila tuto koalici ve volbách v roce 1935. Viz PĚKNÝ, *c. d.*, s. 526.

⁵⁸ V devadesátých letech 19. století zdůrazňovalo českožidovské hnutí navíc i společně prožité dějiny a podobnost mentality. Viz SOUKUPOVÁ, *Velké a malé českožidovské příběhy*, s. 161.

⁵⁹ Na Slovensku se v roce 1921 přihlásilo k židovské národnosti 54,28%, na Podkarpatské Rusi dokonce 86,31% československých Židů. V rámci celé republiky tak židovskou národnost uvedlo 51% Židů podle víry. Viz PĚKNÝ, *c. d.*, s. 527.

⁶⁰ KIEVAL, *c. d.*, s. 138–140. Podle Blanky Soukupové ke kritikům ortodoxie patřili také např. Otakar Guth či Viktor Teytz. Viz SOUKUPOVÁ, *Čeští Židé*, *c. d.*, s. 59–60.

panují rozpory. Posílení ortodoxie na Slovensku a na Podkarpatské Rusi by tak znamenalo zeslabení sionistického hnutí.

Příčinu rozporů mezi národními a ortodoxními Židy viděla průvodní informace v tom, že sionisté používali hebrejštinu jako národní jazyk, zatímco pro ortodoxní Židy jde o jazyk posvátný, a proto se jejich komunikační řeči stalo „nářečí“ jidiš. Druhou příčinou rozkolu měl být rozdílný vztah k judaismu; pro ortodoxní Židy pojetí všech Židů. Skutečnost byla pochopitelně ještě složitější. Sionisté se od ortodoxních Židů lišili také v názorech na demokratizaci náboženských obcí a konečně i na ženskou emancipaci. Sionistickým ideálem se stala politicky se angažující žena.⁶¹ Moderní postavení ženy ve společnosti tak bylo samozřejmě v rozporu s ženíným úkolem vyvěrajícím z tradičního judaismu.

Memorandum, jeho struktura a obsah v kontextu programových zásad českožidovského hnutí

Vlastní text memoranda byl strukturován do tří částí. První část shrnula názory a připomínky českožidovského hnutí, které Svaz Čechů-židů předložil jako podklad ke zpracování návrhu národnostního statutu, jenž měl řešit národnostní otázky podle zásady proporcionality a samosprávy. Druhá část obsahovala několik poznámek a odkazů k rozvrstvení Židů v Československu. Třetí přinesla podrobnější výklad programového zaměření Svazu Čechů-židů.

Za klíčový problém v otázce proporcionality pokládalo memorandum zjišťování národnosti. Svaz Čechů-židů samozřejmě odmítl pojetí německého nacionálního socialismu, podle něhož byl národ „společenstvím krevním“. Současně však nepřítakal zcela ani tezi biologa a filozofa Emanuela Rádla, podle něhož byl výběr národnosti aktem volby. Ostatně: českožidovskému hnutí musela být známa kritika Rádlovy knihy *Válka Čechů s Němci* (1928), kterou Ferdinand Peroutka, její autor, otiskl v týdeníku *Přítomnost*. Jednou z kritizovaných tezí se stala právě Rádlova představa o svobodné volbě národnosti.⁶² V duchu svého programu pak českožidovské memorandum objasnilo svůj názor na určování „národní“ příslušnosti: přes respekt k individuálnímu sebeurčení hrály podle něj důležitou roli také tzv. objektivní znaky národnosti (mateřský jazyk, národnostní charakter školního vzdělání). Kombinaci těchto dvou hledisek (volba jedince a objektivní znaky) zdůvodnilo českožidovské hnutí jak postojem československé státní správy uplatněným při sčítání lidu, tak objektivně existujícím politickým tlakem, jenž nutil lidi z existenčních důvodů nepřihlásit se ke své národnosti (memorandum uvedlo příklad Čechů na kandidátce Henleinovy Sudetoněmecké strany). Hlavním zájmem Svazu Čechů-židů se však stalo uplatnění objektivních znaků v případě židovské menšiny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (tj. zemi české a moravskoslezské či v historických zemích Koruny české). Ta podle názoru českožidovského hnutí nenaplnňovala tyto národní atributy: kultura, jazyk (tzv. novohebrejštinu, tedy „ivrit“), školství, společné teritorium. Ještě na počátku září

⁶¹ SOUKUPOVÁ, *Velké a malé českožidovské příběhy*, s. 196–197, 200–201.

⁶² Pro Peroutku byla národnost „něco daného a objektivního ... Národ je asi společenství jistého průměru osudu, místa, tradice, zvyků, kultury, setrvačnosti, věrnosti k praporu, zájmů, vůle, úmyslů; národ je v tom, že lidé volky nevolky musí sdílet osud svého národa...“ Viz SOUKUPOVÁ, B. Rakousko-Uhersko, Němci a Německo v Peroutkově *Přítomnosti* I. (do příchodu nacistů k moci v Německu roku 1933). Československá demokracie a etnické stereotypy. *Lidé města*, 1999, 1, s. 88.

1938 Josef Bondy v českožidovském Rozvoji napsal: „Přihlášení se k židovské národnosti bylo pro velikou většinu východiskem z nouze, aktem bezradnosti, svědectvím národnostního přerodu z uměle udržovaného němectví k přirozené asimilaci české a slovenské.“⁶³

Objektivní národní znaky memorandum přiznávalo pouze Židům žijícím na východě Československa (zejména na Podkarpatské Rusi), kteří v běžném denním kontaktu používali jidiš (v mínění českožidovského hnutí židovský žargon, psaný německy „jüdisch“) a byli nositeli židovské kultury. Současně ovšem českožidovská reprezentace dodávala, že se jedná o skupinu ortodoxních Židů, jež ze své podstaty neuplatňuje princip politické národnosti. Důležité bylo také to, že memorandum neupozornilo na jinakost sionistického pojetí národa oproti pojetí asimilantskému (podle národních Židů měl mít každý národ svou duši, jazyk a stát),⁶⁴ na propracovaný sionistický program politizace židovských náboženských svátků, které se měly stát páteří sionistické (židovské národní) kultury, a konečně i na důkladně promyšlený program jazykový: každý sionista si měl osvojit hebrejštinu v židovských národních školách nebo v jazykových kurzech (např. spolku „Ivriah“).⁶⁵ Pravdivá nebyla ani informace o neexistenci židovského školství v českých zemích (např. pražská jednotřídka začala vyučovat v roce 1920); již od konce roku 1909 působila v Čechách Židovská Matice školská, jež pražskou pětitřídní obecnou školu a opatrovnu s českou vyučovací řečí udržovala.⁶⁶ Volba státního jazyka jako jazyka výuky byla výsledkem loajality sionistického hnutí vůči novému státu i výsledkem pragmatické pedagogické úvahy: „národní“ jazyk se židovské děti musely teprve ve škole naučit, protože ze svých rodin si přinášely zpravidla nerovnoměrnou znalost němčiny a češtiny. Naopak v Mukačevu mohlo být otevřeno hebrejské gymnázium (první československé hebrejské gymnázium tu vzniklo už pro školní rok 1918/1919).

V případech určování objektivních národních znaků uplatňovalo českožidovské hnutí zásady svého dosavadního programu, který byl konkurenčním vůči programu sionistickému. V nahlížení na otázku tzv. proporcionality oscillovalo českožidovské hnutí mezi ideálním demokratickým postojem (každý se má uplatnit podle svých schopností, bez ohledu na národnost, náboženské vyznání apod.⁶⁷) a mezi loajalitou k Československé republice, jež pod silným politickým tlakem chtěla zavést dnešní terminologií pozitivní diskriminaci menšin. Českožidovské hnutí ji bylo však ochotno respektovat pouze v oblasti veřejných

⁶³ Národnostní statut a židovská otázka. *Rozvoj*, 1938, 45, 35–36, s. 1.

⁶⁴ Srov. SOUKUPOVÁ, *Velké a malé českožidovské příběhy*, s. 195–196, 199–201.

⁶⁵ Hebrejšтина měla směřovat Židy v diaspoře, dát jim vědomí židovské tradice, posílit židovskou identitu a konečně překlenout vzdálenost mezi diasporou a Erec Jisrael. Viz SOUKUPOVÁ, *Velké a malé českožidovské příběhy*, s. 203–204.

⁶⁶ Podle Blanky Soukupové v roce 1922 udržovali sionisté již tři soukromé školy: v Praze, v Brně, v Moravské Ostravě a šest škol na Podkarpatské Rusi s hebrejským vyučovacím jazykem. První maturita na židovském gymnáziu v Brně proběhla v roce 1928. Viz SOUKUPOVÁ, *Několik poznámek k počátkům*, s. 59–60. Dana Kasperová pak uvedla, že v Brně vzniklo vedle obecné školy české židovské spolkové reálné gymnázium. Viz KASPEROVÁ, D. Židé a školství v prvorepublikovém Československu. In: KASPER, T. – KASPEROVÁ, D. (eds.). *Češi, Němci, Židé v národnostním Československu. Pohledy na školství a vědu*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2006, s. 51.

⁶⁷ Tento postoj lze zaznamenat i v reakci na kontroverzní úvodník Ferdinanda Peroutky, otištěný v Přítomnosti na počátku roku 1938. Peroutka v něm hájil stanovisko, že nízká míra antisemitismu v české společnosti byla výsledkem „určitého rozumného procenta“ českých Židů v českém veřejném a hospodářském životě. Židovští čtenáři Přítomnosti tyto „počty“ striktně odmítli. Viz SOUKUPOVÁ, B. Peroutkova Přítomnost, židé a Židé (1924–1939). *Lidé města*, 2000, 4, 36–79.

služeb a institucí, nikoliv ve sféře podnikání, ve vědě a v umění, kde vedle předpokladu kvalifikace Svaz Čechů-židů podtrhoval i podmínku loajálnosti podnikatelského subjektu ke státu, jejíž součástí měla být i činnost vedoucí k národnostnímu („rasovému“) smíru. Zavedení zásady proporcionality navíc podle českožidovského hnutí nikdy Židé nežádali, a tak by se mohla uplatnit maximálně ve vztahu k těm, kteří se hlásí k židovské národnosti. Uplatnění plošné proporcionality ve vztahu k Židům by nadto podle memoranda zabránilo přirozené asimilaci židovského obyvatelstva k československému národu. Pokud by pak byla proporcionalita spojena s bezvýhradnou volbou národnosti, vedlo by to naopak Židy ke konjunkturálnímu přihlašování se ke státnímu národu, které by poškodilo morální kredit českožidovského hnutí.

Zvláštní pozornost pak věnovalo memorandum zavedení proporcionality ve sféře školství. Stejně jako za Rakousko-Uherska, i v nové republice českožidovské hnutí brojilo proti židovskému menšinovému školství (i v tomto případě bylo ochotno princip proporcionality akceptovat pouze pro příslušníky židovské národnosti⁶⁸). Nově mohlo ovšem argumentovat tím, že se v českých zemích vyučovalo ve školách zpravidla česky a naopak na Podkarpatské Rusi nebyl vyučovací jazyk totožný s jazykem denní komunikace (jidiš). Tamější ortodoxní komunita navíc o židovské školství údajně nestála. Vzhledem k údajnému znesvěcení hebrejštiny jako svatého jazyka hrozili tamější rabíni rodičům, jejichž děti židovské školy navštěvovaly, pekelnými tresty.⁶⁹ Pro kulturně smíšené školy mluvila podle memoranda schopnost těchto škol sbližovat židovské žáky s nežidovskými, a zabránovat tak antisemitismu, který údajně vycházel z pocitu cizosti. Také s tímto zdůvodněním bychom se setkali, jak jsme již zdůraznili, už v devadesátých letech 19. století.

Z logických příčin, především vzhledem k postavení židovské menšiny v pohraničí, nebylo českožidovské hnutí ani příznivcem národnostní samosprávy. Proto memorandum vyslovilo důvěru v to, že i v této oblasti bude státem hájeno občanské právo každého jednotlivce. Zcela oprávněně upozorňoval v těchto souvislostech spis na rozsáhlou protizhidožidovskou kampaň Henleinovy strany a jejího tisku.⁷⁰ Obdobný charakter mělo podle něj i tzv. Ťuďácké hnutí na Slovensku. Narůstající antisemitismus by pak, jak spis upozorňoval, mohl vyvolat rozsáhlou migrační vlnu tamějšího Židovstva do vnitrozemí státu, jež by mohla vést k politickému i hospodářskému neklidu. Dodejme, že v tomto případě memorandum pouze předpovědělo situaci, která nastala po mnichovské dohodě na konci září 1938.⁷¹

Druhý oddíl memoranda, přes svůj název „Rozvrstvení Židů v Československu“, neobsahoval ani charakteristiku Židů podle národnosti či ideologicko-politické orientace, ani

⁶⁸ Na tomto místě se připomíná, že příslušníci českožidovského hnutí by byli naopak při uplatnění principu proporcionality na všechny Židy odnárodňováni. I v tomto případě ovšem Svaz zdůrazňoval zájem státního národa neposílat děti svých členů do menšinových škol.

⁶⁹ SOUKUPOVÁ, *Několik poznámek k počátkům*, s. 61.

⁷⁰ V srpnu 1938 vydala Židovská náboženská společnost v Praze memorandum proti pronásledování židovského obyvatelstva v pohraničí henleinovským hnutím. Viz SOUKUPOVÁ, *Velké a malé českožidovské příběhy*, s. 211. Podrobně viz též MÍŠKOVÁ, A. *Židé v Sudetech. Od Schönenerera ke genocidě. Roš chodeš*, 1998, roč. 60, 3, s. 8–9.

⁷¹ K uprchlickému problému souhrnně GEBHART, J. – KUKLÍK, J. *Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2004, s. 171–172. Proces vyhánění Židů z Říšské župy Sudety narostl již v říjnu 1938. K takřka úplnému vyhánění Židů došlo pak po „křišťálové noci“ (tamtéž, s. 32–33).

údaje o geografickém rozšíření Židů. Text se omezil na konstatování, že členy Svazu Čechů-židů jsou Židé podle víry, české nebo slovenské národnosti a samotný spolek je státní institucí. Existenci samostatného „Zvazu slovenských židů“ odůvodnilo memorandum důvody taktickými a organizačními.⁷² Dále text odkázal na tři přílohy, které Svaz připojil k memorandu: na materiál ze setkání jeho zástupců v květnu 1938 s novináři, na brožuru Ervína Neumanna *Práce, program a cíl Svazu Čechů-židů v ČSR* (duben 1937), v níž Neumann prosazoval myšlenku spolupráce asimilovaných Židů v rámci Malé dohody,⁷³ a na brožuru svého předsedy Otty Strosse *Vývoj židovské otázky po světové válce* (červen 1937).

Poslední část memoranda, nazvaná „Náš program“, byla věnována sebe prezentaci Svazu Čechů-židů. V úvodu spolek, po konstatování, že se většina jeho členů hlásí k judaismu, vyzdvihl potřebu „rabínského učiliště“. Nečeskoslovenští rabíni podle něj totiž nemohli vychovat své žáky k národní a státní loajalitě. Ani tato myšlenka nebyla nová: ideu učiliště, na němž by byl vychováván nový kádr československých rabínů, prosazovalo memorandum Svazu Čechů-židů, zasláné československé vládě, již v roce 1920. Českožidovský kolínský rabín Richard Feder ji podpořil na jaře 1924 před sjezdem českých židovských náboženských obcí. Již tehdy si českožidovské hnutí také stěžovalo na příliv rabínů z Haliče, Bukoviny a Vídně.⁷⁴ Role státu byla chápána jako klíčová i v případě dozoru nad židovskými náboženskými obcemi (s odvoláním na zákon č. 57/1890 ř. z.). I v tomto případě chtěl Svaz Čechů-židů oslabit pozice sionistického hnutí (vysoce účelová byla jeho stížnost na obec v Moravské Ostravě, baště sionistického hnutí, jež vydávala téměř třetinu svých finančních prostředků z náboženské daně⁷⁵ na podporu sionistických korporací, palestinských fondů a tamější židovskou školu).

Rozšíření pozic českožidovského hnutí si memorandum slibovalo rovněž od demokratizace volebních řádů v obcích, sloučení sedmi obcí v jednu obec Velké Prahy (na základě rezoluce Národního shromáždění při příležitosti zákona č. 9/1937 Sb. z. a n.) a schválení ústavy Nejvyšší rady židovských náboženských obcí⁷⁶ československou vládou. V ústavě byla totiž odmítnuta politická aktivita obcí (tento požadavek podpořilo i ortodoxní Židovstvo) a požadována znalost státního jazyka ze strany menšinových funkcionářů.⁷⁷ Svaz Čechů-židů rovněž požadoval uplatnění jazykového zákona v obcích podle poměrného zastoupení všeho (nikoliv pouze židovského) obyvatelstva.

---

⁷² Pozice asimilantského hnutí na Slovensku byly ovšem velmi slabé. V roce 1935 měl Zvaz v Bratislavě, v centru slovenskožidovských snah, jak zmiňuje Blanka Soukupová, pouze 18 přívrženců. SOUKUPOVÁ, *Velké a malé českožidovské příběhy*, s. 181.

⁷³ NEUMANN, E. *Práce, program a cíl Svazu Čechů-židů v ČSR*. Praha: [s.n.], 1937, s. 23.

⁷⁴ SOUKUPOVÁ, *Velké a malé českožidovské příběhy*, s. 147.

⁷⁵ Tuto daň platili, jak zdůraznilo memorandum, i přívrženci českožidovského hnutí. Sionistické aktivity byly i v tomto případě programově označeny za protičeskoslovenské, sloužící k separaci židovské menšiny. V listopadu 1937 rozhodl Zemský úřad v Brně o zrušení stanov obce. Komentuje to autor pod šifrou „By.“ – Stanovy ostravské náboženské obce zrušeny. *Rozvoj*, 1937, 44, 47, s. 1.

⁷⁶ Tehdejší Nejvyšší rada židovských náboženských obcí podle Svazu Čechů-židů nevyšla z demokratických voleb, a proto by měly být dle memoranda diskutovány a řešeny problémy obcí v rámci ankety na ministerstvu školství a národní osvěty.

⁷⁷ Podle memoranda ústavu podepsalo 26 obcí (blíže nespecifikovaných). Svaz Čechů-židů odmítl rovněž vytvoření Svazu židovských náboženských obcí „s německým úředním jazykem“.

Dalším důležitým programovým úkolem Svazu Čechů-židů se stal boj s antisemitismem (v terminologii memoranda s antijudaismem). V souladu se svou tradicí označilo českožidovské hnutí tento zápas za účinný jen tehdy, pokud se podaří zvýšit kulturní a etickou úroveň národa. Českožidovské hnutí přitom upozornilo na předstupně současného rasového antisemitismu: antijudaismus, národní a hospodářský antisemitismus. Náboženský antisemitismus pokládalo za přežitý, národní antisemitismus měl již zdroj údajně pouze v „němčení“ starší židovské generace, hospodářský antisemitismus ztrácel své impulsy tzv. převrstvováním židovské mládeže. Současně však českožidovské hnutí upozorňovalo na to, že židovská neúplná sociální struktura vznikla v důsledku historického vývoje a že demokratický stát nemůže bránit volné soutěži talentů.

Za hlavní šířitele dobového antisemitismu pokládalo memorandum školu (sic!), právě tak jako regionální a antisemitský tisk, nikoliv periodika ústředních politických stran. I tady měl zasáhnout podle memoranda stát, jenž měl vydat pokyny pro učitele zeměpisu a dějepisu, které by zakazovaly interpretovat hospodářskou a sociální zaostalost ve východních oblastech republiky a komunismus v sovětském Rusku jako židovské dílo. Antisemitismu v tisku měl stát předcházet preventivní cenzurou a důsledným trestním postihem zodpovědných osob. Memorandum upozorňovalo na to, že dosud cenzuře předchází rozdávání závadných tiskovin na ulicích, v kavárnách i před školami.

V závěru memoranda se Svaz Čechů-židů věnoval nejaktuálnějším úkolům českožidovského hnutí, které spatřoval ve zvýšení intenzity svého působení na Moravě, ve Slezsku, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi. Současně bilancoval své úspěchy (plebiscit na Podkarpatské Rusi, zájem tamější židovské mládeže o české školy, vznik Zvazu slovenských židov v Bratislavě a spolku Rozvoj v Košicích). Za své institucionální spojence přitom Svaz Čechů-židů označil Československou národní radu se čtyřmi českožidovskými zástupci a Československé mírové souručenství.

Svaz Čechů-židů považoval také za svůj aktuální úkol usilovat o zabránění prvoplánové migrace Židovstva z regionů ohrožených antisemitismem do vnitrozemí. Řízená migrace měla být až druhým krokem, přičemž vystěhování do zahraničí pokládalo českožidovské hnutí za krajní řešení. Dodejme, že svůj nesouhlasný vztah k emigraci začalo českožidovské ústředí zmírňovat až v období tzv. druhé republiky.⁷⁸ I nadále se českožidovské hnutí tedy prezentovalo jako již tradiční součást českého kulturně politického života, jako loajální složka československého státu, která posiluje postavení národa i státu. Od ostatních Čechoslováků se asimilovaní čeští Židé liší údajně pouze svou vírou, proto také mají volit kandidátní listiny „československých demokratických národních stran“. Odkazováno je například na výsledky obecních voleb v Praze (1931, 1938), kde zvláštní židovská kandidátka (původně německožidovská) zásluhou hnutí propadla. „Asimilační hnutí není tedy snad jen prací pro židy, nýbrž především také pro posílení celého československého národa,“ zdůraznilo memorandum.

---

⁷⁸ Na počátku roku 1939 byla emigrace již hodnocena jako možnost, která nemá být posuzována negativně. Srov. SOUKUPOVÁ, B. Reflexe Mnichova a českožidovské strategie v období tzv. druhé republiky. In: ZOUFALÁ, M. – HOLÝ, J. (eds.). *Rozpad židovského života. 167 dní druhé republiky*. Praha: Academia, 2016, s. 189.

Závěrem

Jak jsme uvedli v úvodu příspěvku, při studiu archivního materiálu předsednictva Ministerské rady jsme nenalezli doklady o tom, že by československé orgány připravující národnostní statut věnovaly připomínkám vrcholné českožidovské organizace nějakou pozornost. Dochoval se pouze záznam, podle něhož bylo ve druhé polovině září 1938 memorandum odloženo ad acta. Položme si tedy otázku, jaký byl vztah většinové společnosti k českožidovskému hnutí, a rovněž, jaká byla pozice antisemitismu v první československé republice.

Desetiletí etablované českožidovské hnutí v Československé republice bylo ze strany vládních orgánů vysoce respektované. Sám prezident T. G. Masaryk usiloval o vyrovnaný poměr k sionistickému, asimilantskému i ortodoxnímu židovskému hnutí, přestože jeho sympatie byly na straně národněžidovského (sionistického) hnutí.⁷⁹ Po odeznění počáteční poválečné vlny antisemitismu se českým Židům otevřely všechny politické strany, spolky a společenství.⁸⁰ Tolerantní vztah k českožidovskému hnutí ze strany vládních institucí, přítomnost mnoha zastánců českožidovského hnutí ve vysokých funkcích na všech úrovních, respekt k českožidovským osobnostem a konečně společenská nepatřičnost antisemitismu náležely k pilířům první republiky. Přesto se prvorepubliková česká společnost antisemitismu nikdy zcela nezbavila. Radikální tvrzení o neschopnosti Židů asimilovat k českému národu, tzn. uskutečnit hlavní cíl českožidovského hnutí, se pak stalo jedním z leitmotivů ve vyhroceně nacionalistických (fašistických) politických stranách.⁸¹

K charakteristice pozic antisemitismu v Československé první republice dlužno dodat, že po bouřlivých pogromových letech 1918–1920, v nichž vznikla celá řada antisemitských proudů a na ně navázaných periodik (Staroslovan – týdeník sdružených staroslovanských organizací, později Všeslovanské jednoty, Štít republiky československé a s ním spjaté Republikánské sdružení očisty a politického sjednocení v Praze, Slovanská strana sociální a její periodikum Naše snahy, Slovanská strana protižidovská a její tisk Štít národa), se antisemitismus dostal na okraj české politické scény. Vznik protofašistického (1922–1923) a fašistického hnutí (1926 zrod Národní obce fašistické, jejímž ústředním periodikem se stala Národní republika) podnítil demokratické politické síly i občanskou společnost k větší aktivitě. Výrazem tohoto úsilí byla i rekonstrukce vlády všenárodní koalice na podzim 1922. Také agrární strana, nejsilnější politická síla, odsunula antisemitismus mimo hlavní politický proud. Toto konstatování však samozřejmě neznamená, že by se antisemitismus ze stranického tisku vytratil, jelikož na stránkách agrárního, národnědemokratického a též živnostnicko-obchodnického tisku se objevovaly protižidovské stereotypy po celé období první republiky. Podobně nezmizely ani antisemitsky laděné přednášky, antisemitské tituly a výstavy (v roce 1925 vystavoval v Praze své antisemitské perokresby akademický malíř Karel Rélínek). Vedle toho existoval i tzv. antisemitismus ulice či tzv. lidový antisemitismus, sycený především katolickou církví, lidový antisemitský humor. Antisemitismus měl schopnost prosáknout i do některých dobových slavností, např. na sokolský slet v roce 1926, dožínky ve Slaném v roce 1933 apod.

⁷⁹ SOUKUPOVÁ, *Velké a malé českožidovské příběhy*, s. 242, 245, 149.

⁸⁰ Tamtéž, s. 135–136.

⁸¹ Tamtéž, s. 46 (Všeslovanská jednota v Praze), s. 48 (Štít republiky československé), s. 49 (Slovanská strana sociální), s. 51 (Štít národa), s. 60 (čeští fašisté).

Místem koncentrace českoněmeckého antisemitismu se stala koncem dvacátých let vedle nacionalistických politických stran a turnerských spolků v západ- a severočeském pohraničí především pražská německá univerzita. I když Rélinkova výstava proběhla bez většího zájmu návštěvníků, předznamenala i nový nárůst antisemitismu od druhé poloviny dvacátých let minulého století a zejména od počátku let třicátých. V letech 1925–1926 podpořili, podobně jako vlivná národně demokratická strana, fašismus také agráři jako představitelé nejsilnější politické strany; naopak nejspolehlivější protiantisemitskou politickou stranou zůstávala sociální demokracie. Vyhroceně nacionalistické politické síly prostorem ovšem do vládní politické struktury až po Mnichovu (září 1938), přestože po květnových parlamentních volbách v roce 1935 získaly fašistické strany 23 mandátů, tedy více než polovinu křesel připadajících na nejvlivnější agrárníky. Pomnichovský antisemitismus čerpal nejen ze starších zdrojů, ale také z aktivit třicátých let, v nichž vznikla celá řada velmi vyhrocených (Vlajka, od roku 1936 spojená s Hnutím za nové Československo, Národní liga) i umírněnějších (Národní sjednocení, Národní fronta) antisemitských subjektů. Okrajové pozice vnitřně nejednotného antisemitského hnutí v masarykovském Československu lze však pravděpodobně nejvýmluvněji ilustrovat na faktu, že se českoslovenští antisemité nezúčastnili Světového kongresu antisemitů (1935).⁸²

Zabýváme-li se iniciativou Svazu Čechů-židů v souvislosti s přípravou národnostního statutu před druhou světovou válkou, z dnešního pohledu má memorandum význam především jako jedinečný dokument o vysokých ambicích českožidovského hnutí při řešení národnostní situace v Československu v krizovém roce 1938. Současně dokumentuje i neochvějnou víru českožidovského hnutí v kvality a perspektivy československé demokracie i význam vlastního hnutí v rámci masarykovského Československa. Svým obsahem se memorandum nevymykalo tradici českožidovského myšlení (hodnocení asimilace, pohled na sionistickou ideologii a sionistické hnutí, odmítnutí národnostní samosprávy jako prostředku izolace židovského obyvatelstva apod.). Ovšem v českožidovském myšlení se projevovala i jistá stagnace v tom, že ani v atmosféře reálného ohrožení židovské menšiny nebylo českožidovské hnutí ochotné spolupracovat se sionistickým hnutím. Nejvýznamnějším dokladem demokratického základu českožidovského hnutí bylo jeho kultivované, pročeskoslovensky vyargumentované odmítnutí zásad proporcionality v oblasti podnikání, vědy a umění. Na tento politickým tlakem vynucený požadavek přistoupilo českožidovské hnutí až v období tzv. druhé republiky.⁸³ V nejobecnější rovině však lze konstatovat, že cílem spolku bylo v nejisté situaci ukotvit postavení českožidovského asimilantského hnutí a usilovat o to, aby právní úprava v oblasti menšinové politiky i v rámci přípravy národnostního statutu jeho význam nezpochybnila.

---

⁸² Souhrnně, s odkazy na četné prameny a další odbornou literaturu viz Tamtéž, s. 43–132.

⁸³ V nové atmosféře se psalo o tzv. přeorientování, o nahrazení duševní práce prací manuální, viz Tamtéž, s. 187.

Premunicipální správa obce Curictae v Liburnii

David Termer

Právnická fakulta, Univerzita Karlova
Kontaktní e-mail: david.termer@aktermer.cz

Pre-autonomous City Administration of the Curictae Municipality in Liburnia

Abstract:

This article will cover the pre-autonomous city administration of the Curicum municipality (town of Krk) located on the island of Krk in the Kvarner gulf. Originally, this region was part of the Illyricum Roman province, in the later years (9 A.D.) it became part of the newly established Roman province Dalmatia. The subject matter of examination are two Latin inscription discovered in the aforementioned municipality. These inscriptions record information about two significant structures found in the municipality (the city walls and the temple of Venus) and the government officials who approved the construction of said structures. The inscriptions designate the title of “PRA” to the government officials, which is commonly conceived as an abbreviation for *praefecti* or *praetores* in the academic community. In this article, I will elaborate on the correct way how to interpret the “PRA” abbreviation and the possible authority and standing of the aforementioned officials in the provincial public administration.

Keywords:

Roman province; public administration; pre-autonomous city administration officials; Dalmatia (Roman province)

Klíčová slova:

římská provincie; veřejná správa; premunicipální úředníci; římská provincie Dalmatia

DOI: 10.14712/2464689X.2018.44

Provinční správa v římské říši bývá ve stínu jiných oblastí právně historického výzkumu, zejména práva soukromého. Proto jsem toho mínění, že pokud se objeví zajímavé téma týkající se veřejné správy římských provincií, je na místě toto téma zpracovat a seznámit s výsledky bádání odbornou veřejností.

Tématem tohoto článku jsou dva nápisy nalezené v městě Krk na stejnojmenném ostrově. Tento ostrov se nachází v blízkosti chorvatského poloostrova Istrie v tzv. Kvarnerském zálivu. Město Krk je situováno na jižní straně ostrova. V prostoru dnešního města se nacházelo antické město a později municipium jménem Curictae (Curicum).¹ První nápis byl nalezen v polovině 19. století, je datován 52 př. n. l. – 48 př. n. l. a byl opakovaně publikován.² Text nápisu dle Epigraphic Database Heidelberg:³

*Turus Patalius Granp (---) Opia(vi) f(ilius)/ Venetus Lastimeis Hosp(olis) f(ilius)/ pra-(etores) murum locaverunt lo(n)g(um)/ p(edes) CXI alt(um) p(edes) XX eisde(m) probav(erunt).*⁴

Překlad nápisu: „Turus Patalius Granp., Opia(va) a Venetus Lastimeis, syn Hosp(ola), prétoři, zadali vybudování hradeb dlouhých 111 stop a vysokých 20 stop a titíž schválili jejich dokončení.“

Nápis byl mnohokrát citován a diskutován v rámci odborné literatury, a to z různých úhlů pohledu, pro náš účel bude rozhodný pohled právně historický se zaměřením na postavení a označení úředníků v nápisích uvedených.

Druhý nápis byl objeven v roce 1990, je datován 30 př. n. l. – 30 n. l. a dosud byl publikován pouze jednou, a to v článku autorky A. Kurilič v rámci sborníku prací věnovaných antické provincii Dalmatia.⁵ Přes názor vyslovený autorkou článku, že nápis bude předmětem zájmu právních historiků, doposud, podle mých zjištění, nebyl v odborné literatuře zpracován.

Text nápisu dle Epigraphic Database Heidelberg:⁶

*Turus Livius/Hospotis f(ilius) et Vo/lses Oplinocus/ Noventi f(ilius) pr(aetores) ae/dem Ven(eris) ex pec(unia)/ pub(lica) refi(cendum) cur(averunt) idemq(ue) proba(ve)runt.*⁷

¹ „Curictae, die grosse dalmatinische Insel Veglia (Krk) im Flanaticus sinus – Quarnero mit zwei Städten: Curicum oder Curictae und Fulfinium (Strab. II 123).“ *Paulys Real Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Stuttgart, 1901, 4/2, s. 1834. Pozn. autora: Název Curicum se používal minimálně od doby, kdy město dostalo *municipální* status.

² AE 1982, 0764; AE 1978, 0368; AE 1893, 0006; CIL 01 (2. Aufl.) 02294; CIL 03 13295; ILS 5322. (B); ILLRP 0579.

³ Epigraphische Text-Datenbank. In: *Heidelberger Akademie der Wissenschaften* [online]. 12. 10. 2011. Dostupné na: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD013503>.

⁴ Tvar *eisdem* není gramaticky korektní, pravděpodobně se jedná o ortografickou chybu. Správně má být *iidem* případně *eidem*.

⁵ KURILIČ, A. In: DAVISON, D. – GANNNEY, V. – MARIN, E. *Dalmatia: Researches in the Roman province. 1970–2001*. Oxford: Archaeopress, 2006, s. 137.

⁶ Epigraphische Text-Datenbank. In: *Heidelberger Akademie der Wissenschaften* [online]. 27. 4. 2016. Dostupné na: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD053925>.

⁷ V Epigraphic Database Heidelberg je zkratka u obou nápisů již uvedena dle návrhu L. Margetiče (viz níže), tedy *pra(etores)*. Dosud ve všech publikacích prvního nápisu bylo čtení zkratky *pra* coby *preafect(e)i*.

Překlad nápisu: „Turus Livius, syn Hospota a Volses Oplinocus, syn Noventa, přetoři, dali z veřejných peněz znovu vystavět (opravit) chrám bohyně Venuše, a titíž schválili dokončení těchto prací.“

Oba nápisy svojí datací spadají před okamžik, kdy město získalo status municipia, což se dovozuje přesvědčivě z toho faktu, že zde absentují orgány a úředníci typičtí pro municipální status (*duumviri, quattuorviri, decuriones*). Datace udělení plného městského statusu městu Curictae vychází z literárního pramenu, a sice ze tří topografických seznamů třetí knihy *Historiae naturalis* Plinia staršího.⁸

Nejúplnější rozbor těchto textů a argumentaci pro datum získání plného městského statusu pro Curictae podal J. J. Wilkes ve své, dosud nikým nepřekonané, souborné monografii

⁸ 130. *In mediterraneo regionis decimae coloniae Cremona, Brixia Cenomanorum agro, Venetorum autem Ateste et oppida Acelum, Patavium, Opitergium, Belunum, Vicetia. Mantua Tuscorum trans Padum sola reliqua. Venetos Troiana stirpe ortos auctor est Cato, Cenomanos iuxta Massiliam habitasse in Volcis. Feltrini et Tridentini et Beruenses Raetica oppida, Raetorum et Euganeorum Verona, Iulienses Carnorum. dein, quos scrupulosius dicere non attineat, Alutrenses, Asseriatas, Flamonienses Vanienses et alii cognomine Culici (DETLEFSEN: Carici), Foroiulienses cognomine Transpadani, Foretani, Nedinates, Quarqueni, Tarvisani, Togienses, Varvari.*

139. *Arsiae gens Liburnorum iungitur usque ad flumen Titium. Pars eius fuere Mentores, Himani, Encheleae, Bulini et quos Callimachus Peucetios appellat, nunc totum uno nomine Illyricum vocatur generatim. Populorum pauca effatu digna aut facilia nomina. Conventum Scardonitanum petunt Iapudes et Liburnorum civitates XIII, ex quibus Lacinienses, Stulpinos, Burnistas, Olbonenses nominare non pigeat. Ius Italicum habent ex eo conventu Alutae, Flanates, a quibus sinus nominatur; Lopsi, Varvarini **immunesque** Asseriatas, et ex insulis Fertinates, **Curictae**.*

140. *Cetero per oram oppida a Nesactio Alvona, Flanona, Tarsatica, Senia, Lopsica, Ortoplinia, Vegium, Argyruntum, Corinium, Aenona, civitas Pasini, flumen Tedanius, quo finitur Iapudia. Insulae eius sinus cum oppidis praeter supra significatas Absortium, Arba, Crexi, Gissa, Fortunata. Rursus in continente colonia lader, quae a Pola CLX abest, inde XXX Colentum insula, XLIII ostium Titii fluminis. Plin. HN III 130, 139 a 140.*

„130. Ve vnitrozemí tohoto desátého (italského) regionu se nacházejí tato města se statusem colonia – Cremona, Brixia na území Cenomanů, pak venetská Ateste. Venetům náleží i města (oppida) Acelum, Patavium, Opitergium, Belunum, Vicetia. Mantua je jediným městem, které zbylo Tuskům za řekou Pádem. Autorem tvrzení, že Venetové pocházejí z rodu Trójanů a že Cenomané se zdržovali na území kmene Volků v blízkosti města Massilia (dnešní Marseille – pozn. překladatele), je Cato. Feltrini, Tridentini a Beruenses jsou raetská města (oppida), Reatů a Euganeů je město Verona a město Iulienses Carnů. Pak jsou tu ti, jejichž přesným popisem není třeba se zdržovat, a to jsou Alutrensové, Asseriatové, Flamoniensové Vaniensové a druzí jménem (cognomen) Culicové (dle Detlefsena: Caricové), Foroiuliensové s přezdívkou Transpadanové, Foretanové, Nedinatové, Quarquenové, Tarvisanové, Togiensové a Varvarové.

139. Kmen Liburnů se sdružuje od řeky Arsia bez přestání až k řece Titium. Částí tohoto kmene byli Mentorové, Himanové, Encheleové, Bulinové, a ti, které Callimachos jmenuje Peucetové, nyní se však toto vše nazývá všeobecně jedním jménem – Illyricum. Jen málokterá jména tohoto lidu jsou zasloužilá či příhodná k tomu, aby se o nich vypovídalo. Do soudní oblasti (conventus) se sídlem ve městě Scardona, se ubírají Iapodové a 14 obcí (civitas) Liburnů, z nichž by mě mrzelo nejmenovat obec Latiniensů, Stulpinů, Burnistů a Olbonensů. Ius Italicum z tohoto konventu mají obce Alutů, Flanatů, podle nichž se jmenuje záliv, Lopsů a Varvarinů; výjimku z placení tributu mají obce Asseriatů a na ostrovech obce Fertinatů a Curictů.

140. Jinak jsou na pobřeží tato města (oppida), a to počítáno od Nesactia – Alvona, Flanona, Tarsatica, Senia, Lopsica, Ortoplinia, Vegium, Argyruntum, Corinium a Aenona; dále je zde obec (civitas) Pasinů a řeka Tedanius, kterou se ohraničuje území Iapodů. Ostrovy v jejím zálivu, na nichž jsou města (oppida), mimo těch ostrovů, které byly již shora označeny, jsou Absortium, Arba, Crexi, Gissa a Fortunata. Zpět na pevnině je město (colonia) lader, které je od města Pola vzdáleno 160 mil, odtud je 30 mil ostrov Colentum a 43 mil ústí řeky Titius.“

o historii římské antické provincie Dalmatia. Podle Wilkese k tomu došlo nejdříve za vlády císaře Claudia, tedy v rozmezí let 41 až 54 n. l., avšak s ohledem na přidělení nových občanů do *tribus Claudia* (příznačné pro období vlády císařů Tiberia a Claudia), došlo k udělení municipálního statusu pravděpodobně právě v období vlády tohoto císaře. Argumentace Wilkese vychází z analýzy tří topografických seznamů *Historiae Naturalis*, které vznikaly v různé době, a dále z analýzy nalezených nápisů. V prvním a druhém seznamu je zmíněna naše obec Curictae (v první listu ve formě *Flamonienses Culici*), a to jako obec s imunitou (předstupěň udělení municipálního statusu a tím i římského občanství). V třetím listu, který vypočítává města se statusem municipia a obce s *ius italicum* v době pořízení tohoto soupisu, obec Curictae jmenována není, z čehož lze dovodit, že v době pořízení tohoto listu obec tohoto postavení ještě nedosahovala. Jak dále dovozuje Wilkes, první list vznikl za vlády Augusta, zatímco druhý a třetí pravděpodobně až za vlády Tiberia, rozhodně však před ukončením vlády Claudia, jelikož zde nejsou jmenována města, která prokazatelně dostala městský status za jeho vlády (autor uvádí např. kolonii Aequum). Z tohoto lze usuzovat, že se Curictae nemohlo stát municipiem před začátkem vlády císaře Claudia.⁹

Tentýž autor se touto problematikou zabývá i v pozdější době, kdy uvádí, že všechna jím vyjmenovaná města v Liburnii (mezi nimi i Curictae) obdržela *municipální* status nejdříve za Augusta, nejpozději však do konce Juliovsko – Claudiovské dynastie. Předchozí udělení imunity z placení daní (případně udělení statusu *ius italicum*) dává do věcné souvislosti s blízkostí Itálie, pokročilou romanizací území a časově do souvislosti s vyčleněním území do provincie Illyricum v roce 11 př. n. l. (předtím byla oblast řízena jako součást severovýchodní Itálie).¹⁰

Datace prvního nápisu uvedená v Epigraphic Database Heidelberg lety 52–48 př. n. l. je ustálená a uznávají ji všichni níže uvedení autoři.¹¹ Datace druhého nápisu z téhož zdroje převzatá (30 př. n. l. až 30 n. l.) nebyla dosud podrobena širší odborné kritice. Datací nálezu druhého nápisu se zabývala Goranka Lipovac, která konstatuje, že svým stylem i technickými parametry odpovídá charakteru prvního nápisu, a tudíž lze předpokládat, že oba nápisy pocházejí ze stejné doby.¹²

Pokud jde o *terminus post quem non*, je vznik druhého nápisu ohraničen udělením municipálního statusu městu Curictae, k čemuž mělo dojít nejpravděpodobněji za vlády císaře Claudia, případně do konce Juliovsko-Claudiovské dynastie. Claudius byl prohlášen císařem v roce 41 n. l. a zemřel v roce 54 n. l. Smrt Nerona v roce 68 n. l. pak ukončila vládu Juliovsko-Claudiovské dynastie. Co se týče *terminu ante quem non* je datace ohraničená nejzazším datem vzniku prvního nápisu, tedy rokem 48 př. n. l. Jelikož výstavba chrámu bohyně Venuše nepochybně souvisí s procesem romanizace domorodé společnosti a tento

⁹ WILKES, J. J. *Dalmatia*. Cambridge, Mass.: Harvard University press, 1969, s. 487 nn. Shodně: ALFÖLDY, G. *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965, s. 74 a 201.

¹⁰ *The Cambridge ancient history*. Vol. 10. 2nd edition. Cambridge University Press, 1996. 8th printing. 2010, s. 574 nn.

¹¹ Vedle nich i Goranka Lipovac v článku publikovaném v roce 1991. Její argumentace se opírá i o stavební charakter opevnění. LIPOVAC, G. Razmatranje o problemima antičkog bedema grada Krka – povodom novih nalaza. *Prilozi instituta za povijesne znanosti sveučilišta u Zagrebu*, 1991, Vol. 8, No. 1, s. 37 nn.

¹² LIPOVAC, c. d., s. 40.

akt lze navíc chápat i jako výraz oddanosti Juliovskému rodu,¹³ lze důvodně usuzovat na to, že tato stavba vznikla až po výstavbě opevnění, které probíhalo ještě v době pacifikace tohoto území. Z toho vyplývá, že druhý nápis je mladší prvního, a tudíž nemohl vzniknout dříve než v roce 48 př. n. l. Jaké další úvahy vedly autora datování v Heidelberské databázi k omezení tohoto intervalu (48 př. n. l. až 54 n. l. resp. 68 n. l.) na rozmezí 30 př. n. l. až 30 n. l. není z dostupných zdrojů dohledatelné.

První nápis byl, jak výše uvedeno, několikrát předmětem zájmu badatelů.

Geza Alföldy, který se zabýval celoživotně antickou Dalmácií a jehož díla patří k pilířům historického poznání této oblasti, uvádí, že na ostrově (Curictae – Krk) se nacházely dvě obce původních obyvatel, a sice Curictae (též Culici) a Fertinates (též Foretani). Obě obce obdržely imunitu na začátku principátu. Z prvního z našich nápisů dovozuje, že obec Curictae byla na přelomu republiky a principátu vedena dvěma *praefect(e)i*. Městskou autonomii a *municipální* status získaly obě obce za císaře Claudia, přičemž obyvatelé byli zařazeni do *tribus Claudia*.¹⁴

J. J. Wilkes píše shodně s Alföldym, že na ostrově byly původně dvě obce, které pravděpodobně obdržely status municipia za císaře Claudia. Stavbu opevnění, která je předmětem prvního nápisu, dává do souvislosti s průběhem občanské války mezi Caesarem a Pompeiem, kdy v roce 49 př. n. l. proběhla poblíž ostrova námořní bitva s vítězným koncem pro Pompeiova vojska. Wilkes přejímá bez výhrad dosavadní čtení zkratky *pra coby praefecti* a bez bližšího zdůvodnění uvádí, že se jednalo buď o quasi municipální úředníky nebo vojenské velitele speciálně jmenované Caesarem za účelem vybudování opevnění předmětné obce (Curictae) jako opěrného bodu proti Pompeiovi.¹⁵

V šedesátých a sedmdesátých letech dvacátého století se jugoslávský romanista Julijan Medini zabýval prvním nápisem ve dvou odborných článcích. V prvním z nich uvádí, že již Hirschfeld a Dessau spojovali tento nápis s průběhem občanské války, jak je uvedeno výše (názor J. J. Wilkese).¹⁶ S odvoláním na S. Sticottiho dále udává, že budování hradeb je třeba dávat do časové souvislosti se vznikem *oppidi* Curicum.¹⁷ Stavba opevnění dále souvisí s Caesarovým působením coby prokonsula v Cisalpinské Galii a Ilyriku. Bez dalších výhrad přijímá označení funkcionářů jako *praefecti* a vyjadřuje podiv nad tím, že tímto titulem byli obdařeni domorodí obyvatelé, kteří neměli římské občanství a patrně ani nebyli římsí vojáci. Pozornosti autora neušlo, že tato situace nekoresponduje s funkcí *praefecti civitatis*, kterou pravidelně vykonávali římsí vojenští velitelé na území, které nebylo dosud plně pacifikováno a včleněno do provinčního systému římské říše. Za nejpravděpodobnější považuje, že se jednalo o *praefekturu ad hoc* s cílem aktivovat materiální síly místní společnosti za účelem výstavby předmětného opevnění. Otázku,

¹³ „Venus (2. p. *Veneris*), Venuše, italské božstvo milostného půvabu, jež se později změnilo v hojně uctívanou bohyni smyslné lásky... Venus se však sblížila i s představou bohyně štěstěny a byla zobrazována s korunou, představující městskou hradbu, a s kormidlem (*V. Felix*, Šťastná). V této podobě byla ochránkyní města. Významného postavení nabyla *V. Genetrix* (Rodička), vydávaná za prarodičku rodu Iuliů, zvl. v době Caesarově a Augustově.“ *Encyklopedie antiky*. Praha: Academia, 1974, s. 667.

¹⁴ ALFÖLDY, *Bevölkerung und Gesellschaft*, s. 74.

¹⁵ „The praefects named may have been the quasi – municipal magistrates, or possibly officers specially appointed by Caesar to organize the defence against the Pompeians.“ WILKES, *c. d.*, s. 197.

¹⁶ CIL III 13295, resp. ILS 5322.

¹⁷ STICOTTI, S. Scavi di Nesazio. *Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria*. Vol. 46, s. 258 nn.

jaké byly kompetence těchto funkcionářů v rámci vlastní obce, ponechává (ke škodě věci, pozn. autora) Medini bez odpovědi s tím, že její zodpovězení by šlo nad rámec jeho pojednání.¹⁸

Ve svém druhém a pozdějším článku tento autor své předešlé myšlenky a závěry dále rozvíjí a zároveň stáčí jiným směrem. Jednalo se prý o *praefecti civitatis*, které však Římané, vzhledem k nadstandardním vztahům, nejmenovali z řad vojenských velitelů, jak bylo běžné, nýbrž je aprobovali z řad místní aristokracie. Autor uvádí, že se jedná o jediný známý případ takového postupu v rámci Ilyrika a dokládá to, podle jeho názoru, vysoký stupeň autonomie místních domorodých obyvatel ve vztahu k Římu, který obdrželi coby odměnu za loajalitu. Zároveň se jedná, dle Mediniho, o mezikrok od *civitas* k *municipiu*.¹⁹

Další jugoslávský romanista Lujo Margetič publikoval roce 1987 článek, v kterém zásadním způsobem polemizuje se shora uvedenými názory i čtením zkratky *pra* coby *praefecti*. Nejprve autor shrnuje názory starších romanistů. Původní Mommsenovo čtení zkratky *pra* v dříve objeveném nápisu (a starším i datací) bylo *pra(ifectei)* s tím, že dle dosavadního názoru se mohlo jednat buď o:

1. *Praefecti civitatis*;
2. *Praefecti ad hoc*, kteří byli jmenováni za účelem řízení stavby opevnění;
3. *Praefecti iure dicundo*, coby náhradníky za nepřítomné *duumviri* nebo *quattuorviri*.²⁰

Margetič především poukazuje na to, že jména úředníků zjevně ukazují na jejich místní původ. Z tohoto důvodu nelze uvažovat o tom, že se jedná o římské vojenské velitele coby *praefecti civitatis*. Druhou variantu s úředníkem *ad hoc* zamítá s tím, že se jedná o natolik závažnou stavbu, že je těžko si představit, že by v tak malém městě řídil tuto stavbu někdo jiný než nejvyšší místní funkcionáři. Poslední možnost, že se mohlo jednat o náhradníky *duumviri* nebo *quattuorviri*, odmítá s tím, že tito náhradníci byli ve funkci pouze, když nejvyšší úředníci (*magistratus*) opustili město, což vzhledem k délce stavby obranné zdi nepřipadá v úvahu.²¹

Margetič místo toho nabízí čtení zkratky *pra* jako *praetores*. Pomocí odkazů na starší romanistickou literaturu a nápisy uvádí příklady prétorů v provinčních městech, a to i v některých případech před udělením statusu municipia. Nejprve uvádí článek A. Degrassiho, v němž jsou uvedeny příklady *praetores duoviri*, zcela však přehlíží fakt, že se jednalo o magistráty z měst s jiným municipálním statutem – *colonia*.²² Dále uvádí nápisy: CIL XII, s. 160 nn. z města Vasio Iulia Vocontiorum (v dnešní Provence, 20 km od Oranges), CIL XIII 596–600 z města Burdigalae (dnešní Bordeaux) a ILS 6976 z města Nemausus (dnešní Nîmes). Autor uzavírá, že podle jeho názoru se v případě nápisu v Curictae

¹⁸ MEDINI, J. Epigrafički podaci o municijencijima I ostalim javnim gradnjama iz antičke Liburnije. *Radovi filozofskog fakulteta u Zadru: Razdio historije archeologije i historije umjetnosti*, 1969, 6 (3), s. 49–50.

¹⁹ MEDINI, J. Ordines decurionum Liburniae. *Radovi filozofskog fakulteta u Zadru: Razdio društvenih znanosti*, 1974, 12 (5), s. 30–34.

²⁰ Tuto možnost však zmiňuje pouze Degrassi, a to ve vztahu k *praefektům* z nápisu z Tricesima u Aquilei nikoli ve vztahu k našemu prvnímu nápisu. DEGRASSI, A. Problemi cronologici delle colonie di Luceria, Aquileia, Teanum Sidicinum. *Scritti vari di antichità*, 1962, Vol. 4, s. 88.

²¹ Kupodivu zde nezaznívá argument, že tato varianta je vyloučena, jelikož se jedná o záměnu magistrátů, jejichž existence předpokládá municipální status města, který v dané době Curictae nemělo.

²² DEGRASSI, A. L'amministrazione della città. *Scritti vari di antichità*, 1971, Vol. 4, s. 74.

jednalo o místní funkcionáře a označení této funkce coby *praetor* bylo překladem lokálního názvu této funkce do latiny, a to způsobem pro Římany srozumitelným.²³ Krátce se problematikou zabývá i A. Kurilič v článku shora citovaném a ve světle nově nalezeného nápisu se, bez většího zdůvodnění, přiklání k názoru L. Margetiče.²⁴

Nad rámec shora uvedeného je zapotřebí ještě uvést názory badatelů na etnický původ osob uvedených v prvním nápisu. Duje Rendič – Miočević v článku publikovaném v roce 1955 dovozuje na základě četného epigrafického srovnávacího materiálu, že oba úředníci byli ilyrského, nikoliv italského původu.²⁵ Tyto závěry potvrzuje Alföldy, který uvádí, že gentilní jména *Patalius a Lastimeis* jsou domorodého původu.²⁶ Onomastický rozbor druhého nápisu přináší, byť stručně, Anamarija Kurilič, která uvádí, že se jedná o dva úředníky domorodého původu, což dokládá na jménech (vše v genitivním tvaru) *Oplinocus, Noventi a Hospotis*.²⁷ Možným příbuzenstvím osob jmenovaných na obou nápisích se tato autorka nezabývá. Z nápisů sice vyplývá možná shoda ve filiaci *Veneta Lastimeis a Tura Livia*,²⁸ nicméně rozdílné gentilní jméno obou osob jejich společného otce nepotvrzuje.

K řešení se tedy nabízejí dvě otázky:

1. Jaké bylo postavení a pravomoci úředníků, kteří o stavbách zmíněných v předmětných nápisích rozhodovali;
2. Jaké je správné čtení zkratky *pra*, resp. *pr*;
Z dosavadní sekundární literatury vyplývají tři možné typy úředníků:
  - *praefecti civitatis*;
  - *praefecti ad hoc* jmenovaní (Římany) za účelem provedení stavby;
  - místní quasi municipální hodnostáři, u nichž místní název jejich funkce není znám a do latiny byl přeložen jako *praetor*.²⁹

K jednotlivým možnostem lze uvést následující. Pokud se hovoří o *praefectis civitatis*, dle definice podané v Paulys Real Encyclopädie se jednalo o římské vojenské velitele, pověřené vládou nad krátce či proti své vůli ovládnutými kmeny na nově získaných územích, a to v rozlehlých a odlehlých částech takového území.³⁰ Tato definice přesně dopadá na nápis nalezený v centrální Itálii a datovaný rokem 75 n. l., kde se jedná o prefekta římského vojenského velitele, který stál v čele dvou domorodých obcí kmene Maezaei a Daesitiates na území dnešní Bosny a Hercegoviny.³¹ Další nápis nalezený na samých

²³ MARGETIČ, L. O natpisu o gradni krčkih gradskih bedema sredinom 1. st. pr. n.e. *Arheološki radovi i rasprave*, 1987, s. 171 nn.

²⁴ KURILIČ, c. d., s. 136.

²⁵ RENDIČ-MIOČEVIČ, D. Onomastičke studije sa teritorije Liburna. *Zbornik instituta za historijske nauke u Zadru*, 1955, s. 139–140.

²⁶ ALFÖLDY, *Bevölkerung und Gesellschaft*, s. 74.

²⁷ KURILIČ, c. d., s. 136.

²⁸ V prvním nápisu je filiace *Hosp(olis)* v druhém *Hospotis*. Nabízí se tedy možnost nového čtení zkratky *hosp* na prvním nápisu, a to podle nápisu druhého, kde je jméno uvedeno celé. Zároveň nelze ani vyloučit ortografickou chybu u druhého nápisu (*t* místo *l*). Každopádně jedná se o jméno řídce používané. Alföldy G. uvádí pouze jeden výskyt v celé provincii a další na Istrii (CIL V 449). In: ALFÖLDY, G. *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*. Heidelberg, 1969, s. 219.

²⁹ Čtvrtá možnost zmiňovaná shora Margetičem dle Degrassiho, že se jednalo o zástupce *duumviri* nebo *quattuorviri* nepřipadá vůbec v úvahu, neboť se nejednalo o municipium.

³⁰ *Paulys Real Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Stuttgart, 1901, 4/2, s. 1290 nn.

³¹ *Marcelli 7 leg. XI Cl. [s.f.pr]aef. civitatis Maeze[orum item Daesit]iatum*, CIL IX 2564.

hranicích provincie Dalmatia v obci Kolovrat u Prijepolje na dnešním území Srbska a datovaný lety 171–250 n. l.³² dokládá tohoto úředníka působícího pro více obcí v dané oblasti. Zajímavostí je, že se jednalo o místního domorodce, nikoliv o římského legionáře. Tuto skutečnost lze vysvětlit tak, že tento úřad poté, co se Dalmatia stala provincií *inermis*, vykonávali místní aristokraté s *ad hoc* uděleným římským občanstvím. Třetí nápis s uvedením tohoto typu prefektury, který se týká provincie Dalmatia, uvádí *praefectum* kmene Iapodů a Liburnů v době Batonova povstání, které probíhalo v letech 6–9 n. l.³³ Tento nápis má pro naše téma zásadní význam, jelikož mezi Liburny náleží i obyvatelé ostrova Curictae. Pro úplnost je ještě třeba uvést poslední nápis z Bihače datovaný až lety 201–400 n. l., kde je (za předpokladu správného čtení nápisu a jeho datace) doložen *praefectus civitatis* pro dobu 3.–4. století n. l.³⁴ Kromě těchto čtyř nápisů se žádný další publikovaný nápis z této provincie, který zmiňuje některou praefekturu (celkem jsem dohledal 54 takových nápisů) netýká funkce *praefecti civitatis*.³⁵

Jak dokládá Alföldy i na příkladech nápisů z jiných provincií,³⁶ jednalo se v případě *praefecti civitatis* o římské vojenské velitele, kteří měli pod svojí správou zpravidla dvě sousedící domorodé *civitates*. Autor dále uvádí, že s postupující pacifikací území a romanizací místního obyvatelstva převáděla římská správa provincie kompetence *praefecti civitatis* na místní hodnostáře, kteří jsou dle tvrzení autora označováni jako *praefecti* nebo *praepositi*. Dále je zde uvedeno, že po boku *praefecti (civitatis?)* stáli *principes* coby čelní představitelé jednotlivých obcí nacházejících se na území příslušné *civitas*.³⁷ Wilkes v kapitole o Liburnii (kam patří i obec Curictae) uvádí, že tento systém správy byl

³² *D(is) M(anibus) s(acrum) P(ublio) Ael(io) Pladome(no) Carvanio an(norum) [--]/[praef(ecto)] civitatum/[Pirustaru<]m praef(ecto)/ i(ure) d(icundo) mun(icipii) Aureli S...*; Epigraphische Text-Datenbank. In: *Heidelberger Akademie der Wissenschaften* [online]. 13. 12. 2011. Dostupné na: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD062109>. CIL III 8308; AE 1998, 1026.

³³ *[bello] Batoniano praefuit Iapudai et Liburn((iai)...*, CIL V 3346.

³⁴ *----]V[---] / [--- pr]aefec[t--] / [civ?]itatis? ----- // -----]S[---] / [---]V[----- // -----]V[----- // -----]M(?)[----- // -----]I(?)[-----*. CIL 03, 15065.

³⁵ Z hlediska organizace provincie jsou zejména zajímavé nálezy nápisů zachycujících *praefecti municipii* (viz nápis pozn. 29) a *praefectura Phariaca* (coby správní jednotky *coloniae* Salona), Epigraphische Text-Datenbank. In: *Heidelberger Akademie der Wissenschaften* [online]. 27. 3. 2014. Dostupné na: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD031866>. CIL III 14712; AE 1902, 0060; AE2009, 1014; ILS 7160; ILJug 0124.

³⁶ CIL V 3364, CIL IX 2564, CIL V 1836, CIL IX 5363.

³⁷ „Zu Beginn der Kaiserzeit wurden die meisten Civitates, wie auch in den anderen Provinzen, unter der unmittelbaren Aufsicht und Kontrolle des Militärs verwaltet. An der Spitze der Verwaltung der Civitates standen römische Onniziere als *praefecti*; sie waren Onniziere einer militärischen Formation, die in Dalmatien lag. Unter der Aufsicht eines *Praefectus* standen öfter zwei benachbarte *Civitates*. Unter den Flaviern ging man von militärischen Verwaltung zur einheimischen Selbstverwaltung über. Unter Vespasian standen die Maezaei und Daesitates noch unter Aufsicht eines römischen Onniziers, bei den Iapoden ist aber ein einheimischer *Praepositus* bekannt, der sein Bürgerrecht unter Vespasian erhielt. Im früher romanisiertem Küstenland, besonders in Liburnien, war die Selbstverwaltung aller Wahrscheinlichkeit nach bereits früher eingeführt worden. Seit der Flavienzeit standen an der Spitze der *Civitates* überall einheimische Vorsteher, die im allgemeinen über römisches oder wenigstens lateinisches Bürgerrecht verfügten. Bei den Iapoden hieß der *Civitas* Vorsteher *praepositus*, aber auch der Name *praefectus* wurde bei einigen *Civitates* wahrscheinlich für die Bezeichnung des einheimischen Vorstehers beibehalten.“ ALFÖLDY, *Bevölkerung und Gesellschaft*, s. 177.

praktikován i v této oblasti, a připojuje se k Alföldymu, pokud jde o nahrazení římských vojenských velitelů členy místní aristokracie do konce 1. století n. l.³⁸

Z výše uvedeného je patrné, že se tato instituce v dané provincii uplatňovala, a stěží by tomu mohlo být jinak, neboť se jednalo o standardní řešení při ovládnutí Římem dobytého území. Pokud se však podíváme na zkoumané nápisy, zjistíme, že se jednalo o úředníky místního, domorodého původu, aniž by cokoliv naznačovalo, že se zároveň jednalo o římské vojáky. To, že v dané době (před plnou pacifikací území) tuto funkci zastávali římscí vojenští velitelé lze považovat za *conditio sine qua non*. Navíc jde v daném případě o dva funkcionáře pro jednu obec, ačkoliv standardem byl jeden *praefectus civitatis* pro dvě sousedící obce. Kromě toho máme doloženo nálezem uvedeným shora,³⁹ že *praefectus civitatis* byl, v době pozdější, než je datace přinejmenším prvního našeho nápisu, jeden pro celou oblast Liburnie a území, na němž žil kmen Iapodů, což lze vysvětlit vysokou mírou romanizace území. Z nápisů je dále patrné, že *praefectus civitatis* byl ustanovován pro celé kmeny domorodého obyvatelstva a pro mnohem rozlehlejší území, než je ostrov Krk. Naši úředníci tedy nemohli v žádném případě být *praefecti civitatis*.

Další shora uvedenou možností jsou *praefecti ad hoc* jmenovaní (Římany) za účelem provedení stavby. Tuto možnost zmiňuje Wilkes a nelze tuto úvahu hodnotit jako nedůvodnou za situace, když byl publikován pouze první nápis. Předmětem stavby dle tohoto zápisu je opevnění města za doby občanské války. Tuto stavbu lze tedy z hlediska Říma považovat v dané době za strategickou. Je stěží představitelné, že by stavbu obranné zdi svěřili Římané zcela do rukou místních hodnostářů, aniž by si podrželi kontrolu nad průběhem stavby. Nové světlo však do věci vnáší nález druhého nápisu. Předmětem tohoto nápisu je stavba chrámu bohyně Venuše, což již nelze považovat za stavbu vysoce strategickou a není tudíž důvod, aby římská správa jmenovala k tomuto účelu *praefectos ad hoc*. Navíc je z nápisu patrné, že tito úředníci působili v dané obci dlouhodobě a tato funkce byla obsazována opakovaně. Tím je podle mého mínění vyloučeno, že by se jednalo o úředníky jmenované pouze *ad hoc*, nýbrž vše nasvědčuje tomu, že se jednalo o místní stálé funkcionáře.

Pokud jde o poslední možnost v dosavadní sekundární literatuře uvedenou, Margetič nabízí vysvětlení problému s tím, že se jednalo o lokální, quasi municipální funkcionáře, přičemž název jejich funkce v místním jazyce neznáme a tento název byl do latiny přeložen jako *praetores*. Lze souhlasit s argumentací tohoto autora, že se nemohlo jednat o žádný z typů prefektury shora uvedených, avšak k jednoznačnému závěru pro *praetores*, coby místní funkcionáře, chybí podle mého mínění pramenný materiál.

Oblast byla již v době vzniku prvního nápisu značně romanizovaná a obyvatelstvo bylo zřejmě, jak se zdá, k Římu loajální a vědomě nastupující cestu k dosažení statusu municipia a tím i římského občanství (stavba opevnění a chrámu zasvěceného římské bohyni). Lze tedy předpokládat i větší míru důvěry provinční správy vůči domorodému

³⁸ „In the years following the Roman conquest the native peoples were administered by officers seconded from the Roman army, usually centurions marked out for promotion, who had the title of *praefectus civitatis*. Before the end of the first century they had been supplanted by members of the native aristocracy (*principes*), who by then were judged reliable by the provincial government. These remained in control until the organisation of the cities, when their traditional power was disguised by the Roman labels of city government.“ WILKES, *c. d.*, s. 193.

³⁹ Viz poznámka 33.

obyvatelstvu, a tudíž i určitou míru autonomie pro místní obce. Nelze přehlédnout, že se jednalo o úředníky z řad místní kmenové aristokracie, a lze předpokládat, že minimálně v případě stavby chrámu dle druhého nápisu byla stavba financována z prostředků obce. Vysvětlení charakteru a původu těchto činovníků coby quasi municipálních úředníků se tedy jeví jako logické a správné. Tito úředníci byli, byť pouze v omezené míře, výrazem místní autonomie.

Zároveň však nelze předpokládat příliš vysokou míru autonomie, je třeba vzít v potaz, že do udělení statusu municipia scházela v době těchto staveb předmětné obci ještě dlouhá cesta. Strategickou stavbu opevnění, navíc za občanské války, by stěžejí Římané svěřili pouze do rukou místních funkcionářů. Naopak je třeba předpokládat, že si nad touto stavbou udržovali kontrolu, a tudíž i tito funkcionáři museli být ze strany Říma minimálně schválení ve své funkci. Ani jeden z nápisů neuvádí, z rozhodnutí koho a z jakých peněz byly předmětné stavby pořízeny,⁴⁰ není zde tedy opora pro závěr, že se jednalo o svrchované rozhodnutí obce a že stavby byly financovány pouze z jejího rozpočtu.

Pokud jde o transkripci místního označení pro tyto funkcionáře jako *praetores*, je třeba namítnout, že dosud nebyl publikován žádný nápis z provincie *Dalmatia*, který by výskyt těchto funkcionářů potvrdil i v jiných obcích. Margetič argumentuje existencí praetorů v premunicipálních městech v jiných provinciích, avšak tento argument považují za zavádějící. Římská provinční správa v době pozdní republiky a raného principátu nebyla nijak ustálená a jednotná a nelze tedy přenášet poznatky z jedné provincie do provincie druhé. Dále se naskytá otázka, zda by nepovažovali Římané takové označení úřadu u města, které bylo teprve na počátku cesty k získání statusu municipia, za příliš troufalé a tudíž nepřipustné. *Praetor* byl v římské tradici, jak je všeobecně známo, jeden z nejvyšších republikánských úředníků, a to úředníkem *cum imperio*, a použití tohoto titulu pro lokálního quasi municipálního funkcionáře v ne příliš významné obci se skutečně jako troufalé může jevit.

Na podporu čtení zkratky jako *praetores* lze z druhé strany uvést, že takové označení vyjadřuje nezávislé postavení (na rozdíl od *praefecti*, jehož moc je vždy odvozená) a tudíž použití tohoto názvu ze strany obce by z hlediska snahy o výraz vlastní autonomie bylo logické. Tuto tendenci premunicipiálních obcí a zároveň zvyk označovat lokální funkcionáře jinými výrazy než *praefectus*, a to výrazy, které vyjadřují jistou autonomii, dokládají i níže uvedené nápisy nalezené na území provincie *Dalmatia*, které používají v těchto souvislostech pro místní hodnostáře označení *praepositus* a *princeps*. Naopak označení *praefectus* by mohlo vést k záměně s úřadem *praefecti civitatis*, který v této době v čele předmětné *civitatis* s vysokou pravděpodobností stál. Margetičovo čtení zkratky jako *praetor* tedy z mého pohledu zůstává nadále jako možné, rozhodně však nelze uzavřít, že by bylo doloženo do té míry, abychom ho mohli považovat za jisté.

K prozkoumání zbývá ještě jedna možnost, která vyplývá z toho, co uvádějí Alföldy a Wilkes o postupném nahrazení *praefecti civitatis* místními čelními představiteli z řad původních obyvatel této oblasti.⁴¹ Nabízí se tedy možnost, že by funkcionáři označení na našich zápisech byli *praefecti* nebo *praepositi*, kteří byli jmenováni římskou správou na místo *praefecti civitatis* za podmínek (dosažený stupeň romanizace a ovládnutí území),

⁴⁰ Obdoba obvyklých slov u veřejných staveb na nápisích v případě municipia *ex decreto decurionum* a *ex pecunia publica*.

⁴¹ V daném případě tedy z kmene Liburnů.

kteří v případě obce Curictae byly splněny. Jak bylo konstatováno již shora, jednalo o oblast již delší dobu začleněnou do struktury Římské říše, zeměpisně blízkou území Itálie, a tedy o oblast značně pacifikovanou a s pokročilým stavem romanizace. O tom ostatně svědčí i použitá právní terminologie na nápisech.⁴² Bylo by tedy možné uvažovat o tom, že Řím již natolik důvěřoval domorodému obyvatelstvu, že se nebál do čela obce, na místo *praefecti civitatis*, postavit místní funkcionáře. Alföldy uvádí na podporu tohoto názoru nápisy prokazující existenci shora označených funkcionářů. Jako příklad existence *praefekta* odkazuje na shora citovaný nápis CIL III 8308.⁴³ Tento nápis datovaný do období pozdního principátu⁴⁴ skutečně dokládá, že funkci *praefecti civitatis* vykonával římský občan, který byl místního původu, a zároveň nic nenasvědčuje tomu, že by byl vojenským velitelem. Ostatně Dalmácie již v této době byla dávno *provincia inermis*. Zároveň z tohoto nápisu lze dovodit, že název funkce, tedy *praefectus civitatis* (na nápisu: ... *praefecto civitatium Pirustarum...*), zůstává tradiční, pouze namísto římského vojenského velitele, který tuto funkci v minulosti nutně musel vykonávat, je tato funkce již vykonávána osobou Ilyrského původu.⁴⁵ Nápisy dokládající existenci *praepositi*⁴⁶ jsou všechny z okolí dnešního města Bihače a dva z nich dokládají, že tato funkce se vztahuje k celému kmenu Iapodů, což by nasvědčovalo tomu, že nahrazuje *praefectum civitatis*.⁴⁷ Wilkes je téhož názoru jako Alföldy a píše, že kontrola tohoto území byla brzy předána do rukou domorodých vládců (*principes*) jmenovaných římskou administrativou, kteří byli činní jako *praepositi* nebo *praefecti*.⁴⁸

Mohlo se v našem případě tedy jednat o domorodé úředníky, kteří nahradili *praefectum civitatis*? Domnívám se, že tato možnost je nepravděpodobná, a to z důvodů uvedených shora v rámci argumentace, proč nemohli tito úředníci být *praefecti civitatis*. Odpadá sice

⁴² *Locaverunt, probaverunt.*

⁴³ Viz pozn. 32.

⁴⁴ Nápis je datován lety 171 n. l. – 250 n. l.

⁴⁵ Jméno osoby z nápisu v Plevlje (viz poznámka 32) je Publius Aelius Pladomenus Carvanus. Gentilní jméno Aelius je typické pro osoby, které získaly občanství za císařů Hadriána a Antonia Pia. Jména Pladomenus a Carvanus jsou ilyrského původu. ALFÖLDY, *Die Personennamen in der römischer Provinz Dalmatia*, s. 43, 171, 266.

⁴⁶ *Bindo Neptuno / sacrum / Proculus Parm/anic(us) praepos(itus) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*. Epigraphische Text-Datenbank. In: *Heidelberger Akademie der Wissenschaften* [online]. 19. 7. 2010. Dostupné na: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD052235>, CIL III 14325; ILS 4878a; ILJUG 02300.

B[i]ndo Neptuno / sacr(um) / Licinus Teuda / praep(ositus) et pri[n(ceps)] / Ia[p]odum / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito). Epigraphische Text-Datenbank. In: *Heidelberger Akademie der Wissenschaften* [online]. 19. 10. 2010. Dostupné na: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD052240>, CIL III 14324.

T(itus) F]lavius / [---]ditanus / [civ(itate?) d]on(atu)s ab / [Imp(eratore)] Vespasiano / Ca[fe]sare Aug(usto) / pra[e]positu[s] / et p[ri]ncep[s] / Iapo[d]um / [v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)]. Epigraphische Text-Datenbank. In: *Heidelberger Akademie der Wissenschaften* [online]. 19. 10. 2010. Dostupné na: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD052278>, CIL III 14328, ILJUG 0231.

⁴⁷ Zde je namístě připomenout si nápis CIL V 3346 uvedený v poznámce 33, z něhož jsme dovodili, že na počátku 1. století n. l. byl společný *praefectus civitatis* pro kmen Liburnů a Iapodů. Zde se hovoří pouze o kmeni Iapodů, což je vysvětlitelné tím, že Liburnie byla na konci 2. století již plně romanizována a její území rozděleno mezi jednotlivá municipia.

⁴⁸ WILKES, *c. d.*, s. 266 nn., 287 nn.

argument, že se muselo jednat o vojenské velitele, a nikoliv domorodé obyvatele, a byli-li *praepositus* shora uvedený nástupce *praefecti civitatis* pro *civitas* kmene Iapodů, nelze ani argumentovat tím, že se jednalo vždy o jednoho *praefecti civitatis* pro dvě sousedící *civitas*. Přesto však tuto variantu vylučuje fakt, který máme doložen, že ještě na začátku prvního století n. l. existoval řádný *praefectus civitatis* pro dané území,⁴⁹ a tudíž nemohl existovat zároveň jeho nástupce z řad domorodé aristokracie, a dále ta skutečnost, že *praefectus civitatis* byl ustanovován pro rozsáhlejší území, než je předmětný ostrov. Jelikož však přesná povaha a funkce *praepositi* není zřejmá a z nápisů nelze ani vyloučit, že se jednalo o párovou funkci, rozšiřuje se nám možnost čtení zkratky *pra* o *praepositi*. Shodné rysy tu jsou. Jednalo se o místní domorodé činovníky, kteří stáli v čele své obce a zároveň byli ustanoveni či potvrzeni ve funkci ze strany římské správy.

V odpovědi na shora nastolené otázky lze tedy učinit podle mého názoru následující závěry. Pokud jde o první otázku, jaké byly pravomoci a postavení předmětných úředníků, lze považovat za jisté, že se jednalo o obyvatele liburnského původu, příslušníky místní aristokracie a zároveň o čelné představitele obce v premunicipálním stádiu, kteří současně reprezentovali snahu obce o vlastní autonomii. Dané území však bylo zároveň již v pokročilém stavu ovládnutí ze strany Říma (část území Itálie, resp. později součást provincie Ilyricum, následně provincie *Dalmatia*). Je tedy možné s jistotou tvrdit, že autonomie obce byla pouze omezená a rozsah autonomie záležel plně na úvaze provinční správy. Lze tedy předpokládat, že tito funkcionáři byli ze strany provinční správy buď přímo jmenováni, byť z místní kmenové aristokracie, nebo přinejmenším schvalováni. Nic bližšího se o povaze těchto funkcionářů, jejich kompetencích a ustanovování do funkce nedá, s ohledem na absenci relevantních pramenů, tvrdit.

Co se týče druhé otázky, jak správně číst zkratku *pra* nelze než uzavřít, že v úvahu přicházejí tři možnosti – *praefectus*, *praetor*, *praepositus* (když *princeps* je vyloučen zkratkou *pra*). *Praefectus* se jeví jako nejméně pravděpodobný, jelikož předmětná funkce neodpovídá žádnému ze známých typů prefektury. S ohledem na nedostatek pramenného materiálu však nelze tuto otázku jednoznačně rozhodnout. Snad se tato situace v budoucnu změní s dalšími archeologickými nálezy.

---

⁴⁹ Viz poznámka č. 33.

Komparácia ochrany ľudských, občianskych a politických práv občanov v medzivojnovnej Československej republike a vojnovnej Slovenskej republike

Tomáš Čentéš

Absolvent Fakulty práva, Paneurópska vysoká škola, zamestnaný na Krajskom súde v Nitre

Kontaktní e-mail: tomascentes@gmail.com

Comparison of the Protection of Citizens' Rights in the Inter-war Czechoslovakia and the Wartime Slovak Republic

Abstract:

The subject of this article is the constitutional protection of human and civil rights in the Czechoslovak Republic and the Czech-Slovak republic and its comparison with the protection of these rights in wartime Slovak republic for a better understanding of how quickly and dramatically the dehumanization of a part of the population can be carried out despite its validity and effectiveness. Slovak Republic, which was established in 1939, was created by the dissolution of Czech-Slovak Republic. Czechoslovak Republic, as one of the countries which have arisen on the ruins of the former Austria-Hungary Empire, was a modern country, democratic, respecting the main principles of the rule of law and equality of all its citizens before the law of the Republic. The purpose of my short article is to try to explain in a simple way the fact that in the Slovak Republic was created an anti-Jewish legislation, but not as a result of some coincidence and pressure from abroad, but that it was a result of thoughtful and pure rational calculation at the origin of the Slovak Republic, and this calculation was fully reflected in the new Constitution and other legislative adopted in summer 1939 and later.

Keywords:

Czechoslovak Republic; Slovak Republic; constitution; anti-Jewish legislation; human and civil rights

Kľúčové slová:

Československá republika; Slovenská republika; ústavnosť; protizidovská legislatíva; ľudské a občianske práva

DOI: 10.14712/2464689X.2018.45

Príspevok je z veľkej časti súčasťou dizertačnej práce autora, ktorú obhájil v mesiaci jún 2018 na Ústave teórie a dejín štátu a práva a spoločenskovedných disciplín Fakulty práva Paneurópskej vysokej školy v Bratislave.

Mnoho dnešných, najmä mladých ľudí, žije v predstave, že dnes ústavným právom garantované práva a slobody nie je možné stratiť a nie sú nikým a ničím ohrozené, nakoľko necítia ich bezprostredné ohrozenie. Práve preto je dôležité pripomínať si prípady z minulosti, keď ľudia zdieľali podobný pocit istoty, ktorý sa veľmi rýchlo ukázal ako falošný. Za týmto účelom je výbornou možnosťou porovnať dve ústavy, z rokov 1920 a 1939 prijaté v krátkom časovom úseku pre jedno územie (slovenské) a pre rovnaké obyvateľstvo. Ústava Československej republiky, alebo, ak chceme, Ústavní listina Československej republiky, bola prijatá Dočasným Národným Zhromaždením dňa 29. februára 1920 ako ústavný zákon č. 121/1920 Zb. s účinnosťou od dňa 6. marca 1920. V ďalšom texte príspevku používame na označenie Ústavnej listiny skratku Ústava ČSR. Keďže bola prijatá ako ústavný zákon, znamená to, že ide o tzv. polylegálnu ústavu,¹ teda ústavu, ktorá je tvorená viacerými právnymi predpismi v podobe ústavných zákonov. Ústava ČSR pozostávala z Preambuly, tzv. Uvozovacieho zákona nasledujúceho hneď za Preambulou, ktorý sa skladal z desiatich článkov, a samotného ústavného zákona pozostávajúceho zo 6 hláv a 134 paragrafov. Signatármi (vlastnou rukou podpísanými) ústavy boli: pán prezident Československej republiky Tomáš Garrigue Masaryk, p. Tusar, p. Staňek, p. Houdek, Dr. Beneš, p. Klofáč, p. Sonntág, Dr. Heidler, p. Habrman, Dr. Winter, p. Prášek, Dr. Franke, Dr. Veselý a p. Hampl. Ústava ČSR ostala *de iure* platná a účinná až do prijatia tzv. Ústavy 9. mája komunistickým režimom v roku 1948, keď bola jej § 173 ods. 1 zrušená ku dňu nadobudnutia účinnosti novej ústavy (9. júna 1948).² Ústava prijatá v lete roku 1939 Slovenskou republikou totiž neobsahovala *expressis verbis* ustanovenie, ktoré by ju zrušovalo. Obsahovala len vágne ustanovenie v § 102, podľa ktorého všetky ustanovenia právnych predpisov, ktoré sú v rozpore s touto ústavou, alebo s existenciou samostatnej Slovenskej republiky, strácajú platnosť.

Preambula ústavy z roku 1920 začínala slovami „My, národ Československý“, čo sa už veľmi skoro ukázalo najmä v slovenskej časti republiky ako veľmi citlivo vnímaná a neprijatá skutočnosť nezanedbateľnou časťou obyvateľstva. Toto sklamanie vychádzalo najmä z Česko-Slovenskej Dohody uzavretej v americkom Pittsburchu dňa 30. mája 1918 za prítomnosti neskoršieho prezidenta Československej republiky, pána profesora Tomáša Garrigua Masaryka. Dohoda hovorila o samostatných dvoch národoch, národe Čechov a národe Slovákov, o pomerne rozsiahlej autonómii Slovákov v spoločnej republike spočívajúcej vo vlastnej administratíve, vlastnom sneme a sústave súdov, a slovenčine ako úradnom jazyku.³ Českoslovakizmus ako teória jednotného etnického národa bol pre väčšinu slovenskej spoločnosti nezrozumiteľný, a v dôsledku toho neprijateľný. Na Slovensku sa príliš neujal, rezonoval len v časti československých politických strán, najmä u sociálnych demokratov a čiastočne agrárnikov. Na Slovensku dochádzalo medzi strnulým čechoslovakistickým postojom a rastúcim národným sebedomím k ostrejšej názorovej konfrontácii. Súčasne nadobúdala zápas proti predstavám jednotného etnického národa a za svojbytnosť slovenského národa radikálnejšie formy, okorené populistickým obsahom. Prejavovalo

¹ Situácia, keď je ústavná matéria rozptýlená do viacerých právnych dokumentov ústavného charakteru, a to bez ohľadu na to, či je alebo nie je v niektorom z nich sústredená jej podstatná a určujúca časť. KROŠLÁK, D. a kol. *Ústavné právo*. Bratislava: Wolters Kluwer s. r. o., 2016, s. 42.

² Znenie tzv. májovej Ústavy dostupné online na: <http://www.upn.gov.sk/data/pdf/ustava150-48.pdf>.

³ Fotografia pamätnej tabule s vyobrazením originálu textu dohody dostupná online na: https://sk.wikipedia.org/wiki/Pittsbursk%C3%A1_dohoda#/media/File:Bratislava_tabula_Cesko-Slovenska_dohoda.jpg.

sa to najmä v argumentácii ľudovej strany, ktorá prezentovala boj za autonómiu Slovenskej krajiny ako zápas so slovenskými prisluhovačmi pražskej politiky a ministerstiev v hlavnom meste republiky. V predvolebnej agitácii v rokoch 1935 a 1938 sa operovalo silnou kritikou postavenia českej komunity a jej hospodárskych pozícií na Slovensku, čo vyúsťovalo do narastania všeobecne protičeských nálad. Verejne, napríklad v prejavoch Jozefa Tisa alebo M. Sokola v marci 1938 v Národnom zhromaždení, sa síce hlásala podpora spoločnému štátu, súčasne však nepodložené tvrdenia o „počešťovaní“ Slovenska, o prítomnosti státisícov Čechov a českých zamestnancov (hoci ich podľa sčítania ľudu z roku 1930 bolo na Slovensku len 120 tisíc) neposilňovali len myšlienky československého štátneho a občianskeho povedomia.⁴

Tieto skutočnosti viedli k tomu, že Československá republika si do svojich základov prijatím ústavy začínajúcej slovom o Československom národe zabudovala časovanú bombu, ktorá v krízových časoch konca tridsiatych rokov naplno explodovala.

Samostatná Československá republika vznikla na území bývalej Rakúsko-Uhorskej monarchie tzv. recepčnou normou dňa 28. októbra 1918, teda zákonom o zriadení samostatného štátu československého, ktorého prvé vety zneli: „Samostatný štát československý vstúpil v život. Aby bola zachovaná souvislost dosavadního právního řádu se stavem novým, aby nenastaly zmatky a upraven byl nerušený přechod k novému státnímu životu, nařizuje Národní výbor jménem československého národa jako vykonavatel státní svrchovanosti toto:...“⁵

Zákon bol vyhlásený v Zbierke zákonov ako zákon č. 11/1918 Sb. Z uvedeného je zrejme, že už takmer dva roky pred prijatím ústavy ČSR a hneď v prvom prijatom zákone republiky sa upustilo od koncepcie dvoch samostatných národov a hovorí sa o národe československom.

Odhliadnuc od toho, že prvá republika mala byť štátom vzdelaným, mierumilovným a pokrokovým, mala byť najmä štátom demokratickým. Princípy demokracie a právneho štátu sú prítomné v celej ústave ČSR. Nachádzame ich už v ustanoveniach čl. II a III spomínaného Uvozovacieho zákona, keď došlo k zriadeniu Ústavného súdu skladajúceho sa zo siedmich členov. Hlavnou kompetenciou súdu bolo rozhodovať, či zákony Československej republiky a zákony snemu Podkarpatskej Rusi vyhovujú (teda sú v súlade) s ústavou. Úlohou ústavného súdu je ochrana ústavnosti, čo v demokracii znamená ochrana slobody, rovnosti a ľudskej dôstojnosti. Ústavné súdy majú v demokracii veľmi delikátnu úlohu – ochrániť základné ústavné princípy vrátane základných práv a slobôd a ústavných hodnôt proti mocným a aj proti väčšine, ktorá môže byť reprezentovaná verejnou mienkou, a zároveň nestrátiť svoju legitimitu.⁶

Na formovanie ústavy ČSR z roku 1920 mal výrazný vplyv rakúsky zákon o všeobecných právach štátnych občanov z roku 1867. Aj to je jeden z dôvodov, prečo bolo ťažko predstaviteľné, že súčasťou ústavy nebude aj úprava občianskych práv a slobôd. V dočasnej ústave prvej republiky, ktorá predchádzala ústave z roku 1920, bola tzv. recepčnou normou prevzatá úprava občianskych práv a slobôd z Rakúska.

⁴ FERENČUHOVÁ, B. – ZEMKO, M. a kol. *V medzivojnovom Československu*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2012, s. 447.

⁵ Zákon č. 11/1918 Sb. Dostupný online na: <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/11-18.htm>.

⁶ KROŠLÁK, D. a kol., *c. d.*, s. 33.

Dôležité články ústavy ČSR pre ochranu ľudských práv

Podľa § 1 ods. 1 ústavy ČSR jediným zdrojom všetkej štátnej moci v republike bol ľud. V zmysle odseku dva tohto paragrafu to bol ľud, ktorý určenými orgánmi si sám sebe ustanovoval zákony a uvádzal ich k životu. Ústava obsahovala pevne zakotvený princíp, že štátne orgány nesmú prekročiť medze v prípade, ak by sa mali dotknúť ústavou zaručených občianskych práv. Analógiu k tomuto ustanoveniu nachádzame aj v súčasnosti platnej a účinnej Ústave Slovenskej republiky (čl. 2 ods. 2 ústavného zákona č. 460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov), keď štátne orgány môžu konať iba na základe zákona a v jeho rozsahu. Konanie mimo tohto rámca nepožíva právnu ochranu. Podľa § 2 ústavy ČSR sa ČSR definovala ako demokratická republika. Išlo o mimoriadne dôležité a kľúčové ustanovenia určujúce povahu a charakter prvej republiky.

V piatej hlave ústavy ČSR boli uvedené nasledovné občianske práva a slobody: rovnosť, sloboda osobná a majetková, sloboda domová, sloboda tlače, zhromažďovacie právo, spolkové právo, petičné právo, listové tajomstvo, sloboda učenia a svedomia, sloboda prejavu, sloboda myslenia, ochrana manželstva a rodiny. Popri týchto právach a slobodách obsahovala aj brannú povinnosť.

Piata hlava ústavy ČSR niesla názov „Práva a slobody, ako i povinnosti občianske“. Hneď v jej prvom paragrafe (§ 106) a jeho odseku 1 sa ustanovuje rovnosť občanov ČSR pred zákonmi republiky, keďže „výsady pohlavia, rodu a povolania sa neuznávajú“. Ide o jedno z kľúčových ustanovení, ktoré v konečnom dôsledku reálne formovali ČSR ako republiku demokratickú a skutočne občiansku. Znamená to, že každý občan si bol rovný pre zákonom z pohľadu ochrany jeho práv štátom, a zároveň každý občan mal rovnaké povinnosti, na ktorých výkon mal dohliadať štát.

V ďalšom ustanovení toho istého paragrafu, v odseku 2, sa ustanovovalo, že: „Všetci obyvatelia republiky Československej požívajú v rovnakých medziach ako štátni občania tejto republiky na jej území plnej a naprostej ochrany svojho života i svojej slobody nehľadiac na to, akého sú pôvodu, štátnej príslušnosti, jazyka, rasy alebo náboženstva. Odchýlky od tejto zásady sú prípustné len, keď to medzinárodné právo dovoľuje.“

Išlo o veľmi modernú a pokrokovú právnu úpravu. Pre porovnanie, v dnes platnej a účinnej Ústave Slovenskej republiky článok 12 odsek 2 ustanovuje, že: „Základné práva a slobody sa zaručujú na území Slovenskej republiky všetkým bez ohľadu na pohlavie, rasu, farbu pleti, jazyk, vieru a náboženstvo, politické, či iné zmýšľanie, národný alebo sociálny pôvod, príslušnosť k národnosti alebo etnickej skupine, majetok, rod alebo iné postavenie. Nikoho nemožno z týchto dôvodov poškodzovať, zvyhodňovať alebo znevýhodňovať.“

Z uvedeného je veľmi jednoduché demonštrovať, že Československá republika poskytovala nielen svojim občanom, ale všetkým obyvateľom žijúcim na jej území, modernú demokratickú právnu ochranu ich práv a slobôd, veľmi podobnú tej dnešnej, ktorá bola prijatá takmer o 75 rokov neskôr (v roku 1992) a po skúsenosti, akou bola druhá svetová vojna. Je zrejmé, že zásada rovnosti bola v citovanom ustanovení používaná výslovne vo vzťahu k občanom Československej republiky. Preto bolo dôležité, že sa do ústavy dostalo aj ustanovenie, ktoré zrovnoprávnilo cudzincov, resp. iných štátnych príslušníkov žijúcich na území vtedajšieho Československa s občanmi Československa. Ústava výslovne zakazovala robiť u takýchto usadených cudzincov rozdiely z hľadiska ich štátnej príslušnosti, jazyka, rasy alebo náboženstva.

Štát teda chránil život a slobodu občanov a obyvateľov bez ohľadu na ich pôvod, štátnu príslušnosť, jazyk, rasu a náboženstvo. Je dôležité osobitne zdôrazniť pokrokovosť ústavno-právnej úpravy tom, že kládla osobitú dôležitosť na zákaz diskriminácie na základe rasy. Musíme si totiž uvedomiť dobové realie, o ktorých v tomto prípade hovoríme. Mám na mysli predovšetkým koniec 20. rokov a celé 30. roky 20. storočia, nástup otvorene rasistického a protizidovského štátneho režimu v Nemecku, jeho koncept rasy, celú jeho „vedeckú“ teóriu založenú na „vedeckom“ bádani tzv. rasových antropológov a celkovú európsku politickú mikroklímu a spoločenské nálady tej doby vedúcich o pár rokov k nevídanej a nechutnej katastrofe.

Otázka osobnej slobody síce bola zaručená priamo ústavou ČSR, avšak bližšia právna úprava bola ustanovená ústavným zákonom č. 293/1920 Sb. o ochrane slobody osobnej, domovnej a tajomstva listového (podľa § 107, 112 a 116 Ústavnej listiny).⁷ Podľa § 14 tohto zákona, zákon tvoril súčasť Ústavnej listiny. Aj na tomto prípade môžeme demonštrovať spomínaný polylegálny charakter tejto ústavy. Nik nesmel byť stíhaný, iba v zákonom dovolených prípadoch, a to výlučne iba súdom alebo úradom k tomu príslušným a v konaní zákonom upraveným. K zatknutiu osoby mohlo prísť iba na sudcom písomne odôvodnený príkaz. Do väzby bolo možné vziať osobu najdlhšie na 48 hodín a následne musela byť buď prepustená alebo odovzdaná príslušnému úradu na ďalšie konanie. Veľmi dôležitým ustanovením tohto zákona bolo ustanovenie § 4, podľa ktorého nik nesmel byť z určitého miesta alebo územia vypovedaný a nik nesmel byť nútený k tomu, aby sa z určitého miesta alebo územia nevzdialil. Domovú prehliadku bolo možné vykonať iba na základe písomne odôvodneného príkazu sudcu, ktorý musel byť doručený pri prehliadke a ak to nebolo možné, najneskôr do 24 hodín po jej vykonaní. Ak verejný funkcionár, úradník alebo zriaďenec pri výkone úradnej moci alebo služby porušil ustanovenia tohto ústavného zákona, bol potrestaný za priestupok žalárom v trvaní od jedného do šesť mesiacov, a ak jednal so zlým úmyslom, bol trestaný žalárom s dobou odňatia slobody na jeden až päť rokov, pri zvlášť priťažujúcich okolnostiach až do desať rokov.

Šiesta hlava ústavy ČSR nesie názov „Ochrana menšín národných, náboženských a rasových“. Podľa § 128 odsek 1, čo je prvé ustanovenie šiestej hlavy ústavy ČSR, „Všetci štátni občania republiky Československej sú si pred zákonom plne rovní a požívajú rovnakých práv občianskych a politických nehľadiac k tomu, akej sú rasy, jazyka alebo náboženstva.“

To znamenalo vylúčenie akejkoľvek nerovnoprávnosti na základe kritérií ako rasa a náboženstvo, pričom takejto nerovnoprávnosti mal zabrániť priamo štát na svojej úrovni. Bol to štát, kto prišiel so zákazom akejkoľvek diskriminácie pred zákonom na základe niektorého z týchto kritérií, čím vopred zabránil akýmkoľvek legálnym snahám o vytvorenie protizidovskej, protirómskej a inej šovinistickej legislatívy. Teda štát ako garant rovnosti občanov v ich právach a povinnostiach bez ohľadu na náboženstvo alebo rasu.

Ďalším nemenej dôležitým ustanovením ústavy ČSR je odsek 2 toho istého paragrafu, podľa ktorého „Rozdiel v náboženstve, viere, vyznaní a jazyku nie je žiadnemu štátnemu občanovi Československej republiky v medziach všeobecných zákonov na škodu, hlavne pokiaľ ide o prístup do verejnej služby, k úradom a hodnostiam, alebo pokiaľ ide o vykonávanie akejkoľvek živnosti a povolania.“

⁷ Znenie ústavného zákona dostupné online na: <http://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/1874/1/2>.

Áno, pre objektivnosť treba dodať, že v zmysle odseku 4 toho istého paragrafu ústavy ČSR mohli štátne orgány v intenciách platných alebo v budúcnosti prijatých zákonov podnikáť isté kroky, ktoré by mohli budiť zdanie obmedzovania práv garantovaných v šiestej hlave ústavy ČSR, avšak mohli tak urobiť len z dôvodu a v rozsahu zabezpečenia verejného poriadku a bezpečnosti štátu a účinného dozoru. Takýto krok teda mal slúžiť štátu len ako akési *ultima ratio*⁸ pre splnenie vyššieho spoločenského záujmu, ktorým bezpochyby bezpečnosť štátu je. Toto ustanovenie preto nemožno interpretovať ako akési „zadné vrátka“ pre štátny režim na prijímanie protizidovských a protirómskych opatrení.

Z uvedeného v konečnom dôsledku vyplýva, že ČSR ako krajina, v ktorej žili mnohé národy a národnosti, ľudia rôznych náboženstiev a viery, plne rešpektovala práva a slobody svojich občanov, nerobila medzi nimi žiadne rozdiely na základe kritérií ako jazyk, pohlavie, rasa, národnosť, či náboženstvo, a nedávala zákonodarcovi ani priestor, aby v budúcnosti prijal zákonodarstvo, ktoré by túto situáciu mohli akýmkoľvek spôsobom dramaticky zmeniť. Napriek tomu sa už čoskoro zmenila, a to ešte za platnosti ústavy a existencie Česko-Slovenskej republiky (tzv. 2. republiky po vyhlásení autonómie Slovenskej krajiny na jeseň 1938), keď autonómna vláda pristúpila k deportáciám Židov na územie odstúpené Maďarsku po Viedenskej arbitráži.

Ústava Slovenskej republiky prijatá v lete roku 1939

Snem Slovenského štátu prijal dňa 21. júla 1939 ústavný zákon č. 185/1939 Sl. z. o ústave Slovenskej republiky,⁹ ktorým štát konštituoval ako republiku, hlavou ktorej je volený prezident. Napriek skutočnosti, že formálne išlo o republiku, republikánske, sekularizované a demokratickému duchu protirečil konzervatívny katolicizmus, klerikalizmus a z ústavy prýščiaci autoritatívny režim prehľbujúci sa do podoby autoritársko-klerikálneho štátneho a politického režimu, najmä vo vydaní tzv. slovenského národného socializmu, prípadne v jeho miernejšie redukovanom vydaní.¹⁰ Skladala sa z úvodného prehlásenia (a nie preambuly) a z 13 hláv obsahujúcich 103 paragrafov, pričom ľudské práva a slobody upravovala až desiatu hlavu s názvom „Povinnosti a práva občanov“.

Už samotný názov tejto hlavy je neštandardný, nakoľko v prvom rade pojednáva o povinnostiach, a až následne o právach občanov. Celkovo možno napočítať v tejto hlave ústavy sedem povinností občanov a šesť práv občanov.

Prvou povinnosťou každého občana mužského pohlavia bolo podrobenie sa vojenskej službe alebo s ňou spojenej pracovnej činnosti a povinnosť mať účasť pri obrane štátu. Každý občan-muž sa zároveň musel podrobiť vojenskému a polovojenskému výcviku. Na obrane štátu však participovali aj ženy, nakoľko na obranu štátu bol podrobený každý občan bez rozdielu pohlavia za účelom pomocnej služby.

Ďalšími povinnosťami, ktoré ústava ustanovovala občanom Slovenskej republiky, bola povinnosť duševne alebo telesne pracovať, platiť dane, dávky a poplatky na základe príslušnej zákonnej úpravy.

⁸ Princíp subsidiarity – obmedzenie práv až ako posledná možnosť.

⁹ Znenie ústavného zákona dostupné online na: <https://www.upn.gov.sk/data/pdf/ustava1939.pdf>.

¹⁰ BEŇA, J. *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica: PF UMB, 2001, s. 53.

Občania boli povinní pomáhať verejným orgánom, čiže orgánom štátu, v ich činnosti, pričom občania museli vykonať všetky funkcie, ktoré mali na základe príslušných zákonov alebo z príkazov úradov.

Pokiaľ ide o právnu úpravu súkromného vlastníctva, platilo, že má sociálnu funkciu a zásada „vlastníctvo zaväzuje“, čo znamenalo, že vlastník mal za povinnosť narábať so svojím majetkom v záujme všeobecného dobra. Čo tým mal zákonodarca na mysli, nie je celkom zrejmé, nakoľko ústava pojem „všeobecné dobro“ bližšie nešpecifikovala. Súkromné vlastníctvo bolo možné obmedziť na základe zákona, k čomu v neskoršom období aj prišlo v podobe niekoľkých zákonov snemu a v podobe vládnych nariadení (čiže v týchto prípadoch nie zákonmi, ako to vyžadovala ústava), ktoré vyvrcholili tzv. arizačným procesom, ktorý by sa dal charakterizovať ako štátom legalizovaná krádež podnikov a obchodov patriacich židovským spoluobčanom Slovenskej republiky.

Poslednou povinnosťou, ktorú štát nariadil svojim občanom, bolo riadne školenie a výchova svojich detí, aby z nich vyrástli dobrí občania. V kontexte ducha a ustanovení ústavy mal zákonodarca pravdepodobne na mysli výchovu v duchu národno-kresťanskom (rímskokatolíckom), teda v duchu oficiálnej doktríny štátu.

Pokiaľ ide o práva občanov, každý občan mal bez rozdielu pôvodu, národnosti, náboženstva a povolania požívať ochranu života, slobody a majetku. Na prvý pohľad a na danú dobu išlo o pomerne modernú právnu úpravu, avšak len do okamihu, kým sa ignorovala skutočnosť, že všetky tieto práva mohli byť obmedzené na základe len „obyčajného“ (teda nie ústavného) zákona. Právna úprava tak predpokladala ochranu života, slobody a majetku. Vzťahovala sa však len na občanov vojenského slovenského štátu a medzi taxatívnym výpočtom kritérií, na ktoré sa nemalo pri ochrane prihliadať a na základe ktorých sa nemali robiť žiadne rozdiely v aplikácii ochrany, chýbala, na rozdiel od ústavy prvej Československej republiky, rasa.

Z týchto skutočností možno vyvodit' dva závery. Mnohé obmedzenia občanov predovšetkým židovskej a cigánskej (rómskej) národnosti sa diali nie na zákonomnom podklade, ale na základe vládnych nariadení a nariadení s mocou zákona. Možno sa preto celkom legitímne domnievať, že mnohé právne normy, ktoré mali za následok poníženie, zdecimovanie, deportovanie a v konečnom dôsledku smrť slovenských Židov a Cigánov (Rómov), boli protiústavné. Keďže však v Slovenskej republike počas celej jej existencie nebola zriadená žiadna reálne fungujúca inštitúcia, ktorá by skúmala protiústavnosť právnych predpisov, nemohli dotknutí ani teoreticky veriť v šancu, žeby sa niektorá zo štátnych inštitúcií postavila na ich obranu pre protiústavnosť týchto nariadení.

Dňa 9. septembra 1941 prijala vláda Slovenskej republiky nariadenie č. 198/1941 Sl. z. o právnom postavení Židov (tzv. Židovský kódex), ktorý Židov zbavoval mnohých práv, pričom za porušenie jeho ustanovení nariaďoval vysoké pokuty a tresty odňatia slobody. Kým výklad pojmu „Žid“ bol do vydania kódexu založený na religióznom princípe, odteraz sa tento pojem vykladal podľa rasového princípu. To znamenalo, že kým pri religióznom výklade môžeme ešte hovoriť o akej – takej formálno-právnej ochrane Židov pred represáliami zo strany štátu, pri rasovom výklade mal štát *de facto* a aj *de iure* rozviazané ruky. Nutne však musíme dodať, že štát a jeho orgány mali i pri religióznom výklade možnosti represálií na občanoch, nakoľko túto ochranu požívali občania štátu len dovtedy, kým zákon neurčil inak.

Veľmi otázne z pohľadu ústavnosti je obmedzovanie na právach vykonávané prostredníctvom nariadení, keďže tieto nariadenia nemali podobu zákona, napriek tomu, že ústava výslovne ustanovovala, že spomínané občianske práva možno obmedziť len a výlučne na základe zákona. Tento zjavný nedostatok nemožno konvalidovať tým, že snem Slovenskej republiky zákonom č. 210/1940 Sl. z. o (zmocňovací ústavný zákon) splnomocnil vládu na vydávanie vládnych nariadení v oblasti vylúčenia Židov z hospodárskeho života a prechode ich majetku do vlastníctva kresťanov. Mimo tohto zákona bola vláda splnomocnená na vydávanie nariadení aj na základe § 4 zákona č. 1/1939 Sl. z. o samostatnom Slovenskom štáte.

V ustanoveniach § 44 ústavy nachádzame ďalší argument podporujúci tento právny názor. Vláda mohla vydať nariadenie (v prípade nenahraditeľnej ujmy v hospodárskych, politických a finančných záujmov štátu) s mocou zákona s výnimkou vecí, ktoré patrili do výlučnej právomoci snemu, alebo ktoré podľa ústavy má upraviť zákon.

Ústava ako ďalšie občianske právo síce garantovala právo na listové tajomstvo, avšak v skutočnosti poskytovala legitímny priestor na cenzúru a kontrolu všetkých listín a písomností, keďže v tom istom ustanovení sa nachádzala zmienka o tom, že toto právo možno na základe zákona (opäť nie ústavného) obmedziť. Rovnaký princíp bol zvolený aj vo vzťahu k zhromažďovaciemu právu, právu združovať sa a k tlačovému právu, ktoré boli garantované len v rozsahu, v akom ustanovil zákon. Nemožno preto hovoriť napríklad o slobode tlače, typickej pre demokratické krajiny. Naopak, v krajine bola zavedená silná cenzúra, v čele ktorej stál Úrad propagandy, a povolené boli len niektoré tlačoviny, ako napríklad Gardista, Slovák, Kocúr, či Katolícke noviny.

Rovnako osobná sloboda a domáci pokoj bol ústavou zaistený len v rozsahu, ktorý ustanovil zákon.

Zaujímavá je ústavná zásada, podľa ktorej nik nesmel byť potrestaný pre chovanie sa (správanie sa), ktoré neporušilo právoplatnú trestnú normu a ktorého trestnosť nebola už vopred zákonom alebo zákonitou normou určená. Ústava republiky obsahovala aj čosi ako právo tretej generácie, keď zakazovala vykorisťovanie za prácu, pričom výška mzdy mala byť úmerná pracovnému výkonu so zreteľom na rodinné pomery. Aby však ústava ostala verná svojmu naturelu, nepriamo zakázala akékoľvek štrajky, keďže rušenie práce a organizovanie rušenia práce sa zakazovalo.

Z uvedeného je zrejmé, že právna úprava ľudských práv a slobôd v autoritárskej Slovenskej republike nehrala zďaleka primárnu úlohu. Bola vyjadrená až v desiatej hlave ústavy z trinástich, obsahovala viac povinností ako práv a takmer všetky práva bolo možné kedykoľvek komfortne obmedziť len na základe obyčajného zákona. Nehovoriac o skutočnosti, že ani túto banálnu podmienku nevedel štát v mnohých prípadoch zabezpečiť, práve naopak, postupoval prostredníctvom, s najväčšou pravdepodobnosťou, protiústavných vládnych nariadení a nariadení s mocou zákona.

Ústava priznávala práva a nariaďovala povinnosti len občanom Slovenskej republiky, neupravovala práva a povinnosti ľudí, ktorí sa tu dlhodobo zdržiavali a žili. Počas deportácií Židov do koncentračných táborov na území dnešného Poľska (oficiálne išli Židia na práce do Tretej ríše) prijal slovenský snem zákon č. 68/1942 Sl. z., ktorý poskytol právny základ pre deportácie Židov do zahraničia. Podľa ustanovení § 3 tohto zákona Židia vystávaní a Židia, ktorí opustili územie štátu, stratili slovenské občianstvo. Pripomínáme, že ústava chránila život len občanov štátu.

Ústava zakotvovala i slobodu vierovyznania, prejavu mienky, vedeckého bádania a umenia, avšak opäť len v medziach zákonných ustanovení, pričom niekedy sa konštatovalo, že tieto práva a slobody nesmeli porušovať „kresťanské mravy“, ktoré tak boli povýšené na normu. Na porovnanie, ústava prvej Československej republiky používala termín „dobré mravy“.¹¹

Ústavnoprávna úprava ochrany ľudských práv a porovnanie s ústavou z roku 1920

V § 1 odsek 1 ústavy Slovenskej republiky (prvá hlava s názvom „Všeobecné ustanovenia“) sa Slovenská republika (SR) definuje len ako republika, a nie ako demokratická republika, ako to bolo v § 2 odsek 2 ústavy Československej republiky (ČSR) z roku 1920. V Ústave SR sa nenachádza ani ustanovenie zhodné alebo aspoň podobné s ustanovením § 1 odsek 1 Ústavy ČSR, v zmysle ktorého je ľud jediným zdrojom všetkej štátnej moci v Československej republike. Naopak, podľa úvodného prehlásenia Ústavy SR „Slovenský národ pod ochranou Boha Všemohúceho od vekov sa udržal na životnom priestore mu určenom, kde s pomocou Jehu, od ktorého pochádza všetka moc a právo, zriadil si svoj slobodný slovenský štát.“

To znamená, že pôvodcom moci tu už nie je ľud, ako to v demokratických republikách býva, ale Boh (kresťanský). Konceptia, podľa ktorej moc pochádza od ľudu, má pritom svoje dôsledky. Okrem iného to znamená, že vláda sa tomuto ľudu zodpovedá, pretože je ním volená (resp. formovaná z poslancov zvolených do parlamentu a pod.), a ľud ako pôvodca všetkej moci v štáte má právo kedykoľvek túto vládu odvolať. Naopak, ak za pôvodcu štátnej moci vyhlásime Boha, nie je potrebné ani pristúpiť k použitiu extenzívneho výkladu, aby sa mohlo prísť k záveru, že ľud nemá žiadny účinný mechanizmus k tomu, aby spochybnil legitimitu vlády či štátnej moci ako celku, pretože človek nemá ako spochybniť božskú autoritu. Člen vlády sa v takom prípade zodpovedá Bohu a nie ľudu tej krajiny, ktorej vláda vládne.

V Ústave SR nenájdeme žiadne ustanovenia, ktoré by sa svojim obsahom aspoň približovali k § 106 Ústavy ČSR, teda sa približovali k definícii rovnosti občanov pred zákonomi republiky. Absencia takéhoto ustanovenia následne poskytuje zákonodarcovi možnosti na prijatie takej legislatívy, ktorá vytvára „rovné a rovnejšie“ skupiny obyvateľstva, resp. vytvára tzv. občanov druhej kategórie a stavy, čo bol aj prípad Slovenskej republiky. Pokiaľ totiž nezadefinujeme rovnosť pred zákonom ako ústavnoprávnu zásadu, nemôžeme sa ako občan legitímne pred orgánmi štátu dovolávať v skutkovo a právne rovnakej (resp. veľmi podobnej) veci rovnakého zaobchádzania. Štát v takom prípade takúto povinnosť nemá. Nehovoriac o tom, že pokiaľ ako občania nie sme pôvodcom moci v štáte, nemáme ani legitímny nástroj na to, aby sme si takúto rovnosť ako ústavnoprávny princíp presadili, nakoľko takúto právomoc by mal mať vo svojej podstate iba Boh ako pôvodca štátnej moci.

V desiatej hlave Ústavy SR s názvom „Povinnosti a práva občanov“ sa v § 81 ustanovuje ústavnoprávny princíp ochrany práv občanov Slovenskej republiky. Podľa odseku 1 tohto paragrafu: „Všetci obyvatelia bez rozdielu pôvodu, národnosti, náboženstva a povolania požívajú ochranu života, slobody a majetku.“ Ak si pozorne prečítame dikciu tejto

¹¹ LETZ, R. *Slovenské dejiny V. (1938–1945)*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2012, s. 71.

právnej normy a porovnáme ju s príbuzným ustanovením z Ústavy ČSR (§ 106 ods. 2), prideme k záveru, že nám z textu tohto ustanovenia vypadol termín „rasa“. V § 81 ods. 2 sa ustanovuje, že obmedzenie týchto práv je možné len na základe ustanovení zákonov. To znamená, že na obmedzenie práva na život postačuje „obyčajný“ zákon, čiže nie ústavný zákon, na ktorého prijatie je predsa len potrebné vyššie kvórum hlasov. Matematicky to znamená, ak sa v zmysle § 21 odsek 1 Ústavy SR nájde v sneme 14 poslancov z 80 pri minimálne tretinovej účasti (po zaokrúhlení ide o 27 poslancov), ktorá bola nevyhnutná pre uznášaniaschopnosť snemu, a tí zahlasujú za obmedzenie práva na život na základe ľubovoľne zvolených kritérií, ktoré si presadia do zákona, určená skupina obyvateľov, prípadne celé obyvateľstvo v tom najabsurdnejšom prípade, stratí právo na osobnú slobodu alebo život. Na to všetko stačilo za istých okolností 14 poslancov snemu.

Kombináciu stavu, keď nie je v ústave zadefinovaná rovnosť občanov pred zákonom a nie je zabezpečená ochrana občianskych práv bez ohľadu na rasu, je možné, obzvlášť v kontexte verejne známej rasovo motivovanej protižidovskej politiky Nemecka v 30. rokoch 20. storočia, považovať za veľmi nebezpečnú pre niektoré skupiny obyvateľstva, nakoľko poskytuje zákonodarcovi priestor na prijatie takej legislatívy, ktorá bude na základe rasových princípov potláčať práva a slobody niektorej z týchto skupín. Nehovoriac o tom, ak ste štátom, ktorý má s krajinou, akou Nemecko v tom čase pod Hitlerovým vedením bolo, podpísanú Zmluvu o ochrannom vzťahu medzi Nemeckou ríšou a Slovenským štátom (Schutzvertrag, platná a účinná od 23. marca 1939), a ste nielen *de facto*, ale aj *de iure* nemeckým satelitom.

Otázka, či Slovenský snem, ktorý mal v zmysle § 6 Ústavy SR ako jediný štátny orgán v republike zákonodarnú moc prijať ústavu, vedel o tom, že prijatím ústavného zákona č. 185/1939 Sl. z. (Ústava SR) vytvorí priestor pre protižidovskú legislatívu, je bezpredmetná, nakoľko je to práve snem, ktorý niesol plnú zodpovednosť za prijatie ústavy, vrátane osôb, ktoré tento ústavný zákon podpísali. Jednou z týchto osôb bol napríklad aj vtedajší predseda vlády SR (ministerský predseda), a neskorší prezident Slovenskej republiky, Jozef Tiso.

Pokiaľ ide o náboženskú slobodu, v jedenástej hlave Ústavy SR s názvom „Cirkve“, § 88, sa ustanovuje, že „Každému sa zabezpečuje právo voľne plniť náboženské povinnosti, nakoľko to neodporuje ustanoveniam zákona, verejnému poriadku a kresťanským mravom.“

Ide o veľmi kurióznu ochranu náboženskej slobody, keď štát na jednej strane garantuje túto slobodu, no jej garanciu na strane druhej podmieňuje akýmsi bližšie nikde nešpecifikovanými kresťanskými mravmi. Štátna ochrana slobodného židovského vierovyznania sa tak stáva z pohľadu tohto ustanovenia Ústavy SR absurdná, pretože napríklad židovská vierouka nie je v súlade s kresťanskou, a preto logicky nemôžu byť židovské mravy totožné a v súlade s kresťanskými mravmi.

V dvanástej hlave Ústavy SR s názvom „Národnostné skupiny“ sa v § 91 odsek 2 ustanovuje, že o príslušnosti občanov k národnosti sa vedie kataster. To znamená, že štát vie kedykoľvek komfortne identifikovať príslušnosť ktoréhokoľvek občana k národnostnej skupine, t. j. príslušnosť k niektorej z menšín. Ide o veľmi neštandardný krok, keďže národnosť je veľmi citlivý osobný údaj, ktorého zhromažďovanie zo strany orgánov štátnej moci nemusí, no môže mať za cieľ sledovať isté neskoršie zámery, ako sa aj neskôr v prípade Slovenskej republiky pri perzekúciách Židov ukázalo. V § 95 Ústavy SR sa zavádza

princíp reciprocity, podľa ktorého „Práva národnostných skupín, uvedené v ústave, platia natoľko, nakoľko také isté práva v skutočnosti požíva i slovenská menšina na území mater­ského štátu príslušnej národnostnej skupiny.“

Ak vezmeme v úvahu skutočnosť, že Židia v tom čase nemali na svete svoj vlastný štát, a nieto ešte štát, v ktorom by žila slovenská menšina, znamená to, že ako národnostná skupina nemali v Slovenskej republike zaručené žiadne práva v zmysle tejto dvanástej hlavy Ústavy SR. Nehovoriac o tom, že posúdiť objektívne skutočnú úroveň požívania menšinových práv v inej krajine bolo v praxi nemožné.

Ústavnoprávna konformita protižidovskej legislatívy v Slovenskej republike

Ako už bolo spomenuté, bol to snem, kto mal v zmysle Ústavy SR zákonodarnú moc, a teda právomoc prijímať zákony, ktoré upravujú práva a povinnosti občanov Slovenskej republiky. V zmysle § 81 odsek 2 Ústavy SR bolo možné obmedziť občianske práva iba na základe zákona. Z uvedeného prichádzame k logickému záveru, že by to mal byť práve snem, ktorý bude stáť za celou protižidovskou legislatívou Slovenskej republiky. Ak sa však bližšie pozrieme na jednotlivé právne normy, ktoré zo Židov (a Rómov) urobili občanov druhej kategórie, prideme k záveru, že medzi približne desiatkami a desiatkami noriem nenájdeme takmer žiaden zákon (výnimkou je napr. ústavný zákon č. 68/1942 Sl. z. o vyst'ahovaní Židov), iba vládne nariadenia, resp. nariadenia so silou zákona. Ako je to možné, keď ústava jasne ustanovovala, že obmedziť občianske práva možno iba na základe zákona?

Pre odpoveď sa musíme vrátiť k vzniku štátu. Slovenský snem prijal dňa 14. marca 1939 pri vzniku samostatnej republiky Zákon o samostatnom Slovenskom štáte č. 1/1939 Sl. z., podľa ktorého (§ 4) sa vláda splnomocnila, aby nariadením vykonávala všetko, čo je v prechodnom čase potrebné na udržiavanie poriadku a na zabezpečenie záuj­mov Slovenského štátu. S ohľadom na § 3 tohto zákona sa malo bez pochyby na mys­li obdobie do prijatia novej ústavy (Ústavy SR z júla 1939). Hoci teda zákon hovoril o vládnych nariadeniach len tam, kde je to treba na udržanie poriadku a zabezpečenie štátnych záujmov, vláda SR do 21. júla 1939 prijala minimálne 6 nariadení, ktoré napr. vylučovali židov z verejných služieb (žid už nesmel byť viac štátnym zamestnancom); štát dosadil do židovských podnikov dôverníkov, z ktorých sa neskôr stávali arizáto­ri; bol vykonaný súpis židovských poľnohospodárskych nehnuteľností; Židia v armáde boli presunutí do oddielov, ktoré tvorili osobitné pracovné útvary slúžiace bez zbrane; Židia už nesmeli byť vlastníkami alebo koncesionármi verejných lekární; a mnohé ďalšie obmedzenia.

Vláda len mesiac po vzniku samostatnej republiky pristúpila vládny­mi nariadením k vymedzeniu pojmu Žid (č. 63/1939 Sl. z. zo dňa 18. apríla 1939). Tieto vládne naria­denia však nemali žiadnu legitimitu z pohľadu Zákona o samostatnom Slovenskom štáte, pretože ten jasne ustanovoval, že vládne nariadenia možno prijať len na udržanie poriadku a zabezpečenie záujmov štátu. Toto kritérium bez pochyby nespĺňa ani jedno z vládnych nariadení, ktoré sa týkalo zásahu do občianskych práv slovenských občanov židovskej národnosti. Napriek tomu, tieto vládne nariadenia neboli ani po prijatí Ústavy SR zruše­né (vyhlásené za neplatné), hoci v zmysle § 97 a § 98 Ústavy SR mohli byť na základe rozhodnutia ústavného senátu pozostávajúceho zo senátnych predsedov Najvyššieho súdu a Najvyššieho správneho súdu vyhlásené za neplatné.

Pokiaľ ide o obdobie po prijatí Ústavy SR, nemožno opomenúť § 43 a § 44 tejto ústavy. V zmysle ustanovení § 43 môže vláda vydávať nariadenie na vykonávanie určitých zákonov a v ich medziach. V podstate ide o konštrukciu nariadení vlády SR v podmienkach dnešnej Slovenskej republiky, kde na prijatie nariadenia potrebuje mať vláda zmocnenie v zákone ako v právnej norme vyššej právnej sily. Pri formulovaní obsahu nariadenia je čo do rozsahu limitovaná medzami zákona a medzami splnomocnenia v zákone. Podľa § 44 ods. 1 vtedajšej Ústavy SR: „Ak na zamedzenie nenahraditeľnej ujmy vážne hospodárske, finančné alebo politické záujmy štátu vyžadujú neodkladné opatrenia, vláda ich môže vydať nariadením s mocou zákona s výnimkou vecí, ktoré patria do výlučnej právomoci snemu, alebo ktoré podľa ústavy má upraviť zákon.“

Ústava teda jasne ustanovovala, že na prijatie vládneho nariadenia s mocou zákona (tu treba upozorniť, že ide o iný druh nariadenia, než podľa § 43, pričom tento druh nariadenia podpisoval aj prezident republiky v zmysle § 38 odsek 1 písm. e) Ústavy SR) musia byť splnené dve podmienky, a to: nejde o výlučnú právomoc snemu, a nejde o záležitosť, ktorú ma podľa ústavy upraviť zákon. Pripomíname, že podľa § 81 odsek 2 Ústavy SR bolo možné občianske práva obmedziť iba na základe zákona. Keďže Ústava SR nadobudla účinnosť dňom vyhlásenia v zbierke (31. júla 1939), vláda mala jasne určené pravidlá pre prijatie akéhokoľvek nariadenia s mocou zákona po tomto dni. Ani to jej však nezabránilo prístup k prijatiu celého radu ďalších nariadení, ktoré okliešovali občianske a politické práva Židov žijúcich na Slovensku.

Vládni predstavitelia si zrejme uvedomovali tento deficit legitímnosti vládnych nariadení, a preto bol 3. septembra 1940 prijatý snemom ústavný zákon č. 210/1940 Sl. z., ktorým sa vláda splnomocňuje, aby činila opatrenia vo veciach arizácie. Snem splnomocnil vládu, aby nariadením robila všetky opatrenia, ktoré sú potrebné na vylúčenie Židov zo slovenského hospodárskeho a sociálneho života, a aby majetok Židov prešiel do vlastníctva kresťanov. Snem sa tým *de facto* aj *de iure* vzdal svojich právomocí prijímať zákony v tejto oblasti.

Podľa môjho názoru je však tento ústavný zákon v rozpore s už spomínaným § 43 Ústavy SR, nakoľko vláda môže vydávať nariadenia len na vykonanie zákonov, a nie vydávať nariadenia, ktoré nahrádzajú zákony. Vykonať zákon neznamená prijať právnu úpravu, ktorá je úplne nová a nemá žiadnu oporu v zákone v zmysle, že zákon ani nepredpokladá prijatie normy v takomto konkrétnom znení. Inak povedané, vládne nariadenie nesmie ísť nad rámec zákona, ktorý prijatie vládneho nariadenia predpokladá. Ak zákonodarca ustanoví, že vláda smie prijať nariadenia na vykonanie arizácie, ide o tak široký kontext, že v právnom štáte by takáto norma nemohla byť prijatá, pretože je nevykonateľná. Na základe čoho by sme totiž chceli posúdiť, či je splnená zákonná zmocňovacia podmienka, a že nariadenie nejde svojím obsahom nad rámec zákona? Mimo tejto skutočnosti, snem sa nemôže vzdať svojej právomoci aj s odkazom na § 6 Ústavy SR, podľa ktorého má iba on v Slovenskej republike zákonodarnú moc. Ústava nepripúšťa v tomto prípade žiadnu výnimku a možnosť snemu delegovať svoje právomoci na iný štátny orgán (vládu). A zároveň, ako už bolo spomenuté, Ústava SR predpokladala obmedzenie občianskych práv a slobôd len a výlučne na základe zákona. Domnievam sa preto, že ústavný zákon č. 210/1940 Sl. z. mal byť vyhlásený ústavným senátom v zmysle § 97 ods. 1 Ústavy SR za neplatný. Na základe tohto ústavného zákona vyšli odo dňa

11. septembra 1940 do 11. septembra 1941 všetky protižidovské právne predpisy, vrátane Židovského kódexu.¹²

Vláda však zjavne zastávala iný právny názor, o čom svedčí aj jej vysoká normotvorná aktivita v oblasti protižidovskej legislatívy. Okrem iných, dňa 9. septembra 1941 prijala už spomínané nariadenie o právnom postavení Židov č. 198/1941 Sl. z., v ktorého úvode sa vláda odvoláva na § 1 zákona č. 210/1940 Sl. z. ako na akt, ktorý ju splnomocnil na prijatie takéhoto nariadenia. V tomto nariadení zároveň vláda vymedzila pojem „Žid“ z hľadiska rasového, čím sa vraciame k tomu, že Ústava SR neobsahovala ustanovenia o ochrane občianskych a politických práv bez ohľadu na rasu. V kontexte uvedeného zastávame názor, že všetky nariadenia prijaté na základe tohto zákona (č. 210/1940 Sl. z.) sú absolútne nelegitímne a mali byť vyhlásené za neplatné, prípadne mali byť z hľadiska právneho pozitivizmu prijaté snemom ako riadny zákon. Na margo snemu treba pre úplnosť uviesť, že aj ten mal možnosť v zmysle § 44 ods. 3 Ústavy SR každé jedno nariadenie vlády buď zmeniť alebo vyjadriť svoj nesúhlas s ním, čím by nariadenie stratilo svoju platnosť. Predseda vlády mal totiž povinnosť predložiť nariadenie súčasne s jeho vyhlásením snemu, a ten mal možnosť do troch mesiacov postupovať v zmysle uvedeného. Autorovi príspevku nie je známa situácia, kedy by snem využil svoje oprávnenie a s niektorým nariadením, ktorého obsahom bola protižidovská právna úprava, vyjadril svoj nesúhlas.

Legislatívny chaos napokon dokresľuje aj ústavný zákon č. 68/1942 Sl. z. o vyst'ahovaní Židov zo dňa 15. mája 1942. Zákon mal tvoriť zákonný podklad pre deportácie slovenských Židov do zahraničia, avšak ani absencia takéhoto ústavného zákona nebránila štátnej moci začať s deportáciami už v marci 1942, čiže bez akéhokoľvek legislatívneho oprávnenia. Odhliadnuc od tejto skutočnosti, v zmysle § 3 tohto zákona, Židia vyst'ahovaní a Židia, ktorí územie štátu opustili alebo opustia, strácajú štátne občianstvo Slovenskej republiky. To znamená, že Slovenská republika im prestala poskytovať akúkoľvek ochranu tých občianskych práv, o ktoré ich ešte nestihla svojou legislatívnou činnosťou obráť, a zároveň im pre deportácie nemohla ani ako už svojim bývalým občanom deportovaným do cudziny zabezpečiť ochranu života a slobody v zmysle § 81 odsek 2 Ústavy SR.

Základný rozdiel medzi oboma právnymi úpravami v ČSR a Slovenskej republike

Základný a zásadný rozdiel medzi oboma spomínanými právnymi úpravami bol v tom, že kým prvá ČSR sa viac-menej úspešne dokázala aj v reálnom živote popasovať so zabezpečením základných ľudských práv a slobôd nielen pre jej občanov, ale v zásade pre všetkých obyvateľov žijúcich na jej území, v prípade vojnovej Slovenskej republiky možno hovoriť až o akejsi ústavnoprávnej kataklizme v oblasti ochrany ľudských, občianskych a politických práv.

Najsignifikantnejšia bola táto zmena vo vzťahu k pauperizácii židovskej menšiny, ktorá veľmi rýchlo devalvovala z rovnocenného obyvateľstva na akúsi celospoločenskú socioekonomickú príťaž z pohľadu vládneho autoritárskeho režimu. Najprv Židom zakázali sedieť v parku na lavičke, potom nesmeli mať rádio, vzali im vzdelanie a prácu, až napokon mnohým vzali život. Výnimku z tohto pravidla tvorili cynické prezidentské výnimky

¹² HUBENÁK, L. *Rasové zákonodarstvo na Slovensku (1939–1945)*. Bratislava: Univerzita Komenského, Právnická fakulta, Vydavateľské oddelenie, 2003, s. 51.

nevyhnutne potrebné k zabezpečeniu chodu štátu, avšak aj tie prestali platiť po potlačení SNP v roku 1944 nemeckými vojskami.

Naopak, v prvej ČSR nachádzame veľmi zaujímavú rozhodovaciu činnosť vtedajšieho Najvyššieho soudu Československé republiky, ktorou súd vykladal jednotlivé paragrafy ústavy ČSR, nevynímajúc ustanovenia upravujúce oblasť ľudských práv.

Tak napríklad, rozhodnutím z 8. marca 1921 sp. zn. R I 316/21¹³ Najvyšší súd ČSR rozhodol, že § 109 ústavy ČSR dovoľuje obmedziť vlastnícke právo zákonom, ako sa stalo aj na základe zákona prijatého dňa 27. mája 1919 pod č. 318 Sb. z. a n. Týmto zákonom došlo k zaisteniu pôdy drobných pastierov. Súd ho posúdil ako ústavne súladný na základe ustanovenia § 102 ústavy ČSR.

Podľa rozhodnutia Najvyššieho soudu ČSR zo dňa 14. 10. 1927 sp. zn. Rv I 205/27,¹⁴ v otázke aké právo použiť v spore o neplatnosť manželstva, nezáleží na tom, akej štátnej príslušnosti sú strany v čase sporu o neplatnosť manželstva, ale akej boli v čase uzavretia manželstva. Napríklad, ak právo cudzej krajiny, podľa ktorého by bol rozhodovaný spor o neplatnosť manželstva, poznalo prekážku rôznosti náboženstiev, nesmie československý súd na ňu prihliadnuť. Svoje rozhodnutie odôvodnil s poukazom na ustanovenie § 124 Ústavy ČSR, v zmysle ktorého si všetky náboženské vyznania boli rovné.

Na porovnanie, v Slovenskej republike už spomínaný ústavný senát nikdy nezasadol, hoci, ako som už naznačil, ak by si skutočne plnil svoju funkciu v zmysle ústavy SR, mohol a musel prísť k záverom, že nielen jednotlivé právne predpisy boli v rozpore s ústavou, ale veľmi pravdepodobne celý systém pauperizujúci nielen menšinové obyvateľstvo žijúce v Slovenskej republike bol *contra legem*. Ochrana práv vo vojnovnej republike bola len iluzórna, v zásade nevymožiteľná a rýdzo formálna. V žiadnom prípade sa však ani len týmito formálnymi kvalitami nemohla vyrovnáť právnej úprave obsiahnutej v ústave prvej ČSR. Veľmi výrazným príkladom sú deportácie z roku 1942, ktoré sa prvé dva mesiace diali bez akéhokoľvek právneho základu a až *ex post* bol prijatý ústavný zákon, ktorý deportovaných Židov zbavoval štátneho občianstva Slovenskej republiky. Podľa § 3 ods. 2 ústavy Slovenskej republiky bolo pritom možné spôsob zániku občianstva upraviť výlučne ústavným zákonom. I to svedčí o právnom diletantizme a neschopnosti dodržiavať čo i len to minimum práv, ktoré republika svojim občanom podľa ústavy garantovala.

Záver

Cieľom príspevku bolo ukázať, ako za relatívne krátke obdobie 25 rokov od prijatia veľmi pokrokovej, humánnej a demokratickej ústavy Československej republiky v roku 1920 garantujúcej občanom štátu rovnosť, pokoj, nediskrimináciu na základe rôznych menšinových typologických znakov, je možné pri istej súhre okolností zdecimovať, doslova znivočiť jednu veľmi dôležitú časť spoločnosti tvoriacu jej strednú vrstvu. Už v novembri 1938, teda ešte stále za platnosti a účinnosti tejto ústavy a za existencie demokratického Česko-Slovenska (tzv. 2. republiky), došlo k neľudským deportáciám organizovanými slovenskou autonómnou vládou vedenou jej predsedom Jozefom Tisom absolútne ignorujúc vtedajšou ústavou práva garantované nielen občanom republiky, ale aj cudzincom v jej

¹³ Rozhodnutie Najvyššieho soudu zo dňa 8. 3. 1921 sp. zn. R I 316/21. Dostupné online na: <http://www.beck-online.cz/bo/document-view.seam?documentId=njptcojsgfpxmyl2nz4v6ojvhe>.

¹⁴ Rozhodnutie Najvyššieho soudu zo dňa 14. 10. 1927 sp. zn. Rv I 205/27. Dostupné online na: <http://www.beck-online.cz/bo/document-view.seam?documentId=njptcojsg5pxmyl2nz4v6nzuga2q>.

žijúcim.¹⁵ Predstavte si situáciu, že len preto, že ste príliš vysoký, prinízky, zelenooký, modrooký, hnedovlasý alebo blond, Vás v mrazoch odvezú doprostred poľa bez možnosti odíť odísť. Akákoľvek ústava stráca v tej chvíli zmysel, pretože štát, ktorý má garantovať výkon práv z nej plynúcich je príčinou Vášho strádania uprostred poľnej mizérie.

V kontexte uvedeného zastávam právny názor, v zmysle ktorého takmer celý vnútroštátny systém právnych noriem prijatých na perzekúciu (ž)Židov¹⁶ v Slovenskej republike bol s vysokou pravdepodobnosťou nelegitímny, protiústavný a v rozpore so základnými princípmi právneho štátu. Odhliadnuc od niektorých nie najšťastnejších formulácii uvedených v Ústave SR som presvedčený, že v prípade, ak by štátna moc dbala o striktné dodržiavanie ústavy a o jej rigorózný výklad, pričom by boli využité všetky ústavné možnosti a oprávnenia na kontrolu ústavnosti, nemohol by byť v Slovenskej republike vyvinutý systém občanov druhej kategórie na základe vládnych nariadení a nariadení s mocou zákona, a nestihol by ich možno taký strašný osud. Ľahkosť, s akou v priebehu pár mesiacov prišlo k devalvácii veľkej časti obyvateľstva z pohľadu ochrany ich ľudských práv a slobôd, by mala byť aj dnes, v časoch rozmáhajúceho sa extrémizmu, veľmi veľkou výstrahou.

---

¹⁵ Dňa 8. októbra 1938 založil Karol Sidor Hlinkovu gardu ako údernú silu Hlinkovej strany. Čo to vlastne Hlinkova garda bola? Bola vytvorená podľa vzoru nacistickej Schutzabteilung (SA) ako úderná polovojskárská jednotka a sila Hlinkovej strany. Od začiatku bola garda orientovaná na perzekúcie Židov. Dňa 3. novembra 1938 zorganizovala v reakcii na bratislavskú židovskú demonštráciu protizidovskú demonštráciu. Bola sprevádzaná napádaním Židov na uliciach a prepadávaním židovského majetku. Takáto demonštrácia sa potom opakovala každý rok v rovnaký deň. Židia boli prinútení označiť svoje obchody, ak to už neurobili predtým gardisti. Spoločenská luza si takto vybíjala svoje primitívne pudy útokmi na Židov. Dňa 4. novembra 1938 nariadil predseda autonómnej vlády Jozef Tiso zadržať nemajetných Židov a deportovať ich cez nové hranice do zahraničia.

¹⁶ V právnych predpisoch sa používalo malé písmeno „ž“ a veľké písmeno „Ž“ podľa toho, či išlo o použitie termínu žid/Žid na základe religiózneho alebo rasového princípu. Ak išlo o použitie religiózneho princípu, používalo sa na označenie židov malé písmeno „ž“, ak o rasový princíp, používalo sa veľké písmeno „Ž“.

Zahlázení odsouzení do roku 1928 s důrazem na období let 1852–1928

Zdeněk Jiří Skupin

*Právnická fakulta Masarykovy univerzity
Kontaktní e-mail: 392870@mail.muni.cz*

Spent Convictions up to the Year 1928, with Emphasis on Period of the Years 1852–1928

Abstract:

The article deals with the development of prison sentences from 1708 to the year 1928. The term “spent conviction” is related to the deletion of the criminal record or records (it means that the record can be ignored) thus the undermined legal status of the person, who had been convicted, is rehabilitated and restored, which means that no one can blame or remind him or her the crime. It may seem to that the spent conviction is the institution of the modern society but true lies elsewhere. In fact the process of spending conviction and its repercussion appears since 1768, when the substantive law of spent conviction was included in the *Constitutio Criminalis Theresiana* which was the penal code of empress Marie Theresie. But main progress in the field of spent conviction made Marie Theresie’s son Joseph II, whose penal code included extensive provisions on subject matter. Emphasis is placed on penal code about crimes, torts and offences, which came into force in 1852 and had been effective almost for 100 years till 1950 when a new penal code took effect. However, since 1918 the act of redress of conviction become effective, and replaced provisions about spending conviction, which was contained in penal code about crimes, torts and offences. At last, but not least, the act of redress of conviction contained both substantive and procedural law of spent conviction and thus it was the first comprehensive and united act on the subject matter.

Key words:

spent conviction; Austro-Hungarian Empire; First Czechoslovak Republic; historical comparison

Klíčová slova:

zahlázení odsouzení; Rakousko-Uhersko; první republika; historická komparace

DOI: 10.14712/2464689X.2018.46

Financování: Příspěvek vznikl v rámci projektu Recentní překážky efektivního naplňování cílů trestního řízení, MUNI/A/1143/2017.

Zahlázení odsouzení lze považovat za jeden z institutů vycházejících ze základů současné demokratické společnosti. Zejména je důležité vyzvednout jeho spojení se zásadou subsidiarity trestní represe a z ní vycházejícího principu *ultima ratio*, který se z hlediska viny promítá do trestního práva, zjednodušeně řečeno tak, že přednostně by mělo být užito prostředků ochrany jiných právních odvětví a prostředků trestního práva by mělo být užito až subsidiárně, tj. v případě, kdy je ochrana těmito odvětvími nedostatečná. Z hlediska trestání trestat jen v nejnútnejší míře a dávat přednost mírnějším trestům před tresty přísnějšími, což koresponduje s myšlenkami zahlázení odsouzení, neboť skrze zahlázení dochází k vyjádření „uspokojení“ společnosti nad potrestáním pachatele, příp. ztrátě zájmu společnosti na potrestání pachatele,¹ což vede ke skutečnosti, že odsouzeného již dále není třeba trestat ani jinak omezovat, např. ve výkonu povolání nebo jiných činností.

Zahlázení je bezpochyby spojeno se současnými vývojovými trendy, tj. s restorativní justicí, avšak za předpokladu zachování justice retributivní. Restorativní účinek lze spatřovat, jak bylo výše naznačeno, v zániku negativních důsledků odsouzení („odstranění“, lépe řečeno neuvedení, záznamů o trestném činu ve výpisu z rejstříku trestů) ve vztahu k širší veřejnosti a většině státních orgánů. S tím jsou spojeny důsledky zániku recidivy v právním smyslu² (jak omezené, tak neomezené), a již zmiňované důsledky neobsažení zahlázených odsouzení ve výpisu z evidence rejstříku trestů. Na druhou stranu, retributivní prvky lze spatřovat v zachování zákonem stanovené doby, po níž musí odsouzený vést řádný život, je tudíž pod drobnohledem státu, což má důsledky spočívající zejména v možnosti soudu hodnotit dosud nezahlázené odsouzení jako zmiňovanou recidivu, tj. soud přičítá recidivu buď (obligatorně) jako zvláště přitěžující okolnost nebo (fakultativně) jako okolnost obecně přitěžující (s přihlédnutím k zásadě *ne bis in idem*). Retributivní prvky lze spatřovat i u zahlázených odsouzení, neboť k těmto mají přístup zákonem stanovené státní orgány, které tyto informace využívají k hodnocení osoby pachatele, příkladem za všechny je např. soud při obecném ukládání trestů³ nebo orgán státní správy myslivosti při ustanovování myslivecké stráže.⁴

Lze tak nabýt dojmu, že zahlázení odsouzení je trendem současné doby, opak je však pravdou. S podobou zahlázení odsouzení *stricto sensu*⁵ se totiž setkat již v osvícen-

¹ Např. promlčením, nebo skrze rozhodnutí prezidenta republiky (milosti nebo amnestie).

² Srov. KUČTA, J. In: KRATOCHVÍL, V. *Trestní právo hmotné: obecná část*. 2. vyd. Praha: C. H. Beck, 2012, s. 405–408.

³ § 39 zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „trestní zákoník“).

⁴ Srov. zákon č. 449/2001 Sb., o myslivosti, ve znění pozdějších předpisů.

⁵ Při pohledu na koncepci zahlázení v historických pramenech a na institut zahlázení odsouzení v současné úpravě trestního zákoníku lze rozlišit zahlázení odsouzení na zahlázení odsouzení *lato sensu* a zahlázení odsouzení *stricto sensu*. Zahlázení odsouzení *lato sensu* vychází z historického chápání, kdy lze říci, že zahlázení (shlázení) bylo považováno za obecnější zánik negativních důsledků odsouzení (srov. níže v jednotlivých kapitolách) spojeného s fikcí neodsouzení, kdežto zahlázení odsouzení *stricto sensu* vychází z dnešního, relativně úzkého, pojetí institutu upraveného v § 105 a § 106 trestního zákoníku. Toto pojetí nesmí být slučováno s důsledky, k nimž vede, tj. s důsledky, že se na pachatele hledí, jako by nebyl odsouzen, neboť k fikci neodsouzení lze dospět i jinými instituty a to např. osvědčením se ve zkušební době, milostí nebo amnestií prezidenta republiky, a slučovat tyto instituty na základě stejných důsledků by bylo chybné. Nebezpečí sloučení je možné připodobnit ke sloučení institutů krajní nouze a nutné obrany, a to jen z důvodu, že oba instituty vedou k vyloučení protiprávnosti, tento myšlenkový postup je proto nesprávný. Z tohoto důvodu není možné osvědčení se ve zkušební době, milost nebo amnestii prezidenta republiky slučovat a podřazovat pod zahlázení *stricto sensu*, avšak tato skutečnost nebrání považovat všechny zmíněné za (historické) pojetí zahlázení *lato sensu*.

ství,⁶ avšak je možno předpokládat, že se zahlazení odsouzení *lato sensu* uplatňovalo již v dobách dřívějších, např. pravomocí panovníka udělovat milosti.

Článek se věnuje analýze vývoje institutu zahlazení od roku 1708, resp. od roku 1768, kdy lze v kodifikovaných předpisech zaznamenat jistou obdobu, případně podobu zahlazení odsouzení, tak jak ji chápeme v dnešní době (tj. zahlazení odsouzení *stricto sensu*). Důraz je kladen na období od roku 1852 do roku 1918, kdy pro oblast odčinění odsouzení byl platný a účinný trestní zákoník o zločinech, přečinech a přestupcích, a na období od roku 1918 do roku 1928, kdy byl platný a účinný zákon o odčinění odsouzení. Článek se zaměřuje na analýzu právní podoby zahlazení odsouzení v Rakouském později Rakousko-Uherském mocnářství⁷ (konkrétně na jeho Předlitavskou část) a její komparaci se současnou právní úpravou.

Zahlazení odsouzení v letech 1708–1852

*Constitutio criminalis Josephina*⁸ z roku 1708 byl převážně předpisem procesněprávním, a tudíž ustanovení o jakémkoliv podobě, případně variantě zahlazení odsouzení neobsahoval. Důvodem této skutečnosti bylo, že *Constitutio criminalis Josephina* byl předpisem subsidiárním, primárními zdroji byly zejm. Koldínův zákoník⁹ a Obnovené zřízení zemské,¹⁰ avšak ani tyto předpisy explicitně neobsahovaly ustanovení o zahlazení odsouzení. Na druhou stranu *Constitutio Criminalis Theresiana*¹¹ z roku 1768 již obsahoval explicitně vtělená ustanovení o zahlazení odsouzení, tuto skutečnost spojoval např. s promlčením trestní odpovědnosti za přečinění, kdy toto bylo spojováno se „zhlazením a uhasnutím“, tj. přečinění nesmělo být nikomu vyčítáno, a to ani při dalším trestním stíhání za jiné přečinění.¹² Nemožnost zahlazení některých trestů vyplývala z jejich povahy, typicky jimi byly např. tělesné tresty v podobě vypálení cejchu (trestního znamení).¹³

S „vyšším stupněm“ zahlazení, které má již jednotnou a ucelenou formu, se lze taktéž setkat v trestním zákonu Josefa II. z roku 1787, který nesl český název: „Práva wffeobecna

⁶ Srov. níže jednotlivé kapitoly.

⁷ Zákon č. 108/1918 ř. z., o odčinění odsouzení nabyt platnosti a účinnosti za trvání Rakousko-Uherského mocnářství (ač na jeho sklonku) a byl účinný až do roku 1928, proto je do článku zařazeno i toto období, přestože svou účinností spadá převážně do období První republiky.

⁸ *Constitutio Criminalis Josephina* (Geho Milosti římského císaře, vherského a českého krále, ec. Jozeffa Prwnjho. Arcy-knjžete Rakauského, ec. pána nasseho negmilostiwégssýho. Nowé práwo vtrpné a hrdelnj, pro králowstwj České, margrabstwj Morawské a knjžetctstwj Sleské. Anno M. DCC. VIII., Nákladem podle císařského neymilostiwégssýho nadánj Kasspara Jana Kupce z Bilenbergku. V dědičůw Jana Karla Geřábka, 1703. Dostupné na: https://books.google.cz/books?id=wh5fAAAAcAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.

⁹ MALÝ, K. *Práva městská Království českého: edice s komentářem*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2013. Srov. též KRISTIÁN Z KOLDÍNA, P. – JIREČEK, J. (ed.). *Práva městská království českého a markrabství moravského: spolu s krátkou jich summou*. Vyd. 5. Praha: Všeherd, 1876, (dále jen „Práva městská“).

¹⁰ JIREČEK, H. *Obnovené Právo a Zřízení Zemské dědičného království Českého*. Praha: Nákladem F. Tempského, 1888. Dostupné také na: <https://digi.law.muni.cz/handle/digilaw/201> (dále jen „Obnovené zřízení zemské“).

¹¹ *Constitutio Criminalis Theresiana* aneb Ržjmské Cýsařské w Vhřjch a Vžeskách etc. etc. Králowské Aposstolské Milosti Marye Terezye Arcy-Kněžny Rakauské etc., etc. hrdelnj Práwnj Ržád, W Wjdni: Wytisštěný v Jana Tomasse vrozeného z Trattnerů, Cýsařsko-Královského Dworského Impressora, 1769.

¹² Tamtéž, Art. 16 § 5.

¹³ Tamtéž, Art. 6.

nad Prowiněnjmi, a yich Treftmi“ (Práva všeobecná nad proviněnými a jich trestmi).¹⁴ Takto je možno usuzovat z § 182, který uváděl, že: „Zločin, neb prowiněnj za zmanené, a zruffené fe drží, když zločinec, neb prowinitel Trest fobě ofauzený wyftál“,¹⁵ ve spojení s § 184, který uváděl: „Když Zločin, neb Prowinění, Trestanliwoft Trestem wystálým, anebo Milofti Udělenjm fe zmazala, a minula, tedy Zločinec, neb Prowinnitel někdeyffi od Zločinu, a Prowiněnj fwého za zauplna očiftěného patrijn býti má, a do wffech fpolečných měšfských Práv opět wftupuye, potudž zrąta yich fnád Máfkedet, neb Djl wyffowný Ortele treftmjho nebyl. Pročež w Pziwáj těchž od nikoho zaměfttnawán, zaneprazdňowán, neb fužowán; též potudž Žiwot, a Obcowánj fwé budaucý beztreftně, a práwně powede, yemu od někoho co Předefflého wytykáno, a předhazowáno, aneb on z Strany toho Způsobem yakymkoli od nikoho tupen, haněn, neb urážen býti nemá.“¹⁶ Výkon trestu tak byl spojován s obnovou všech společných městských práv. Zejména je podstatná poslední věta § 184, jelikož uvádí, že pro případy, kdy odsouzený trest vykonal nebo mu byl prominut, mu příslušné odsouzení nesmí jít jakkoli k úhoně, zejména mu nesmí být vytýkáno, nesmí být haněn nebo urážen. Samozřejmě je nutno dodat, že jak ustanovení § 182, tak ustanovení § 184 měla působnost na všechny obyvatele říše, bez rozdílu jejich stavu nebo původu.¹⁷ Tímto způsobem byla vyjádřena myšlenka současného pojmání zahlazení odsouzení. V porovnání s recentní úpravou lze říci, že v současnosti je možné zahladit jakýkoliv uložený trest, tj. i výjimečný trest na doživotí,¹⁸ důležitou skutečností je i neexistence tělesných trestů, případně trestů s trvalým následkem.¹⁹

Navazujícím zákonem byl zákoník o zločinech a těžkých policejních přestupcích²⁰ z roku 1803 císaře Františka II. Dobová forma zahlazení se nacházela v ustanoveních § 201–210, hlavně osmnácté „O zacházení a přestávání zločinův a trestův“. Mezi skutečnosti zajítí a přestání zločinu náležela smrt pachatele, vystátí²¹ trestu, opomenutí téhož a zletilostí neboli zajítím let právních. Tento zákon se s vystátím trestu vypořádává velmi obdobně jako zákon předchozí. Pro případy, že odsouzený zločin vystál, vstupoval zpět do všech společ-

¹⁴ *Allgemeines Gesetz über Verbrechen, und derselben Bestrafung: Wird verkauft ungebunden das Stück auf Schreibpapier für 12.kr. gebunden für 18.kr. auf Druckpapier für 8.kr. gebunden für 14. kr.* Wien: Gedruckt bey Johann Thomas Edlen von Trattner, k. k. Hofbuchdrucker und Buchhändler, 1787.

¹⁵ Tamtéž, § 182 (pozn. překpis ze šwabachu). Ve stručnosti lze ustanovení parafrázovat: „Pokud zločinec (prowinitel) trest vystál, má se za to, že je zločin (provinění) smazán a zrušen.“

¹⁶ Tamtéž, § 184 (pozn. překpis ze šwabachu). Ve stručnosti lze ustanovení parafrázovat: „Došlo-li k zániku trestu na základě vystátí či udělenou milostí, má se za to, že zločinec (prowinitel) je zcela očistěn od takového zločinu (provinění), znovu vstupuje do všech svých práv městských, potud pokud nad odsouzeným nebyl vyřknut výslovný trestní ortel. Pokud odsouzený poté vede beztreftný život, nesmí mu býti vytýkáno a připomínáno jeho předchozí odsouzení, stejně tak nesmí být jakýmkoliv způsobem za předchozí odsouzení tupen, haněn nebo urážen.“

¹⁷ Srov. první překlad obecného zákoníku občanského, který hovoří o všech zákonech městských.

¹⁸ Samozřejmě za splnění dalších zákonem stanovených podmínek v případě, že je odsouzený podmíněně propuštěn z výkonu trestu odnětí svobody na doživotí.

¹⁹ Nic ovšem nebrání zákonodárci, aby provedl legislativní zásahy a recentní úpravu změnil tak, že některé, kupř. nejzávažnější zločiny, nebude možno zahladit. V této věci je důležitá otázka odůvodněnosti takové změny, zejm. poté rozpor se základními zásadami trestního práva, resp. ústavními hodnotami a právy.

²⁰ Jungmann VI.1678. Doucha 309. Riegrův sl. nauč. X. 383 (*Kniha práv nad přečiněnými hrdelními.* We Wídni: Jana Tomáše Urozeného z Trattnerův, 1804.)

²¹ Dobové předpisy pro soudobý pojem „výkon trestu“ používaly pojmu „vystátí trestu“. Pojmy lze používat *promiscue*, avšak autor se v zde a v dále v textu přidržuje pojmu tak, jak byly používány v předpisech, které byly účinné a platné ve zkoumaném období.

ných městských práv, výjimku tvořily případy, kdy byla ztráta bezúhonnosti následkem rozsudku. S vystátím zločinu byly také spojovány následky „zahlázení“, neboť odsouzenému neměl být zločin dále vytýkán a „předhazován“, neměl být za něj „tupen, haněn nebo urážen“. Stejně účinky jako „vystátí“ zločinu mělo jeho odpuštění (opomenutí zločinu).

Na tomto místě je vhodné připomenout, že všechna odsouzení byla zahlazována *ex lege*, tj. automaticky, nastala-li výše zmíněná skutečnost, v recentní úpravě se lze setkat se zahlázením *ex lege* pouze u některých alternativních trestů,²² v ostatních případech je zahlazováno *ex decreto* (k této skutečnosti je tak třeba rozhodnutí soudu).

Důležitou skutečností, týkající se výslovného vložení slov zákazu tupění, hanění, urážení atd., bylo pojetí cti ve stavovské společnosti. Čest osoby byla nepostradatelnou součástí jak právního, tak společenského života již od dob římské společnosti, kdy *infamia* (nečestnost) byla důvodem omezení způsobilosti k právnímu jednání,²³ svůj význam si zachovala dlouhou dobu; od 19. století již *infamia* není spojována s omezením právní způsobilosti.²⁴ Právní (ne)způsobilost nebyla jediným důsledkem infamie, mezi další lze zařadit např. zákaz podání svědecké výpovědi,²⁵ zákaz manželství s dcerami lidí dobře zachovalých, tak stejně zákaz osvojení sirotků, těchto osob²⁶ atd. Důsledkem zahlázení tak bylo (znovu) nabytí cti a s tím spojených dalších práv.

Recentní právní úprava zaznamenala výrazný posun významu cti, resp. její ztráty a dopadů do právního života, avšak lze říci, že význam ve společenském životě zůstal zachován, zahlázení tak nemá vliv na čest a integritu ve společenském životě, odsouzený nabývá „pouze“ bezúhonnost soudní.²⁷

Pro shrnutí, období od roku 1708–1852 se vyznačovalo následujícím: 1. Objevovaly se první náznaky zahlázení odsouzení, a to již v relativně přísném trestním předpisu *Constitutio Criminalis Theresiana*. 2. Zahlazovalo se *ex lege* vystátím trestu, milostí, později též smrtí pachatele a promlčením. 3. Zahlazena nemohla být odsouzení spočívající v trestu cejchu nebo jiné značky. 4. Zahlázení odsouzení bylo spojeno s obnovou městských práv, resp. všech práv (vyjma vyslovení ortele). 5. Zahlázením byly spojeny účinky zákazu přihlížení k odsouzení a zákazu připomínání odsouzení pachateli, včetně jakýchkoli jiných negativních důsledků (obnova cti).

Zahlázení odsouzení v letech 1852–1918

Zákon č. 117/1852 ř. z., jímžto se vyhlašuje, a počínajíc od 1. září 1852, ve skutek uvádí nové, pozdějšími zákony doplněné, více novými ustanoveními rozmnožené vydání zákonníka trestního o zločinech a těžkých policejních přestupcích od 3. září 1803, jakožto jediný zákon trestní o zločinech, přečinech a přestupcích pro celou říši, vyjímajíc Hranici

²² Trest obecně prospěšných prací, trest zákazu činnosti, peněžitý trest uložený za přečin spáchaný z nedbalosti a v případech, kdy není uložen trest a je tudíž upuštěno od potrestání.

²³ SKŘEJPEK, M. *Římské soukromé právo: systém a instituce*. 2. upravené vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2016, s. 55.

²⁴ VOJÁČEK, L. *Urážky, pomlvy, nactiúrhání: ochrana cti v československém trestním právu*. Praha: Eurolex Bohemia, 2006, s. 9.

²⁵ JIREČEK, *Obnovené Právo*, Čl. D. XIII.

²⁶ MALÝ, c. d., Čl. M. XLII.

²⁷ Zmíněné lze demonstrovat na příkladu, kdy osoba A prohlásí o osobě B, že tato byla odsouzena pro trestný čin, ač toto odsouzení bylo již zahlázeno. Osoba A se neopouští trestného činu, neboť neprohlásila lživou (nepravdivou) informaci o osobě B, přestože by jinak zdánlivě byly naplněny znaky skutkové podstaty pomlvy (§ 184 trestního zákoníku).

vojenskou (dále jen „Zákon o zločinech, přečinech a přestupcích“), navazoval výraznou měrou na svého předchůdce, Zákoník o zločinech a těžkých policejních přestupcích.

Zákon o zločinech, přečinech a přestupcích byl rozdělen do dvou hlavních částí, první z nich byla zaměřena na problematiku zločinů, druhá poté na přečiny a přestupky. Zákon byl nastaven relativně přísně, neboť s rozsudkem o vině a vysloveném trestu byly spojeny i další účinky (mimo samotnou povinnost podvolit se trestu). Tyto účinky konkrétně vyjmenovával § 26 zákona o zločinech, přečinech a přestupcích. „S každým odsouzením pro zločin jsou mocí zákona spojeni tyto účinkové: a) odejmutí všelikých řádů tuzemských i cizozemských, čestných znamení civilních i vojenských; b) ztráta všelikých veřejných titulů i akademických stupňů a hodností, a odejmutí práva, nabytí jich znovu neb zase bez povolení Císařova; ... d) ztráta všelikého úřadu veřejného nebo všeliké služby veřejné, zahrnující v to i úřad učitelský, a nespůsobilost, dosáhnouti jich znovu neb zase bez výslovného povolení Císařova...“, mezi další účinky zákon řadil např. ztrátu způsobilosti být soudcem, advokátem, notářem, ztrátu práva na penzi nebo jiné příspěvky atd.²⁸

Tímto ustanovením nebyla dotčena jednotlivá ustanovení občanských, politických a církevních předpisů. Což v období První republiky²⁹ znamenalo, že pokud s odsouzením za zločin příslušné předpisy spojovaly další škodlivý (nepříznivý následek) pro pachatele, tento byl k trestu „přičten“. Mezi tato omezení náleželo např. omezení nabytí československého státního občanství cizincem,³⁰ nespůsobilost k přísednímu výslechu svědeckému,³¹ vyloučení ze zápisu do stálých seznamů voličských³² atd.

V obdobném smyslu se neslo i ustanovení následující,³³ které spojovalo s odsouzením k trestu těžkého žaláře, příp. trestu smrti, v písm. a) zánik (ztrátu) šlechtického titulu odsouzeného (ale pouze ve vztahu ke své osobě, tj. osobě odsouzené), za předpokladu, že byl šlechticem. Druhým účinkem, v písm. b), byl ten, že v průběhu vykonávání trestu nemohl odsouzený právně jednat, konkrétně se právně zavazovat nebo také pořizovat pro případ smrti, tím ale nebyla vyloučena platnost takových jednání před spácháním zločinu.

Recentní úprava zaznamenala výrazný posun, neboť je nutno šetřit jak osoby poškozené, tak osoby pachatele v duchu zásady humanismu a humanity trestání, proto jsou vyloučeny kruté, nelidské a přísné tresty. S tímto jsou spojena i případná omezení pachatele, kdy jako jeden z největších zásahů do základních práv je považováno odnětí osobní svobody a s tím spojených práv (pohyb, pobyt, aj.), avšak nedochází k omezení dalších práv, typicky zejm. není nikterak dotčena způsobilost odsouzeného. Na druhou stranu i v současnosti s odsouzením (ztrátou soudní bezúhonnosti) jsou spojována omezení spočívající např. v nemožnosti nabytí určitá povolání,³⁴ u nichž je třeba zvýšené společenské integrity, mravnosti, cti aj.

²⁸ § 26 zákona o zločinech, přečinech a přestupcích.

²⁹ Srov. KALLAB, J. – HERRNITT, V. *Trestní zákony československé platné v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Nákladem Československého Kompassu, 1923, s. 30.

³⁰ § 29 ABGB.

³¹ § 336 zákona č. 113/1895 ř. z., o soudním řízení v občanských rozepřích právních (civilní řád soudní) ve znění předpisů jej měnících a doplňujících do dne 31. 12. 1947.

³² § 3 zákona č. 663/1919 Sb. z. a n.

³³ Tamtéž, § 27.

³⁴ Mezi typická povolání náleží např. soudci (z. č. 6/2002 Sb.), advokáti (z. č. 85/1996 Sb.), státní zástupci (z. č. 283/1993 Sb.), a dále výkon živnosti (z. č. 455/1991 Sb.), byl-li trestný čin spáchán při výkonu této činnosti apod.

Velkou přísnost lze sledovat v ustanovení § 26 v případech písmen b) a d), kdy účinek odsouzení byl spojen s nemožností znovunabytí příslušných vyznamenání, titulů, úřadů atd., tedy s přetrváním účinku potrestání za zločin, s výjimkou dispensu samotným císařem.

Jistá forma institutu zahlazení se nacházela na konci dílu o zločinech, v ustanoveních o pomíjení zločinů a trestů. Mezi skutečnosti pomíjení zločinu (v současné terminologii by se příslušná ustanovení dala vyložit jako kombinace okolností způsobujících zánik trestní odpovědnosti a okolností způsobujících zánik trestu, neboť splňují podmínky kvalifikace obou kategorií) byly řazeny: smrt zločince, vystátí trestu, prominutí trestu a promlčení.

Quasi funkci zahlazení mělo promlčení, neboť se promlčoval pouze spáchaný zločin, tudíž pachatel nemohl být za tento odsouzen, a tím mu nevznikal žádný nepříznivý následek. Společně s promlčením zákon upravoval jeho podmínky, délku promlčecí doby a její počítání nebo vyloučení z promlčení. Na rozdíl od toho, prominutí trestu již v sobě snoubilo funkci zahlazení odsouzení zcela, neboť se příslušné ustanovení svými účinky odkazovalo na účinky vystátého trestu.

Pravým zahlazením trestu (tak, jak jej chápeme dnes) byla okolnost, jíž se trest vystál. Všechny zločiny se tak, slovy zákona, „shlazovaly“ *ex lege* na základě jejich výkonu. Odsouzený pachatel poté nabyl všech společenských občanských práv, na nichž byl na základě odsouzení omezen, příp. jichž byl zbaven. To však neplatilo pro případy, které vyjmenovával § 25–27 zákona o zločinech, přečinech a přestupcích, tedy pro případy, ztratili-li pachatel na základě odsouzení práci ve veřejném úřadu, tuto automaticky nezískával zahlazením zpět. Otázka, která vyvstává s touto výjimkou znovunabytí občanských práv, je spojena s tím, zda zanikala i skutečnost nemožnosti znovunabytí ztracených titulů a úřadu, jak je uvedeno v písm. b) a d) § 26 zákona o zločinech, přečinech a přestupcích, bez císařova dispensu. Přestože věta druhá a třetí § 225 zákona o zločinech, přečinech a přestupcích, konkrétně zmiňuje: „A protož nemůže jemu nikdo v požívání práv takových překážeti, ani příkoří činiti. Také nemá, pokud počestný život vede, tím, co již minulo, od nikoho dotýkán, aniž má proto jakýmkoli způsobem haněn býti“,³⁵ čímž je vyjádřena myšlenka zahlazení, ve smyslu toho, že odsouzená osoba se stala znovu bezúhonnou, nelze říci, že s tím zanikala nemožnost znovu nabýt příslušné vymezené tituly a úřady. Tato skutečnost vyplývá z toho, že jak § 26, tak § 225 jsou obecná ustanovení o trestání, resp. zániku trestů a neexistuje mezi nimi vztah subsidiarity a speciality. Zároveň § 225 se pro případ „shlazení“ zmiňuje pouze o obnově všech práv občanských, tj. obnově práv obsažených v § 61,³⁶ § 574,³⁷ § 868³⁸ a § 191,³⁹ § 254,⁴⁰ § 281⁴¹ zákona č. 946/1811 Sb. z. justičních,

³⁵ § 225 zákona o zločinech, přečinech a přestupcích.

³⁶ „Zločinec odsouzený k trestu nejtěžšího nebo těžkého žaláře nemůže ode dne, kterého mu byl rozsudek ohlášen a po dobu jeho trestu vstoupiti v platné manželství.“

³⁷ „Zločinec, který byl odsouzen k trestu smrti, nemůže ode dne ohlášeného mu rozsudku, byl-li však odsouzen k trestu nejtěžšího nebo těžkého žaláře, pokud jeho trest trvá, učiniti platné prohlášení poslední vůle.“

³⁸ „Pokud zločinec může sjednávatí platné smlouvy, ustanovuje trestní zákon o zločinech.“

³⁹ „Nezpůsobilými k poručenství vůbec jsou ti, kdož nejsou s to pro svoji nezletilost, tělesné nebo duševní vady nebo z jiných příčin obstarávati své vlastní věci; kdož byli uznáni vinnými zločinem nebo od nichž nelze očekávati řádnou výchovu sirotka nebo užitečnou správu jmění.“

⁴⁰ „Poručník musí býti z úřední moci propuštěn, spravuje-li poručenství proti svým povinnostem, ukáže-li se neschopným nebo vyjdou-li stran něho najevo takové okolnosti, které by jej po zákonu vylučovaly z převzetí poručenství.“

⁴¹ „Kdo má příslušné vlastnosti pro poručenský úřad, může také převzítí opatrovnictví. Při opatrovnictví mají též místo stejné omluvné důvody a přednostní práva jako při poručenství.“

obecný zákoník občanský (dále jen „ABGB“), nikoliv již o obnově možnosti znovu nabytí ztracených titulů a úřadů. Nezbytné je také zohlednit novelu zákona o zločinech, přečinech a přestupcích (o ní dále). Proto je nutno uzavřít, že jednou ztracené tituly, vyznamenání a úřady již bez císařova dispensu nebylo možno vůbec nabýt, a to ani *pro futuro*.

Významnou novelu přinesl zákon č. 131/1867 ř. z., kterým se mění některá ustanovení obecního trestního zákoníku a jiná s ním související nařízení. Tento zákon zrušil omezení obecných občanských práv plynoucí z § 27 písm. b)⁴² zákona o zločinech, přečinech a přestupcích. Posunu také dostála ustanovení o ztrátě titulů, vyznamenání a úřadů, u vymezených trestných činů totiž nezpůsobilost jejich nabytí zanikla s koncem trestu, v případě nevyjmenovaných trestných činů nezpůsobilost nabytí zanikla uplynutím doby deseti, pěti nebo tří let, dle výměry trestu žaláře, od vykonání uloženého trestu. Tato skutečnost neznamenala, že ten, kdo o příslušný titul nebo vyznamenání přišel, jej opět automaticky nabyl, odpadla pouze překážka titul nabýt do budoucnosti.

Současný trest ztráty čestných titulů nebo vyznamenání je možné uložit pouze vedle nepodmíněného trestu odnětí svobody,⁴³ avšak doba výkonu nepodmíněného trestu odnětí svobody nezakládá překážku znovunabytí příslušného titulu nebo vyznamenání. Zmíněný trest se vztahuje pouze na čestné tituly a vyznamenání, odsouzený tak neztrácí např. „běžné“ akademické tituly.

Za zmínku poté stojí úprava pomíjení přečinů a přestupků a trestů za ně ukládaných, uvedená v dílu druhém předmětného zákona, která vycházela s drobnými úpravami (zejména v oblasti snížení dob⁴⁴ a jiných požadavků⁴⁵) z úpravy pomíjení zločinů. Výkon trestu, obdobně tak prominutí trestu, který byl uložen za přečin nebo přestupek, měl stejný účinek jako vystálý trest.

Ve srovnání se současnou úpravou lze vyslovit názor, že úprava zahlazení v době Rakouska-Uherska byla z jednoho pohledu mírnější, pro případy zahlazení všech trestných činů *ex lege* po jejich výkonu, z druhého pohledu výrazně přísnější, pro případy absolutní nemožnosti nabýt ztracené tituly, vyznamenání nebo úřady (před novelou). Příslušná novela stanovila zkušební dobu pro možnost nabytí titulů, vyznamenání nebo úřadů, a tím se výrazným způsobem přiblížila současné úpravě s tím rozdílem, že ztráta čestných titulů nebo vyznamenání je v současném trestním zákoníku upravena jakožto samostatný trest⁴⁶ s relativně přísnými podmínkami, které musí být splněny, aby mohl být uložen. Kdežto zákon o zločinech, přečinech a přestupcích spojoval ztrátu těchto titulů a vyznamenání automaticky s odsouzením za zločin.

S nadsázkou lze říci, že tato úprava působila obdobným způsobem, jako například dnešní příkládání výpisu z rejstříku trestů u přihlášek k výběrovému řízení do veřejných úřadů, u nichž je žádána bezúhonnost, neboť trest byl zahlazen automaticky jeho výkonem, avšak zůstal zákaz výkonu veřejných úřadů po určitou dobu od vykonání trestu.

Pro shrnutí, období od roku 1852–1918 se vyznačovalo následujícím: 1. Zákon o zločinech, přečinech a přestupcích již řádně užíval pojmu „shlazení“ odsouzení. 2. Odsouzení se shlazovalo smrtí zločince, vystátím trestu, prominutím trestu a promlčením. 3. Novela

⁴² Ustanovení omezující právní jednání v oblasti občanského práva a pořízení pro případ smrti.

⁴³ Srov. § 78 trestního zákoníku.

⁴⁴ Viz jaký čas promlčení jest u přečinů a přestupků § 532 zákona o zločinech, přečinech a přestupcích.

⁴⁵ Viz vyloučení z promlčení § 531 zákona o zločinech, přečinech a přestupcích.

⁴⁶ Srov. § 78 trestního zákoníku.

z roku 1867 přinesla velké změny, umožnila znovu nabýt ztracených titulů, vyznamenání a úřadů, odsouzení nebylo spojeno s omezením občanských práv (na rozdíl od období před novelou). 4. Pro délku nezpůsobilosti nabýt ztracených titulů, vyznamenání a úřadů byla stanovena doba od výkonu trestu žaláře. 5. Se shlazením byly spojeny účinky zákazu přihlížení k odsouzení a zákazu připomínání odsouzení pachatelů, včetně jakýchkoli jiných negativních důsledků.

Zahlazení odsouzení v letech 1918–1928

Jako prováděcí zákon k zákonu o zločinech, přečinech a přestupcích byl na sklonku Rakousko-Uherské monarchie vydán zákon č. 108/1918 ř. z., o odčinění odsouzení (dále jen „zákon o odčinění odsouzení“), který nabyl platnosti a účinnosti dne 21. března 1918. Následně byl tento zákon přejet Československou republikou a novelizován zákonem č. 208/1919 Sb. z. a n., kterým se mění odstavec 1. § 5 zákona z 21. března 1918, z. ř. č. 108, a doplňuje § 411 tr. ř. (tato novela přinesla úpravu zejména „kosmetického“ charakteru, kdy nahradila slovo „císaře“ za slovo „prezident republiky“ atd.). Zákon o odčinění odsouzení, společně s jeho novelou, by zrušen zákonem č. 111/1928 Sb. z. a n., o zahlazení odsouzení.

Zákon o odčinění odsouzení obsahoval jak hmotněprávní, tak procesní ustanovení o postupu při zahlazování odsouzení (odčinění odsouzení). Obsahoval pouhých osm paragrafů a nebyl žádným způsobem členěn.

Odčinění se poskytovalo odsouzenému, který byl dříve soudně bezúhonný, odčinil škodu, kterou trestným činem způsobil a nebyl znovu odsouzen do uplynutí lhůty pro odčinění. Odčinění však nepřekáželo dřívější odsouzení za přestupek nebo přečin za předpokladu, že tento byl nepatrný nebo se nezakládal na úmyslu („bezectném smýšlení“).⁴⁷ Zároveň s tím byla stanovena výjimka z odčinění, podle níž se neodčiňovaly zločiny, na něž byl stanoven trest odnětí svobody v délce více jak jeden rok.⁴⁸ Z tohoto pravidla byly vyloučeny případy, které upravovala novela (č. 131/1867 ř. z.) k zákonu o zločinech, přečinech a přestupcích v § 6, mezi tyto náležely například nepřekážení, neoznámení zločinu velezrady, zločin rušení veřejného pokoje, mimo případy, kdy zmíněné zločiny směřovaly proti osobě císaře (dá se předpokládat, že v době republiky proti osobě prezidenta republiky); zločiny pozdvižení, vzbouření a násilného vztažení ruky na vrchnostenské osoby nebo jim nebezpečným vyhrožováním ve věcech veřejných za předpokladu, že tyto zločiny se zakládaly na politických motivech; zločiny veřejného násilí, souboje a nadřívání.

⁴⁷ § 1 odst. 2 zákona č. 108/1918 ř. z., o odčinění odsouzení (pozměněný zák. z 10. dubna 1919 Sb. z. a n. č. 208).

⁴⁸ Na základě Recepčního zákona z pera A. Rašína byl na území Československa recipován právní řád Rakouska-Uherska a s tím i zákon o zločinech, přečinech a přestupcích (tento byl účinný až do roku 1950, kdy je nahrazen zákonem č. 86/1950 Sb., trestní zákon). Vzhledem k tomu taktéž zůstává rakousko-uherské rozdělení deliktů na zločiny přečiny a přestupky, kdy za zločiny jsou považovány závažnější delikty a je jim věnován první díl zákona, náleží mezi ně „typická“ trestná činnost, např. vražda, loupež, krádež, vydírání, zneužití moci úřední atd. Za přečiny a přestupky byly považovány méně závažné delikty a byl jim věnován díl druhý zákona, jednotlivé přečiny a přestupky byly rozděleny do tří kategorií na přečiny a přestupky proti veřejné bezpečnosti, proti bezpečnosti jednotlivců a proti veřejné mravopoctnosti, náleželo mezi ně např. shluknutí, urážení církve nebo společnosti náboženské, zákonem uznané, z nečištění studnic, cisteren atd., krádeže mírnějšího druhu atd.

Jak již bylo výše zmíněno, v recentní právní úpravě předchází soudní bezúhonnost odsouzeného a bezpodmínečnost odčinění škody odsouzeným netvoří překážku zahlazení odsouzení. Neodsouzení za trestný čin v době nezbytné k zahlazení je podmínkou zahlazení i v současnosti. Nejednotnost soudního rozhodování je možné nalézt u přestupků, kdy lze obecně říci, že přestupek spáchaný v době nezbytné pro zahlazení by neměl zakládat překážku zahlazení, pokud se nejedná o přestupek na stejném úseku jako zahlazovaná trestná činnost. Zahladit je však možno jakékoliv odsouzení.

Lhůta k odčinění se počítala od vykonání trestu, případně od jeho prominutí milostí⁴⁹ s tím, že se k této nepřipočítávala doba, po kterou byl odsouzený držen v ústavu, tj. lhůta byla stavěna v případě, že byl odsouzený držen v trestním ústavu, trestnici, věznicí, donucovací pracovně, polepšovně, ústavu pro choromyslné a jiných obdobných ústavech, z nichž chovanec tento smí opustit pouze v doprovodu dozorce.⁵⁰ Délka lhůty k odčinění se odvíjela od délky trestu odnětí svobody stanovené za příslušný čin a byla stanovena na patnáct let pro případ zločinů (mimo zločiny zmíněné výše, tj. vypočtené v § 6 zákona č. 131/1867 ř. z.), deset let pro zločiny vypočtené v § 6 zákona č. 131/1867 ř. z., a pět let pro ostatní případy.

Počátek běhu doby nezbytné k zahlazení odsouzení je v současné době stanoven na patnáct, deset, pět, tři a jeden rok dle druhu a výše uloženého trestu, přičemž jeho počátek je stanoven výkonem, promlčením nebo prominutím trestu. Nevedení řádného života vede k „přetržení“ této doby a tato běží od znova. Zahladit odsouzení není možno dokud není vykonáno ochranné opatření (je-li opatření vykonáváno, doba se nestaví).⁵¹

Pro případy odčinění odsouzení zákonem neupravených mohl rozhodovat pouze císař, resp. později prezident republiky.⁵²

Bylo-li odsouzení odčiněno, nastaly stejné účinky jako při současném zahlazení. Účinky zahlazení byly rozděleny na přímé a nepřímé.⁵³ Mezi přímé účinky náležela skutečnost, že se na odsouzeného hledělo jako na osobu bezúhonnou (tj. za osobu nepotrestanou) za předpokladu, že pachatel neměl stále nějaká neodčiněná odsouzení. S bezúhonností byly spojeny další účinky, např. obnova způsobilosti k přísaze v právu procesním, nebo možnost nabytí živnosti (neobnovovala se však již na základě odsouzení

---

⁴⁹ Na rozdíl od zákona č. 111/1928 Sb. z. a n., o zahlazení odsouzení, zákon o odčinění odsouzení se o promlčení výkonu trestu nezmiňuje. Důvodem zavedení podmínky počátku běhu lhůty nezbytné k zahlazení odsouzení spočívající v promlčení do zákona o zahlazení odsouzení bylo přijetí nařízení vlády republiky Československé č. 152/1920 Sb. z. a n., jímž se upravuje soudnictví a rozšiřuje působnost zákonů a nařízení z oboru soukromého práva a soudní správy v územích postoupených Československé republice podle mírových smluv, zejm. § 9 tohoto nařízení, které odkazovalo na § 67–72 německého trestního zákona do té doby účinného na území Slovenska a Podkarpatské Rusi. Lze se tak domnívat (ač se autor pouští do pouhých spekulací, neboť k této skutečnosti nenalezl podklady), že tímto odkazem, byla zavedena podmínka počátku běhu lhůt spočívající v promlčení od 1. 5. 1920, kdy nařízení nabylo účinnosti, i do zákona o odčinění odsouzení.

⁵⁰ Obdobně též BALCAR, J. *Zákon o zahlazení odsouzení*. Kroměříž: Nakladatel J. Gusek, 1928, s. 35.

⁵¹ Srov. § 105 trestního zákoníku.

⁵² Pokud se jednalo o případ, který nebyl právně upraven, nebo o případ, že doposud nebyly splněny podmínky zahlazení, mohl prezident republiky užít svého postavení a zahladit odsouzení tím, že využil svého práva daného ústavní listinou (§ 103), resp. § 10 písm. f) prozatímní ústavy (z. č. 37/1918 Sb. z. a n.) a udělil milost.

⁵³ Obdobně BALCAR, c. d., s. 42 a násl.

pozbyta živnost, ale odpadala překážka jejího znovunabytí do budoucnosti).⁵⁴ Nepřímým účinkem odčinění bylo, že odsouzený své odsouzení ve styku se soudy a úřady nemusel vykazovat, tj. jednalo se tak o soudní bezúhonnost, která však nezbytně neznamenala nabytí tzv. občanské bezúhonnosti (úcty a vážnosti u spoluobčanů).⁵⁵ Současně s tímto ale nebyla dotčena práva třetích osob, zakládajících se na základě odčiněného odsouzení⁵⁶ (nejednalo se však o odčinění škody, neboť toto bylo podmínkou rozhodnutí o odčinění). Odčinění odsouzení se poznamenalo v trestním spisu, na trestním lístku trestního rejstříku úřadu⁵⁷ a v záznamech správních úřadů. Takovéto odsouzení nesmělo být vykazováno na vyhotovených trestním lístku, vysvědčení o bezúhonnosti nebo vykazováno jiným způsobem. Na druhou stranu tato skutečnost nebyla bezpodmínečná, např. v případě hodnocení věrohodnosti osoby svědka, použití zahlazeného odsouzení jako důkazu proti osobě spoluobviněné atd.⁵⁸

Procesněprávní část zákona obsahovala ustanovení o příslušnosti soudu, osobách oprávněných k podání návrhu a o povinnostech státního zástupce. Věcně a místně příslušný byl vždy sborový soud, který rozhodl v I. stolici, případně též byl-li v jeho obvodu soud okresní, který rozhodl v I. stolici. Vždy tak o odčinění odsouzení rozhodoval soud na krajské úrovni (tj. sborový soud). Byl-li občan Československé republiky souzen v cizině, příslušnost soudu se odvíjela od jeho trvalého pobytu, případně jeho posledního známého bydliště. Posledním případem byl ten, kdy nebyly splněny předešlé podmínky a o odsouzení rozhodl soud ve Vídni, příslušný k odčinění odsouzení tak byl zemský trestní soud v Praze, případně v Brně.

Recentní trestní řád⁵⁹ upravuje příslušnost soudu odlišně a vytváří tak jisté obtíže.⁶⁰ Věcně a místně příslušný je okresní soud místa bydliště odsouzeného.

Povinností státního zástupce bylo prošetřit všechny skutečnosti, které zakládaly možnost soudu rozhodnout kladně o odčinění odsouzení, a to způsobem, který zasahoval do práv a cti odsouzeného nejmenším způsobem. Pro případy, že státní zástupce zjistil veškeré skutečnosti, aniž by bylo potřeba zvláštního šetření, byl povinen *ex officio* podat návrh na odčinění odsouzení.

⁵⁴ Obdobně BALCAR, *c. d.*, s. 46–47.

⁵⁵ Obdobně BALCAR, *c. d.*, s. 50.

⁵⁶ Obdobně např. soukromoprávní nároky poškozeného, nároky spoludědiců při dědické nehodnosti, vyděnění atd. srov. BALCAR, *c. d.*, s. 56.

⁵⁷ Moderní rejstříky trestů vznikají až na základě vládního nařízení č. 198/1922 Sb., o evidenci soudních provinilců a sbírání dat pro účely kriminální statistiky, které bylo přijato 14. července 1922 s účinností od 1. ledna 1923. Tento předpis upravoval jak organizaci rejstříku trestů (byl zřízen u krajských státních zastupitelství a vnitřně rozdělen do oddílů A–C), tak jeho obsah (záznamy o trestních listech), funkci a činnosti (nakládání s došlými trestními listy, činnost trestní kanceláře a dohled státního zástupce, přeřazování trestních listů mezi jednotlivými odděleními rejstříku, úpravy ve stávajících trestních listech atd.). Avšak již před rokem 1923 lze nalézt pozitivní úpravu evidence soudně trestaných osob, a to dvorským dekretem č. 1818/1821 Sb. z. justičních a následně nařízením ministerstva spravedlnosti č. 44/1853 ř. z., přičemž tyto předpisy upravovaly vyplňování a nakládání s tabulkami obsahujícími údaje o odsouzených.

⁵⁸ Obdobně BALCAR, *c. d.*, s. 54–55.

⁵⁹ Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), ve znění pozdějších předpisů. In: *Sbírka zákonů: Česká republika*. Praha: Ministerstvo vnitra, 1961, částka 66, s. 513–576 (dále jen „trestní řád“).

⁶⁰ Srov. SKUPIN Z. J. *Procesní podmínky zahlazení odsouzení*. COFOLA 2018: Sborník z konference. Brno: Masarykova univerzita, 2018, s. 180–192.

Současný trestní řád již nezakládá povinnost státního zástupce vše řádně prošetřit, avšak návrhové právo k zahájení řízení o zahlazení odsouzení je mu zachováno (i když jen ve fakultativní podobě), obdobně tak právo k podání stížnosti.

Po vyslechnutí státního zástupce soud rozhodoval v neveřejném sezení (zasedání) usnesením. V případě, že nebyla škoda odsouzeným nahrazena, soud stanovil její výši a přiměřenou lhůtu k její náhradě. Proti usnesení bylo možno podat do tří dnů stížnost, která měla odkladný účinek.

Obdobným způsobem se nesl vládní návrh zákona o odčinění odsouzení vojenskými soudy,⁶¹ který přebíral z velké části znění zákona o odčinění odsouzení. Zákon měl směřovat, jak již název napovídá, k odčinění odsouzení vojenskými soudy, neboť tyto odčiněny podle zákona o odčinění odsouzení být nemohly. Důvodová zpráva⁶² tak podává, že návrh zákona směřuje k tomu, aby osoby odsouzené vojenskými soudy byly postaveny na roveň osobám odsouzeným obecnými soudy. Návrh byl vypracován 7. června 1920, avšak nikdy nebyl přijat.

Ve zkoumaném období nelze opomenout zákon č. 562/1919 Sb. z. a n., o podmíněném odsouzení a podmíněném propuštění (dále jen „zákon o podmíněném odsouzení“), který byl účinný až do roku 1950, kdy byl zrušen zákonem č. 86/1950 Sb., trestní zákon. Zákon obsahoval jak ustanovení hmotněprávní, tak ustanovení procesní, byl členěn na dvě části, a to na část o podmíněném odsouzení a na část o podmíněném propuštění.

Soud mohl podmíněně odložit výkon peněžitého trestu nebo trestu odnětí svobody, který nepřesahoval dobu jednoho roku (do doby jednoho roku se včítala délka náhradního trestu ukládaného pro případy nevykonání peněžitého trestu), na zkušební dobu jednoho až tří let, byl-li uložen peněžitý trest nebo trest odnětí svobody do šesti měsíců, a dvou až pěti let, byl-li uložen trest odnětí svobody delší šesti měsíců (nejdéle však na jeden rok). Zároveň zákon stanovoval negativní podmínky v § 2 zákona o podmíněném odsouzení, mezi něž náleželo předchozí odsouzení na dobu delší tří měsíců odnětí svobody nebo čin spáchaný z pohnutky „nízké a nečestné“ (dnes by se tato pohnutka dala pravděpodobně vykládat dle ustanovení § 42 písm. b) trestního zákoníku⁶³). Z tohoto byly vymezeny výjimky, mezi něž náleželo promlčení, osvědčení se ve zkušební době a uplynutí doby pěti let od právní moci prominutí trestu za přečin nebo přestupek. Lze se domnívat, ač zákon o podmíněném odsouzení tak výslovně neuvádí, že mezi tyto výjimky bylo možno zařadit i odčinění odsouzení podle zákona o odčinění odsouzení, a to vzhledem k účinkům, jež byly odčiněním odsouzení vyvolány (viz výše).

Recentní úprava podmíněného odkladu výkonu trestu odnětí svobody je obsažena v trestním zákoníku, není jí tudíž věnován vlastní zákon. Podmínky odkladu výkonu jsou upraveny výrazně mírněji, kdy soud může takto učinit, ukládá-li trest odnětí svobody ve výši až na tři roky, přičemž současně uloží zkušební dobu až na pět let. Tímto zmírněním podmínek jsou vtěleny základní myšlenky moderního trestního práva, zejm. důraz

⁶¹ Srov. Vládní návrh zákona ze dne ... 1920, o odčinění odsouzení vojenskými soudy, Poslanecká sněmovna, Národní shromáždění republiky Československé 1920–1925, I. volební období, 1. zasedání, Tisk č. 32, dostupné na: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/index01.htm>.

⁶² Tamtéž.

⁶³ „... spáchal trestný čin ze ziskuchtivosti, z pomsty, z národnostní, rasové, etnické, náboženské, třídní či jiné podobné nenávisti nebo z jiné zvlášť zavrženíhodné pohnutky...“

na restorativní principy, přihlídnutí k subsidiaritě trestní represe aj. Na druhou stranu výkon peněžitého trestu nelze podmíněně odložit dospělému pachateli, soud může takto učinit pouze u pachatelů mladistvých.⁶⁴

Ve zkušební době podmíněného odsouzení byl odsouzený povinen příslušné odsouzení uvádět pouze na dotaz soudu. Stejně jako dnes, osvědčil-li se odsouzený v době podmíněného odsouzení, mělo se za to, že nebyl odsouzen [odsouzení bylo odčiněno *ex decreto* (o osvědčení rozhodoval soud; obdobně je tomu i dnes), stejně jako v případě odčinění podle zákona o odčinění odsouzení]. V opačném případě soud nařídil výkon odloženého trestu. Podmínky, za nichž soud nařídil výkon podmíněně odloženého trestu, byly velmi přísné, náleželo mezi ně např. nesplnění podmínek uvedených v § 2 zákona o podmíněném odsouzení, oddával-li se odsouzený v době podmíněného odsouzení nezřízenému pití alkoholických nápojů, hráčství, zahálčivému životu nebo životu nemravnému, přes napomenutí odmítal odčinit škodu nebo byl odsouzen pro jiný zločin atd.

Případy odčinění odsouzení podmíněného propuštění zákon o podmíněném odsouzení neupravoval. Tudíž odčinění nebylo možné, a to vůbec, neboť jak plyne ze zákona o odčinění odsouzení, bylo možno odčinit pouze zločin, za nějž byl stanoven trest do jednoho roku odnětí svobody. Při pohledu do ustanovení § 10 zákona o podmíněném odsouzení jasně plyne, že podmíněně propuštěn mohl být pouze pachatel, který byl odsouzen k trestu delšímu jednoho roku, z něhož již vykonal alespoň dvě třetiny, nejméně však jeden rok. Proto nebylo možno takový trest odčinit.

Ze zákona o odčinění odsouzení je jasné, že se postupně blíží k podobě současné úpravy, avšak plyne z něj ještě významná přísnost, zejména při pohledu na podmínky odčinění odsouzení, které vylučovaly odčinění odsouzení, na nějž byl stanoven trest odnětí svobody v délce nad jeden rok. Na druhou stranu lze zajisté ocenit skutečnost, že odsouzení mohlo být odčiněno až poté, co pachatel odčinil škodu jím způsobenou, což bezpochyby vyvíjelo tlak na odsouzeného, na druhou stranu tato skutečnost mohla také odsouzenému bránit v nabytí práce, příp. povolání, a následné možnosti odčinit případnou majetkovou škodu. Avšak bezpochyby tato skutečnost velmi zvýhodňovala a zesilovala postavení poškozeného vůči odsouzenému. Nelze opomenout úpravu místní a věcné příslušnosti soudu, která byla vázána na místo soudu, který rozhodoval o meritu věci.

Úprava zahlázení podmíněného odsouzení se shoduje se současnou úpravou zahlázení, rozdílnost je však možno spatřovat ve velmi přísně nastavených podmínkách osvědčení se zákonem o podmíněném odsouzení. Zároveň výrazný rozdíl lze nalézt i v oblasti podmíněného propuštění, kdy toto nebylo možno zahladit vůbec, což se z dnešního pohledu jeví taktéž nepřiměřeně přísné.

Pro shrnutí, období od roku 1918–1928 se vyznačovalo následujícím: 1. Přísnými podmínkami a relativně úzkým okruhem trestných činů, které mohly být odčiněny (tj. zahlazeny). 2. Odsouzení mohlo být odčiněno po uplynutí lhůty, jejíž délka se odvíjela od délky trestu odnětí svobody a počínala svůj běh výkonem tohoto trestu nebo udělením milosti. 3. Bylo-li odsouzení odčiněno, na pachatele se hledělo jako na osobu (soudně) bezúhonnou.

---

⁶⁴ Srov. § 28 a násl. zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže), ve znění pozdějších předpisů. In: *Sbírka zákonů: Česká republika*. Praha: Ministerstvo vnitra, 2003, částka 79, s. 4030–4052.

4. O odčinění rozhodoval vždy soud, státní zástupce měl v rozhodování o odčinění řadu povinností. 5. Osvědčením ve zkušební době podmíněného odsouzení nastávaly účinky odčinění.

Závěr

Bezpochyby lze konstatovat, že v trestním řízení dlouhou dobu přetrvávaly velmi kruté praktiky. Proto v mnoha případech institutu zahlazení nebylo třeba, neboť osoba, proti níž se trestní řízení vedlo, toto řízení nepřežila, nebo následně na ní byl vykonán trest smrti; ve druhém případě zahlazení nebylo účelné, respektive funkční, neboť např. na osobě byl vykonán tělesný trest formou cejchu nebo jiného značení a zahlazení by tak bylo kontraproduktivní. Jistou změnu přináší doba osvěcenská a trestní zákoník Marie Terezie, ač i tento stále obsahoval torturu, je možné se setkat s jistou formou zahlazení. Nepochybně výrazným krokem v oblasti zahlazení odsouzení bylo vydání trestního zákoníku Josefa II., který obsahoval již plnohodnotná ustanovení o zahlazení odsouzení. Vývoj byl dovršen vydáním trestního zákoníku o zločinech, přečinech a proviněních z roku 1852.

Ve srovnání se současnou úpravou lze vyslovit názor, že úprava zahlazení v době habsburského soustátí od roku 1852 byla z jednoho pohledu mírnější pro případy zahlazení všech trestných činů *ex lege* po jejich výkonu, z druhého pohledu výrazně přísnější, pro případy absolutní nemožnosti nabýt ztracené tituly, vyznamenání nebo úřady (před novelou). Příslušná novela stanovila zkušební dobu pro možnost nabytí titulů, vyznamenání nebo úřadů, a tím se výrazným způsobem přiblížila současné úpravě. S nadsázkou lze říci, že tato úprava působila obdobným způsobem, jako například dnešní příkládání výpisu z rejstříku trestů u přihlášek k výběrovému řízení do veřejných úřadů, u nichž je žádána bezúhonnost, neboť trest byl zahlazen automaticky jeho výkonem, avšak zůstal zákaz výkonu veřejných úřadů po určitou dobu od vykonání trestu.

Prvním zákonem, který byl vyhrazen výlučně zahlazení odsouzení, byl zákon o odčinění odsouzení z roku 1918. Ve srovnání se současnou právní úpravou byla úprava zákona o odčinění výrazně přísnější, neboť nebylo možno odčinit odsouzení, v nichž byl uložen trest odnětí svobody převyšující jeden rok. Oproti tomu se všechna odsouzení shlazovala *ex lege*, odsouzený tak nemusel podávat žádnou žádost.

Současná úprava institutu zahlazení odsouzení není bezchybná a vykazuje řadu nedostatků, závěrem lze ale vyslovit myšlenku, že je možné si z historické podoby jistě vzít inspiraci a při návrzích nové úpravy *de lege ferenda* přihlédnout i k podobám, které institut vykazoval od roku 1852 do roku 1928.

„Společná havárie“ a její středověký právní život v Baltském moři

Vojtěch Vrba

Fakulta právnická, Západočeská univerzita

Kontaktní e-mail: vovrba@volny.cz

General Average and Its Life in Baltic Sea in Middle Ages

Abstract:

The paper discusses development and fundamental elements of general average principle. While its origins are nowadays agreed upon being set thoroughly in ancient era of Roman law, there surely is a significant development of accesoric relations that were incorporated in the principle itself during middle ages. The work tries to point them out, through presentation of general average adopted in hanseatic cities between 9th and 16th centuries. Also, briefly are presented the principal legal sources from which the institute could have been taken up during its hypothetical journey from the Mediterranean to Baltic sea. This way the Nomos Rhodion Nautikos, Roles of Oleron, Vonnesse van Damme, and Visby's Waterrecht are presented. The municipal laws of Lübeck and Hamburg are then analyzed. The main goal, however, is not to present a detailed analysis, but to somehow briefly show the basics of both general average and of the German Hanse to the Czech reader.

Keywords:

The German Hanse; general average; Lübeck municipal law; Hamburg municipal law; Rôles d'Oleron; maritime law

Klíčová slova:

Německá hanza; společná havárie; lübecké městské právo; hamburské městské právo; Roles de Oleron; námořní právo

DOI: 10.14712/2464689X.2018.47

Jen velice málo právních institutů vykazuje v průběhu věků takovou stabilitu jako tzv. společná havárie. Tato práce si ji klade za úkol jednak v krátkosti představit, jednak pojednat o její existenci v právních řádech doléhajících na osoby námořníků a obchodníků podnikajících v regionu tzv. Německé hanzы. Pro potřeby této práce postačí v tomto směru představa o Hanze jako obchodním společenství, jehož vliv sahá od pobřeží Flander na západě, po Novgorodské knížectví na východě, s centry v říšských přístavech Hamburku a Lübecku.¹

Jelikož se jednalo především o společnost založenou na obchodních zájmech, nutně existovala potřeba upravit odpovědnostní vztahy týkající se jak obchodu samotného, tak přepravy obchodovaných komodit. A jedním z institutů tyto vztahy definující byla i společná havárie, která svou podstatou vedla k rozložení břemene škody na co největší počet osob, čímž snižovala individuální zatížení a *de facto* tak podstatou předcházela pojištění – ovšem jen a pouze v určitých, relativně striktně vymezených, případech.

Ačkoliv existuje řada publikací o jejím současném životě, o životě středověkém jich pojednává pramálo,² což platí o českojazyčném prostředí dvojnásob.³ Právě proto vzniká potřeba nejprve čtenáře do problematiky obecně – a stručně – uvést.

Společná havárie

Společnou havárii se rozumí specifický institut vzniku povinnosti náhrady škody. Pravidlem v námořní přepravě vždy bylo, že obecnou odpovědnost za náklad nese provozovatel plavidla, resp. kapitán, přičemž se z podstaty vzniku škody touto odpovědností kryla jak škoda vzniklá úmyslným zaviněním, tak nedbalostí – a to jak jeho (v osobě kapitána), tak posádky.⁴ Na druhou stranu možnost výskytu situace, kdy dojde ke škodě na majetku, aniž by takový předpoklad z jeho strany existoval, nelze z podstaty námořní přepravy nikdy zcela vyloučit. Český cestovatel Rudolf Krautschneider trefně poznamenává: „Plánovat můžete, ale stejně máte na moři šéfa, který se jmenuje Neptun nebo Poseidon, a ten to

¹ O Hanze (mluvíme-li o německé, pak používám označení s velkým H, jelikož existovalo více takovýchto spolků obchodních měst, největšího historického významu však nakonec dosáhl právě z dnešního pohledu německý) viz DOLLINGER, P. *The German Hansa*. Stanford CA: Stanford University Press, 1970, resp. DOLLINGER, P. *Die Hanse*. 5. Aufl. Stuttgart: Kröner, 1998, dále SELZER, S. *Die mittelalterliche Hanse*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2010.

² Např. HARVEY M. – HUDSON G. N. *The York-Antwerp Rules: The Principles and Practice of General Average Adjustment*. 3rd edition. New York: Routledge, 2010, dále CORNAH, R. *A Guide to General Average*. In: *Charles Taylor plc* [online]. 8. 8. 2013 [cit. 21. 5. 2017]. Dostupné na: <https://www.ctplc.com/media/72233/A-Guide-to-General-Average.pdf>. Co do středověké úpravy viz FRANKOT, E. *Medieval Maritime Law and its Practice in the Towns of Northern Europe: a Comparison by the example of Shipwreck, Jettison and Ship Collision*. Aberdeen: 2004. Disertační práce (Ph.D.). University of Aberdeen; dále monografie LANDWEHR, G. *Die Haverei in den mittelalterlichen deutschen Seerechtsquellen: vorgelegt in d. Sitzung vom 28. Juni 1985*. Hamburg: Joachim-Jungius-Ges. d. Wiss, 1985.

³ Zmiňuje se o ní např. učebnice NOVÁK, R. – KOLÁŘ, P. *Námořní nákladní přeprava*. Praha: C. H. Beck, 2015, případně monografie ŠUBERT, M. *Společná havárie v námořní a ve vnitrozemské vodní dopravě*. Praha: ICC Česká republika, 2007. Historickou římskoprávní úpravou se zabýval dr. Dostalík ve svém článku DOSTALÍK, P. – POLÁČEK, B. *Lex Rhodia de iactu a společná havárie. Právněhistorické studie*, 2017, roč. 47, č. 1, s. 5–24.

⁴ V tomto směru hovoří například článek 5 odst. 1 Sdělení Ministerstva zahraničních věcí č. 193/1996 Sb., Úmluva Organizace spojených národů o námořní přepravě zboží, 1978, srov. MUKHERJEE, P. K. *Essentials of General Average: A Synoptic Overview of an Ancient Maritime Law*. *World Maritime University Journal of Maritime Affairs*, 2007, Vol. 6, No. 1, s. 21–36.

rozhodne za vás.⁵ Bouřím a mořským proudům neporučíme, o tom už jsme se zvládli přesvědčit, a proto taková *vis maior* je, byla a nejspíš i vždy bude muset být uznávána právem coby liberační důvod.

Mezi takto nastíněnými dvěma póly v oblasti odpovědnostních vztahů se nicméně skrývá ještě jedna možnost: Existuje situace, kdy hrozí nebezpečí, že dojde ke škodě na věci svěřené k dopravě způsobené vyšší mocí, avšak takovou škodu lze minimalizovat a/nebo dokonce odvrátit tím, že dojde k záměrnému způsobení škody nižší. Pro lepší představitelnost se jako základní skutková podstata uvádí nutnost snížení hmotnosti plavidla (zpravidla v případě najetí na mělčinu – dnes např. *case M/V MSC Sabrina*),⁶ resp. vyhození části nákladu do moře (či dnes častěji přeložení na plavidlo jiné).⁷ Spojuje se zde jednak právní skutečnost involuntární – tedy skutečnost hrozby vyšší mocí – s povinností odborné péče ze strany kapitána (resp. provozovatele), a tedy s jeho voluntárním právním jednáním vedoucím ke vzniku škody. Stručně shrnuto: není zde vyšší moci, která by škodu způsobila, nelze jí tedy argumentovat co do liberace, a co hůř, jednání kapitána, který dá pokyn k hození jemu svěřené přepravované věci přes palubu, lze kvalifikovat jako úmyslné zavinění škody na této věci – přesto se zohlední pohnutka, ze které takový čin pramení, a provozovatel tak nehradí škodu celou a sám, ale vznikne solidární povinnost náhrady škody mezi kapitánem (provozovatelem) a všemi vlastníky přepravovaného zboží, na kterém škoda způsobena nebyla.⁸

I dnes je společná havárie součástí například Hamburských pravidel o konosamentech,⁹ je jí vyhrazena mezinárodně soukromoprávní kodifikace známá jako Yorsko-antverpská pravidla,¹⁰ a pamatuje na ni i český zákon 61/2000 Sb. o námořní plavbě.¹¹

Nejrozšířenější moderní úprava společné havárie vychází z jejího pojetí formulovaného výše zmiňovanými yorsko-antverpskými pravidly, vytvořenými v druhé polovině 19. století.¹² Ačkoliv ze své povahy tato kodifikace není *a priori* závazná, je standardem uvádět na ni odkaz v konosamentu. Do smluvního vztahu si tak úprava najde pomyslné dveře právě touto cestou. Vzhledem k její uživatelnosti je samozřejmé, že se nenachází ve stavu konce devatenáctého století, ba naopak, téměř každoročně dochází k její aktualizaci.

⁵ Moře je nejbezpečnějším místem na světě, tvrdí mořeplavec Rudolf Krautschneider. *Český rozhlas* [online]. 4. 5. 2017 [cit. 21. 5. 2017]. Dostupné na: http://www.rozhlas.cz/leonardo/magazinleonardo/_zprava/more-je-nejbezpecnejsim-mistem-na-svete-tvrdi-moreplavec-rudolf-krautschneider--1723146.

⁶ A Story of General Average and the M/V MSC Sabrina. *Trade Risk Guaranty Blog* [online]. [cit. 21. 5. 2017]. Dostupné na: <https://traderiskguaranty.com/trgpeak/general-average-msc-sabrina-story/>.

⁷ CORNAH, R., *c. d.*, s. 7.

⁸ General Average Definition. In: *Duhaime's Law Dictionary* [online]. 6. 10. 2018 [cit. 6. 10. 2018]. Dostupné na: <http://www.duhaime.org/LegalDictionary/G/GeneralAverage.aspx>, CORNAH, R., *c. d.*, s. 6, SÁNCHEZ-MORENO ELLART, C. Law of the sea, Rhodian. In: *Academia.edu* [online]. 6. 10. 2018 [cit. 6. 10. 2018]. Dostupné na: https://www.academia.edu/4401700/Lex_Rhodia_Encyclopedia_of_Ancient_History.

⁹ Viz již zmiňované Sdělení č. 193/1996 Ministerstva zahraničních věcí.

¹⁰ Aktuální znění viz York Antwerp Rules 2016. *Comité Maritime International* [online]. 5. 6. 2018 [cit. 5. 10. 2018]. Dostupné na: [http://www.comitemaritime.org/Uploads/Work%20Product/York-Antwerp%20Rules%202016%20\(Final\).pdf](http://www.comitemaritime.org/Uploads/Work%20Product/York-Antwerp%20Rules%202016%20(Final).pdf).

¹¹ § 69–72 zákona č. 61/2000 Sb., o námořní plavbě.

¹² HARVEY – HUDSON, *c. d.*, s. 10–11.

Společná havárie v římském právu

Samotný institut společné havárie však není žádnou novinkou devatenáctého století. Jeho historie spadá daleko do minulosti – první doložený výskyt se objevuje v Digestech (ze šestého století, kompilujících však díla velkých právníků především století druhého až třetího), kde konkrétně ve 14. knize, druhém titulu hovoří Paulus o rhodském zákonu o vyhozeném (*Lex rhodia de iactu*): „Pokud je zboží vyhozeno pro všechny, pak se mají všichni také příspěvkem podílet na náhradě.“¹³

Panuje všeobecná shoda, že Paulův fragment zachycuje právní obyčej mnohem staršího data než římská úprava vrcholného období. Některé hlasy dokonce hovoří i o původu v dobách předřímských.¹⁴ Navíc se nevyskytuje jen v Digestech, ale také v tzv. Paulových sentencích,¹⁵ konkrétně v knize druhé, fragmentu sedmém – *ad legem Rhodiam* – ze století třetího.¹⁶ Jednalo se tedy nejen o úpravu velice starou, ale i rozšířenou – a tak zřejmě i hojně užívanou.

Další výskyt je zaznamenán v Rhódském námořním zákoně – *Nomos Rhodion Nautikós*, právní památky byzantské provenience, vzniklé někdy mezi lety 600–800.¹⁷ Právě v něm začíná to, co vnímám jako adaptaci institutu dobovým podmínkám, a co je naopak často interpretováno jako proměna institutu ve své nejhlubší podstatě: dochází k prvním významnějším definicím druhotných odpovědnostních povinností jednotlivých stran dopravního kontraktu, a tak je stanovena například odpovědnost kapitána za přetížení lodi (vyhozené zboží nepodléhá společné havárii) nebo odpovědnost kupce za to, že naloží zboží na jiném místě, než avizoval při uzavření smlouvy. Také se poprvé objevuje aplikovatelnost institutu na škodu způsobenou piráty.¹⁸

Pravidla z Oléronu (Rôles d'Oléron)

Opušťme však nyní vody Středozemního moře a zapišme do moře Severního a Baltského. Nejdříve se ale přeci jen musíme zastavit ještě někde jinde – na jednom z ostrovů v Biskajském zálivu, nacházejícím se nedaleko břehů dnešní Francie – na Oléronu. Právě odtud pochází středověká kodifikace námořního práva, která výrazně ovlivnila všechny vzniklé a užívané na sever od padesáté rovnoběžky.

Tzv. *Pravidla z Oléronu* nebo *Zákony z Oléronu* mají poměrně nejistý původ, podobně jako *Rhodský námořní zákon*. Autoři se dnes již shodnou, že jejich vznik lze datovat

¹³ BLAHO, P. – SKŘEJPEK, M. a kol. *Digesta seu Pandectae/Digesta neboli Pandekty: Fragmenta selecta/ Vybrané části*. Karolinum: Praha, 2015, s. 625.

¹⁴ Viz např. FERRANDIZ, E. M. Will the Circle Be Unbroken? Continuity and Change of the Lex Rhodia's Jettison Principles in Roman and Medieval Mediterranean Rulings. *Al-Masāq: Journal of the Medieval Mediterranean*. 2017, Vol. 29, No. 1, s. 44, hovoří se zde o období před punskými válkami a pod poznámkou pod čarou č. 14 o translaci ustanovení do římského právního řádu již v období sestavení Zákona dvanácti desek, údajně ovlivněného řeckým právem (zdá se pravděpodobné, že existoval-li římsko-řecký vztah takovéto úrovně, pak skutečně mohlo dojít k přenesení právní úpravy i z Rhodu do Říma).

¹⁵ *Sentence* nemají s právníkem Paulem mimo jména téměř nic společného. Jejich autorem je některý z postklasických komentátorů, a jen nedorozuměním se dílo za Paulovo dlouho považovalo, a to i osobou takové autority, jakou byl svého času římský císař Konstantin. Viz např. KINCL, J. – URFUS, V. – SKŘEJPEK, M. *Římské právo*. Praha: C. H. Beck, 1995, s. 39.

¹⁶ FERRANDIZ, c. d., s. 41.

¹⁷ ASHBURNER, W. *Nomos Rodiōn nautikos: The Rhodian Sea-Law*. Oxford: Clarendon press, 1909, s. LXXVI, srov. FERRANDIZ, c. d., s. 42.

¹⁸ ASHBURNER, c. d., s. CCLVII–CCLVIII, FERRANDIZ, c. d., s. 50.

do dvanáctého století, ovšem kdo je autorem a kdo je autoritou, která je posvětila, v tom jasno není. Existují dvě nejpravděpodobnější teorie.

Podle první je kodifikace projevem vůle anglického krále. Zájem anglické koruny na takové kodifikaci se jeví evidentním – přeci jen Gaskoňsko nejen, že jí často strani- lo díky čilým obchodním stykům, ale také jí díky sňatku Eleonory Akvitánské s Jindřichem Plantagenetem přímo podléhalo. Problém přichází v momentě, kdy listinu srovnáme s jinými, obdobnými listinami téže doby.¹⁹ Král Richard I. Lví srdce, který má být jejím „dárce“, je v kodifikaci sotva zmíněn, a to i zprostředkovaně, což by se vzhledem ke konstrukci soudobých dokumentů jevílo jako čirá kuriozita.²⁰

Pravděpodobnější se tak zdá teorie druhá, podle které za prosazením jednotných pravidel stály více či méně trvalé svazy a spolky přístavních měst, které tímto způsobem mohly upevňovat své postavení vůči koruně, a to ne vždy nutně pouze anglické.²¹ Případné posvěcení ze strany alespoň některé z korun zainteresovaných v námořním obchodu by pak dodalo potřebný punc autority a zjednodušilo vymáhání zaznamenaných pravidel. Tímto podobným způsobem vzniklo *de facto* i samo hanzovní společenství,²² což také přidává body takové alternativě na úkor teorie o „vnucení pravidel shora“.

Ať už je původ oléronske kodifikace jakýkoliv, jedná se o první čistě středověkou právní památku s přesahem do hanzovního regionu. Kdokoliv ji sestavil, navíc pamatoval ve článku VIII, a částečně pak ve článku XVI, na společnou havárii.²³ Článek VIII uvádí:

„Jestliže se stane, že je naložena loď k plavbě z Bordeaux do Caen, nebo kamkoliv jinam, a moře se rozbouří do takové míry, že není možno se zachránit aniž by byla část nákladu hozena přes palubu kvůli odlehčení lodi, a zachovat díky tomu zbytek nákladu, stejně jako loď samotnou, pak by měl kapitán říci: Pánové, musíme shodit část nákladu přes palubu; a pokud není žádných kupců, co by mu odpověděli, či ti, kdož u něj stojí, schvalují takové jednání mlčením, smí vykonat, co považuje za správné; a jestliže mu kupci zakážou takový čin, a to i vzhledem k části nákladu, a on přesto pokračuje, aby tím vyhověl obecnému dobru a bezpečnosti, pak musí on a třetina jeho námořníků po příjezdu

¹⁹ HEEBØLL-HOLM, T. *Ports, Piracy, and Maritime War*. Leiden – Boston: Brill, 2013, s. 130–131, srov. WARD, R. *The World of the Medieval Shipmaster: Law, Business and the Sea, 1350–1450*. Rochester: Boydell Press, 2009, s. 20, srov. MOLLAT, M. D. *Europa und das Meer*. München: Beck, 1993, s. 129, který razí starší teorii o oléronskech pravidlech coby výsadě udělené oléronským Eleonorou Akvitánskou. Tato teorie nemá však hlubší reálný základ.

²⁰ Vzpomeňme libovolné privilegium – vždy bývá uděleno coby dar vyšší moci ztělesněné dárce. Jen jeden příklad za všechny: Ve velkém privilegii Václava I. pro město Brno (vydaného asi padesát let po vzniku pravidel z Oléronu) se dočteme formulace jako „poskytujeme z naší královské milosti“ (...) „Stanovíme tedy, že zabije-li někoho měšťan (...) Nařídili jsme též, aby kdokoli by se účastnil bitky nebo rvačky (...) My jsme ze zvláštní milosti rozhodli vyhovět prosbám našich milých brněnských měšťanů...“ *Privilegium českého krále Václava I. z ledna roku 1243 pro město Brno*. Brno: Iura Originalia Civitatis Brunensis, 1993.

²¹ HEEBØLL-HOLM, c. d., s. 131.

²² Srov. např. JAHNKE, C. The City of Lübeck and the Internationality of Early Hanseatic Trade. In: WUBS-MROZEWICZ, J. – JENKS, S. (eds.). *The Hanse in Medieval and Early Modern Europe*. Leiden: Brill, 2012, s. 37–58.

²³ Použit je anglický překlad textu z roku 1266, viz The Rules of Oleron (circa 1266). In: *Admiraltylawguide.com* [online]. 18. 3. 2002 [cit. 21. 5. 2017]. Dostupné na: <http://www.admiraltylawguide.com/documents/oleron.html>, dále jen *Roles of Oleron*; částečné překlady ustanovení včetně fragmentů původního textu lze nalézt v poznámce pod čarou č. 197 ve FRANKNOT, E. *Medieval Maritime Law*, s. 43, o existenci regulace hovoří též FRANKNOT, E., *Medieval Maritime Law*, s. 38.

do přístavu vykládky přísahat na evangelia, že tak činil jen a pouze pro zachování lodi samotné a nákladu, který na ní zůstal. A víno, či jiné zboží, které bylo shozeno přes palubu, bude oceněno podle hodnoty ostatního zboží, které dorazí v pořádku. A až takové zboží bude prodáno, pak bude hodnota rozdělena librou za libru mezi obchodníky. Kapitán smí odečíst škodu, která byla způsobena jeho plavidlu, anebo započíst přepravné za vyhozené zboží, podle svého výběru. Jestliže se *však* činy kapitána a jeho posádky nebudou zdát jako činy schopných námořníků, pak nemá právo na nic. Námořníci pak smí mít jeden soudek zadarmo, a další rozdělený podle hodu kostkami, a v tomto případě mohou kupci vyžadovat na kapitánovi přísahu.²⁴

Toto ustanovení nádherně ilustruje prostředí, ve kterém oléronská kodifikace vznikla: Obchod mezi Akvitánií, Anglií, Flandry, a v návaznosti na ně pak i hanzovním společenstvím ovládal obchod s vínem. Kapitán získával přepravné velice často nejen jako přímý plat za pronájem plavidla (musel by pak být vlastníkem), či jako odměnu za smlouvu o dílo – přepravu věci – jako v římském právu,²⁵ ale sám mohl naopak vlastnit podíl na zboží, anebo – což nám oléronská pravidla říkají zcela bezděčně – byl placen podílem na úspěšně dovezeném zboží. *Ratio* této úvahy vychází z faktu, že bylo-li možné náhradu škody takovouto formou zaplatit, nejednalo se o transakční formu neobvyklou. Běžně se s ní mohlo operovat i v rámci obchodního styku mezi provozovateli lodní přepravy a uživateli takové služby – tedy kapitány (případně provozovatele zastupující) a kupci.²⁶

V oléronských pravidlech se silně projevuje typický prvek středověkého předpisu: přísná kazuistika. Na druhou stranu je to kazuistika směřující k použití analogického výkladu hypotézy právní normy, nejedná se o kazuistiku ve smyslu jeho restriktce: vztahuje-li se z textu pravidlo na plavbu mezi Bordeaux a Caen nebo jakýmkoliv jiným městem, neznamená to, že dovolala-li se strana oléronských pravidel v Bayonne, kam doplula z Winchelsea, automaticky to znamenalo nemožnost takové žaloby. Na druhou stranu takováto kazuistická pravidla zcela jistě zachycují určitou obecně obvyklou praxi, nelze tedy ignorovat

---

²⁴ „If a vessel be laden to sail from Bordeaux to Caen, or any other place, and it happens that a storm overtakes her at sea, so violent, that she cannot escape without casting some of the cargo overboard for lightening the vessel, and preserving the rest of the lading, as well as the vessel itself then the master ought to say, Gentlemen, We must throw part of the goods overboard; and, if there are no merchants to answer him, or if those that are there approve of what he says by their silence, then the master may do as he thinks fit; and if the merchants are not pleased with his throwing over any part of the merchandise, and forbid him, yet the master ought not to forbear casting out so many of the goods as he shall see to be for the common good and safety; he and the third part of his mariners making oath on the Holy Evangelists, when they arrive at their port of discharge, that he did it only for the preservation of the vessel, and the rest of the lading that remains yet in her. And the wines, or other goods, that were cast overboard, ought to be valued or prized according to the just value of the other goods that arrive in safety. And when these shall be sold, the price or value thereof ought to be divided livre a livre among the merchants. The master may compute the damage his vessel has sustained, or reckon the freight of the goods thrown overboard at his own choice. If the master does not make it appear that he and his men did the part of able seamen, then neither he nor they shall have any thing. The mariners also ought to have one tun free, and another divided by cast of the dice, according as it shall happen, and the merchants in this case may lawfully put the master to his oath.“ Viz *Roles of Oleron*.

²⁵ KINCL – URFUS – SKŘEJPEK, *c. d.*, s. 255.

²⁶ V tomto směru srov. DOLLINGER, *The German Hansa*, s. 152–153, týkající se hanzovního obchodu, kde se popisuje obdobná praktika.

narativní hodnotu textu, kromě jeho hodnoty právněhistorické – a tedy legistické.²⁷ Tato úvaha je důležitá proto, že představuje jeden ze základních rozdílů náhledu na právní texty očima historika – osoby, pro kterou je primární příběh skrytý pod rouškou právní regulace; a specificky právního historika – tedy osobu, pro kterou je důležitá sama právní regulace a její interpretace.

Obyčeje z Damme (Vonesse van Damme) a Ordonance (Ordinancie)

Díky čilému obchodu se šířil podél pobřeží i způsob jeho regulace – a tak se na konci třináctého století (nejpozději na počátku století čtrnáctého) objevuje v bruggském přístavu Damme právní kniha či spíše obecně uznávaná sbírka pravidel označovaná jako *Obyčeje z Damme*. Nejde o sbírku originální – naopak: jedná se o překlad oléronského textu do vlámského. Už v základu tak logicky musel obsahovat – a obsahoval – ustanovení týkající se společné havárie.²⁸

Na Obyčeje navazuje soupis tzv. Ordonancí. Ty jsou podle některých samostatnou sbírkou,²⁹ podle jiných pak pouze doplněním Obyčejů³⁰ – v tomto směru je vskutku velký prostor pro argumentaci i výzkum, jelikož relevantní argumenty s dnešním stavem vědění lze nalézt pro obě strany.³¹

Co do podstaty sbírky, jde o námořní obyčeje sesbírané v druhé polovině čtrnáctého století ve Flandrech, v okolí Zuiderzee. Neobsahují přímo oléronská pravidla, ale několik článků se zde evidentně ocitlo přímým převzetím z Obyčejů. Po jistou dobu pak obě právní památky existovaly paralelně vedle sebe, načež se začaly šířit ve společných manuskriptech, a to ve velkém množství.³²

Existuje teorie, podle které tak mělo docházet ke snaze o unifikaci námořních pravidel v západoevropském prostoru.³³ Nad ní však visí Damoklův meč otázky, z čí iniciativy mohlo něco takového vyjít. Největší zájem by na tom bezpochyby měli samotní kupci, jelikož jednotnost právní úpravy zvyšuje právní jistotu co do právního povědomí, a tím pádem usnadňuje vymáhání nároků, a tedy i samotné provozování kupecké živnosti, ovšem důkazy k takové teorii chybí. Stejně jako jakákoliv stopa po autorizované snaze „shora“. Bez ohledu na to se Ordonance s Obyčeji stanou základními kameny pro nejznámější kodifikaci obyčejového námořního práva severní Evropy – tzv. Vodního práva (Waterrecht).

Městská práva v oblasti

Ještě předtím, než však bude představeno, je třeba udělat odbočku k městským právům a jejich vztahu k právu námořnímu. V této oblasti právních vztahů se uplatňoval zvláštní režim, vyplývající z logické snahy jednotlivých měst o co největší autonomii: pokud

²⁷ K tomuto vede definice obsahu práva a právního vědomí společnosti podle KNAPP, V. *Teorie práva*. Praha: Beckovy právnické učebnice, 1995, s. 75–76, resp. Tamtéž, s. 82–85.

²⁸ FRANKOT, E. Maritime Law and Practice in Late Medieval Aberdeen. *The Scottish Historical Review*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010, Vol. 89, No. 228, s. 136–152, s. 137; FRANKOT, *Der Ehrbaren Hanse-Städte See-Recht*, s. 112, Tamtéž s. 116, FRANKOT, *Medieval Maritime Law*, s. 21.

²⁹ Např. FRANKOT, *Der Ehrbaren Hanse-Städte See-Recht*, s. 116.

³⁰ Např. DOLLINGER, *The German Hansa*, s. 148.

³¹ Viz FRANKOT, *Der Ehrbaren Hanse-Städte See-Recht*, s. 116.

³² Tamtéž.

³³ Tamtéž.

si totiž určitou oblast právních vztahů upravilo město svým vlastním právem, ať už šlo o „Willkür“, hlavně gdaňské městské statuty, či lübecké a hamburské právo ve smyslu městských právních knih, pak se kodifikace obyčejového námořního práva použila jen podpůrně: buď pro případy, na které nedopadala, nebo jako určité referenční kritérium. Navíc platil princip personality práva: byl-li tak například kapitán měšťanem hanzovního města Lübecku, podléhal regulacím lübeckého práva.³⁴

Mezi městským právem a právem námořním panoval ještě jeden významný rozdíl, důležitý pro chápání středověkého právního myšlení. Zatímco kvazi-mezinárodní právo námořní obsahovalo zpravidla regule vztahující se z dnešního hlediska na soukromoprávní jednání, tedy ta, za něž hrozila sankce vydání bezdůvodného obohacení nebo náhrady škody,³⁵ práva městská směřovala i k sankcím veřejnoprávním: pokutám či kriminálním postihům. Nutno podotknout, že tyto pokuty směřovaly poté do městské pokladny, nikoliv k rukám strany sporu.³⁶

Problémem při zkoumání středověkých právních úprav je omezení vyplývající z tristního nedostatku dochovaného materiálu – u lübeckého námořního práva tak lze např. dohledat nejstarší edice pouze k roku 1227. Následně, díky praxi „darování“ právního řádu již existujícího města nově právně založenému městu, se objevuje lübecké právo v roce 1257 v Talinnu (Revalu) a 1263 v Gdaňsku.

Pokud mluvíme o námořním právu, vždy se jedná o součást obecného městského práva, zkoumaného však pro jeho účel odděleně. Platí tak pro něj všechny atributy s ním spojené: vychází buď z právních obyčejů, nebo se jedná o statuty vydávané městskou radou, a edice jsou zpravidla právními knihami, sestavovanými soukromými osobami, pracujícími buď přímo v městské radě, nebo alespoň s jejím požehnáním.³⁷

Lübecké námořní právo z roku 1227 tvoří jedna jediná regulace – pravidlo upravujícího provoz veslic – pramic.³⁸ Společná havárie se tak poprvé objevuje až v manuskriptu lübeckého práva pro Talinn (Reval) v jeho článku 90, resp. v článcích 94 a 95 práva pro Gdaňsk z roku 1263. Ač nebyly zřejmě původně jeho součástí, nejpozdější výskyt lze dopátrat mezi roky 1263–1275.³⁹ Od té doby se tato ustanovení objevují v dalších edicích,⁴⁰ a to i v poslední, definitivně samostatné edici námořního práva, obsahující všechny jeho předchozí regule z práva městského, z roku 1299, kdy ji sestaví Albrecht z Bardeviku.⁴¹

Výše zmíněný nejstarší článek 90 talinnského (revalského) lübeckého práva z roku 1263, nazvaný O věcech hozených z lodi (*De bonis eiectis de naui*) říká:

³⁴ FRANKOT, *Medieval Maritime Law*, s. 24.

³⁵ A to i prostřednictvím fixní částky – pokuty, placené smluvní straně. Nejednalo v žádném případě o smluvní pokutu – pramenila vždy z právního obyčeje, resp. kodexu.

³⁶ FRANKOT, *Medieval Maritime Law*, s. 24.

³⁷ Konkrétně k lübeckému právu viz např. PÄSLER, R. G. Lübisches Recht. In: *Online-Lexikon zur Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa* [online]. 6. 10. 2018 [cit. 5. 10. 2018]. Dostupné na: <http://ome-lexikon.uni-oldenburg.de/begriffe/luebisches-recht/>; dále EBEL, W. *Lübisches Recht*. Lübeck: Max Schmidt-Römhild, 1971, s. 168 a násl., obecně pak heslo Stadtrecht in: BAUTIER, R.-H. – AUTY, R. – ANGERMANN, N. (eds.). *Lexikon des Mittelalters*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2003, sv. 8, sl. 24–26.

³⁸ FRANKOT, *Der Ehrbaren Hanse-Städte See-Recht*, s. 110, FRANKOT, *Medieval Maritime Law*, s. 71.

³⁹ FRANKOT, *Medieval Maritime Law*, s. 72.

⁴⁰ FRANKOT, *Medieval Maritime Law*, s. 25 a násl., Tamtéž, s. 72.

⁴¹ FRANKOT, *Medieval Maritime Law*, s. 75.

„Jakékoliv zboží, které je z důvodu nevyhnutelného rizika nehody vyhozeno do moře, zaplatí všichni, kteří na lodi měli své zboží. A loď stejně jako zboží bude oceněno tak říkajíc na marktál, podle marky stříbra. A každý zaplatí hodnotu podle hodnoty zboží v přístavu, kam zboží mířilo.“⁴²

Dolnoněmeckou verzi lze přeložit jako: „Zboží, které je na moři kvůli neodvratnému nebezpečí vyhozeno přes palubu, zaplatí všichni, kteří na lodi zboží měli, a to stejným dílem. A loď stejně jako zboží těch, kteří jej měli na palubě, bude oceněno na marktál. A také platí, že cena zboží bude vyjádřena podle přístavu, kam bylo zamýšleno [jej přepravit].“⁴³

Pro porovnání uvedme textaci dalšího, neméně významného městského práva oblasti – hamburského. Jeho nejstarší dochovaná kopie pochází z roku 1279 ze Stade, a je psaná dolnoněmecky.⁴⁴ Hamburk měl přitom zcela jistě latinsky psané právo minimálně od roku 1225,⁴⁵ a některé zdroje hovoří o roku 1188. Jelikož tehdy dochází k založení města v právním slova smyslu, zůstává jedinou spornou otázkou použitý jazyk.⁴⁶ Nicméně informace, které o této hypotetické latinské verzi máme, jsou velmi kusé. Údajně obsahovalo některá pravidla podobná lübeckým, silně ovlivňující jeho další vývoj.⁴⁷ Taková informace nám *in concreto* dává možnost jen konstatovat, že vzhledem k minimálnímu množství relevantních lübeckých regulí nejspíše i Hamburk v té době nedisponoval příliš rozvinutým námořním právem – a to minimálně do roku 1227, kdy došlo k zaznamenání lübeckého článku o pramicích.⁴⁸

U Hamburku nicméně narážíme na určitou zvláštnost. Ačkoliv se pravidla námořního práva přímo v městském právu vyskytují, postupně dochází k jejich vyčlenění do samostatného odvětví, nazývaného *sciphelinge*, která začíná žít vlastním právním životem – už v roce 1259 se o ní zmiňuje dopis Hamburku zaslaný Lübecku,⁴⁹ a v roce 1270, kdy notář Jordan z Boizenburku sestavuje kodifikaci městského práva, je mu věnován vlastní oddíl. Někdy mezi lety 1301–1306 dochází dokonce k jeho samostatné kodifikaci, v jejímž úvodu městská rada obě práva – městské a námořní – důsledně odlišuje.⁵⁰ Jeho vývoj je završen

---

⁴² Překlad z latinské verze: *Quecumque bona ex infortunio periculo imminente de nauí eiecentur in mari. Omnes ea soluere tenentur qui bona habent in nauí. Et nauis similiter secundum estimationem bonorum de marca argenti quod uulgo marctale dicimus. Et secundum, quod quelibet bona eiecta soluere, soluere poterant in terra vel portu quem cum eisdem bonis tendebant.* VON BUNGE, A. G. *Die Quellen des Revaler Stadtrechts II. Band.* Dorpat: Franz Kluge Verlag, 1846, s. 35.

⁴³ „Dat gudes an der see van ungeludes wegene wert ut gheworfen alle de dar gut in deme schepe hebben de sint is plichtich to betalende. Unde dat schip des gelifen na guder lude segende na marktale. Unde also dure also dat gud gelden mochte in deme lande dar ze henne dachten.“ VON BUNGE, *c. d.*, s. 35.

⁴⁴ FRANKOT, *Der Ehrbaren Hanse-Städte See-Recht*, s. 111.

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ PISCHKE, L. *Hamburger Stadtrecht von 1188.* In: *Hamburg im Spätmittelalter* [online]. 20. 12. 2016 [cit. 21. 5. 2017]. Dostupné na: <http://www.spaetmittelalter.uni-hamburg.de/spaetmittelalter/Lehre/Ergebnisse/Hamburg/glossar.html>.

⁴⁷ Koneckoně je pravda, že Lübeck v té době (cca dvacet let po jeho založení) zažíval prudkou ekonomickou a mocenskou expanzi. Viz JAHNKE, *c. d.*, s. 46–47.

⁴⁸ Což nevyklučuje existenci pravidla dříve – přeci jen se jednalo o právní obyčej.

⁴⁹ Zřejmě se jedná o korespondenci mezi jednotlivými městskými radami. Viz FRANKOT, *Medieval Maritime Law*, s. 25–26.

⁵⁰ FRANKOT, *Medieval Maritime Law*, s. 25–26, srov. LAPPENBERG, J. M. *Die ältesten Stadt- Schiff- und Landrechte Hamburgs.* Hamburg: Johan A. Meissner, 1845, s. CXXXVII a násl.

kodifikací z roku 1497 provedenou odborníkem na slovo vzatým, doktorem práv a purkmistrem hamburské rady od roku 1482, Hermannem Langebekem,⁵¹ nazvanou stroze Lodní právo (Hamburg Schiffsrecht).⁵²

Ohledně vývoje a existence institutu společné havárie je důležité zejména dílo Boizenburkovo. Jednak chronologicky navazuje na tallinnské (revalské) lübecké právo, jednak je představitelem hamburského právního okruhu, a do třetice – jde o právo samostatné, autonomní, a to místně i účelově (upravuje práva a povinnosti hamburských měšťanů s přihlédnutím k jejich konkrétním potřebám, které mohly být obdobné jako potřeby občanů lübeckých, ale už z podstaty vzniku a vývoje obou sídel nikoliv totožné).

V Boizenburkově článku XXII, který notář systematicky zařadil mezi ustanovení týkající se jiných náhrad škody, ve větě první stojí:

„Pokud loď při hrozbě nebezpečí odhodí (náklad), pak bude přispěno na marktál.“⁵³

V hamburském diplomatáři se objevuje ještě latinská formulace téhož pravidla, kterou lze přeložit jako:

„Jestliže loď, aby na moři zajistila ochranu života a zdraví, odhodí získané [zboží], pak dají kapitán spolu s kupci stejně na marktál.“⁵⁴

Ačkoliv Lübeck měl tendenci pravidlo upravit konkrétněji, shoduje se s Hamburkem minimálně v principu metody kompenzace škod tzv. marktálem. Marktál („na Marktál, „mark markalike“) je praxe, kdy se veškeré zboží ocení v markách a následně se hodnota způsobené škody proporcionálně rozdělí.

Jednotlivá městská práva tedy institut společné havárie obsahovala. Její hlavní prvek – solidární odpovědnost – najdeme vždy, a to, čím se liší, je jen míra definice sekundárních práv a povinností na ni navazujících. Zatímco lübecké právo jde do podrobnosti ocenění vyhozeného zboží podle cílového přístavu a stanovení hodnoty celého nákladu na marky stříbra, hamburské právo stroze konstatuje existenci odpovědnosti, spoléhající na systematiku kodifikace při zodpovídání takových otázek. Oběma městským kodifikacím je navíc společný princip marktálu, což dokazuje blízkost obou úprav.

Lze si však všimnout jednoho výrazného rozdílu: Ačkoliv hamburské právo explicitně zmiňuje kapitána coby osobu povolovanou do solidárního společenství odpovídajících za škodu, v lübeckém právu tomu tak není. Hovoří se pouze o osobách, které mají zboží na palubě. Zřejmě tak dochází k promítání praxe do formulace pravidla, jelikož jak bylo již výše zmíněno, často nebyl kapitán pouze dopravcem, ale zároveň i obchodníkem, a tak mu patřila část zboží na lodi. Případně byly jeho služby určitou částí svěřeného nákladu zaplacený.

Nebo se zde projevuje silnější vliv římského práva, které kapitána nechápalo jako stranu povinnou náhradě, ale spíše jako arbitra případného sporu – odtud ostatně původ jeho zadržovacího práva ke svěřeným věcem.⁵⁵

⁵¹ Stejný muž stojí i za kodifikací hamburského městského práva ze stejného roku. Viz FRANKOT, *Medieval Maritime Law*, s. 29–30.

⁵² FRANKOT, *Medieval Maritime Law*, s. 29–30.

⁵³ „So wor so ein scip dor noet willen goet uthwerpt, dat scip scal mede ghelden marc markelike.“ Viz LAPPENBERG, *c. d.*, s. 83.

⁵⁴ „Insuper quorsum navis in mari ob tuitionem vitae et bona obtinenda proicit, ibi dabitur a magistro navis cum mercatoribus marcha marcheae coequalis.“ Viz LAPPENBERG, *c. d.*, pozn. p. čarou č. 1, s. 83.

⁵⁵ ASHBURNER, *c. d.*, s. CCLV.

Nabíledni je konfrontovat obě úpravy s Oléronskými pravidly. Ta definují odpovědnost kapitána odděleně od kupců, avšak z formulace se rozumí, že ručí také solidárně – jen má právo svůj díl snížit buď o škodu způsobenou plavidlu (sníží budoucí výdaje) nebo o přepravné (sníží příjem). Můžeme tak vidět bližší vztah úpravy hamburské s oléronskou, což se také nabízí: díky své poloze Hamburk skutečně orientoval svůj obchod spíše na západ a západní pobřeží Norska než na východ.

Visbyské námořní právo (Vodní právo – Waterrecht)

Poslední předmětnou kodifikací je již zmiňované Vodní právo. Jedná se *de facto* o kompilaci lübeckého námořního práva, které do sebe v té době již absorbovalo i některé normy samostatně kodifikovaného práva hamburského, a kompletních překladů Obyčejů z Damme a Ordonancí.⁵⁶ V průběhu patnáctého století se šířilo po Baltu v rukopisech,⁵⁷ přičemž jej nepochybně používaly i jednotlivé městské soudy, o čemž svědčí hned několik nálezů z Gdaňsku vydaných mezi lety 1425 a 1436.

V roce 1505 pak vychází tiskem pod názvem „Visbyské námořní právo“.⁵⁸ Ten dodnes zamotává hlavy nejen historikům, jelikož nemá nic společného s místem vydání, a to i přestože se úvod kodifikace ke vzniku na Visby odvolává.⁵⁹ Pravděpodobně tak dochází k odkazu na místo, kde byl původní rukopis dokumentu dlouho uchováván – na gotlandském Visby. Ostatně podobná situace platí i v případě Oléronských pravidel a Oléronu.⁶⁰

Jelikož se jednalo o kompilát existujících úprav, nedošlo v kodifikaci k opuštění principu společné havárie. Ba naopak – Obyčeje, ze kterých vychází primárně, byly přímým překladem Pravidel, a z výše uvedené analýzy je zřejmé, že i lübecké a hamburské právo institut obsahovalo. Díky tak četnému a opakovanému výskytu se z něj stal jeden ze zásadních pilířů odpovědnostních vztahů v tehdejší námořní dopravě a neexistoval důvod pro jeho vypuštění z úpravy nové. Přes Vodní právo tak vstupuje na Baltu „společná havárie“ do novověku.

Hanzovní recesy (Hanserezesse)

Jedna celá skupina pramenů zůstává touto prací opomenuta. Jedná se o tzv. hanzovní recesy, tedy dokumenty vznikající jako výsledek hanzovních sněmů, obsahující jejich usnesení.⁶¹ Je to vhodné z několika důvodů:

Zaprvé, reces samotný zavazoval pouze město jako celek (jeho *civitas*), nikoliv – z dnešního pohledu – fyzické osoby. Pokud by norma přeci jen obsahovala nějaké takové právo či povinnost, mohla městská rada provést tzv. osvojení či lépe promulgaci takového pravidla skrze institut tzv. Einungu. Díky němu by se pak pravidlo stalo součástí

⁵⁶ WARNKE, I. Polylinguale Intertextualität und Konstituierung von Kultursprachen. *Linguistica*, 1998, Jhrg. 38, Nr. 1, s. 38.

⁵⁷ WARNKE, c. d., s. 38.

⁵⁸ WARNKE, c. d., s. 38, FRANKOT, *Medieval Maritime Law*, s. 28.

⁵⁹ „Her beghynt dat hogheste water recht“, viz FRANKOT, *Medieval Maritime Law*, s. 28.

⁶⁰ FRANKOT, *Medieval Maritime Law*, s. 28.

⁶¹ Ohledně hanzovních recesů viz heslo Rezess in: *Hanselexikon.de* [online]. 6. 10. 2018 [cit. 6. 10. 2018]. Dostupné na: <http://www.hanselexikon.de>. Na konci 19. století proběhla jejich rozsálá edice, dnes z větší části dostupná online. Viz Hanserecesse. In: *Hansischergeschichtsverein.de* [online]. 6. 10. 2018 [cit. 6. 10. 2018]. Dostupné na: <https://www.hansischergeschichtsverein.de/recherche?von=0&bis=0&typ=4&suche=>

městského práva, pro měšťany přímo závazného.⁶² Pokud by městské právo už úpravu nějakého institutu obsahovalo, Einung by byl z důvodu duplicity nežádoucí. Ať tak, či tak, výsledek z hlediska metodiky této práce by vyšel stejný – vznikla by nutnost analyzovat městské právo, nikoliv reces, k čemuž krátce došlo.

Zadruhé – osazenstvo hanzovních sněmů s povahou závaznosti recesů počítalo, a tak normy námořního práva, které se snažilo prosadit, velice málokdy směřovaly k regulaci vztahu dvou osob mezi sebou. Mnohem častější byla úprava vztahů mezi městy či ustanovení zakládající jakési obecné normy. Lze se tak např. setkat se zavedením institutu tzv. zimního klidu (Winterlage), kdy se jednalo o zákaz plavby v zimních měsících, nebo o zákaz obchodování se zbožím, u kterého hrozila důvodná obava, že pochází ze ztroskotané lodi.⁶³

Zatřetí – vzhledem ke specifické povaze recesů mám za to, že by bylo vhodné jim věnovat mnohem větší prostor.

Dohromady tak lze konstatovat, že vydat se cestou stručné analýzy recesů bok po boku s ostatními kodifikacemi by bylo jednak zavádějící, a jednak určitým způsobem nadbytečné, jelikož cíle článku mohou být splněny i bez ní. Přesto se v nich otevírá celý neprozkoumaný svět specifické právní regulace, který by měl být podroben opětovnému výzkumu.

Závěr

Společná havárie bezpochyby zaujala své místo v rámci regulace námořního obchodu i takových hráčů, jakými byla hanzovní města. Zdá se, že tento předpojišťovací způsob minimalizace ztráty při tak nejistém podnikání, jakým je námořní obchod, mohl do Baltického moře doslova připlout z jihu.

Ovšem, srovnáme-li si její jednotlivé výskyty chronologicky, tento definitivní obraz se poněkud rozostřuje. Hamburské dílo notáře Boizenburka z roku 1270 je nejspíše jen o pár let mladší než Pravidla z Oléronu z roku 1266. Jakou rychlostí se vůbec středověkou Evropou dokázaly šířit právní instituty? Nemůže jít o výskyt stejného institutu na několika místech jednoduše proto, že je logické postupovat v případě rizika právě tak, jak bylo zmíněno v úvodu – minimalizovat svou ztrátu rozložením škody mezi všechny zúčastněné? A není tím pádem jeden z typických římskoprávních institutů vlastně logickým východiskem takového záměru, bez ohledu na geografické prostředí?

Pevně věřím, že se časem díky dalšímu výzkumu podaří nalézt odpovědi nejen na tyto otázky. A ačkoliv se v současnosti vede živá diskuse o nutnosti používání natolik prastarého institutu v moderní námořní dopravě, současně věřím, že se tak podaří dříve, než nás „společná havárie“ definitivně opustí.⁶⁴ Což, na trochu veselejší notu, nebude tak nepravděpodobné – zatím je s námi přeci jen něco málo přes dva tisíce let.

---

⁶² FRANKOT, *Der Ehrbaren Hanse-Städte See-Recht*, s. 118.

⁶³ FRANKOT, *Der Ehrbaren Hanse-Städte See-Recht*, s. 118.

⁶⁴ MUKHERJEE, P. K. The Anachronism in Maritime Law that is General Average. *World Maritime University Journal of Maritime Affairs*, 2005, Vol. 4, No. 2, s. 195.

D. M.

Peter Blaho

Vzpomínat na toho, kdo odešel je vždy těžké, o to obtížnější to je, když se jedná o někoho, jehož jsme znali velmi dlouho a s nímž nás pojily dlouholeté pracovní vztahy i přátelství. Hodnocení osobnosti profesora Blaha z vědecké a pedagogické stránky i shrnutí jeho životních osudů ponechám jeho kolegovi z trnavské univerzity, který je k tomu nepochybně povolanejší. Dovolím se zaměřit na jeden z aspektů jeho působení, pro nezavěšeného možná nečekaný, ale pro vykreslení osobnosti Petera Blaha o to důležitější.

Jedná se o jeho úzký vztah k Čechám, češtině a stejně tak, říci především by jistě nebylo správné, k české právní romanistice a jeho spolupráci s jejími představiteli. Jistě to nebylo dáno tím, že jeho manželka pochází ze západní části našeho bývalého společného státu. I to ale přispělo k tomu, že se v jeho knihovně nacházelo tolik knih krásné literatury v češtině.

Věnujme se ale jeho úzkým vztahům k Česku po odborné stránce. Nedokládají to ani tak jeho odborné studie publikované v českých odborných časopisech. Jednalo se o záležitost vždy zcela běžnou. Za pozoruhodné však již lze mít, že v Právněhistorických studiích pražské právnické fakulty publikoval svou bibliografii „Štát a právo antického Říma. Bibliografie československých štúdií za roky 1945–1975“,¹ kterou postupně doplňoval.² V roce 1997 pak v Praze nákladem Jednoty klasických filologů publikoval svoji vyčerpávající bibliografii „Československá právní romanistika v letech 1882–1945. BIBLIOGRAPHIA STUDIORUM AD IUS ROMANUM PERTINENTIUM IN BOHEMOSLOVENIA MDCCCLXXXII“.³

To, čím se však skutečně významně zapsal do historie české i slovenské právní romanistiky, byla jeho iniciativa vedoucí k založení každoročních setkání českých a slovenských právních romanistů. Z jejich skromných počátků, kdy se jejich účastníci vešli k většímu stolu, se staly konferencemi v pravém slova smyslu o mnoha přednášejících. Nepochybně i tato vědecká setkání, v jejichž pořádání se pravidelně střídají právnické fakulty obou republik, přispěla ke znovuoživení římského práva. Právě na nich získávají mladí kolegové první zkušenosti s konferenčním vystoupením a s odbornou diskusí, které pak zúročují na velkých akcích v zahraničí. Růst počtu účastníků, spolu s jejich výrazným omlazováním, byly pro prof. Blaha značným zadostiučiněním. Je proto velká škoda, že mu nemoc

¹ *Právněhistorické studie*, 1977, 20, s. 229–251.

² *Právněhistorické studie (Doplňek)*, 1978, 21, s. 347–349; Štát a právo antického Říma. Bibliografie československých štúdií za roky 1976–1985 (*Právněhistorické studie*, 1989, 30, s. 125–149).

³ *Avrīga. Zprávy Jednoty klasických filologů*. Praha, 1997, XXXIX, 2, 68 s.

neumožnila zúčastnit se letošního jubilejního, již 20. setkání, jehož pořadatelem byla právnická fakulta v Košicích.

Tolik k nejdůležitější Blahově organizační česko-slovenské aktivitě, přičemž své členství v redakční radě Právněhistorických studií, stejně jako v různých komisích při obhajobách kandidátských (mimo jiné i autora této vzpomínky) a poté doktorských prací, stejně jako to, že se pod jeho vedením na trnavské právnické fakultě habilitovala doc. Židlická, považoval za zcela samozřejmé.

Za neméně důležité musíme brát jeho spolupráci vědeckou, respektive překladatelskou. Byla to jeho idea zprostředkovat bohatství římského práva také současným právníkům, jimž latina již není vlastní, a také dalším zájemcům o římský starověk, která stála na jejich počátku. V roce 2000 vydal Peter Blaho svůj překlad justiniánské učebnice práva⁴ a odtud již zbýval jen malý krok k realizaci myšlenky vydat, z důvodů odlišné právní terminologie ve slovenštině a v češtině, také jeho české znění. Peter Blaho tak „vyprovokoval“ založení ediční řady *Fontes iuris romani* nakladatelství Karolinum, kde převod jeho překladu do češtiny doplněný o poznámkový aparát a rejstříky doprovázející i další díly, pořízené autorem tohoto textu, vyšel v roce 2010⁵ jako první svazek zmíněné edice.

Následoval daleko širěji pojatý společný překladatelský projekt. Profesor Blaho sáhl po Digestech, přičemž plánoval vydat překlad zajímavých titulů z nich ve dvou dílech. První díl⁶ se tak stal podkladem pro druhý svazek edice *Fontes iuris romani*. Tentokrát se již nejednalo o „převzetí“ slovenského překladu, ale ten byl doplněn a rozšířen na téměř dvojnásobek. Peter Blaho navíc pro tuto edici zpracoval předmluvu, medailony římských právníků a především obsáhlou bibliografickou přílohu. Nakladatelství Karolinum pak tento společný projekt vydalo pod titulem „Digesta seu Pandectae, tomus I, liber I–XV, fragmenta selecta/Digesta neboli Pandekty, svazek I, kniha I–XV, vybrané části.“⁷ Zároveň pokračovala příprava druhého dílu slovenského překladu i jeho rozšířené české verze. Práce na slovenském vydání druhého dílu překladu Digest v souvislosti s horšícím se Blahovým zdravotním stavem postupně ustávaly a publikace českého rozšířeného vydání, které se nachází ve finální fázi dokončení, se již bohužel nedočkal.

Tak tomu také bohužel bude se třetím dílem českého překladu Digest, k němuž Peter Blaho stačil připravit překlad již jen několika málo titulů. Stejně tak již nebude realizován projekt společné česko-slovenské učebnice římského práva, o němž jsme uvažovali, ani výkladového slovníku tohoto právního řádu.

Jen málo vědeckých osobností právní romanistiky bylo tak úzce spojeno s oběma částmi našeho bývalého společného státu. Snad to byl jen profesor Otakar Sommer, jehož portrét zdobil Blahovu pracovnu, a který visí dodnes na katedře římského, kanonického a církevního práva právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě.

A tak místo vzletných slov na závěr, jen říkám: Děkujeme, Peter.

Michal Skřejpek

doi: 10.14712/2464689X.2018.48

⁴ *Corpus Iuris Civilis. Justinánske Inštitúcie*. Trnava: Wolters Kluwer, 2000, 439 s.

⁵ *Iustiniani Institutiones/Justinánské Instituce*. Praha: Karolinum, 2010, 411 s.

⁶ *Corpus iuris civilis. Digesta, Tomus I*. Bratislava: Eurokódex, 2008, 525 s.

⁷ Praha: Karolinum, 2015, 701 s.

Za profesorom Petrom Blahom

Dňa 29. mája 2018 zastihla česko-slovenskú akademickú komunitu obzvlášť smutná správa. V ten deň umrel vo veku 79 rokov jeden z najlepších európskych právnych romanistov, excelentný vedec i pedagóg Dr. h. c. mult. prof. JUDr. Peter Blaho, CSc. Práve on patril k tým najdôležitejším osobnostiam, vďaka ktorým sa podarilo zachovať rímskoprávne dedičstvo v našej krajine v ťažkých časoch socialistického režimu, a dbalo sa naň aj po Novembri 1989.

Profesor Peter Blaho sa narodil 1. januára 1939 v Nitre a základné i stredoškolské vzdelanie nadobudol v Topoľčanoch. Po úspešnej maturite na tamojšom gymnáziu nasledoval profesijnú dráhu otca a vybral si štúdium práv na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Absurdnosť doby si vybrala svoju daň a pre nevyhovujúci triedny profil musel Peter Blaho štúdium v roku 1960 nútene zanechať. Odvahu bojovať a odhodlanie preukázal, keď sa mu dva roky nato podarilo dosiahnuť zrušenie rozhodnutia o vylúčení a pokračovať v štúdiu. Právnické štúdiá napokon úspešne dokončil v roku 1965 a vďaka vynikajúcemu prospechu mu bol udelený pre romanistu tak dôležitý titul „JUDr.“.

Začiatky profesijnej kariéry Petra Blahu sa spájajú najskôr s prácou podnikového právnik a potom súdneho čakaťľa na bratislavskom krajskom súde. Tí, ktorí pána profesora lepšie poznali, dobre vedeli, že jeho najväčším snom bola dráha právneho romanistu, a teda pôsobenie v akademickom historickoprávnom prostredí, ktoré nebolo až tak zaťažené dobovou ideológiou a umožňovalo rozvíjať myšlienky slobodného ducha starovekých rímskych právnikov a ich stredovekých nasledovníkov. Tento cieľ dosiahol v roku 1967, keď získal pozíciu asistenta na svojej *alma mater*, konkrétne na Katedre dejín štátu a práva. Osud mu prial i v tom, že mohol úzko spolupracovať so svojim vzácnym učiteľom Dr. h. c. prof. JUDr. Karolom Rebrom, DrSc., vďaka ktorému pretrvala v Bratislave výučba rímskeho práva aj počas týchto náročných čias. Práve on presadil i zriadenie osobitnej Katedry rímskeho práva, ktorá však pretrvala len dva roky. Zášťita Karola Rebra zároveň Petrovi Blahovi umožnila venovať sa v relatívnom pokoji tomu, čo mal skutočne rád – právnej romanistike.

Od toho času sa Peter Blaho neúnavne pokúšal preniknúť do myšlienkového bohatstva rímskych právnikov a osvojiť si ho nielen v pedagogickej, ale tiež vedeckej činnosti. O úspešnosti jeho snáh vypovedá nielen postupne pribúdajúci počet vedeckých výstupov, ale tiež nadviazanie úzkych vzťahov s najvýznamnejšími československými právnymi romanistami, z ktorých možno osobitne spomenúť Prof. Dr. Václava Budila, Prof. Dr. Miroslava Boháčka a Prof. Dr. Jiřího Cvetlera. Napriek dobe, v ktorej Peter Blaho žil, obdivoval

predovšetkým západný akademický svet a jeho metódy, považujú ich vo vedeckej práci za tie najdôležitejšie. Aj z toho dôvodu pôsobili jeho vedecké články na prvý pohľad akosi ináč oproti prácam viacerých jeho kolegov a každému mohlo byť jasné, že v ňom rastie osobnosť európskeho formátu, neobmedzujúca sa na nútené opakovanie dobre naučených socialistických fráz. Petrovi Blahovi sa zároveň v našom prostredí podarilo rozvinúť rímskoprávne štúdiá i v Košiciach, kde bola v roku 1973 zriadená Právnická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika a výučbu tohto predmetu na nej zabezpečil práve on. Pokiaľ ide o vedeckú činnosť, z raného obdobia možno osobitne spomenúť jeho diela „Niektoré teórie o držbe a ich kritika“, „Latinské právne definície, citáty a aforizmy“ (v spolupráci s Karolom Rebrom) a „Súčasný stav a ciele právnej romanistiky v Československu“.

Titul kandidáta vied (CSc.) Peter Blaho získal v roku 1978 obhájením kandidátskej dizertačnej práce s názvom „Sociálna a triedna funkcia ochrany držby v antickom Ríme“. Už v nej preukázal nielen schopnosť samostatne vedecky pracovať na vysokej úrovni, ale taktiež svoju záľubu v téme držby, ktorá ho sprevádzala po celý život. Vynikajúci vedecký rast prispel k tomu, že už v roku 1980 obhájil habilitačnú prácu „Rímskoprávna náuka o držbe a jej vyústenie v súčasnosti“. Poznajúc pravidlá socialistického režimu si však zároveň veľmi dobre uvedomoval, že získaním titulu docent (doc.) dosiahol jeho kariérny rast vrchol. Keďže nebol členom komunistickej strany, profesorom sa jednoducho stať nemohol. Z toho dôvodu sa ešte viac zamerával na kvalitnú vedeckú prácu a nadväzovanie kontaktov s európskou romanistickou elitou, absolvujúc študijné pobyty vo významných univerzitných mestách ako Štrasburg, Rím, Pécs, Halle a Krakov. Peter Blaho sa totiž aj napriek viacerým prekážkam vždy usiloval udržať krok s vývojom svojho odboru za západnými hranicami. I preto sa, na rozdiel od mnohých svojich kolegov, nikdy neobával aktívne vystupovať ani na zahraničných konferenciách, kde dokazoval, že aj na Slovensku môže vyrásť vynikajúci právny romanista. O ďalší rozvoj a zvýšenie popularity svojho odboru v právnickej komunite sa v rámci československých hraníc zase zaslúhoval publikovaním pravidelných bibliografických romanistických štúdií. Okrem uvedených dvoch kvalifikačných prác možno z tohto obdobia jeho vedeckej činnosti osobitne vyzdvihnúť diela „Nadobudnutie držby prostredníctvom otrokov v rímskom práve“, „*Lucrum cessans* im römischen und gegenwärtigen tschechoslowakischen Recht“, „Praktické cvičenia z rímskeho práva“ (v spolupráci s Karolom Rebrom) a „Súdna a mimosúdna ochrana držby v rímskom práve“.

Nové možnosti pre vedeckú prácu a osobnostný i profesijný rozvoj znamenal pre Petra Blahu pád socialistického režimu. Osobitne mu k tomu pomohlo i vymenovanie do funkcie profesora (prof.), k čomu došlo na základe iniciatívy vtedajšieho prezidenta Václava Havla. Bol to práve Peter Blaho, kto bol najskôr poverený vykonávaním funkcie prodekanu a v roku 1991, ako symbol novej slobodnej doby, zvolený na bratislavskej právnickej fakulte za dekana. O úspešnosti jeho pôsobenia v tejto funkcii a rešpekte akademickej obce vypovedá najmä skutočnosť, že v nej nakoniec zotrval až do roku 1998. Počas tohto obdobia sa mu po západnom vzore podarilo zaviesť do výučby viacero tradičných i moderných foriem, z ktorých sú viaceré dodnes ctené a uplatňované. Z jeho ďalších aktivít možno spomenúť najmä v roku 1991 založenú tradíciu konania významnej medzinárodnej konferencie Lubyho právnických dní a v roku 1992 zriadenie Vydavateľského oddelenia Právnickej fakulty Univerzity Komenského. V snahe o prehĺbenie spolupráce medzi slovenskými a českými právnymi romanistami zase v roku 1994 inicioval konanie

pravidelných romanistických konferencií, ktoré sa na platforme striedania slovenských a českých právnických fakúlt realizuje od roku 1998 až dodnes. S cieľom posunúť česko-slovenskú romanistiku ešte ďalej a zamedziť jej izolovaniu zriadil v roku 1995, v spolupráci s kolegami z Českej republiky, časopis *Orbis iuris Romani* – Journal of Ancient Law Studies, ktorý je s prestávkami vydávaný do dnešných dní. O ďalší rozvoj medzinárodnej spolupráce na akademickej úrovni sa Peter Blaho zaslúžil prácou v Európskej akadémii pre vedy a umenie (Salzburg) a koordináciou medzinárodného vedeckého projektu Európskej únie Normdurchsetzung in osteuropäischen Nachkriegsgesellschaften, na ktorom spolupracoval s Inštitútom Maxa Plancka pre európske právne dejiny (Frankfurt nad Mohanom). Výborné vzťahy s ďalšími vedeckými pracoviskami upevňoval aj v tomto období pobytmi na univerzitách v Grazi, Viedni, Regensbrugu a Amsterdame.

Keď bola v roku 1998 Katedra rímskeho práva na jeho *alma mater* zrušená, rozhodol sa Peter Blaho pre odvážny krok. Spolu s ďalšími excelentnými profesormi opustil svoje domovské pracovisko s cieľom obnoviť spolu s historickou Právnickou fakultou Trnavskej univerzity v Trnave aj rímskoprávne štúdiá na nej. Smelo a s istotou môžeme povedať, že nebyť jeho osobnostného vkladu, k jej založeniu by určite nedošlo. I z toho dôvodu to bol práve on, kto bol najskôr poverený funkciou štatutárneho orgánu Právnickej fakulty a napokon sa v roku 1999 stal jej vôbec prvým dekanom. Keď sa ešte v tom istom roku volil rektor Trnavskej univerzity, akademická obec preukázala svoje uznanie voči nemu tým, že voľba vyznela jasne v jeho prospech. V tejto funkcii nakoniec vytrval až do roku 2007 a možno povedať, že súčasná univerzita nesie stále pečať jeho osobnosti. V roku 2001 založil Peter Blaho aj v Trnave univerzitné vydavateľstvo s názvom *Typi Universitatis Tyrnaviensis*, ktoré funguje ako spoločné pracovisko s Vydavateľstvom Slovenskej akadémie vied VEDA dodnes. Jeho zásluhou bol zároveň v tom istom roku zriadený Ústav dejín Trnavskej univerzity a v roku 2004 ako univerzitné pracovisko Trnavskej univerzity Slovenský historický ústav v Ríme. Snahy Petra Blaha o živé prepojenie rímskeho práva so slovenskou právnou praxou možno ilustrovať jeho dlhoročným členstvom v komisii pre rekodifikáciu slovenského Občianskeho zákonníka. Aj napriek vytŕaženosti v akademických funkciách nezvoľnil ani vo vedeckej tvorbe, z ktorej možno osobitne vyzdvihnúť najmä vzácne preklady justiniánskych Inštitúcií a Digest (v spolupráci s PhDr. Jarmilou Vaňkovou, neskôr s Mgr. Nicol Sipekiovou, Ph.D.). K jeho ďalším dôležitým dielam z tohto obdobia patria „O vzťahu občianskeho zákonníka k právu rímskemu“, „Praktické štúdie z rímskeho práva“ (v spolupráci s Prof. Dipl. Dom. Dr. Dr. h. c. Herbertom Hausmaningom), „*Aequitas* ako *correctio iuris* v rímskom súkromnom práve“, „Rímske právo“ (v spolupráci s Karolom Rebróm), „Základy rímskeho práva“ (v spolupráci s doc. JUDr. Michalou Židlickou, Dr. a JUDr. Ivanom Haramiom, Ph.D.) a „Držba v dejinách práva“.

Po ukončení funkcie rektora sa Peter Blaho nechal na svojom domovskom pracovisku presvedčiť k pôsobeniu vo funkcii prodekana pre vedeckovýskumnú a edičnú činnosť. V nej zostal do roku 2014, keď sa rozhodol venovať už len výučbe a vedeckej tvorbe. Dva roky nato zanechal i pedagogickú činnosť, pokračujúc však naďalej v písaní vedeckých článkov a prekladaní najdôležitejších prameňov rímskeho práva. Aj v tomto období tak Peter Blaho patril k najlepším vedcom fakulty. I keď úraz z roku 2016 a rozvíjajúca sa choroba spomalili jeho aktivity, neprestával pracovať na nových vedeckých štúdiách, v čom vytrval prakticky až do konca života. Ešte v marci tohto roku mi tak odovzdal svoj posledný vedecký článok, ktorý bude súčasťou pripravovanej monografie o držobných

koncepciách v rímskom a kánonickom práve. Možno teda naozaj povedať, že svojej obľúbenej téme zostal verný po celý život.

Význam osobnosti Petra Blahu nielen v akademickom, ale tiež širokom spoločenskom prostredí možno ilustrovať prostredníctvom viacerých ocenení. K tým najvýznamnejším patria rád rytiera commandatora sv. Gregora Veľkého, ktorý mu udelil v roku 2001 pápež Ján Pavol II., a v roku 2004 prezidentom Rudolfom Schusterom priznaný Pribinov kríž I. triedy, ako vyznamenanie za významné zásluhy o hospodársky, sociálny a kultúrny rozvoj Slovenska. Jeho dôležitosť a význam v slovenskej societe sa preukázali aj v pozíciách člena Komisie vlády Slovenskej republiky pre posúdenie kladov a nedostatkov v riadení miestnej samosprávy a štátnej správy a vedúceho pracovnej skupiny odborníkov pre prípravu Základnej zmluvy medzi Svätou Stolicou a Slovenskou republikou, ktorá bola napokon úspešne uzavretá v roku 2001. V roku 2004 bol zase zvolený za sudcu Disciplinárneho súdu Najvyššieho súdu Slovenskej republiky. Česť udelenia titulu *Doctor honoris causa scientiarum iuridicarum* mu potom v roku 2008 preukázali varšavská Univerzita kardinála Stefana Wyszyńskiego a v roku 2016 i domovská Trnavská univerzita v Trnave. O mimoriadnej obľúbenosti a uznaní Petra Blahu medzi najbližšími spolupracovníkmi vypovedajú najmä dve knižné pocty vydané k jeho sedemdesiatym (*Ius Romanum – schola sapientiae*) a sedemdesiatym piatym (*Constans et perpetua voluntas*) narodeninám. Pripravovaná pocta k narodeninám osemdesiatym bude vydaná ako pamätník na uctenie si jeho celoživotného diela.

Peter Blaho bol odjakživa vysoko cenený ako bravúrny pedagóg, o čom vypovedajú viaceré študentské ankety, ktoré napriek svojej povestnej prísnosti pravidelne vyhral. Opodstatnene totiž zastával názor, že bez znalosti rímskeho práva nemôže byť dobrého právnika, osobitne civilistu. Chýrnymi boli jeho prednášky, ktoré v prestávkach vypĺňal skvelými vtipmi zo súdnych siení, respektíve právnického prostredia ako takého. Aj keď niektorí študenti majú v pamäti práve obavy z náročnosti skúšky z predmetu Rímske právo, väčšina z nich si Petra Blahu určite zapamätá ako toho, kto im ukázal správny smer k dosiahnutiu statusu kvalitného právnika. A práve jeho snaha o dobré dielo by mala byť tou, ktorá povedie kroky jeho nástupcov v akademickom prostredí rozvíjajúcich rímskoprávny odbor, ale taktiež jeho študentov – právnikov pôsobiacich v praxi.

Aj najbližší spolupracovníci si na Petra Blahu spomínajú len v tom najlepšom, vnímajú ho ako noblesného, galantného, zásadového a vystupovaním i životnými postojmi stále mladého človeka, ktorý sa nikdy nedal odradiť negatívami a pozeral stále s optimizmom vpred. I z môjho pohľadu musím napísať, že sme ho považovali za človeka, ktorý nás drží na Katedre rímskeho a cirkevného práva pohromade a že nás berie doslova ako členov vlastnej rodiny. Vždy bol totiž pre nás prísny, no zároveň láskavým, trpezlivým a chápacím učiteľom. Jeho múdrosť, rozhľad, elegancia – to všetko z neho robilo človeka v mnohých ohľadoch ideálneho. Aj preto sme ho obdivovali, vzhliadali k nemu, učili sme sa od neho, nedali na neho nikdy dopustiť a najviac nás mrzelo, keď sme ho sklamali. Peter Blaho zostane navždy našim vzorom. Ako mi raz povedal, najviac bol hrdý a ctil si svoju katolícku vieru, potom svoju rodinu a napokon rímske právo, ktorého rozvíjaniu v akademickom prostredí zasvätil celý svoj život. *Requiesce in pace, professore, magister noster!*

Vojtech Vladár

Peter Blaho

Dr. h. c. mult. prof. JUDr. Peter Blaho, CSc.
Foto: Mgr. Mário Dobšovič

doi: 10.14712/2464689X.2018.49

VLADÁR, V. *Dejiny cirkevného práva.***Praha: Leges, 2017, 605 s.**

Docent JUDr. Mgr. Vojtěch Vladár, Ph.D., z Právnické fakulty Trnavské univerzity v Trnavě si ve svém díle vytyčil cíl komplexně zpracovat zajímavou a složitou problematiku dějinného vývoje církevního práva. Navazuje tak na dřívější díla jiných autorů zabývajících se obdobnou problematikou. Zmínit lze například známou a ve výuce dějin církevního práva využívanou publikaci *Synagoga a cirkve kdysi a dnes: kapitoly z právních dějin* od profesora Jiřího Rajmunda Tretery z Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, která vyšla v roce 1994, a také na vlastní díla, ve kterých se již otázkou církevních právních dějin zabýval (např. publikace *Pramene práva Katolíckej cirkvi v historickom vývoji* z roku 2009). Již v úvodu této recenze je nutné konstatovat, že autor úspěšně navázal na výše zmíněná díla a úspěšně zpracoval náročnou a obsáhlou materii.

Autorova práce je logicky a systematicky členěna do dvaceti kapitol, ve kterých je zpracováno období od prvního století po Kristu až do současnosti. Pět set padesát osm stran vlastního textu pak dává záruku, že autor stanovenou problematiku zkoumal skutečně důkladně a podrobně a neskouzl k povrchní a zjednodušující deskripci.

První kapitola je věnována úvodu do dějin církevního práva, zbylých devatenáct kapitol pak podrobně zpracovává církevní právo v jednotlivých historických obdobích. Jednotlivé kapitoly jsou dále děleny na podkapitoly, které zkoumají jednotlivé fenomény typické pro sledované období, předposlední subkapitola je pak standardně věnována pramenům kanonického práva v daném období. Za zvlášť dobrý a přínosný počín považují to, že poslední subkapitola většiny kapitol je věnována konfesněprávně relevantním událostem na území dnešní Slovenské republiky. Tento přístup poskytuje nejenom podnětné informace o působení církví ve slovenské oblasti, ale zároveň ukazuje působení jednotlivých celosvětových trendů typických pro danou dobu, popsanych v předchozích podkapitolách, na menším ohraničeném území, což nabízí novou zajímavou perspektivu. Obecně je nutné vyzdvihnout, že jednotlivé kapitoly mají stejnou nebo alespoň podobnou systematiku, což pozitivně ovlivňuje celkovou přehlednost díla. Dobře působí i to, že autor u všech pojmů, které v textu práce využívá, v závorce uvádí jejich originální znění, ať již v latině nebo v jiném jazyce.

Po zmíněné první kapitole, ve které autor nabízí některá teoretická východiska potřebná pro studium dějin církevního práva, následují druhá a třetí kapitola, které se zabývají postavením křesťanství v Římské (respektive Západořímské) říši před vydáním a po vydání Ediktu milánského a církevní organizací a prameny práva v tomto období. Na těchto kapitolách je třeba ocenit, že autor nepojednává o vztahu křesťanství a Římské říše tendenčně,

ale naopak se snaží o co nejvíce neutrální a vědecký přístup, což je kapitolám jednoznačně ku prospěchu. Čtenář se tak seznámí s prameny církevního práva v tomto období a rovněž s dílem apoštolských Otců a církevních Otců.

Čtvrtá a pátá kapitola pak zkoumají fenomén césaropapismu, jak východního (byzantského), tak západního (franského). Skutečnost, že na sebe kapitoly o východním a západním césaropapismu navazují, je jednoznačně ku prospěchu věci, jelikož tento přístup umožňuje čtenáři dobře porovnat odlišnosti ve vývoji v Byzantské říši a Franské říši v rámci vztahu církve a státu. Tyto dvě kapitoly jsou navíc napsány vsutku poutavě a zajímavě.

V šesté kapitole se autor zabývá vztahem církevního a římského práva, v sedmé pak problematikou Lžiisidorské sbírky a dalších falsifikátů vzniklých v období existence Franské říše. Osmá kapitola pak mapuje historii církevního práva na Velké Moravě. V této kapitole je podrobně zkoumána misie soluňských bratří Konstantina a Metoděje na Velké Moravě i prameny práva vzniklé v tomto období.

Devátá kapitola je pak věnována zajímavé problematice klášterního reformního hnutí a gregoriánských reforem a následného boje o investituru. Autor toto období podrobně rozebírá a vysvětluje čtenáři mnohé souvislosti, podobně kvalitně je analyzován i Wormský konkordát, kterým byl spor o investituru ukončen.

Další dvě kapitoly analyzují období vrcholného středověku a proslulý Graciánův dekret, který výrazně ovlivnil další vývoj kanonického práva. Autor se v těchto kapitolách zabývá více tématy, například prameny církevního práva, vývojem církevního soudnictví, otázkou křížových výprav, rozvojem scholastiky a vzdělanosti, vzestupem univerzit či činností řeholníků. Tento zvolený přístup, kdy autor postupně zkoumá různá témata spojená s církví v období vrcholného středověku, pomáhá vytvořit před čtenářem plastický obraz středověkého života a i díky tomu patří tyto kapitoly k vrcholům recenzovaného díla.

Následující tři kapitoly zkoumají vývoj kanonického práva mezi dvanáctým a patnáctým stoletím. Zvláštní pozornost je pak věnována pontifikátu Inocence III. Podrobně se autor rovněž zabývá důvody, které vedly k tzv. Avignonskému exilu, a příčinami, které posléze vedly k papežskému schizmatu. Detailně je autorem rovněž popsán fenomén konciliarismu. I v těchto kapitolách nejsou opomenuty právnícké sbírky tehdejší doby, zvlášť poutavý je pak výklad o sbírkách, které byly, kromě Graciánova dekretu, rovněž zahrnuty do svodu zvaného Korpus kanonického práva.

Patnáctá kapitola nazvaná Protestantská reformace je dle mého názoru dalším z vrcholů recenzované publikace. Autor nejprve zkoumá příčiny a okolnosti, které vedly ke vzniku reformace. Popsána je i osobnost Martina Luthera a jeho působení v Německu. Nej-poutavější část kapitoly však představuje autorův výklad o šíření protestantské reformace v jednotlivých evropských zemích. Opomenuto rovněž není ani šíření reformace na území dnešního Slovenska.

V další kapitole se autor zabývá důvody svolání, průběhem a závěry Tridentského koncilu. Na tento výklad plynule navazuje kapitola věnovaná tzv. protireformaci a následnému vývoji do 18. století. Za mimořádně zajímavou podkapitolu osobně považuji výklad o teoriích státního církevnictví v jednotlivých zemích, obzvláště pak výklad o galikanismu ve Francii.

Osmnáctá kapitola se pak věnuje dějinám církevního práva v 19. století. Shrnuty jsou události ve Francii od dob Francouzské revoluce, přes vládu Napoleona Bonaparta, po období restaurace Bourbonů. Popsány jsou rovněž události spojené s Vídeňským

kongresem a pozornost je věnována i národním revolucím z poloviny 19. století. Autor se v této kapitole rovněž zabývá Prvním vatikánským koncilem a věnuje se i událostem z přelomu 19. a 20. století.

V předposlední kapitole je podán výklad o kodifikacích kanonického práva z počátku 20. století. Na tuto kapitolu logicky navazuje kapitola poslední, dvacátá, která mapuje vývoj ve 20. století a na začátku 21. století. Autor v této kapitole poutavě pojednává o pronásledování církví totalitními režimy, ale i o vývoji v 2. polovině 20. století v demokratických státech. Podrobně jsou popsány rovněž důvody, průběh a závěry Druhého vatikánského koncilu a kodifikační snahy z 2. poloviny 20. století.

Závěrem je nutno konstatovat, že práce doc. Vojtecha Vladára vyniká v detailnosti a preciznosti jednotlivých výkladů a je třeba ji vítat nejen jako mimořádně zdařilou učební pomůcku pro studenty, ale i jako publikaci, která zaujme jak laickou, tak odbornou veřejnost.

Jan Beránek

doi: 10.14712/2464689X.2018.50

ŠOŠKOVÁ, I. *Manželstvo a manželsko-právne vzťahy vo svetle prvej kodifikácie československého rodinného práva 1949.*

Banská Bystrica: Belianum – Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2016, 197 s.

Koncom roku 2016 vyšla monografia Ivany Šoškovej s názvom *Manželstvo a manželsko-právne vzťahy vo svetle prvej kodifikácie československého rodinného práva 1949*. Autorka je stabilnou členkou Katedry dejín štátu a práva na Právnickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a dlhodobo sa zameriava primárne na vedecký výskum v oblasti vývoja rodinného práva so špecializáciou na otázky manželsko-právnych vzťahov. Toto vydarené právno-historické dielo vydala ako svoju habilitačnú prácu. V lete 2017 ukončila habilitačné konanie na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a bol jej priznaný vedecko-pedagogický titul docent v odbore 3.4.2 teória a dejiny štátu a práva.

Ako vyplýva už zo samotného názvu monografie, autorka svoju pozornosť venovala právnej úprave manželstva v období snáh najväčšieho prelomu vo vývoji rodinného práva na našom území v moderných dejinách – v období prijatia zákona o rodinnom práve z roku 1949. Primárnym cieľom práce je komplexné zhodnotenie premien inštitútu manželstva a manželsko-právnych vzťahov na základe zákona o rodinnom práve z roku 1949, ako prvého kódexu československého rodinného práva vôbec. Autorka tu skúma dobové materiálne pramene práva a zhodnocuje, akou mierou ovplyvnili podobu formujúceho sa, ideologicky nového a na nových zásadách postaveného rodinného práva. Sleduje predovšetkým politické, sociálne, i ekonomické, demografické podmienky života československej spoločnosti po II. svetovej vojne, no najmä po prevrate v roku 1948, ktoré podstatne ovplyvnili tvorbu práva, a ktoré našli svoj zásadný význam v rámci legislatívneho procesu známeho ako „právnická dvojročnica“.

Práca je rozčlenená na úvod, sedem kapitol a záver. V úvode autorka poukazuje na aktuálnosť problematiky manželstva a rodinného práva v súčasnosti, najmä v súvislosti s hlásanými pokusmi o redefiníciu manželstva na jednej strane, a zároveň so snahami o pevné právne zakotvenie tradičnej podoby manželstva na strane druhej. Upozorňuje tiež na dobové a aj dnes stále živé diskusie o povahe a zaradení rodinného práva do verejného alebo súkromného práva, resp. na diskusie o vnímaní rodinného práva ako samostatného právneho odvetvia alebo ako súčasť občianskeho práva hmotného (a Občianskeho zákonníka). Nasledujú jednotlivé kapitoly, kde v prvej kapitole sa autorka zameriava na kodifikáciu československého rodinného práva v rámci tzv. právnickej dvojročnice, na východiská kodifikácie, potrebu unifikácie a systematizácie noriem rodinného práva, ďalej na samotný priebeh a výsledky kodifikačných prác. Objasňuje všeobecné dôvody a historicko-spoločenské okolnosti, ktoré v roku 1949 viedli k vyčleneniu rodinného práva z občianskeho práva, ako aj personálne a inštitucionálne pozadie týchto udalostí (rekodifikačných snáh).

V poradí ďalšie kapitoly v zásade sledujú doktrinálne členenie problematiky manželského práva na: úpravu vzťahov predchádzajúcich uzavretiu manželstva (autorka tu veľmi vhodne analyzovala snúbenecký pomer), otázku definície, resp. právnej povahy manželstva (zmluva, sviatosť alebo životné spoločenstvo), otázku formy sobáša (civilný alebo cirkevný sobáš), problematiku okolností vylučujúcich uzavretie manželstva (manželské prekážky), oblasť osobných a majetkových vzťahov medzi manželmi, a napokon problematiku zániku manželstva. Kapitoly tvoria uzavreté celky, pričom na seba logicky nadväzujú a svojim zoradením sa vzájomne podmieňujú. Monografia v tejto súvislosti podáva obraz vývoja právnej úpravy manželstva na území strednej, resp. stredovýchodnej Európy, osobitne v podmienkach Habsburskej ríše, Československa a dnešnej Slovenskej republiky pred a po roku 1949. V každej z kapitol sa pritom autorke v rámci skúmaných právnych otázok podarilo úspešne rozpracovať najzaujímavejšie právne aspekty a priblížiť dobové teoretické aj praktické právne otázky, relevantné pre dané okruhy skúmaných právnych vzťahov. Ide pritom o otázky a problémy naposol relevantné aj pre súčasnosť, najmä v kontexte aktuálnych rekodifikačných snáh zasahujúcich celé súkromné právo.

Za najvýznamnejší prínos predkladanej monografie považujeme autorkino poukázanie na potrebu prelomových zmien v práve: t. j. potrebu a východiská kodifikácie rodinného práva, resp. podmienky, ktoré mali významný vplyv na obsah prijímaných noriem, či boli príčinou nevyhnutnej zmeny existujúcej právnej úpravy. Vo vzájomnej prepojenosti s genézou a vystihnutím okolností prijatia zákona o rodinnom práve č. 265/1949 Zb. (ďalej len ZoRP) ako kodifikačného medzníka v histórii rodinného práva platného na našom území, sa potom autorka venuje analýze jeho príslušných ustanovení. Autorka ďalej podáva výklad zákona, sleduje do hĺbky týmto „ľudovodemokratickým kódexom – na ceste k socializmu“ zavedené a upravené konkrétne inštitúty manželského práva, snaží sa rozobrať ich vo vtedajších súvislostiach, hodnotiť kvalitu ich úpravy, samotný obsah, porovnať ich s predchádzajúcim právnym stavom, zaujať k nim kritické stanovisko a celkovo zhodnotiť ich hlavný zmysel a význam. V takomto rozsahu a v takejto hĺbke sa predmetnej problematike nevenovala doposiaľ žiadna publikácia charakteru vedeckej monografie.

Na práci možno vyzdvihnúť autorkinu snahu o objektivitu a schopnosť otvorene hodnotiť historickú realitu. Správne konštatuje, že normy ZoRP boli pripravované ideologicky, s jasným zámerom reformovať spoločnosť v duchu hodnotového systému ľudovej demokracie a socializmu. Boli to teda normy účelové, teleologické. Manželstvo bolo výrazne favorizované ako spôsob založenia rodiny, nielen spoločensky, ale najmä právne. Niektoré nároky, a to i sociálne, sa spájali výlučne s manželským zväzkom. Manželstvo sa tak malo stať prostriedkom k realizácii snáh mladých ľudí o emancipáciu (k čomu mala prispievať postupne budovaná štátna podpora v podobe mladomanželských pôžičiek, pridelovania bytov, či rôznych dávok uľahčujúcich vytvorenie si vlastného životného zázemia). Podľa autorky je nesporné, že právne inštitúty a hodnoty, ktoré priniesol ZoRP z roku 1949 sa stali základom československého rodinného práva, s relevanciou pretrvávajúcou až do súčasnosti. Hoci pochádzajú z dôb budovania socializmu, pri ktorých má súčasný človek tendencie ich skôr nekriticky negovať, práve v rovine rodinného práva ide podľa autorky o hodnoty pretrvávajúce, osvedčené, nestrácajúce na svojej aktuálnosti.

Celkovo je možné hodnotiť vedeckú monografiu Ivany Šoškovej *Manželstvo a manželsko-právne vzťahy vo svetle prvej kodifikácie československého rodinného práva 1949* veľmi pozitívne. Rovnako je možné konštatovať, že publikácia je rozhodne obohatením

spisby venovanej popisu a štúdiu vývoja rodinných a rodinno-právnych vzťahov a poznanie predmetnej problematiky posúva o značnú dĺžku ďalej. Publikáciu hodnotíme pozitívne aj z pohľadu formy, akou je písaná: autorka v práci používa zrozumiteľné formulácie, čo prácu robí dostupnou nielen pre právnikov špecializujúcich sa na oblasť dejín štátu a práva a rodinné právo, ale aj širokému spektru odborníkov, ktorých predmet záujmu sa čo i len čiastočne prekrýva s predmetom tejto monografie.

Tomáš Gábriš, Róbert Jáger

doi: 10.14712/2464689X.2018.51

FRITZ, R. – ROSSOLIŇSKI-LIEBE, G. – STAREK, J. (hrsg.). *Alma Mater Antisemitica / Akademisches Milieu, Juden und Antisemitismus an den Universitäten Europas zwischen 1918 und 1939 / Academic Milieu, Jews and Antisemitism at European Universities between 1918 and 1939.*

Beiträge zur Holocaustforschung des Wiener Wiesenthal Instituts für Holocaust-Studien Band 3

Wien: Wiener Wiesenthal Institut für Holocaust-Studien, 2016, 328 s.

Prosluly videŇsky Wiesenthaluv institut (Wiener Wiesenthal Institut für Holocaust-Studien) se nevenuje zdaleka jen samotnemu holocaustu, ale mj. i dalsim mensinovym aspektum. V této publikaci s řadou prispevku v němčině a anglitine (proto také německý i anglický název) se zabývali tamní odborníci problémem antisemitismu na meziválečných univerzitách. Téma menšin na vysokých řkolach včetně problémů antisemitismu není cizí ani eske právní historii, kdy stav pravnih dějin Právnícké fakulty Univerzity Karlovy zorganizoval k problematice konferenci a pripravil publikace ve spoluprací s v současnosti jedinou středoevropskou menšinovou vysokou řkolou, Univerzitou J. Selyeho v Komárně. Vyřla kniha Halasz, Ivan – Petras, René (eds.). Menřiny, vysoké řkoly a právo (Praha: Auditorium, 2018), také řada článků v anglitine v časopise Central European Papers 2017/2 (nejen tiřteny, ale i volne prístupný na internetu) a jeřte vyjdou mnohé články i v mařarskych vědeckých časopisech. I tyto výzkumy ukázaly, jak výraznou roli hraje antisemitismus v menšinové problematice.

Rozsáhlá kolektivní kniha *Alma Mater Antisemitica* se věnuje zejména státům vzniklým po rozpadu Rakousko-Uherska, kde chybí jedine článek, který by sledoval eskoslovensko. Meziválečná doba v regionu po rozpadu tradiční habsburské monarchie byla pro řidovske obyvatelstvo komplikovaná. Stabilní stát řidum mnohá desetiletí zajiřoval klidne podmínky a umořnil mimořádný sociální vzestup. Ve složitých narodnostnih vztazih Předlitavska se nacionalisté vyerpavali vzájemnými útoky a řide mohli stát stranou. V Uhersku pak byli dokonce pro vladnouci mařarske nacionalisty vítaným spojencem a oporou mařarizace. Nove složite poměry od roku 1918 prinasely nespočet rizik a vladnouci nacionalisté v nových drobných státech neváhali orientovat nasilnosti ulice proti řidum. Československo zde bylo nařtesti ař na ojedinělé excesy výjimkou, kam proto také nejednou směřovali řidovřti studenti ze sousednih zemí, takže lze chápat, ře v knize studie k této zemi chybí.

Kniha je rozdělena do několika logických celků. Po uvodnih obecnejřih prispevcih o antisemitismu na univerzitách v meziválečné době (Regina Fritz – Grzegorz RossoliŇski-Liebe: *Universitarer Antisemitismus in der Zwischenkriegszeit*) a významu univerzit pro nacismus (Konrad H. Jarausch: *Universität und Nationalsozialismus. Aspekte einer*

erschreckenden Beziehung) přichází první část věnovaná výraznému podílu studentů na fašistickém hnutí (Retrograde Avantgarde: Studierende als Vorhut faschistischer Massenbewegungen). Nutno dodat, že problém studentského radikalismu podporujícího mnohé nebezpečné ideologie je věčný a existoval i v meziválečné ČSR. Zařazeny jsou příspěvky pojednávající o Rumunsku (Raul Carstocea: Students Don the Green Shirt. The Roots of Romanian Fascism in the Antisemitic Student Movements of the 1920s) a Polsku (Grzegorz Krzywiec: The Crusade for a Numerus Clausus 1922/1923. Preliminaries of Polish Fascism in the Central and Eastern European Context). Ukazují, že často právě vysokoškolské prostředí bylo podhoubím pro rozvoj fašismu.

Druhá část knihy sleduje prožidovská opatření a násilnosti na vysokých školách meziválečné éry včetně starších tradic (Antijüdische Maßnahmen und physische Gewalt an den Universitäten). Jedním z klíčových protizidovských opatření meziválečné doby bylo stanovení maximálního podílu židovských studentů na školách, který býval zásadně nižší než dosavadní podíl Židů. Bylo tomu tak v Maďarsku (Mária M. Kovács: The Numerus Clausus in Hungary 1920–1945) a obdobně i v Polsku (Zofia Trebacz: “Ghetto Benches” at Polish Universities. Ideology and Practice). Pro omezování Židů však leckdy sloužilo násilí a zastrasování, což mělo dlouhé tradice třeba ve Vídni (Kurt Bauer: Schlagring Nr. 1. Antisemitische Gewalt an der Universität Wien von den 1870er- bis in die 1930er-Jahre). Komplikovaná situace byla v nově vzniklém Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, později nazvaném Jugoslávie, kde nežili jen pravoslavní a katolíci, ale také muslimové, takže židé netvořili jedinou nekřesťanskou menšinu a mohlo by se zdát, že stáli v poklidném stínu klíčového sporu mezi Srby a Chorvaty, jenže situace byla složitější (Marija Vulesica: Von Antisemitismus an der Universität kann keine Rede sein. Judenfeindlichkeit an den jugoslawischen Universitäten 1918–1941).

Třetí část knihy sleduje některé konkrétní případy antisemitismu (Antisemitische Akteure und Netzwerke) hlavně v Polsku (Sabrina Lausen: Studentische Verbindungen in Polen. Die „jüdische Frage“ in der Zwischenkriegsära, Natalia Aleksion: The Cadaver Affair in the Second Polish Republic. A Case Study of Practical Antisemitism?), ale také antisemitické kliky profesorů vídeňské univerzity (Klaus Taschwer: Geheimsache Bärenhöhle). Čtvrtá část zkoumá přizpůsobování i obtíže židovských studentů i vyučujících (Jüdische Studierende und Professoren zwischen Anpassung und Gegenwehr). Zajímavým prvkem je propojování antisemitismu a odporu proti prosazování žen v případě židovských studentek na vídeňské univerzitě v letech 1897–1938 (Michaela Raggam-Blesch: Zwischen Antifeminismus und Antisemitismus). Zachyceny jsou i složité vztahy v Maďarsku (Ferenc Laczó: The Audible Voices of Persecuted. Hungarian Jewish Scholars, the Horthy Era and the History of Nazism) a Itálii (Nicola d’Elia: Jüdische Schwarzhemden an der italienischen Universität), kde se ostatně Židé zapojili do rozvoje nacionalismu, ale i fašismu. Poslední pátá část (Transnationale Verflechtungen) se věnuje vazbám ke vzdáleným regionům a to konkrétně často přehlíženým nacistickým tendencím univerzit v USA (Stephen Norwood: Forging Friendly Ties. American Universities and Nazi Germany).

Rozsáhlá kniha obsahující příspěvky mnoha odborníků podává důkladný nástin problémů antisemitismu na vysokých školách v meziválečné době. Upozorňuje, že univerzity, které by měly být oporou vzdělanosti a kultury, bývaly mnohdy ovlivněny antisemitismem a leckdy byly dokonce základnou radikálního nacionalismu nebo i fašismu. Podává obecné souvislosti, ale i zcela detailní ukázky dobového antisemitismu. Je zajímavá i z hlediska

právní historie, protože obvykle detailní výklady dobře ilustrují antisemitské předpisy nebo Židům nepříznivý výklad běžných norem, ale i neschopnost právního řádu (a hlavně neochotu společnosti) se vyrovnat s útlakem části obyvatelstva.

René Petráš

doi: 10.14712/2464689X.2018.52

JOUZOVÁ, M. – JOUZA, L. (eds.). *Children in Quest of Children / The Jewish Children of Kolín and Surroundings during the Holocaust.*
Kolín: City of Kolín in cooperation with the Regional Museum in Kolín, 2017, 219 s.

JOUZOVÁ, M. – JOUZA, L. (ed.). *Děti hledaly děti / Osudy židovských dětí na Kolínsku za holocaustu.*

Kolín: Město Kolín ve spolupráci s Regionálním muzeem v Kolíně, 2017, 219 s.

Zkušení regionální historici z oblasti Kolína, manželé Jouzovi, připravili zajímavou publikaci k osudům židovských dětí z této oblasti, která je podnětná i pro právní historii. Navázali samozřejmě na své starší práce zejména z dějin Kolína (např. *Léta žalu a strastí / vzpomínky na osudy kolínských Židů za holocaustu*, 2013, nebo *Moje město Kolín: Židé v Kolíně*, 2014) a historie židovských a šlechtických rodů (např. *Veithové*, 2008). Spolupracují ostatně roky s Ústavem právních dějin Právnické fakulty Univerzity Karlovy zejména při výzkumu menšin v rámci mimořádně rozsáhlých projektů Ministerstva kultury ČR typu NAKI (hlavní řešitel obou projektů prof. Jan Kuklík, tajemník dr. René Petráš) při regionálních výzkumech nebo přípravě řady výstav.

Kniha zachycuje osudy židovských dětí z 51 rodin z Kolína a okolí. Jejich konec byl obvykle tragický, kdy ze značné části zahynuly za holocaustu nebo alespoň nemalá část jejich rodin. Najdou se však i pozoruhodné osudy pokračující leckdy až do současnosti. Tak je tomu zejména u Luboše Dobrovského – Hammerschlaga (s. 25–30), po roce 1989 mj. ministra obrany a kancléře prezidenta, nebo Petra Bernarda Lampla (s. 114–118), který působil mj. jako textař skupiny The Plastic People of the Universe. Na příkladech obou uvedených i mnoha dalších (např. s. 49) je ilustrován jeden z nejtrapnějších prvků komunistických režimů, kterým byl jejich obvykle skrytý, ale třeba při Slánského procesu zcela otevřený antisemitismus. Židé tragicky postižení za okupace tak nemávali snadné osudy ani v letech 1948–1989. Z hlediska časopisu *Právněhistorické studie* je dobré upozornit, že Židé měli vysoký podíl na řadě oborů jako je i právo, takže mezi uvedenými dětmi a jejich rodinami bylo mnoho právníků.

Publikace je pozoruhodná i metodologicky, protože vytváření medailonu osudů jednotlivých dětí a jejich rodin prováděli studenti středních škol v Kolíně pod vedením manželů Jouzových. Proto poněkud překvapivý název *Děti hledaly děti*. Šlo o iniciativu londýnských Židů v letech 2013–2017 podpořenou městem Kolínem (starosta Vít Rakušan), kterou institucionálně zajišťovaly Městská knihovna Kolín, Regionální muzeum v Kolíně a Státní okresní archiv v Kolíně. Jedná se o pozoruhodnou ukázkou vědeckých aktivit regionálních odborných institucí, které se tak mohly zapojit do mezinárodních aktivit. Na místní úrovni totiž v ČR takovéto instituce bývají bohužel vědecky často jen minimálně aktivní a hlavně nespolupracují nebo jsou dokonce fakticky téměř znepřátelené. Zapojení středoškolských studentů do vzdělávacích a vědeckých aktivit je také mimořádně důležitý prvek. Právnická fakulta Univerzity Karlovy ho prosazuje právě při výzkumu menšin v rámci

výše uvedených projektů NAKI zejména při tzv. Street Law. Pro mnohé středoškolské studenty to může být úvod k jejich pozdější odborné a třeba i vědecké práci (mezi zapojenými byl pro ilustraci i Petr Kuta, dnes pomocná vědecká síla Ústavu právních dějin PFUK).

Kniha je ze značné části tvořena velmi kvalitními fotografiemi, ty se zaměřují samozřejmě na osoby a jejich rodiny, také město Kolín a okolí, ale jsou zde i pozoruhodné ofocené dokumenty – a to v kvalitě umožňující obvykle jejich bezproblémové přečtení. Řada z nich je právně zajímavá, jako je tomu u úředních dokumentů k živnostenskému podnikání (s. 36, 38, 62–63, 66, 67, 155) – jak bylo u židovského obyvatelstva časté, tak jde mnohdy o obchod s textilem. Najde se také třeba domovský list (s. 99) nebo založení veřejné obchodní společnosti – židovský podnikatel u židovského advokáta (s. 146). Mnohé z nich se samozřejmě týkají holocaustu jako dopis starosty obce Církvice, kde upozorňuje, že místní Žid opět provozuje hostinec a porušuje tím antisemitské normy (s. 110), nebo soupis Židů v Kouřimi z roku 1939 (s. 84). Přechází i část dopisu slavného kolínského rabína Federa, kde vyjadřuje v červenci 1945 obavy, že přežil jediný z celé rodiny (s. 56). Právně zvlášť pozoruhodné je vyřizování možností pokračovat v lékařské praxi za okupace (s. 18) nebo prohlášení za mrtvého osoby zmizelé za holocaustu v roce 1946 (s. 139). Tyto i řada dalších velmi zaujmou nejen běžného zájemce o historii, ale často i specialistu na holocaust – autor recenze byl ostatně hlavním spoluautorem mimořádně rozsáhlé knihy Kuklík, Jan a kol. *Jak odškodnit holocaust?* (Praha: Karolinum 2015, 758 stran), která dobře ilustruje zájem právní historie o problematiku i její stále aktuální aspekty. K zajímavým dokumentům patří i fotokopie karty vojáka československé zahraniční armády v Británii (s. 89) nebo poněkud starší (z roku 1923) plán dvora s mlékárnou pro odhad ceny Státním pozemkovým úřadem v rámci pozemkové reformy.

Publikaci podpořilo zásadně město Kolín, což je u české samosprávy případ následováním, ale bohužel ne zrovna častý. Ocenit je třeba i skutečnost, že tato v zásadě odborná historická publikace vyšla nejen ve dvou jazykových mutacích a v mimořádně kvalitní grafické úpravě (umožňující obvykle i přečtení zařazených dobových dokumentů), ale také v nákladu na dnešní dobu úctyhodném, tedy tisíc kusů české verze a pět stovek kusů anglické verze. Kolín, kde byla tradičně jedna z největších židovských komunit v českých zemích (hovoří se o „Jeruzalému na Labi“), projevuje o židovské tradice dlouhodobý silný zájem. Mnohá města bohužel přehlíží své historické tradice a neuvědomují si jejich přínos nejen například pro cestovní ruch, ale i pro posílení patriotismu obyvatel, což je přes klíčový význam samosprávy od roku 1990, přehlížený aspekt.

René Petráš

doi: 10.14712/2464689X.2018.53

LÜCK, H. *Der Sachsenspiegel. Das berühmteste deutsche Rechtsbuch des Mittelalters.*

Darmstadt: Lambert Schneider Verlag, 2017, 176 s.

Jak je také uvedeno v podtitulu knihy, patří Saské zrcadlo nepochybně mezi nejvýznamnější středověké právní památky. Zároveň je i nejstarší německou prózou, která vznikla mezi lety 1220 a 1235 v podhůří Harzu. Impozantní publikace Heinera Lücka věnovaná Saskému zrcadlu je jednou z nejzajímavějších knih tohoto typu, která byla v posledních letech vydána. Do určité míry navazuje na autorovy předchozí publikace věnované této problematice, které výrazně rozšiřuje a rozvíjí.⁸ Kniha je výsledkem autorovy dlouholeté práce věnované vzniku, fungování a rozšíření nejen Saského zrcadla, ale celého sasko-magdeburského práva, a to jak v Německu, tak i v Evropě. H. Lück je v současné době vedoucím katedry evropských, německých a saských právních dějin na Univerzitě v Halle. Zároveň působí v Saské akademii věd v Lipsku, kde řídí obsáhlý projekt věnovaný rekonstrukci rozšíření sasko-magdeburského práva ve východní Evropě.

Recenzovaná kniha je členěna do 8 kapitol, které jsou doplněné o glosář, bibliografii a rejstřík. Prvních šest kapitol vždy v závěru doprovází zvláštní tzv. „Portrét“, který příslušnou kapitolu doplňuje. Původní text Saského zrcadla je obsažen ve čtyřech částečně zlacených rukopisech, které se označují jako Drážďanský, Heidelbergský, Oldenburský a Wolfenbüttelský, dále pak téměř v 470 nejrůznějších opisech a dalších fragmentech. Manuskripty (tzv. *codices picturati*) jsou bohatě iluminovány a poskytují tak čtenáři neocenitelné informace. Právě vhodné příklady a paralely v textu používá Lück jako ilustraci při svém výkladu a poskytuje čtenáři bližší náhled do života tehdejší společnosti. Detailně čtenáři objasňuje i obsah jednotlivých vyobrazení, přičemž poukazuje na ikonografické prvky jako např. odlišnost oděvů mezi jednotlivými osobami, která je jak barevná, tak i vnější. Jednotlivé atributy např. odlišují od sebe svobodné dívky, vdané ženy a vdovy. Knížecí soudce je vyobrazen s kloboukem apod. Tyto doprovodné obrázky přitom čtenáři názorně ilustrují jednotlivá ustanovení tohoto právního díla. Kniha obsahuje celkem 120 barevných ilustrací, což nepochybně přispívá jak k estetickému prožitku, tak i k snazšímu chápání obsahu jednotlivých vyobrazení, která sledovaný text doplňují.

V první části nazvané „Saské zrcadlo – středověká právní kniha“ autor popisuje prostředí a společenské podmínky jeho vzniku a přibližuje čtenáři prostředí, které je v něm reflektováno. Lück zpochybňuje vžitou premisu o tom, že kniha vznikla na hradě Falkensteinu,

⁸ LÜCK, H. *Über den Sachsenspiegel. Entstehung, Inhalt und Wirkung des Rechtsbuches* (= Veröffentlichungen der Stiftung Schlösser, Burgen und Gärten des Landes Sachsen-Anhalt. 1). Halle an der Saale: Janos Stekovics, 1999, (2., rozš. vyd. Döbel (Saalekreis): Janos Stekovics, 2005).

a to vzhledem k tomu, že její autor musel mít k dispozici obsáhlou právnickou literaturu, na kterou se odvolává. Vyslovuje se spíše tedy pro předpoklad, že měl Reggow při sepisování knihy k dispozici klášterní knihovnu, a naznačuje, že by se mohlo jednat o zaniklý klášter ve vesnici Altzella u Míšně. Následně pak v tzv. doplňujícím „Portrétu“ představuje osobu jeho autora, kterým byl Eike von Reggow, jeho původ a vzdělání. Další „Portrét“ přibližuje národ Sasů, za jejichž příslušníka se Eike považoval. Národ popisuje za využití ilustrací a odkazů ve vlastním textu Zrcadla. Druhá kapitola „Saské právo – původ a tradování“ je primárně zaměřena na sledování historie vzniku jednotlivých variant či opisů původního textu, který postupem doby získal předmluvu, jinou grafickou strukturu a tedy i délku a došlo k různým drobně odlišným mutacím textu. Autor též poukazuje na hodnotu celého textu z hlediska vývoje jazyka. Čtenář je dále velmi srozumitelně seznámen s tím, jak v době vzniku tohoto díla bylo právo chápáno. Autor vysvětluje, jaká byla představa o původu a hierarchii práva. Dokládá ji slovy z textu „Got ist selve recht, dar umme is em recht lef“ (Bůh je sám právo, proto je mu právo milé; s. 37). Kapitulu doplňuje portrét, v němž je přiblížena postava Karla Velikého, který byl určující postavou středověku a jeho práva v této oblasti Evropy. Následující kapitola „Pozdní středověk v obraze – venkovská společnost“ se zaměřuje na život na vesnici, neboť, jak autor knihy zdůrazňuje, zde kolem roku 1300 žilo na území Svaté říše římské okolo 80–90 % veškerého obyvatelstva. Právní vztahy, které zde vznikaly, měly tedy zásadní význam, o čemž svědčí i ustanovení Saského zrcadla. Autor v této kapitole barvitě líčí strukturu společnosti, v jejímž středu stál král, který byl světským ochráncem papeže a církve jako celku. Právě tento vztah mezi králem a papežem, světskou a církevní mocí determinoval celou středověkou společnost. Návazně je pak věnována pozornost jednotlivým orgánům, jejichž prostřednictvím se tento vztah realizoval. Jako příklad autor uvádí soud a průběh soudního řízení, potrestání viníka, ale i sňatek, manželství a rodinu. Dále je pozornost věnována úpravě lenního práva, které upravovalo vztahy mezi vazalem a jeho pánem. Na tuto kapitulu navazuje portrét Friedricha II., který měl nezastupitelnou úlohu při formování středověké státnosti zejména v době života Eike von Reggowa a tak řada ustanovení z oblasti tehdejšího „ústavního“ práva je spojena s jeho osobou. Další tzv. „Speciál“ je věnován tak řečené teorii štítů (Heerschildordnung), určující hierarchii středověké společnosti, kterou zobrazuje s pomocí sedmi štítů v čele se štítem královským. Další kapitola „Fascinace detailem – právní představy a oblasti života“ přibližuje čtenáři středověký život v jeho jednotlivostech. Nejprve je zdůrazněn vizuální rozdíl mezi svobodnými a nesvobodnými obyvateli tak, jak jsou rozlišeni v jednotlivých dochovaných textech. Podobně pak autor ukazuje i na další vyobrazení jednotlivých událostí běžného života jako je např. koupel. Navazující „Speciál“ je zaměřený na výklad koexistence dvou universálních mocí středověku zosobněných císařem a papežem. Tato tzv. teorie dvou mečů říkala, že Bůh věnoval jak císaři i papeži jeden meč se stejným oprávněním k vládnutí. V navazující kapitole „Cesta do moderního světa – harmonizace s učeným právem“ autor zdůrazňuje, že Saské zrcadlo je fascinující zejména z toho důvodu, že „žádný právní text neplatil po tak dlouhou dobu a neměl tak obrovský vliv na právní řád jako Saské zrcadlo“ (s. 118). Tento původní text byl následně rozvíjen glosami, které jej doplňovaly a v dané době přizpůsobovaly aktuálním poměrům. Největší význam měl v tomto směru Johann von Buch (asi 1290 – okolo 1356), který velmi obsáhle glosoval zemské právo obsažené v Zrcadle. Osobě Johanna von Buch je pak věnován následný „Portrét“, který přibližuje čtenáři jeho život a glosátorskou činnost. Následující třetina

publikace se zaměřuje na působení Saského zrcadla na celý proces kolonizace a na právní kulturu střední Evropy, kterou ovlivnila. Kapitola „Mezi Labem a Dněprem – rozšíření Saského zrcadla“ je věnována jeho vlivu na další právní knihy a jeho používání v ostatních oblastech Německa a Evropy. Vliv této knihy můžeme zaznamenat nejen ve střední Evropě, ale i v jejích východních částech a Pobaltí. Kapitulu doplňuje „Portrét“ jehož objektem je Christoph Zobel (1499–1560), který se o rozšíření Zrcadla velmi zasloužil tím, že tuto knihu poprvé vydal tiskem v roce 1535/1537. Zobel převedl původní text do tehdejší němčiny, která se používala v oblasti Lipska, kde působil. Vytvořil tak text, který zpopularizoval a zpřístupnil soudům a úředním institucím obsah Saského zrcadla. Následující kapitola „Německé právo na Východě – politická instrumentalizace a nové začátky“ se zaměřuje na zneužití textu v době národního socialismu, kdy Saské zrcadlo zosobňovalo tzv. Německé právo a stalo se velmi výhodným objektem pro nacistickou propagandu. Autor si pak všimá nového vědeckého výzkumu, který začal po druhé světové válce. Závěrečná kapitola „Saské zrcadlo dnes – výzkum a aktuální právo“ zdůrazňuje jeho význam pro pochopení vzniku a historie práva v Německu.

Publikace je vydařeným a velmi čtivým příspěvkem k pochopení vývoje evropských právních dějin. Toto mnohovrstevnaté téma najde jistě řadu čtenářů nejen mezi laiky, ale i mezi právními historiky.

Petra Skřejpková

doi: 10.14712/2464689X.2018.54

JÁGER, R. *Nomokánon – právnohistorická analýza a transkript.*
Banská Bystrica: Belianum – Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej
Bystrici, 2017, 214 s.

Banskobystrický právny teoretik a historik Róbert Jáger predstavil na jeseň 2017 svoju monografiu s názvom *Nomokánon – právnohistorická analýza a transkript*. Róbert Jáger v recenzovanom diele nadväzuje na svoju doterajšiu výskumnú činnosť v oblasti využitia historickej lingvistiky na právno-historické účely. Posudzovanú monografiu možno považovať za akési „voľné pokračovanie“ v predchádzajúcom roku publikovanej monografie autorskej dvojice Tomáš Gábriš – Róbert Jáger „Najstaršie právo na Slovensku? Pokus o rekonštrukciu predcyrilometodského normatívneho systému“.

Za predmet svojho výskumu si Róbert Jáger v diele *Nomokánon – právnohistorická analýza a transkript* vybral doposiaľ „pozabudnutý“ zdroj poznania veľkomoravského práva – Nomokánon. Pri analýze jeho zachovanej staroslovienskej jazykovej verzie autor s využitím metód používaných v jeho doterajšej publikačnej činnosti identifikuje termíny, ktoré mohli byť svojou formou, svojím pojmovým obsahom a rozsahom príbuzné termínom používaným miestnym obyvateľstvom žijúcim na území Veľkej Moravy ešte pred príchodom byzantskej misie. Originálnym spôsobom pritom analyzuje najmä termíny používané na označenie jednotiek územnej správy a ich riadenia a termíny použité v procese riešenia sporov. S využitím historickej, právno-historickej a historicko-lingvistickej analýzy sa autor snaží rekonštruovať možný (proto)právny význam termínov domáceho jazykového prostredia a pôvodných veľkomoravských termínov, ktoré autori staroslovienskej verzie Nomokánonu použili pri svojom preklade a adaptácii pôvodného byzantského právneho vzoru.

Monografiu autor rozčlenil na úvod, štyri nosné kapitoly a záver. Prvá kapitola obsahuje stručný sumár všeobecných poznatkov o veľkomoravskom Nomokánone, poukazuje na jeho grécku predlohu a jazykové aspekty prostredia, v ktorom Nomokánon vznikol a vyvíjal sa. V druhej kapitole autor prezentuje názory na časové vymedzenie vzniku veľkomoravského Nomokánona, pričom sa pokúša aspoň všeobecne určiť, kedy tento podľa jeho názoru pravdepodobne mohol vzniknúť. Autor vhodne poukazuje na spoločenské problémy, ktoré Metod (ako autor prekladu Nomokánona) počas svojej misie na Veľkej Morave zažíval. Práve do týchto historických udalostí sa snažil Róbert Jáger „zakomponovať“ predpokladaný moment prekladu Nomokánona, a tým určiť moment jeho vzniku. Odôvodnenie autorovej tézy o predpoklade vzniku prekladu Nomokánona v rozmedzí rokov 873–880 tým, že práve v týchto rokoch bola „spoločenská potreba“ jeho prekladu najvyššia, sa javí ako vysoko pravdepodobná.

V tretej kapitole autor venuje pozornosť problematike pokusu o rekonštrukciu miestnej správy na Veľkej Morave na základe terminológie práva obsiahnutej v Nomokánone. Autor vychádza z predpokladu, že termíny Nomokánona použité na popis riadenia územných jednotiek cirkevnej správy pravdepodobne reflektovali pôvodnejšie termíny dobového jazyka používané na označenie jednotiek miestnej správy na Veľkej Morave. Zároveň sa autor pokúša o identifikáciu územných jednotiek miestnej správy Veľkej Moravy podľa termínov v Nomokánone obsiahnutých a snaží sa vytvoriť predpokladanú hierarchickú štruktúru týchto územných jednotiek („ves“, „grad/mesto“, „oblasť“, „strojenije“, „kraj/zemlja“). Následne s použitím poznatkov dejín práva, histórie a archeológie podáva komplexný pohľad na to, ako územné jednotky miestnej správy daného obdobia mohli byť riadené. Chvályhodné je aj používanie najnovších poznatkov archeológie či nálezov z Bojnej. Zaujímavé sú aj autorom predostreté hypotézy o tom, kde sa mohlo nachádzať „hlavné mesto“ ríše, ako aj úvahy o tom, či takýchto hlavných správnych centier ríše nemohlo byť aj viac.

V štvrtej kapitole autor na základe textu Nomokánona identifikoval termíny sporového procesu. Z týchto následne vybral tie, o ktorých možno predpokladať, že boli špecifické pre veľkomoravské jazykové prostredie, alebo pre toto jazykové prostredie aspoň boli známe a používané. Pri niektorých z týchto termínov sa autor pokúsil im priznať aj obsah prvkov práva, ktoré tieto termíny označovali. V závere kapitoly autor poukázal na to, ako pravdepodobne prebiehal sporový proces na Veľkej Morave. Osobitne zaujímavým je autorova polemika nad tým, či stredoveké „ordály“, ktorých existenciu máme dochovanú z obdobia niekoľkých storočí po Veľkej Morave, mohli existovať už na Veľkej Morave, a akú podobu tieto „božie sudy“ mohli na Veľkej Morave mať.

Poslednú časť, resp. vhodne zakomponovanú prílohu predkladanej práce tvorí transkript Nomokánona zo staroslovienskej cyriliky do latinky. Je nutné konštatovať, že transkript Nomokánona zo staroslovienskej cyriliky do latinky doposiaľ nebol realizovaný (čo spôsobovalo možno aj menší záujem právno-historickej a historickej verejnosti o toto dielo). Prínos posudzovanej monografie spočíva teda aj v tom, že jej autor sprístupnil starosloviensky text Nomokánona aj odborníkom, ktorí cyriliku neovládajú.

Monografiu možno hodnotiť vysoko pozitívne. Obsahuje mnoho nových poznatkov, téz či „postrehov“ o prvkoch práva na Veľkej Morave, najmä pred rokom 863, teda z obdobia, kedy nemáme zachované právne texty v písomnej podobe. Oceniteľný je aj štýl, ktorým je monografia písaná. Hoci autor používa aj jazykovedné metódy vedeckého skúmania, problematika prezentovaná v tejto knihe je zrozumiteľná a pútavo podaná. Z diela takpovediac cítiť hlboký záujem autora o dejiny Veľkej Moravy, ako to mimochodom preukázal vo viacerých výstupoch svojej publikačnej činnosti z posledného obdobia.

Ivana Šošková

doi: 10.14712/2464689X.2018.55

ŠTEFANICA, J. *Kampaň proti slovenskému buržoaznímu nacionalismu.*
Brno: The European Society for History of Law, 2017, 252 s.

Problematika politických procesů padesátých let minulého století patří stále k oblíbeným tématům nejrůznějších studií pocházejících především z per obecných historiků. Ačkoliv by se mohlo na první pohled zdát, že snad všechny procesy s důležitými osobnostmi českých a slovenských dějin byly již mnohokrát a vyčerpávajícím způsobem zpracovány, při bližším zkoumání dospějeme k závěru, že opak je pravdou, o čemž nás přesvědčí i následující řádky.

V létě roku 2017 se dostala na pulty právnických knihkupectví monografie slovenského právního historika JUDr. Jána Štefanici, Ph.D., ve které se její autor zabývá průběhem kampaně proti tzv. slovenskému buržoaznímu nacionalismu, jež probíhala v padesátých letech minulého století. Samotnou volbu tématu lze jistě uvítat, neboť mezi vědeckými publikacemi dosud absentovala právněhistorická práce, jež by komplexně zpracovala tuto problematiku. Autor se v monografii nezaměřil jen na analýzu vybraných politických procesů s tzv. buržoazními nacionalisty, nýbrž se pokusil dané téma uchopit komplexně a zpracovat jej z historickoprávního hlediska. Zaměřil se přitom i na jevy s procesy související, tedy např. na analýzu v dané době platných norem trestního práva, představení ideologické konstrukce buržoazního nacionalismu či na zasazení tohoto druhu politických procesů do vnitropolitického a mezinárodního prostředí. Recenzovaná práce se odlišuje od ostatních již k tomuto tématu dříve publikovaných studií v tom, že není zpracována jen z čistě historického úhlu pohledu, nýbrž že její těžiště spočívá v kvalifikovaném právním rozboru dané problematiky.

Kniha se skládá ze sedmi kapitol, které jsou opatřeny úvodem a závěrem, jakož i velice podrobnou a dalo by se říci vyčerpávající bibliografií.

V první kapitole se autor zabývá pojmem „buržoazní nacionalismus“, jehož vymezení je pro pochopení dalšího výkladu naprosto klíčové. Zde Štefanica popírá tvrzení některých autorů, že „v případě určení obžalovaných šlo o náhodný výběr sovětských poradců“. V této souvislosti poukazuje na to, že při výběru osob označených jako „buržoazní nacionalisté“ se nejednalo pouze o špičky z řad komunistické strany, nýbrž i méně známé osobnosti z řad právníků, pedagogů, diplomatů, umělců, vojáků či účastníků Slovenského národního povstání. Společným znakem těchto osob byla jejich politická činnost a názorové postoje prosazující změnu, resp. otevření diskuze o změně postavení Slovenska a jeho orgánů v rámci Československého státu.

Ve druhé kapitole podává Štefanica výklad o genezi slovenského buržoazního nacionalismu v období první ČSR; jednalo se především o literárně-uměleckou skupinu DAV,

kteřá si získala přízeň mezi mladou slovenskou levicovou inteligencí. Dále Štefanica sleduje vývoj myšlenek hlavních činníků Slovenského národního povstání a představitelů Slovenské národní rady o státoprávním postavení Slovenska.

V následující kapitole recenzované monografie uvedl její autor mezinárodní a vnitropolitické souvislosti trestních procesů, v jejichž rámci byl žalován buržoazní nacionalismus. Tato pasáž pak ukazuje, že politické procesy tohoto druhu neprobíhaly v dané době jen v Československu, nýbrž i v ostatních tzv. lidově demokratických státech.

Z hlediska právní historie je obzvláště důležitá čtvrtá kapitola, v níž autor analyzuje trestněprávní aspekty politických procesů, přičemž věnuje pozornost pojmu „socialistická zákonost“.

Těžičtě recenzované publikace spočívá v páté kapitole, která je také z hlediska rozsahu nejdelší. Velice podrobně je zde popsáno šest procesů s následujícími osobami: Imrichem Karvašem a spol., Jánem Belanským a spol., Antonem Rašlou, Gustávem Husákem a spol., Oskarem Valáškem a spol. a s Vladimírem Clementisem. Po přečtení této kapitoly si čtenář uvědomí, že procesy s tzv. buržoazními nacionalisty neprobíhaly jen na počátku let padesátých, nýbrž celá padesátá léta; poslední procesy s Imrichem Karvašem a Jánem Belanským se konaly ještě na jaře 1959.

Poslední dvě kapitoly jsou již krátké a je v nich zhodnocen dosah kampaně proti buržoaznímu nacionalismu na společnost a průběh rehabilitace odsouzených v šedesátých letech.

Předností recenzované monografie je bezesporu uvedení nových dosud nikde nepublikovaných informací, které její autor získal na základě rozsáhlého archivního výzkumu provedeného v Archivu bezpečnostních složek, Národním archivu a archivu Ústavu paměti národa. V této souvislosti je nutné ocenit, že se autorovi dále podařilo získat i písemnosti ze soukromých archivů Antona Rašly, Imricha Karvaše, Vladimíra Halabrána a Matěje Murtina.

Recenzovanou monografii Jána Štefanici lze jednoznačně doporučit všem zájemcům o problematiku politických procesů v období padesátých let minulého století, neboť se čtivou formou dozví mnoho nového, co nikde jinde nenaleznou.

Jaromír Tauchen

doi: 10.14712/2464689X.2018.56

Výběr z aktuální české a slovenské právněhistorické literatury

- BĚLOVSKÝ, P. *Usucapio – Vydržení v římském právu*. Praha: Auditorium, 2018, 248 s. ISBN 978-80-87284-72-8.
- BĚLOVSKÝ, P. – STLOUKALOVÁ, K. (eds.). *Caro amico – 60 kapitol pro Michala Skřejpka aneb Římské právo napříč staletími*. Praha: Auditorium, 2017, 576 s. ISBN 978-80-87284-64-3.
- GÁBRIŠ, T. *Prolegomena to Legal History of East-Central Europe*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2018, 220 s. ISBN 978-80-7598-012-0.
- HVÍŽĎALA, K. – PŘIBÁŇ, J. *Hledání dějin. O české státnosti a identitě*. Praha: Karolinum 2018, 260 s. ISBN 978-80-2464-047-1.
- KOUPIL, O. – KOUPILOVÁ, M. – MALÝ, K. – ŠOUŠA, J. – VOJTÍŠKOVÁ, J. – WOITSCHOVÁ, K. *Prameny k dějinám trestního práva v českých zemích v období absolutismu. Díl. I*. Praha: Karolinum, 2018, 344 s. ISBN: 978-80-2463-775-4.
- SKŘEJPEK, M. *Lex et ius. Zákony a právo antického Říma*. Plzeň: Aleš Čeněk s. r. o., 2018, 320 s. ISBN 978-80-7380-686-6.
- SKŘEJPEK, M. – BĚLOVSKÝ, P. – ŠEJDL, J. – FALADA, D. *Římské právo v občanském zákoníku: Komentář a prameny – Věcná práva*. Praha: Auditorium, 2017, 304 s. ISBN 978-80-87284-65-0.
- STARÝ, M. *Cizozemci a spoluobytelé*. Praha: Auditorium, 2018, 760 s. ISBN 978-80-87284-67-4.
- STLOUKALOVÁ, K. (ed.). *Kritická analýza pramenů*. Praha: Univerzita Karlova, Právnická fakulta, 2017, 257 s. ISBN 978-80-87975-70-1.
- VLADÁR, V. (ed.). *Digesta Iustiniani – thesaurus iurisprudentiae. Zborník z medzinárodnej romanistickej konferencie uskutočnenej 10. novembra 2017 na Právnickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave*. Bratislava: VEDA, 2018, 153 s. ISBN 978-80-568-0124-6.
- VOJÁČEK, L. *První československý zákon. Pokus o opožděný komentář*. Praha: Wolters Kluwer, 2018, 392 s. ISBN 978-80-7552-186-6.
- (Reprint) WEYR, František. *Československé právo ústavní. Ústavní vývoj československý v roce 1938*. Praha: Wolters Kluwer, 2017, 424 s. ISBN 978-80-7552-891-9.

doi: 10.14712/2464689X.2018.57

Střední Evropa a vznik Státu Izrael

Dne 20. dubna 2018 uspořádala Fakulta právnická Západočeské univerzity v Plzni mezinárodní konferenci s názvem „Střední Evropa a vznik Státu Izrael“, jejíž záštitu převzal jeho excelence Daniel Meron, velvyslanec Státu Izrael. Konference se zúčastnilo přes padesát aktivních a pasivních účastníků i významných tematicky angažovaných hostů z České republiky, Polska a Izraele. Vedle akademických pracovníků a studentů doktorského i magisterského studijního programu zde vystoupili také významní zahraniční hosté a zástupci organizací, které jsou spojeny s řešenou problematikou. Konference byla uspořádána jako představení dosavadních výsledků výzkumu problematiky právně-historických souvislostí československé pomoci při vzniku Státu Izrael, který je na FPR realizován pod vedením předkšana, JUDr. Viléma Knolla, Ph.D., širším týmem s vysokou účastí studentů. Realizace výzkumu je podporována i českým výborem Keren Kayemeth LeIsrael. Cílem konference bylo prezentovat jednotlivá dílčí témata výzkumu nejen v rámci řešitelské instituce, ale i veřejnosti, která byla na konferenci zastoupena. Řečníci ve svých příspěvcích, které zazněly v angličtině, češtině a polštině, představili zejména právní aspekty tématu se souvisejícími přesahy do dalších vědních disciplín. Jednotlivé konferenční bloky byly organizovány zejména na základě užších tematických preferencí, které prezentované téma nabízí.

Konferenci uvedl JUDr. Vilém Knoll, Ph.D., který představil dosavadní stav výzkumu a jeho další směřování. První blok konference zahájil svým vystoupením jeho excelence Daniel Meron, velvyslanec Státu Izrael, který ve svém příspěvku shrnul význam spolupráce mezi Československem a Státem Izrael pro izraelskou stranu a vyzdvihl výrazné osobnosti, které s touto myšlenkou sympatizovali, zejména Tomáše G. Masaryka a Jana Masaryka, jejichž jméno zůstává dodnes spjato se Státem Izrael i v podobě náměstí a ulic, které nesou jejich jméno. Dalším, kdo se v tomto bloku ujal slova, byl JUDr. Michal Pacovský, prezident českého výboru Keren Kayemeth LeIsrael, s příspěvkem Keren Kayemeth LeIsrael a vznik Státu Izrael. V úvodu shrnul podstatu pojmu sionismus a jeho proměny v čase, a dále se pak věnoval roli, kterou sehrála organizace Keren Kayemeth LeIsrael při vzniku Státu Izrael, a její proměněné roli v současnosti. Poté vystoupil JUDr. Tomáš Pezl (FPR ZČU), jehož příspěvek *Legal Aspects of Establishment of Israel* shrnul právní problematiku vzniku britského palestinského mandátu a následně Státu Izrael, a dále některé mezinárodně právní aspekty, se kterými se muselo v těchto momentech potýkat sionistické hnutí. Dr. hab. Marian Małecki, prof. WSA z právnické fakulty Jagellonské univerzity v Krakově, svým příspěvkem na téma *Stosunki polsko-izraelskie w latach 1947–1967* představil problematiku polskou optikou, tedy vztah Polska k židovskému obyvatelstvu

žijícímu na jeho území a jeho dobový postoj ke vzniku Státu Izrael. Další vystupující účastník Vojtěch Vrba (FPR ZČU) v příspěvku s názvem Contract No. 410001 představil svůj dosavadní výzkum v oblasti prvních dodávek československých zbraní pro židovskou komunitu v Palestině, přičemž se zaměřil na smluvní ošetření prvního zbraňového kontraktu mezi ČSR a židovskou reprezentací a jeho historické okolnosti. Posledním řečníkem v tomto konferenčním bloku byl Bc. Pavel Homolka (FPR ZČU), který ve svém příspěvku na téma „Gifts from Uncle Sam“ – Punished and Redeemed shrnul vyšetřování, trestní stíhání a soudní procesy, které se odehrály s osobami zásobujícími během války o nezávislost Izrael letadly a dalším vojenským materiálem ze Spojených států amerických, který byl nezbytný pro vedení války a jehož měl Izrael nedostatek. Tito lidé v rámci své činnosti porušovali zákony Spojených států amerických a někteří za to byli odsouzeni.

Druhý blok konference zahájil svým vystoupením JUDr. Vilém Knoll, Ph.D. (FPR ZČU), který příspěvkem Machal – zahraniční dobrovolníci v trestněprávním kontextu představil problematiku zahraničních dobrovolníků získávaných pro ozbrojené síly vznikajícího židovského státu se zaměřením na proces jejich verbování a vycestování do mandátní Palestiny, respektive do Izraele. Věnoval se také nebezpečí trestního stíhání v jejich domovských státech, a to na příkladu právní úpravy USA, Velké Británie a Československa. V tomto bloku dále vystoupili: Bc. Sára Allafová (FPR ZČU), která přednesla příspěvek s názvem B-17 – American Dream, který představil historické a právní kontexty nákupu a transportu letounů B-17 ze Spojených států amerických do Československa. Letouny B-17 byly pořízeny Židy žijícími ve Spojených státech amerických za účelem jejich úpravy, která byla realizována v Československu, a využití jako bombardovacích letadel ve válce o nezávislost. Michael Urban a Vojtěch Vrba (FPR ZČU) v příspěvku Of the Defence of a State and of the Protection of the Republic shrnuli veřejnoprávní aspekty, které provázely první zbrojní kontrakty mezi ČSR a židovskou reprezentací. Mgr. Marcel Peter (FPR ZČU) se ve svém vystoupení na téma Plán na rozdělení Palestiny a jeho (ne)aplikace v praxi dle rezoluce valného shromáždění OSN č. 181 ze dne 29. 11. 1947 zabýval plánem na rozdělení Palestiny a jeho uváděním do praxe a dalším vývojem situace na předmětném území s přihlédnutím k mezinárodně-právním a politickým okolnostem při řešení otázek závaznosti zmíněné rezoluce, s dopadem především na území Jeruzaléma, chartu OSN, apod. Markéta Šulcová a Markéta Dostálová (FPR ZČU) ve svém příspěvku pod názvem Alija – návrat domů představily právní rámce vystěhování československých občanů do Izraele obecně a dále speciální možnost vystěhování prostřednictvím organizování brigády vojenských dobrovolníků, která byla zformována a vycvičena na území ČSR pro nasazení v Izraeli, přičemž příspěvek kladl důraz na právní předpisy, které se na tyto procesy vztahovaly. Mgr. Jakub Hablovič a Vojtěch Vrba (FPR ZČU) v příspěvku s názvem Právní existence československého dobrovolnického sboru pro Izrael představili právní aspekty vzniku, průběhu a zániku tohoto výcvikového kurzu dobrovolníků tzv. brigády Hagana v Československu v roce 1948. Důraz byl kladen zvláště na smluvní zajištění celé akce a interní normativní akty, které se jí týkaly, přičemž toto bylo konfrontováno s pravděpodobným faktickým stavem, osvědčovaným výpověďmi pamětníků i dalšími dostupnými prameny.

V třetím bloku konference vystoupil Bc. Vladimír Haník (FPR ZČU), který přednesl příspěvek s názvem Právní následky ilegální formy pomoci vznikajícímu státu Izrael, jehož obsahem byly potencionální právní následky, které hrozily občanům ČSR v případě

odhalení jejich podílu na ilegální pomoci (dodávky zbraní a munice) rodícímu se státu Izrael. Dále vystoupil Mgr. Marián Byszowiec (FPR ZČU), jehož příspěvek Proces s vedením Protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským se věnoval trestnímu řízení, které bylo vedeno proti Rudolfu Slánskému, bývalému tajemníkovi ÚV KSČ, a dalším obviněným z řad čelních představitelů KSČ. Autor se zaměřil na trestní řízení zejména s ohledem na tehdejší platnou právní úpravu, přičemž v příspěvku posuzoval aplikaci hmotného a procesního trestního práva a dodržování „socialistické“ zákonnosti. Zaměřil se přitom na jednotlivá stádia procesu od přípravného řízení až po hlavní líčení. Bc. Andrea Hodinová a Mgr. Marián Byszowiec (FPR ZČU) pak v příspěvku s názvem „Sionistické spiknutí“ v Československu – projev antisemitismu a nepřátelství vůči státu Izrael v procesu s Protistátním spikleneckým centrem popsali projevy antisemitismu, které se objevovaly v průběhu trestního řízení vedenému proti obviněným z řad údajného Protistátního spikleneckého centra, které se nacházely i v reakcích na proces ve veřejném prostoru. Sionismus, národně-politické hnutí, zde nabýval významu nepřátelské ideologie zaměřené vůči lidově-demokratickému zřízení Československa.

Závěrečného slova a ukončení konference se ujal JUDr. Vilém Knoll, Ph.D., který přitomné informoval o budoucím směřování výzkumu, jehož závěrečným výstupem bude kolektivní publikace na zkoumané téma a bude obsahovat témata na konferenci představená a mnohá další. Konferenční program byl mezi jednotlivými bloky doplněn přestávkami na kávu, kde proběhla živá debata mezi přednášejícími a posluchači.

Jakub Hablovič

doi: 10.14712/2464689X.2018.58

Zpráva z vědecké konference Ústavní kontinuita České republiky s československou tradicí

Ve dnech 10.–11. května 2018 se uskutečnila v Praze mezinárodní vědecká konference *Ústavní kontinuita České republiky s československou tradicí*.

Konference byla uspořádána Právnickou fakultou Univerzity Karlovy v rámci projektu *Univerzita a republika (1918–2018)* a programů Progres Q04 *Právo v měnícím se světě* a Progres Q05 *Právní a společenské aspekty migrace a problémy postavení menšin*.

Slavnostní plenární zahájení konference se konalo v nádherných prostorách Vlasteneckého sálu starobylého Karolina, přičemž mezi přítomnými byla kromě rektora Univerzity Karlovy, prof. MUDr. Tomáše Zimy, DrSc., jenž nad akcí převzal záštitu, řada čelných ústavních činitelů, jakož i představitelů právní vědy – tuzemské i zahraniční.

Účastníky konference za organizátory přivítal děkan Právnické fakulty Univerzity Karlovy, prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc. S krátkými proslovy vystoupili rektor Univerzity Karlovy, prof. Tomáš Zima, předseda Senátu Parlamentu ČR Milan Štěch, předseda Ústavního soudu dr. Pavel Rychetský a velvyslanec Slovenské republiky v České republice dr. Peter Weiss.

Poté zazněly stěžejní referáty, které ústřední téma konference, tj. otázku kontinuity a diskontinuity české státnosti, představily v různých pohledech. Prorektor Univerzity Karlovy a současně vedoucí katedry ústavního práva a katedry teorie práva Právnické fakulty Univerzity Karlovy, prof. JUDr. Aleš Gerloch, CSc., ve svém příspěvku *Ústavní systém České republiky: tradice, změny, perspektiva* nastínil základní atributy ústavního systému České republiky, jeho normativní nastavení v ústavním pořádku a dynamiku jeho funkčních parametrů. Zvláštní pozornost věnoval i rozměrům kontinuity a diskontinuity s československou tradicí. Stranou jeho pozornosti však nezůstaly ani nově se vynořující faktory, jež jsou způsobilé do budoucna ovlivnit funkčnost tuzemského ústavního systému.

Děkan Právnické fakulty Univerzity Karlovy a vedoucí Ústavu právních dějin téže fakulty, prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc., ve svém referátu *Ústavní systém České republiky z historické perspektivy* poutavě přiblížil proces zřízení samostatného československého státu. Upozornil, že tento akt vyvolal potřebu zodpovězení řady otázek, které v mnoha ohledech ovlivnily podobu naší státnosti do dnešní doby. V prvních dnech existence nového státu se mj. rozhodovalo o státoprávním uspořádání, o republikánské formě a kontinuitě a diskontinuitě s Rakouskem-Uherskem.

Stranou však nezůstaly ani recentní milníky ve vývoji České republiky. Proděkan Právnické fakulty Univerzity Karlovy a současně vedoucí její katedry evropského práva, prof. JUDr. PhDr. Michal Tomášek, DrSc., přiblížil, dílem i z autopsie, poměrně spletitou

počáteční fázi cesty, která předcházela přijetí České republiky do evropských struktur, a to ve svém referátu na téma *Ústavní kontinuita ČSFR a ČR v relaci k členství v Evropské unii*.

Druhý den rokování konference pokračovala na půdě Právnické fakulty Univerzity Karlovy. Ve třech paralelně probíhajících sekcích zaznělo 50 příspěvků tematicky spadajících do oblasti práva ústavního, mezinárodního, teorie práva a právních dějin.

V první sekci, *Ústavněprávní instituty v proměnách času*, jak naznačuje její název, převážně zazněly příspěvky nastiňující vývoj, ne vždy přímočarý a bezproblémový, různých ústavněprávních institutů v průběhu minulých sta let. Dr. Jindřiška Syllová přiblížila prvorepublikové postavení poslance a poslaneckého klubu a jejich odraz do současnosti. Doc. Jan Wintřák pak na toto téma navázal, kdy představil prvorepublikové kořeny české parlamentní kultury. Na moc výkonnou se zaměřily příspěvky dr. Miloše Matuly (Kontinuita a diskontinuita ústavní regulace výkonné moci v podmínkách ČR), dr. Vladislava Vnenka (Úřednické vlády a institut důvěry v ústavním systému ČR) a dr. Jana Kudrny (Výkon státní moci v mimořádných situacích). Velkou pozornost vzbudily i referáty zkoumající roli a postavení hlavy státu, a to nejenom tuzemské. Prof. Lubor Cibulka analyzoval stávající postavení prezidenta Slovenské republiky prizmatem prvorepublikové úpravy. Prof. Jan Kysela se zaměřil na kontrasignaci aktů prezidenta republiky v proměnách času. Dr. Jiří Šouša rozšířil diskuzi o problematiku amnestie. Doc. Helena Hofmannová a Mgr. Karel Řepa se zamýšleli nad tím, zda je prezident garantem stability parlamentní republiky. Rovněž soudní moc nezůstala nepovšimnuta. Dr. Jana Ondřejková nastínila rozhodovací činnost Ústavního soudu ČSFR jako možný inspirační zdroj současného českého Ústavního soudu. Dr. Michal Šejvl pak hledal paralelu mezi judikaturou Nejvyššího správního soudu z let 1920–1948 a stávajícím přístupem soudů k rozhodování o lidských právech. Dr. Daniel Paľko srovnával diskontinuitu ve způsobech výběru a jmenování soudců československého, českého, slovenského a rakouského ústavního soudu. Velká část referentů se však zaměřila i na různé lidsko-právní otázky v časových souvislostech. Státní občanství si zvolil dr. Jiří Hřebejk, svobodu pohybu doc. Jan Štemberk, azyl a migraci pak dr. Kamil Nedvědký. Dr. Josef Mrázek a dr. René Petráš se věnovali různým aspektům problematiky menšin. Tematicky blok uzavřel Mgr. Karel Světnička příspěvkem věnovaným úloze spolku v ústavní kontinuitě ČR s československou tradicí.

Druhá sekce, *Ústavní systém z historické perspektivy*, byla primárně zaměřena na přiblížení prvních let existence samostatného československého státu. Prof. Karel Malý nastínil proměny monarchického ústavního a právního pořádku po vzniku ČSR. Doc. Vladimír Kindl představil konstituční oporu soudní moci do nabytí účinnosti ústavní listiny z roku 1920. Doc. Ondřej vnesl téma mezinárodního postavení první republiky, a to se zvláštním zřetelem na její bezpečnostní zájmy. Problematika mezinárodního práva byla příznačná i pro dr. Sandru Brožovou, která se prizmatem tohoto oboru zamýšlela nad přínosem prof. Antonína Hobzy k formování československých ústavních tradic. Dr. Jan Pinz načrtl kritiku vývoje československé a české ústavnosti, a to zejména optikou tzv. Londýnské koncepce reformy ústavního řádu Československé republiky. Mgr. Jan Kober se zaměřil na záměr přepsat ústavní listinu z roku 1920 a ideový program domácího odbojového hnutí PVVZ. Doc. Pavel Maršálek obohatil zasedání o téma sudetoněmeckého revanšismu. Dr. Stanislav Polnar vystoupil s příspěvkem věnovaným politickým a právním základům československé branné povinnosti. V rámci druhé sekce se ale rovněž diskutovala problematika zakotvení svobody tisku po vzniku ČSR (doc. Ladislav Soukup), volební právo

z roku 1920 (doc. Pavel Mates), právní a ekonomické souvislosti zrodu československé a české měny (doc. Ilona Bažantová), jazyková (dis)-kontinuita textů tuzemských ústav (dr. Peter Brezina) či třeba tradice publikace práva a sbírky právních předpisů (dr. Lukáš Králík). Ze strany Mgr. Martina Kolouška zazněla kritika nedostatku filozofické koncepce Ústavy ČR. Doc. Vladimírem Zoubkem byla představena geopolitika českého státu v měnícím se světě.

V rámci třetí sekce, *Ústavněprávní kontinuita a recentní problémy*, byl celý jeden blok vyhrazen teoretickému uchopení konceptu právní kontinuity a diskontinuity, a to se zvláštním zřetelem na české realie. V rámci toho bloku se svými příspěvky vystoupili prof. Václav Pavlíček, dr. Jan Bárta, dr. Jaroslav Kuba a dr. Jan Tryzna. Rozsáhle byla diskutována i problematika přímé formy demokracie. Dr. Cyril Svoboda se zamýšlel nad potřebou ústavního zákona o referendu. Prof. Vladimír Čechák analyzoval různé formy demokracie, jejich úprav, a to ve snaze posoudit jejich slučitelnost s ústavním pořádkem České republiky. Právní regulaci referenda na Slovensku přiblížila doc. Gabriela Dobrovičová s doc. Alenou Krunkovou. Obecnější srovnání státoprávních kategorií ve vývoji České republiky na straně jedné a Slovenské republiky na straně druhé po roce 1992 nabídla doc. Jana Reschová. Stranou pozornosti však nezůstaly ani recentní ústavněprávní změny v Polsku, které prezentovali dva významní představitelé polské právní nauky. Jmenovitě prof. Marian Grzybowski nastínil další možný osud polské Ústavy z roku 1997. Prof. Krzysztof Skotnicki pak detailně přiblížil proměny soudní moci, ke kterým v Polsku dochází od roku 2015. V přehledu témat nelze nezmínit ani příspěvek dr. Pavla Zářeckého, jenž provedl historický výklad ústavního zakotvení územní samosprávy. Byly nastíněny i různé aktuální ústavněprávní otázky: Doc. Eduard Burda se zamýšlel nad tím, zda charakter ústavního práva není ovlivněn určitou ideologií a konkrétními právními zájmy. Mgr. Juraj Juhás představil výsledky empirické analýzy rozhodovací činnosti Ústavního soudu ČR v rámci výkonu abstraktní kontroly ústavnosti. Dr. Ján Štiavnický obohatil konferenci o výklad § 171 ods. 3 Ústavy z roku 1948, který stanovil, že ústavní zákony, jiné zákony a další právní předpisy, jejich výklad a používání musí být v souladu s Listinou základních práv a svobod. Dr. Petr Čechák nastolil téma přípustnosti prolomení tzv. klauzule věčnosti v ústavách demokratických právních států. Dr. Jan Šmíd a dr. Katarzyna Žák Krzyžanková pak ve svých příspěvcích pozornost účastníků zaměřili na volební problematiku.

Přednesené příspěvky přinesly řadu nových poznatků a neotřelých pohledů na uplynulé století vývoje československé a české státnosti. Ve svém souhrnu pak nepochybně přispěly k důstojnému připomenutí i oslavě vzniku Československé republiky.

Katarzyna Žák Krzyžanková

doi: 10.14712/2464689X.2018.59

Mnichovská dohoda v kontextu evropských dějin 20. století

Dne 21. 9. 2018 se otevírala v Senátu Parlamentu ČR výstava s názvem Mnichovská dohoda v kontextu evropských dějin v 20. století pod záštitou 1. místopředsdkyně Senátu Parlamentu ČR Miluše Horské a předsdkyně Akademie věd ČR Evy Zažimalové. Autorem výstavy je Jan Němeček z Historického ústavu AV ČR (HÚ AV ČR) a mnichovskou dohodu zobrazil v mezinárodním, národním a politickém kontextu včetně jejích bezprostředních důsledků.

Po prohlídce výstavy v Mytologické chodbě Valdštejnského paláce byla zahájena odborná diskuze v Rytířské síni vedená moderátorem Emilem Voráčkem (HÚ AV ČR). Jan Němeček přednesl svůj příspěvek o vztahu československého státu a národností v něm žijících na sklonku 30. let, poté zhodnotila slovenskou otázku před Mnichovem a za druhé republiky Zlatica Zudová-Lešková (HÚ AV ČR). Jaroslav Šebek (HÚ AV ČR) zajímavě pojal německou menšinu v Československu mezi Berlínem a Prahou, Eva Irmanová (HÚ AV ČR) zhodnotila postavení maďarské menšiny v Československu a dopady Vídeňské arbitráže. První blok uzavřel Piotr Majewski (Uniwersytet Warszawski) s velmi zajímavým příspěvkem k tématu Polsko, Sovětský svaz a konec První republiky.

Druhý blok zahájil Alain Soubigou (Université de la Sorbonne), aby zhodnotil postoj západních velmocí a otázku appeasementu ve vztahu k Československu. Jan Kuklík (Právnická fakulta UK) se z pracovních důvodů omluvil, proto jeho příspěvek přednesl Jan Němeček na téma zápasu československé exilové vlády za odznamenání Mnichova v letech druhé světové války.

Před závěrečnou diskuzí vystoupil Jindřich Dejmeke (HÚ AV ČR) s tématem Československo a prosazení nulity Mnichova ve vztahu k německým státům. Následovala plodná diskuze plná zajímavých dotazů a postojů k mnichovské dohodě a poutavých hypotéz, kterou završil závěrečným slovem s reminiscencemi na konec 30. let věhlasný historik Robert Kvaček. K pracovnímu semináři a výstavě samotné je nutno dodat, že výstava bude v Senátu otevřena až do 13. ledna 2019.

Daniela Němečková

doi: 10.14712/2464689X.2018.60

Československo v proměnách Evropy 20. století

Ve dnech 26. a 27. září 2018 se v tradičně důstojných prostorách Senátu Parlamentu České republiky odehrála mezinárodní konference s názvem „Československo v proměnách Evropy 20. století“. Byla výsledkem úspěšné spolupráce této instituce s Historickým ústavem Akademie věd ČR a Historickým ústavem Slovenské akademie vied a konala se pod záštitou celé řady osobností – předsedy Senátu Parlamentu ČR Milana Štěcha, předsedy Národní rady Slovenské republiky Andreje Danka, předsedy Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR Radka Vondráčka, předsedy vlády ČR Andreje Babiše, předsedy vlády SR Petera Pellegriniho, předsedkyně Akademie věd ČR Evy Zažímalové a předsedy Slovenské akademie vied Pavola Šajgalíka.

Jak již naznačuje samotný název konference, byla v jejím rámci zastřešujícím způsobem pojednána většina nejdůležitějších otázek týkajících se Československa, jeho vzniku, vývoje, zániku, a to vše v mezinárodním kontextu a širších souvislostech. Velkoryse pojatý a velmi různorodý program konference značně zpřehlednilo rozdělení na jednotlivé tematické sekce.

Zahraničněpolitickou sekci zahájil svým příspěvkem k Československu v letech 1918–1948 jeden z významných hostů konference, Alain Soubigou (Université de la Sorbonne). Na něho chronologicky navázal Jindřich Dejmek (HÚ AV ČR), jenž zmapoval etapu komunistického Československa, a koreferáty, které zahrnovaly pohledy na nejbližší sousedy Československa a jejich vztahy, v nichž přispěli Miroslav Šepták (Filozofická fakulta Jihočeské univerzity), Piotr Majewski (Universytet Warszawski) a István Janek (Történettudományi Intézet). Sekci zakončil svým vystoupením na téma československé etapy dějin za druhé světové války Jan Němeček (HÚ AV ČR).

Vnitropolitická sekce byla otevřena referátem Jana Rychlíka (Filozofická fakulta UK), který aktuálním způsobem pojednal o vnitřních záležitostech Československa. Následoval obdobně laděný příspěvek Romana Holce (Historický ústav SAV), který přidal slovenský pohled. S koreferátem na téma slovanství a československá státnost se připojil Radomír Vlček (HÚ AV ČR). Poté zazněly referáty Dušana Segeše (HÚ SAV) o exilovém působení Čechů a Slováků, Jana Bureše (Metropolitní univerzita Praha) o cestě Československa k lidové demokracii a Jiřího Kociana (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR) na téma československého politického systému.

V rámci ekonomické sekce představili svůj příspěvek týkající se hospodářské politiky Drahomír Jančík a Eduard Kubů (FF UK). Následoval komparativní referát o situaci za normalizace Christoha Boyera (Universität Salzburg). Svě pohledy na ekonomické

pozadí vzniku Československa, jeho mezinárodní ekonomické vztahy i vnitřní ekonomické souvislosti, dále přednesli Antonie Doležalová (University of Cambridge), Ivan Jakubec (FF UK), Miroslav Sabol a Ludovít Hallon a Miroslav Londák (všichni HÚ SAV).

Zajímavé referáty nabídla též sekce Stát a národ, kterou zahájil svým vystoupením Jan Kuklík (Právnická fakulta UK). Nastínil v něm komplikované národnostní otázky na pozadí klíčového mezinárodního právního vývoje. Další složité aspekty československého národnostního uspořádání představil Thomas Oellermann (Friedrich-Ebert-Stiftung Praha) rozebírající ve svém příspěvku vztahy Československa s Němci nebo koreferát Davida Hubeného (Národní archiv) na téma národnostní politiky KSČ na Podkarpatské Rusi. Ožehavé pole národnostních vztahů v Československu přiblížily také referáty Marie Schwarz (Institut für Slawistik), Attily Simona (Univerzita J. Selyeho) a Zlatice Zudové-Leškové (HÚ AV ČR).

Druhý konferenční den zahrnující další dvě sekce (sociální a kulturní) přinesl další, neméně pozoruhodná témata. Sociální sekce započala referátem Jakuba Rákosníka (FF UK) rozebírajícím sociální rozměry Československa. O souvisejících otázkách navázal Milan Hlavačka (HÚ AV ČR), zabývající se úlohou expertů ve státě, a rovněž i koreferáty Oleksandra Kravčuka (Vinnická státní univerzita), Matěje Bílého a Jakuba Šloufa (Ústav pro studium totalitních režimů), Stanislava Holubce a Jana Slavička (oba HÚ AV ČR).

Kulturní sekci zahájil svým vystoupením týkajícím se turbulentních proměn československé kulturní scény Jiří Knapík (Slezská univerzita). Další příspěvky v této sekci rozvinuly širší souvislosti kulturního vývoje Československa od papežské politiky z úst Ruperta Kliebera (Universität Wien), přes utváření veřejného obrazu E. Beneše od Pavla Dvořáka (Masarykova univerzita), kulturu na Slovensku Eleny Londákové (HÚ SAV), až po normalizační kulturní zásahy zmíněné v příspěvku Jaroslava Šebka (HÚ AV ČR).

Oba konferenční dny byly bohatě vyplněny mnoha podnětnými a inspirativními (někdy i bouřlivějšími) diskuzemi vedenými nejen v rámci programu, ale též během přestávek. Konference „Československo v proměnách Evropy 20. století“ představila, nastínila a snad také poněkud osvětlila a objasnila řadu otázek souvisejících s Československem a jeho vývojem v proměnách času. Jak je ovšem v takovýchto případech obvyklé, vyvolala rovněž řadu otázek nových. Ty se, doufejme, stanou motorem další vědecké práce a přinesou nové poznatky do následujícího poznávání československé historie.

Daniela Němečková, Tereza Blažková

doi: 10.14712/2464689X.2018.61

Kolegium římského práva v Pavii a letní škola v Neapoli aneb jak se o starověkém Římě dozvědět víc

Kdo se zajímá o starověké právní řády, především o právo antického Říma, má několik možností, jak prohloubit své znalosti. Vedle těch, které nabízí studijní programy na právnických fakultách, lze navštěvovat také různé konference a setkání právních historiků (a mezi nimi romanistů) pořádané jak českými či slovenskými univerzitami, tak v evropském, případně celosvětovém měřítku.

Ve vztahu k výše uvedenému zmiňme alespoň česko-slovenskou konferenci právních romanistů, pořádanou každý rok na půdě některé z českých či slovenských univerzit, dále nyní již tradiční každoroční právněhistorické setkání doktorandů a postdoktorandů, Letní školu dějin a Dny práva na Právnické fakultě Masarykovy Univerzity, případně Trnavské právnícké dny, přičemž poslední dvě jmenované akce mají samostatnou právněhistorickou, resp. římskoprávní sekci. Akcí s dopadem do historicko-právní, potažmo v určitém úseku přímo romanistické oblasti bychom však našli v našem česko-slovenském prostoru samozřejmě více a výše uvedený výčet je nutno brát jako pouhý příklad. I v rozšířeném evropském perimetru můžeme začít výčtem různých konferencí, na nichž se setkávají odborníci nejen z evropských zemí, ale mnohdy z celého světa. Jako nejvýznamnější a také největší akci tohoto druhu lze jistě uvést kongres SIHDA (Société Internationale pour l'Histoire des Droits de l'Antiquité), jejíž 72. ročník se v roce 2018 konal na Uniwersytet Jagielloński v Krakově (o tom samostatná zpráva), a který je melting potem pro romanisty ze všech koutů zeměkoule, od Chile po Japonsko. Pro Právnickou fakultu Univerzity Karlovy, jakožto jednu ze zakladatelek, je důležitá konference „Diritto romano e attualità“, kterou bude hostit v roce 2019. Dlužno doplnit že v roce 2018 se o její pořádání postarala Università degli Studi „Magna Graecia“ v Catanzaru na jihu Itálie. U našich západních sousedů se dále například koná Rechtshistorikertag, jehož 42. ročník se uskutečnil v září 2018 v Trevíru.

Všechny výše uvedené akce samozřejmě ve značné míře přispívají k nabývání a formování znalostí a vědomostí o římském právu a účast na nich je přínosem pro studenty magisterských a zejména doktorských studijních programů zaměřených na právní historii, a romanistiku obzvláště, především proto, že umožňují osvojit si prezentační dovednosti, neboť na valnou většinu z nich se lze s vlastním příspěvkem také přihlásit.

Z hlediska přístupu k vědecké práci však daleko více zapůsobí na rozvíjení právního myšlení a poznávání různých metodologických přístupů intenzivnější zapojení v užším okruhu osob. Konfrontace s akademiky z jiných (zejména) evropských států, jiným stylem výuky, či přístupem k pramenům a samotné vědecké činnosti vede vždy k obohacení

a osobnímu rozvoji. Způsob, jakým se v různých zemích přistupuje ke zkoumání problematiky římského práva, se totiž může značně lišit.

Nepřekvapí, že mekkou různých studijních aktivit prohlubujících znalosti o Římu a jeho právním řádu je země s ním bytostně spjatá – Itálie. Níže si dovoluji představit dvě akce, jichž jsem se účastnila v roce 2016 a 2017, o nichž lze bez nadsázky říct, že nabíjí motivaci k dalšímu studiu římského práva a dodají nový úhel pohledu, ať už se v římském právu zaměřujete na cokoli.

Collegio di Diritto Romano – CEDANT

První z akcí je tzv. kolegium římského práva (Collegio di Diritto Romano). Toto setkání se koná každoročně od roku 2003 (od roku 2012 pak ve dvouletých intervalech) a organizuje jej Centrum studií a výzkumu starověkých práv (Il Centro di Studi e Ricerche sui Diritti Antichi, dále jen CEDANT) na Università di Pavia. CEDANT bylo založeno v roce 2002, od roku 2015 se stalo výzkumným centrem v rámci Právnické fakulty Pavijské univerzity ve spolupráci s Almo Collegio Borromeo.

Kolegium římského práva cílí na prohloubení znalostí účastníků a podporu výzkumu v oblasti římského práva a dalších právních řádů starověku. Každý ročník této akce má předem zvolené téma. Účastníci-posluchači z řad mladých vědců jsou vybíráni CEDANT podle informací přikládaných k přihlášce – profesního CV a seznamu publikací. V podstatě povinnou součástí je jazyková vybavenost, tedy minimálně co se týče italštiny a angličtiny, které jsou jednacím jazyky, ovšem vzhledem k tomu, že doporučená literatura bývá často i v němčině a francouzštině (ojediněle se vyskytne španělština), cení se i alespoň jejich pasivní znalost. Při výběru posluchačů (ale i přednášejících odborníků) je brán zřetel také na zastoupení různých zemí a tedy metodologický pluralismus. Vybraní uchazeči přibližně dva měsíce dopředu obdrží seznam přednášek a také literaturu sestavenou přednášejícími, kterou je záhodno si předem prostudovat.

Samotné setkání pak probíhá ve formě třítydenního intenzivního kurzu v měsíci lednu a seznamuje frekventanty s konkrétním tématem v širších souvislostech. Sestává ze série přednášek vybraných odborníků na příslušnou problematiku, k nimž vždy následuje diskuse, resp. možnost dotazů. Sami studenti (v tomto kontextu ve smyslu studujících v rámci Kolegia římského práva, neboť mnozí z účastníků jsou již postdoktorandi, kteří na svých univerzitách římské právo vyučují) se mohou do výzkumu zapojit tím, že si naformulují vlastní téma související s analyzovanou problematikou a v září téhož roku pak svůj příspěvek v rámci opětovného setkání Kolegia římského práva odprezentují, a je-li kvalitní, stane se kapitolou v kolektivní monografii, která je po každém ročníku vydávána a obsahuje jednak písemnou formou vyjádřené přednášky odborníků, ale právě také vybrané kvalitní práce studentů.

Prvním tématem CEDANT byl v roce 2003 Zákon XII desek. V následujících letech následovaly další zajímavé otázky starověkých práv týkající se namátkou městských statutů, přirozeného práva, byzantského práva, předřímských starověkých právních řádů, právní subjektivity, justiniánských Digest, císaře Diokleciána nebo naposledy v roce 2018 Theodosiova kodexu, ale i mnoha dalších.

V roce 2016 téma znělo: The Institutes of Gaius: Adventures of a Bestseller. Transmission, Use and Transformation of the Text (Gaiovy Institute: dobrodružství jednoho bestselleru. Přejímání, použití a proměna textu). Celkem nás bylo do Kolegia římského

práva vybráno patnáct posluchačů, a to různého zaměření (nejen právní romanisté, ale také klasičtí filologové či historici), i různých národností (z České republiky, Chorvatska, Itálie, Mexika, Německa, Ruska, Švýcarska, Velké Británie). Na programu bylo celkem 21 přednášek, rozdělených do jednotlivých tematických bloků, které účastníkům umožnily prozkoumat Gaiovo dílo takřka od hlavy až k patě, a zároveň zjistit, kolik toho ke zkoumání ještě zbývá (dodejme, že stále mnoho).

První týden (11.–15. ledna 2016) se týkal zasazení Gaiových Institucí do kontextu doby a prostředí, v nichž vznikly. Sérii přednášek zahájil Detlef Liebs (Universität Freiburg) s *Biographical Matters* (názvy přednášek uvádím všechny v angličtině, ačkoliv značná část byla pronesena v italštině), v níž se řešilo, kdo vlastně byl a odkud pocházel právník Gaius, co víme o jeho životě a co o něm lze zjistit z dobových pramenů. Následovalo zařazení Institucí v rámci ostatních Gaiových děl (*The Institutiones in the Context of Gaius' Works*), které ve svém příspěvku provedla Ulrike Babusiaux (Universität Zürich). Následující dva přednášející připravili exkurz do struktury Gaiova díla, již porovnávali jednak s dalšími řecko-latinskými díly typu manuálů a také s právními texty, pro ně typickými schémata, členěním a systematikou (*Expository Structures in Gaius, in Relation to the Greco-Latin Manuals Tradition*, Elisa Romano z Università di Pavia; *Expository Structures in Gaius, in Relation to the Juristic Tradition*, Federico Battaglia z Universität Zürich). Řeckým vlivem v Gaiově díle z jazykového hlediska (*Graecisms in Gaius*) se zabýval Bruno Rochette (Université de Liège). Porovnání dvou děl – Gaiových Institucí a *Liber singularis regularum* (*Tituli ex corpore Ulpiani*) – z různých hledisek (např. obsahového, stylistického) se v příspěvku *Gaius and Ulpianus in the Tituli* věnoval David Johnston (University of Edinburgh). Posledním přednášejícím prvního týdne byl Johannes Platschek (Universität Wien) s příspěvkem o vztahu Institucí a dalšího Gaiova díla – *Res cottidianae* (*The Res Cottidianae in Relation to the Institutiones*).

Ve druhém týdnu (18.–22. ledna 2016) nás další odborníci postupně seznámili jednak s historií nálezu textu Gaiových Institucí v 19. století, a dále s přejímáním tohoto textu do dalších kompilací v pozdním starověku. Nejprve však Michel Humbert (Université Paris II Panthéon-Assas) ještě pohovořil o Gaiovi a Zákonu XII desek (*The Commentary on the XII Tables and the XII Tables in the Institutiones*). Dále se posluchači dozvěděli bližší informace o nalezených papyrech, na nichž se dochovala část textu Institucí (P.Oxy.XVII 2103, Oxyrhynchus, 1927, PSI XI 1182, Antinoe, 1933) v příspěvku nazvaném *The Institutiones in the Papyri*, jejichž obsah mimo jiné i z jazykového hlediska rozebral Marco Fressura (Redhis, Università di Pavia). Následně naši pozornost obrátila na *Codex Veronensis*, tedy manuskript Gaiových Institucí, který byl objeven v roce 1816, Serena Ammirati (Redhis, Università di Pavia), a to z hlediska pomocných věd historických: paleografie a kodikologie (*The Codex Veronensis: Paleography and Codicology*). Blíže jsme se tedy zaměřili například na vzhled manuskriptu, posloupnost listů manuskriptu, použité písmo, materiál, na němž je text napsán, či typ inkoustu. Velice zapáleně pohovořil a téměř jako detektivku či román podal Filippo Briguglio (Università di Bologna) příběh objevení Veronského manuskriptu v Biblioteca Capitolare ve Veroně (*The Discovery and the Edition of the Codex Veronensis: Ancient and Modern Aids for (Re)Reading the Palimpsest*). Jedním z hrdinů tohoto příběhu je Scipione Maffei, který v první polovině 18. století ve veronské kapitulní knihovně hledal a také našel vzácné a ztracené manuskripty, mimo jiné také malou část Gaiových Institucí. Že se jedná o toto

dílo, však tehdy nevěděl. Proto zůstaly Instituce skryty ještě další století, v němž ale postupně sílily náznaky, že knihovna ve svém lůnu skrývá velmi významný právní text. Oficiálním objevitelem se stal až Barthold Georg Niebuhr v již zmíněném roce 1816. K tomu nutno podotknout, že ne náhodou taky bylo vybráno téma Gaiových Institucí pro Kolegium římského práva zrovna v roce dvoustého výročí od jejich nalezení. Po shrnutí dramatické historie objevování Institucí se přednášející zaměřil na původní a moderní techniky čtení a zkoumání tohoto textu vzhledem ke skutečnosti, že se jedná o palimpsest. Z dřívějších metod lze zmínit používání různých agresivních chemických přípravků, které sice vědcům umožnily text přečíst, ale zároveň jej nenávratně poškodily. Moderní bádání využívá například infračerveného světla, UV záření a fluorescenčního světla, 3D technologie, atd.

Další blok přednášek nás vrátil do období pozdní antiky, a to zvláště ke třem dílům (ale nejen k nim), u nichž bylo analyzováno, do jaké míry přejímají, kopírují či pozměňují text Gaiových Institucí: *Epitome Gai* (dochovaný jako součást *Lex Romana Visigothorum*), *Institutiones di Augustodunum* a *Legum Mosaicarum et Romanarum Collatio*. Opět jsme se věnovali především rozboru shod a odlišností v porovnávaných textech a na jejich základě určení jejich vzájemného vztahu, ale také datace, původu a účelu těchto textů. Přednášku *The Epitome Gai* vedl Dario Mantovani (Università di Pavia), který, nutno dodat, je zároveň hlavním organizátorem Kolegií římského práva. Druhý pramen římského práva – *Fragmenta Augustodunensia* (FA) – přiblížil José-Domingo Rodríguez Martín (Universidad Complutense de Madrid) v příspěvku *The Commentary of Augustodunum on the Institutiones*. Zaměřil se na nález tohoto díla, jeho popis z hlediska vizuálního i obsahového a perspektivy jeho dalšího zkoumání. V druhé části příspěvku se pak zabýval významem Augustodunenských fragmentů pro rekonstrukci textu Gaiových Institucí, konkrétně pasáží FA 4, 81–87, týkající se institutu noxálního ručení a v jeho rámci předání mrtvol, které odpovídají mezeře v textu Gaiových Institucí v 4, 80–81. Na závěr druhého týdne vystoupil Ulrich Manthe (Universität Passau) s tématem *Gaius in the Collatio and Other Literary Echoes in Late Antiquity*. Instituce tak došly k porovnání s díly autorů západní (např. Boëthius, Isidor ze Sevilly; či s *Lex Romana Burgundiorum*) i východní provenience (Priscianus, Pseudo-Philoxenus a Pseudo-Cyrillus), větší část přednášky se však zmiňovala především o jejich vztahu s *Collatio*.

Třetí týden (25.–29. ledna 2016) pokračoval ve zkoumání přenosu textu Institucí do dalších děl pozdní antiky. Dostalo se však i na zhodnocení významu objevu Gaiova díla. Posluchači tedy vyslechli přednášku *Rewriting and Interpreting Gaius in Late Antiquity: Linguistic Aspects* od Rolanda Ferri (Università di Pisa), který se zabýval charakteristickými znaky pozdně antických výukových, gramatických i právních textů, jako jsou používání otázek, odpovědí, výhrad a námitek sloužící k oživení zájmu (v rámci výuky), komentářů, opakování, odkazů, i hovorových výrazů (jakoby určených pro veřejnost) či zkratkovitého vyjadřování. Neméně zajímavá byla přednáška Giovannio Lucchetti (Università di Bologna) *Gaius and the Institutiones of Justinian*, komparace Institucí, které od sebe dělí téměř čtyři století, které se v rámci zkoumaného tématu nebylo možno vyhnout, vzhledem k tomu, že učební text ze 6. století je ve velké míře ovlivněn právě Gaiovým dílem. Přednášející opět připomněl, jak významným zdrojem poznání Gaiovy Instituce jsou, neboť mimo jiné slouží z komparativního hlediska také jako prostředek k ukázání inovací v císařské legislativě, zejména té justiniánské. Poukázal také na to, že v Gaiovi často sporné právní

otázky nebývají rozřešeny, zatímco v justiniánských Institucích takového případy již nena-
stávají a jejich rozřešení bývá vysvětlováno pomocí uvedení vývoje daného institutu. Ber-
nard Stolte (University of Groningen), jakožto expert na byzantské právo, se zabýval tím,
jak Teofilovy Parafraze odráží text Gaiův a jakými cestami se vůbec text Gaiových Insti-
tucí do Teofilova díla dostal (*Gaius in the Paraphrase of Theophilus*). Další přednáška
se týkala šíření antických děl na západě i východě římské říše v období od 2. do 5. stol.
n. l. (*The Institutiones: the Readership of the Manuals from the 2nd to the 5th Centuries
AD*) a Ulrich Eigler (Universität Zürich) se v ní věnoval problematice frekvence kopíro-
vání děl a jejich dostupnosti pro čtenáře. To záviselo na několika faktorech, především:
a) ekonomické situaci příslušné osoby, zda si kvůli nákladnosti takovýchto opisů, zejména
materiálu, mohla dotčené dílo dovolit – v návaznosti na tento problém pak také vznikaly
palimpsesty, přičemž spodní vrstvy textu uchovávají přímo poklady; a také b) na jejich
obsahu, neboť některá díla byla žádaná a rozšiřovaná více než jiná, případně se ke čtenáři
dostala v podobě citace v jiných dílech. Diskuse se následně rozpoutala nad označením
Gaiových Institucí jako „bestselleru“, jejíž vyústění znělo: přihlédneme-li k tomu, že jde
o specializovanou literaturu určenou pro užší okruh osob, dostaneme odpověď – nelze je
tak označit v porovnání s běžnými díly „antické knihovny“, v kontextu právníkové literatury
je však situace odlišná.

Poslední blok přednášek zahájil Jean-Louis Ferrary (École Pratique des Hautes Études,
Paris), který pátral po tom, co a z jakých zdrojů lze zjistit o Gaiovi a jeho Institucích
v období před objevem Veronského kodexu (*Gaius Before the Discovery of the Codex
Veronensis*). V porovnání s výsledky pátrání ještě o to více vystoupí do popředí význam
tohoto objevu, neboť díky němu získala romanistika množství nových informací a mohut-
ný impuls k podnícení zájmu o římské právo. Výjimečnost Gaiových Institucí také spočívá
v tom, že se jedná o jediný text z období klasického práva, který se dochoval v tako-
vém rozsahu. Přednášející zmapoval bibliografii k Institucím od 15. století, ale věnoval
se i zmínekám o něm v dochovaných římskoprávních textech. Cristina Vano (Università
di Napoli Federico II) přednášela na téma *Gaius and the Rediscovery of History of Law*.
Zaměřila se především na roli právních romanistů a dalších akademiků při a po objevu
Codex Veronensis, přičemž hlavní postavou jejího vyprávění byl samozřejmě C. F. von
Savigny, ale také další osobnosti spolupracující na odhalování textu manuskriptu. Poslední
přednáška *Gaius and the Rise and Fall of Interpolations* od Martina Avenaria (Universität
zu Köln) o vlivu objevu kodexu *Veronensis* na výzkum interpolací, zakončila celé jednání
Kolegia římského práva.

Během těchto tří týdnů se nám Gaius a jeho Instituce představily komplexně, z hlediska
různých vědních oborů, a každý z nás získal mnoho nových poznatků, které lze využít
v další vědecké práci. Jde o dílo nesmírně zajímavé, a ačkoli je jeho text znám téměř celý
již dvě století, a dokonce jej máme i v českém překladu, nedá se říci, že by nenabízelo mno-
ho otázek k zamyšlení a zkoumání.

To, co považuji za jednu z nejdůležitějších složek celého kurzu je propojení práva s dal-
šími vědeckými obory: historií, ale hlavně klasickou filologií, papyrologií a pomocnými
vědami historickými. Při zkoumání pramenů je nesmírně důležité věnovat se jim nejen
z čistě dogmatického hlediska, ale zasadit je do kontextu doby, v níž vznikaly. Dalším
pozitivem je samozřejmě samotná možnost setkání a navázání kontaktů s vědci z různých

zemí, a to jak studentů, tak i přednášejících, kteří se většinou pár dní zdrželi, jednání se zúčastnili a do diskuse vnášeli své poznatky a názory.

Letní škola – Università degli Studi di Napoli Federico II

„Ke kořenům evropské právní kultury. Starověké texty a dokumenty mezi jazykem a právem“ (Alle radici della cultura giuridica europea. Testi e documenti antichi tra lingua e diritto / The roots of the European legal culture. Ancient texts and documents between language and law) – takové bylo téma letní školy pořádané v týdnu od 18. do 24. září 2017 Právníckou fakultou neapolské univerzity Federico II ve spolupráci s Mezifakultním centrem „Vincenzo Arangio-Ruiz“, Consorzio Interuniversitario Gérard Boulvert a Centrem římské právní kultury a současných právních systémů Univerzity „Magna Graecia“ v Catanzaru.

Uchazeči o účast, jimiž mohli být jak studenti magisterského, tak doktorského studia, ale také mladí vědci, či případně další zájemci například z řad praktikujících právníků, se hlásili elektronicky e-mailem, k němuž přiložili CV a případně další dokumenty, které měli za relevantní pro prokázání zájmu o obor. Vybráno bylo 42 účastníků opět v pestrém složení – z Bulharska, České republiky, Číny, Chile, Itálie, Mexika, Německa, Nizozemska, Řecka, Srbska, Španělska, Švýcarska, Turecka, Ukrajiny a USA. Přednášky byly vedeny v italském nebo anglickém jazyce.

Cílem letní školy bylo přiblížit účastníkům dokumenty různorodých forem, které slouží k poznání římského práva a jeho uplatňování v praxi, a to zvláště s proveniencí z oblasti Kampánie. Velmi vítaným doplňkem teoretických přednášek konaných na univerzitě byly návštěvy významných míst – archeologických lokalit, muzeí a knihoven – uchovávajících svědectví antické doby se zasvěceným komentářem odborníků, které umožnily také prakticky nahlédnout pod pokličku procesu zkoumání starověkých nálezů a dalších památek majících co říci o tehdejších právních uspořádání.

V pondělí 18. září se účastníci sešli k registraci a úvodnímu přivítání organizátory letní školy v budově univerzity na Corso Umberto I, v Aula Pessina. Poté program plynule přešel k první přednášce, v níž Giuseppe Camodeca z Università degli studi di Napoli L’Orientale hovořil o právních dokumentech z Kampánie (z neznámějších míst lze zmínit Pompeje, Herkulaneum a Pozzuoli), z nichž jsou důležité obzvláště záznamy o běžném životě, ať už z hlediska aktivit obchodních nebo třeba i procesněprávních. Prostřednictvím powerpointové prezentace také seznámil účastníky s podobou nositele takových záznamů – obvykle tří k sobě svázaných tabulek opatřených pečetěmi. Po obědě se konala přednáška Francescy Reduzzi z Università degli studi di Napoli Federico II o obchodních dokumentech v římské říši, kdy byly demonstrovány konkrétní příklady týkající se prodeje otroků.

Hned v úterý se celá skupina vypravila na první z výletů – na Flegrejská pole (Campi Flegrei). V této archeologicky významné oblasti západně od Neapole, známé v současné době i sopečnou aktivitou projevující se kritickým hromaděním sopečných výparů-plynů pod povrchem, jsme alespoň zvenčí viděli třetí největší amfiteátr v Itálii. Zavítali jsme také do obří římské vodní cisterny zvané *Piscina Mirabilis*. Čekala nás i prohlídka Archeologického muzea Flegrejských polí situovaného na *Castello aragonese* v části Baia. V téže části se také nachází archeologický komplex, jehož návštěvou jsme tento den zakončili. Velmi zásadní součástí celého dne byl samozřejmě odborný výklad profesora Camodecy.

Středa 20. září přinesla další rozbor antických textů. Konkrétně byl Wernerem Eckem (Universität zu Köln) analyzován jistý úsek císařské politiky prostřednictvím císařských konstitucí o udílení římského občanství rekonstruovaných díky textům vojenských diplomů – bronzových destiček dokládajících čestné propuštění z armády. Isabella Piro z univerzity Magna Graecia v Catanzaru se zabývala právním jazykem jako nástrojem konceptuální syntézy na příkladu pojmů týkajících se manželství. Také Jakub Urbanik (Uniwersytet Warszawski) zůstal u tématu sňatků a rozvodů a na případových studiích poukázal na různorodé otázky, které vyvstávají z dochovaných dokumentů, například úpravy vzájemných práv a povinností, řešení situace, kdy manželství uzavírají osoby řídící se různými právními řády v důsledku principu personalit práva, atd. Odpoledne si účastníci letní školy mohli prohlédnout bohatou romanistickou knihovnu univerzity.

Ve čtvrtek 21. září přednesl Jakub Urbanik referát José Luise Alonsa z Universität Zürich, který se osobně nemohl dostavit, a to na téma *Constitutio Antoniniana* a právní praxe po přijetí této císařské konstituce na příkladu několika dochovaných textů na papyrech. Pak pokračovala Fara Nasti (Università degli Studi di Cassino e del Lazio Meridionale), která se věnovala epigrafickým a papyrologickým památkám z oblasti dědického práva. Součástí této přednášky byl také velmi zajímavý rozbor dvou testamentů ze 2. stol. n. l. Annamaria Salomone (Università degli studi di Napoli Federico II) se věnovala právním institutům darování a směny a právní terminologii v jednotlivých římskoprávních pramenech práva, která se k nim váže. K testamentům se ve své přednášce vrátila Carla Masi Doria (Università degli studi di Napoli Federico II), konkrétně k nově objevené závěti římského občana ze 4. století ze severní Afriky, jejíž znění je dochováno téměř celé a bude vydáno v časopise Index.

Poslední přednáškový den zahájila Giovanna Daniela Merola (Università degli studi di Napoli Federico II) porovnáním teorie a praxe výkonu spravedlnosti v provinciích, přičemž ohledně procesní praxe poskytují svědectví právě papyry pocházející z oblasti středního Eufratu. Maria Chiara Scappaticcio (Università degli studi di Napoli Federico II) se zabývala výukou latiny ve starověku, přičemž v této souvislosti lze zmínit dílo *Grammatici Latini*, soubor příruček latinské gramatiky vytvořených během 2.–7. stol. n. l., jehož některé pasáže byly v rámci přenášeného tématu také využity. Rosanna Sornicola (Università degli studi di Napoli Federico II) prezentovala dílčí výsledky běžícího projektu týkajícího se jazykového výzkumu byzantských a langobardských listinných dokumentů z jižní Itálie z 9. a 10. století. Nakonec vystoupil Cosimo Cascione (Università degli studi di Napoli Federico II) a strhl účastníky svým nenapodobitelným projevem, v němž se zabýval otázkou mnohojazyčnosti a multikulturalismu v římském světě a především v právu, vztahem Římanů s ostatními národy, především s Řeky, a přebíráním řeckých kulturních vzorců a vymezování se vůči nim, vše na podkladě právních i neprávních textů i epigrafických památek.

Večer se pak konalo slavnostní zakončení s předáváním účastnických certifikátů. Tím ale aktivity letní školy neskončily, neboť sobota 23. září byla zasvěcena prohlídce archeologického areálu v Pompejích a nedělní dopoledne návštěvě Národního archeologického muzea v Neapoli, především jako epigrafické kolekci, k níž dostali účastníci obsáhlý výklad. Komu se ještě nechtělo se loučit, mohl následně ještě strávit v družném hovoru odpoledne s profesory neapolské univerzity, Carlou Masi Doria a Cosimem Casione.

Týdenní intenzivní kurz propojil právní a jazykovou problematiku, poukázal na význam dokumentů z běžného života, dokládajících ono „law in action“ oproti teoretickému „law in books“, a umožnil nahlédnout z jiné perspektivy i na místa, kam se mnozí účastníci již dříve dostali jako „pouzí“ turisté. Letní škola spojila skupinu nadšených lidí z různých vědních oborů, kteří mezi sebou navázali nejen profesní kontakty, ale i kamarádství a sdíleli svůj zájem o svět starověkého Říma.

Kamila Stloukalová

doi: 10.14712/2464689X.2018.62

Plus ratio quam vis – Ať rozum převáží nad silou

Ve dnech 11.–15. září 2018 se na Jagellonské univerzitě v Krakově konalo 72. zasedání Sociétés Internationale Fernand de Visscher pour l’Histoire des Droits de l’Antiquité (SIHDA). Jedná se o konferenci světového rozsahu zabývající se právem starověku, zvláště se zaměřením na římské právo a jeho promítnutí do soudobých právních řádů. Hlavním organizátorem byl prof. Francizsek Longchamps de Bérier, vedoucí katedry římského práva na Krakovské univerzitě. Společně s ním tvořili řídicí komitét hlavní osoby z předchozích ročníků konference SIHDA, prof. Emmanuelle Chevreau (Paříž, 2016) a prof. Filippo Briguglio (Bologna, 2017).

Každý ročník SIHDA má hlavní téma, které je dopředu stanoveno na předchozím zasedání. Zaštiťujícím tématem letošní konference bylo motto Jagellonské univerzity *Plus ratio quam vis* (Ať rozum převáží nad silou), přijaté v roce šestistého výročí od založení univerzity, které je vepsáno na portálu vedoucím z Auly do Koperníkova pokoje v *Collegium Maius* a původně pochází z básně *Elegiae* od básníka ze 6. století Maximiana. Je však nepsaným pravidlem, že účastníci konference se ve svých příspěvcích nemusí věnovat pouze otázkám souvisejícím s navrženým tématem, ale mají volnost ve výběru a vázání jsou pouze samotných generálním zaměřením konference. Přesto se značná část přednášejících snažila se ohlášeného tématu ve svých příspěvcích určitým způsobem dotknout.

Zasedání SIHDA se neslo v přátelském duchu, kde se značná část účastníků již zná, a noví účastníci jsou přijímáni vřele a se zájmem. Toto fórum představuje ideální místo pro střetávání různých myšlenek, názorů, vědeckých přístupů a také získávání nových poznatků, a to především díky tomu, že se sem sjíždějí akademici doslova z celého světa. Silné zastoupení, jak už to tak bývá, měla pořadatelská země. Ani Česká republika nezůstala pozadu a v početné sestavě se zde sešli zástupci právnických fakult Univerzity Karlovy (prof. JUDr. Michal Skřejpek, DrSc., doc. JUDr. Petr Bělovský, Dr., JUDr. Petra Skřejpková, Ph.D., JUDr. Jan Šejdl, Ph.D. a Mgr. Kamila Stloukalová), Masarykovy univerzity (doc. JUDr. Michaela Židlická, Dr., doc. JUDr. Pavel Salák, Ph.D., JUDr. Mgr. Radek Černoch, Ph.D. a Mgr. Lucie Mrázková) a Univerzity Palackého (JUDr. Petr Dostálík, Ph.D.). Co se týče evropských zemí, své zastoupení tu měly Belgie, Bulharsko, Estonsko, Francie, Itálie, Chorvatsko, Maďarsko, Německo, Nizozemsko, Portugalsko, Rakousko, Rumunsko, Slovensko, Srbsko, Španělsko, Švýcarsko a Velká Británie. Dále tu byli vědci z Guatemaly, Chile, Japonska, Kolumbie, Ruska, Turecka a USA.

Pestré bylo nejen složení účastníků, ale také jednacích jazyků. Hlavním jazykem SIHDA je francouzština, ačkoliv z hlediska letošních řečníků konference byla

jazykem používaným nejméně. Dále se připouští příspěvky v angličtině, která je nejfrekventovaněji používaným jazykem, italštině, němčině a španělštině.

Během čtyř jednacích dnů zaznělo celkem bezmála 130 příspěvků. Vyjma prvního dne, kdy se všichni účastníci shromáždili, aby vyslechli úvodní přednášky vybraných akademiků, se program konference odehrával ve čtyřech až pěti paralelních sekcích, v nichž byly prezentovány tři příspěvky ve dvou dopoledních (9:00–10:40; 11:10–12:50) a dvou odpoledních (14:30–16:10; 16:40–18:20) blocích. Přednášená témata byla do bloků zpravidla seskupena tak, aby na sebe navazovala nebo se týkala obdobných otázek. K programu konference účastníci obdrželi také abstrakty všech příspěvků, podle nichž si pak snáze mohli vybrat témata, která chtějí slyšet.

V úterý v podvečer po registraci se konala první část plánovaného programu v *Collegium Novum*. Úvodní přednášky pronesli Waclaw Uruszczak, Witold Wołodkiewicz a Tomasz Giaro. První řečník pohovořil o založení univerzity v Krakově v roce 1364 polským králem Kazimírem Velikým a církevními představiteli, papežem Urbanem V a arcibiskupem Jarosław Bogoria Skotnickim, o právních aktech souvisejících se vznikem univerzity a také o její organizaci a činnosti ve 14. století. Druhý příspěvek nabídl historický exkurz za kořeny zásady *Plus ratio quam vis* a rozbor jejího významu, jakožto univerzální zásady, pro právo. V posledním příspěvku se přednášející zabýval racionalitou v římském právu, jejímž prvkem je konsensus, nesoucí v sobě také nutnost kompromisu, a dotkl se otázky přítomnosti těchto aspektů v uspořádání společnosti, státním zřízení i právu samém.

Co se týče českých zástupců právní historie, a konkrétně romanistiky, jako první se ve středu 12. září 2018 se svým příspěvkem *Descendant of a Soldier and Soldier's Last Will* představil Pavel Salák. Poukázal na specifika vojenského testamentu, vyplývající nejen z privilegovaného postavení vojáků, ale také z potřeby reflektovat zvláštnosti vojenského života, oproti běžným pravidlům, kterými bylo vázáno pořízení poslední vůle ve starověkém Římě. V odpoledním bloku tentýž den pohovořil Radek Černoch na téma *Roman Law Aspects of Today's donatio mortis causa*. V příspěvku analyzoval aspekty darování pro případ smrti, které se vyskytují jak v římském právu, tak v současných právních řádech států kontinentální Evropy i v systému common law, jako jsou například problematika aplikace falcidiánské kvarty nebo vztahu *donatio mortis causa* a odkazů. Jako třetí tento den ve své podvečerní sekci vystoupil Petr Dostálík, který se zabýval přechodem rizika u kupní smlouvy (*The Pass of Risk in the Contract of Sale*). Nejprve zmínil znaky kupní smlouvy (*emptio-venditio*) se zřetelem na otázku okamžiku perfekce smlouvy. Jádrem jeho vystoupení byla analýza dvou protichůdných principů římského práva – *periculum est emptoris* a *rem perit domino* – ve vztahu k riziku nahodilé zkázy předmětu koupě. Přednášející pátral po důvodech, proč Římané preferovali prvně uvedenou zásadu. Dále se věnoval vývoji výše zmíněné problematiky v rámci recepce římského práva, především diskusím probíhajícím mezi jednotlivými autory v období 18.–19. století, a také rozdílné úpravě přechodu rizika v moderních soukromoprávních kodexech včetně toho českého (zák. č. 89/2012 Sb.).

Ve čtvrtek 13. září 2018 se na programu objevily opět tři příspěvky českých zástupců. Jako první své téma *Traces of Roman Law in the Laws on Violence in the Codification of Municipal Law of the Czech Lands from 1579* prezentovala Petra Skřejpková. Nejprve představila dílo Práva městská království českého Pavla Kristiána z Koldína, které bylo do značné míry ovlivněno římským právem. Přednášející se zaměřila právě na demonstraci

onoho vlivu na ustanoveních týkajících se různých forem násilí jak v trestněprávní, tak soukromoprávní části Koldínova zákoníku. V následujícím, již odpoledním, bloku vystoupil Petr Bělovský, jenž účastníkům přednášel ohledně vývoje právní regulace a praxe týkající se peněžních zápůjček v období římské republiky (*The Practice and Regulation of Money Lending during the Roman Republic*). Vylíčil souvislost politického napětí se zvyšováním úrokových sazeb a stoupajícím počtem dlužníků. V období republiky bylo přijato několik zákonů, které měly zlepšit postavení dlužníků, avšak, jak přednášející konstatoval, jejich dopad na běžnou praxi však nebyl příliš zásadní a věřitelé také často nacházeli způsoby, jak se zákonným omezením vyhnout. Jako poslední si účastníci konference mohli poslechnout Kamilu Stloukalovou, jejíž téma znělo *Mancipatio and iniurecessio – Few Remarks on Their Resemblances and Differences in the Institutes of Gaius*. Nejprve byly charakterizovány oba dva římskoprávní formální odvozené způsoby nabytí vlastnictví, mancipace a iniurecesse, následně přednášející shrnula jejich výskyt v Gaiových Institucích a použití k různým účelům napříč jednotlivými soukromoprávními odvětvími. Nakonec se příspěvek zaměřil na popis vzájemného vztahu obou institutů.

Posledním rokovacím dnem byl pátek 14. září 2018, v němž v ranním bloku odezněl příspěvek Lucie Mrázkové *Enforcing the Land Reforms in Ancient Rome and Inter-war Czechoslovakia* a Jana Šejdla *Piccole osservazioni sulla procedura delle servitù*. První relace se týkala srovnání pozemkových reforem uskutečňovaných ve starověkém Římě a v Československu po 1. světové válce, a to z hlediska sociálních okolností, za nichž probíhaly, prostředků k jejich vymožení, ale také například odlišností v ochraně vlastnického práva. Poslední český zástupce pohovořil na téma procesněprávních aspektů ochrany služebností pomocí věcných žalob s ohledem na specifický charakter těchto věcných práv k věci cizí a také na vývoj římského civilního procesu.

Lze zhodnotit, že příspěvky českých účastníků byly úspěšné, neboť měly vcelku hojnou návštěvnost ostatních akademiků, což svědčí o zajímavosti přednášených témat a po jejich příspěvcích se pravidelně rozproudila neméně zajímavá a podnětná diskuse.

Vedle samotné prezentace výsledků výzkumu je neméně důležitou a významnou součástí účasti na konferenci předsednictví jednotlivých bloků. Předseda uvádí jednotlivé řečníky, představí jejich téma, koriguje přednášející z hlediska jejich časové dotace a řídí diskusi. Michaela Židlická se ujala role předsedající ve středu od 11:10–12:50, Michal Skřejpek předsedal taktéž ve středu, ale v bloku 16:40–18:20, a rolí předsedající byla organizátory pověřena také Petra Skřejpková, a to v pátek v druhém dopoledním bloku.

Na závěr konference se opět všichni účastníci sešli na slavnostním zasedání tzv. Assemblée générale, které se konalo ve Velké aule (*Aula Magna*) v *Collegium Maius* a které řídil jeho předseda, Jean-François Gerkens. Účastníci vyslechli vzpomínky na členy SIHDA zesnulé v uplynulém roce a uctili je minutou ticha. Ve veselejší tónu se pak nesla pozvánka z úst Paula du Plessis na další ročník konference, v pořadí 73., který bude hostit Univerzita v Edinburghu ve Skotsku ve dnech 2.–7. září 2019. Zároveň bylo stanoveno téma následujícího ročníku: „Le Droit et sa Place dans le Monde Antique“. V roce 2020 se zasedání SIHDA mimořádně konat nebude, a to z toho důvodu, že následující konferenci uspořádá hned začátkem ledna 2021 Pontificia Universidad Católica de Chile v Santiagu de Chile. Carlos Amunategui Perello, zástupce chilské univerzity, již také představil téma, jímž se má jihoamerické zasedání SIHDA zabývat: *Mundus et commercium*. Součástí závěrečného shromáždění bylo samozřejmě také poděkování organizátorům této velmi

vydařené konference a změna v řídicím komitétu – místo Emmanuele Chevreau se členem stal Paul du Plessis.

Třešničkou na dortu pak pro účastníky konference byla prohlídka světoznámých solných dolů ve Věličce (Wieliczka), nacházejících se nedaleko Krakova. Sůl se zde těžila již od 13. století a za celá staletí zde na místě vytěženého materiálu vznikaly síně obřích rozměrů, v nichž lze nalézt i kapli či jezero. Vělička je od roku 1978 zapsána na seznam světového kulturního dědictví UNESCO.

Kamila Stloukalová

doi: 10.14712/2464689X.2018.63

Medzinárodná vedecká konferencia: 6. slovensko-české stretnutie doktorandov a postdoktorandov v odbore právnych dejín a rímskeho práva, Trnava, 2018

V dňoch 31. 5. – 1. 6. 2018 sa na pôde Právnickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave uskutočnil už v poradí 6. ročník tradične medzi fakultami „kolujúceho“ podujatia – stretnutie doktorandov a postdoktorandov slovenských a českých právnických fakúlt, venujúcich sa oblasti právnej histórie, resp. teórie a dejín štátu a práva a rímskeho práva. Zmyslom týchto každoročných stretnutí – súčasne trnavské nevynímajúc – je stretávanie sa kolegov z celého bývalého Československa, vzájomné poznávanie sa, odovzdávanie si skúseností a, pravdaže, prezentácia výsledkov vlastného bádania a tvorivého úsilia adeptov právnohistorickej a romanistickej vedy, spojená s plodnou a obohacujúcou diskusiou. S týmto zámerom k príprave medzinárodnej vedeckej konferencie pristúpili aj jej organizátori z Katedry právnych dejín Právnickej fakulty TU v Trnave pod taktovkou doc. JUDr. PhDr. Adriany Švecovej, PhD. Vedeckej garancie konferencie sa ujali prof. JUDr. Dr. h. c. Peter Mosný, CSc. (Právnická fakulta TU v Trnave), prof. JUDr. Ladislav Vojáček, CSc. (Právnická fakulta MU v Brne) a prof. JUDr. PhDr. Tomáš Gábriš, PhD., LL.M., M.A. (Právnická fakulta UK v Bratislave).

Prvý deň konferencie sa niesol v takpovediac neformálnom duchu, kedy sa účastníci konferencie v podvečerných hodinách postupne postretali v historickej Trnave a strávili spolu príjemný spoločenský večer spojený s exkurziou po meste. Druhý deň konferencie bol už prísne pracovný, venovaný vedeckému rokovaniu. Konferenciu otvorila pani dekanka Právnickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, doc. JUDr. Mgr. Andrea Olšovská, PhD., pod ktorej záštitou sa konferencia konala. Po srdečnom príhovore venovala niekoľko slov spomienke na zosnulého prof. JUDr. Petra Blaha, CSc., dlhoročného kolegu, pedagóga, vynikajúceho romanistu, spoluzakladateľa Právnickej fakulty TU, neskôr rektora TU v Trnave. Účastníci konferencie hlboko dojatí touto stratou vzdali pánovi profesorovi úctu minútou ticha.

Po zahájení a pietnej spomienke nasledovala vlastná rokovacia časť konferencie. Organizátori na jej začiatok pripravili panelovú diskusiu na tému *Vízia a budúcnosť právnych dejín*. Prizvaní diskutéri (prof. Vojáček, prof. Gábriš, doc. Šošková, doc. Švecová, doc. Laclavíková, doc. Tauchen, doc. Lysý, doc. Vladár a Dr. Šejdl) sa spolu s prítomnými účastníkmi konferencie zamýšľali nad dôležitosťou odboru právnych dejín a rímskeho práva a nad ich vysoko cenným prínosom pre súčasné pozitívne právo. Zhodli sa na potrebe posilňovania a určitej stabilizácie týchto odborov. V zásade vyjadrili myšlienku, že historický kontext možno hľadať pri každej právnej téme, právne dejiny sa v súčasnosti pretransformovali na právny realizmus, právnu sociológiu. Debatovali tiež o potrebe skúmať

ústavné dejiny, prelomové aspekty, fenomény (národný štát, parlamentarizmus a pod.), nakoľko v strednej a východnej Európe máme k tomu jedinečnú skúsenosť. Prezentovali domnienku, že právne dejiny majú zmysel vtedy, ak sa budú sústreďovať na vývoj jednotlivých právnych inštitútov. Ak budú toto právnici vedieť ponúknuť pozitivistom, bude aj odbor rešpektovaný ako rovnocenný. Účastníci debaty sa zaoberali tiež myšlienkou reformy výučby právnych dejín a aktuálnou výzvou učiť právne dejiny predovšetkým v magisterskom stupni vysokoškolského štúdia. Táto téma rozprúdila širokú názorovú platformu, najmä pokiaľ ide o zachovanie propedeutického charakteru rímskeho práva a právnych dejín vo vzťahu k platnému pozitívnemu právu. Na záver bolo konštatované, že právne dejiny majú nepochybne svoju budúcnosť zaistenú. Dôkazom je okrem iného i nastupujúca generácia tu prítomných právnych historikov a romanistov, ktorí vedia, že k právnej vede, ale najmä k zodpovednej tvorbe práva a jeho aplikácii v praxi bezpodmienečne patrí znalosť rímskeho práva a, prirodzene, orientovanie sa v právnych dejinách.

V rámci ďalšej vedeckej časti konferencie postupne odzneli do programu prihlásené príspevky účastníkov, rozdelené do celkovo štyroch blokov. Zazneli príspevky právnohistorické i romanistické, zamerané na súkromné i verejné právo, tiež na významné osobnosti a zvučné mená spojené najmä s česko-slovenskými i svetovými dejinami. Prirodzene, viaceré z príspevkov sa spájali s tohtoročným jubilejným výročím vzniku samostatnej ČSR. V snahe podporiť u čitateľa záujem o pripravovaný konferenčný zborník, pokúsime sa v krátkosti priblížiť obsah jednotlivých vystúpení.

Ako prvý vystúpil prof. JUDr. PhDr. Tomáš Gábriš, PhD., LL.M., M.A. (PraF UK Bratislava) s príspevkom *Americkí Slováci a Pittsburská dohoda*. Priblížil tento významný dokument takmer na deň presne v čase jeho 100. výročia vzniku. Na základe svojho bádania priamo v amerických archívoch predstavil Pittsburskú dohodu z mája 1918 ako jeden z revolučných programov spolužitia Čechov a Slovákov v samostatnom štáte, ozrejmil pozadie vzniku listiny, otázky jej platnosti a záväznosti, ako aj odkaz v neskoršom období (najmä v roku 1968, tiež v 90. rokoch 20. storočia). Mgr. Zuzana Illýová, PhD. (PraF UK Bratislava) predniesla príspevok nazvaný *Význam Trianonskej mierovej konferencie pre vznik medzivojnovnej Československej republiky*. Cez dobové polemiky (názory Z. Pešku, L. Rašína, L. Buzu, S. Dnistrjanského) riešila vzťah Trianonskej mierovej zmluvy a momentu vzniku československého štátu, t. j. či táto zmluva mala konštitutívny alebo deklaratórny charakter. Konštatovala, že k deklaratórnemu charakteru mierovej zmluvy sa napokon priklonil aj Najvyšší súd ČSR a Najvyšší správny súd ČSR. Dominik Macek (PF UK Praha) venoval pozornosť postaveniu prvého prezidenta ČSR. V príspevku *Tatiček Masaryk prezidentující. Postavení a pravomoce prvního čs. presidenta v diskusích a ústavách* hodnotil sprvu len slabé reprezentatívne postavenie prezidenta, uvedomujúc si nedostatok demokracie v novom štáte. Autor predstavil „rodiači sa“ status prezidenta ako otázku silne politickú, porovnával postupný vývoj od tzv. Prozatímnej ústavy 1918 k Ústavnej listine z roku 1920, zaoberal sa otázkou, či výpočet právomocí prezidenta bol taxatívny alebo exemplifikačný. Mgr. Veronika Steinová (PF MU Brno) prezentovala svoj príspevok na tému *Legislativní proces přijímání zákonníku práce č. 65/1965 Sb.* Uskutočnila historický exkurz do prameňov pracovného práva v 19. storočí, prelomových zlepšení pracovných podmienok po roku 1918 v ČSR, zhodnotila absenciu kódexu pracovného práva prakticky až do druhej polovice 20. storočia. Priblížila podmienky prípravy, širokej verejnej diskusie a napokon prijatie prvého čl. zákonníka práce účinného od 1. 1. 1966. V pomerne rozsiahlom, no prítážlivo

spracovanom príspevku *Cenzúra v slovenskom filme po roku 1968* opísal Mgr. Ján Šurkala, PhD. (PraF UK Bratislava) peripetie filmárskej slobody v 60. rokoch. Kým ich začiatkom bol umožnený vznik filmov vymykajúcich sa socialistickému realizmu a zameraných na dovtedy tabuizované témy, po vstupe vojsk Varšavskej zmluvy sa situácia výrazne zmenila. Autor predstavil dôvody vzniku Úradu pre tlač a informácie, Slovenského úradu pre tlač a informácie, rozobral definíciu a druhy cenzúry, hodnotil zavedenie tzv. vnútornej cenzúry podľa sovietskeho vzoru, po federalizácii a nastolení normalizácie porovnal slovenskú cenzúru s českou, a na konkrétnych filmoch demonštroval dôvody dobovej cenzúry.

Druhý blok konferencie zahájila JUDr. Alexandra Letková, PhD. (PraF UK Bratislava) s referátom *Extrémizmus a historická pamäť národa*. Snažila sa odhaliť, čo možno rozumieť pod pojmami historická pamäť, kolektívna pamäť, v akom vzťahu sú historická pamäť a historické zabúdanie, ako tieto slúžia národu. Podružne sa zamýšľala tiež nad otázkou možných chýb a pochybení vo výučbe právnych dejín vo vzťahu k súčasnej mladej generácii. Apelovala na významnú rolu historikov a právnych historikov pri vysporiadaní sa s historickými faktami, alternatívami, mýtmi či klamstvami. Ďalej Mgr. Lenka Martincová (PraF UK Bratislava) sa sústredila na *Proces so Štefanom Polakovičom*. V rámci svojho bádania zistila, že v archíve SAV, ani v archíve Bohosloveckej fakulty UK v Bratislave o Štefanovi Polakovičovi nie je jediná zmienka, absentuje jeho habilitačná práca i celý zamestnanecký spis. „Aj takýto bol Štefan Polakovič...“, odznelo z úst autorky. Následne poslucháčov previedla procesom, v ktorom bol Polakovič obžalovaný z národného socializmu, až po jeho odsúdenie Ľudovým súdom v roku 1948. Referát na tému *Trestní řízení s bývalými říšskými protektory Konstantinem von Neurathem a Wilhelmem Frickem v rámci Mezinárodního vojenského tribunálu v Norimberku* predniesol Mgr. Jan Beránek (PF UK Praha). Ozrejmil postavenie a význam týchto nechválne známych nacistov, ich počínanie v Protektoráte Čechy a Morava, vylíčil tiež ich psychologický profil, a to všetko cez prizmu Norimberského tribunálu. Mgr. Katarína Bavlšíková (PraF UK Bratislava) v príspevku s priliehavým názvom *Zdeněk Peška – život a dielo* predstavila osobnosť tohto významného univerzitného profesora, odborníka na ústavné právo, politika odsúdeného na 25 rokov trestu žalára v procese s Miladou Horákovou. Pozornosť venovala tiež jeho dielu, najmä jeho publikáciami venovaným menšinovým právam v Československu a československému jazykovému právu. Blok zakončila Mgr. Monika Mezulianiková (PF MU Brno) s príspevkom na tému *Očista veřejné správy v letech 1945-1948 se zaměřením na prof. Zdenka Neubauera*. V súvislosti s tzv. retribučnými dekrétmi z roku 1945 a na ich základe konaniami pred „očistnými“ komisiami (podliehali im štátni zamestnanci, učitelia a i. stíhaní pre asociálnosť) priblížila osud mimoriadneho profesora Právnickej fakulty v Brne Zdenka Neubauera, významného predstaviteľa brnianskej normatívnej právnej školy, ktorý pre údajnú národnú nespoľahlivosť prišiel o profesorskú hodnosť napriek skutočnosti, že v r. 1948 bol zbavený obžaloby.

V ďalšom bloku konferencie vystúpil Mgr. Milan Šimandl, Dis. (PF UK Praha) s príspevkom venovaným *Spojení pražských měst v roku 1784*, ktorým došlo k spojeniu prakticky do jedného Hlavního města Praha (Hauptstadt Prag) s jednotným magistrátom, spoločnou pokladnicou, majetkom a sídlom v Staromestskej radnici. Ozrejmil problematiku pretrvávajúceho právneho partikularizmu, existencie postranných práv, kompetenčných sporov, reforiem súdnictva a magistrátov, pričom reformu zhodnotil ako medzistupeň medzi feudálnym a moderným poňatím samosprávy, pri zvýšenom vplyve centrálnej vlády. Ďalší vystupujúci, Mgr. Matej Mlkvý, PhD. (PraF UK Bratislava) v príspevku nazvanom *K vývoju pojmu*

vlastníckeho práva na Slovensku sa zamerával v tejto súvislosti na doktrínálny vývoj v zásade od Verböczyho až po prvú ČSR. Demonštroval, že Verböczy nepoužíval pojmy *possessio*, *proprietas* alebo *dominium* v pravom rímskoprávnom zmysle; von Jung zas – vychádzajúc z Kelemena – *dominium plenum* uznával len vtedy, ak niekto držal civilne i naturálne zároveň. Autor odhalil tiež prvé použitie označenia „reivindikačná žaloba“ v uhorskom práve a priblížil nakladanie s týmto pojmom v uhorskej judikatúre na prelome 19. a 20. storočia. Nasledovala téma zameraná na oblasť obligačných vzťahov a otázku nadmerného poškodenia, resp. neúmerného ukrátenia predávajúceho (známeho z rímskeho práva ako *laesio enormis*). Účastníkov konferencie ňou previedla Mgr. Viktória Marková (PraF UK Bratislava) vo svojom referáte s názvom *Komparácia právnej úpravy inštitútu laesio enormis vo vybraných právnych poriadkoch*. Ozrejmila vzťah tohto inštitútu k tzv. *laesio enormissima*, ktorá v porovnaní so svetským právom vychádza z učenia kanonikov. Analyzovala podmienky prísažného a bezprísažného zrieknutia sa nárokov zo zmluvy v zmysle kanonického práva, definovala stupne nepomeru protiplnení a predstavila tiež dobovú prax súdov v Rote a Granade, pričom premostila k rozhodovacej praxi súdov v súčasnom Nemecku.

Posledný blok konferencie zahájil svojim romanistickým príspevkom na tému *Ľymezení šíře oprávnění usufuktuáře* Mgr. Marek Novák (PF UK Praha). Uskutočnil hĺbkovú analýzu požívacieho práva (*ius fructu*), skúmal z rôznych aspektov jeho obsah, podmienky nadobudnutia práv a povinností usufuktuára. Argumentáciou na základe fragmentov z Digest a Institutiones rozobral viaceré špecifiká *iuris fructu* vo vzťahu napr. k mláďatám zvierat, k výsledkom otrokovej práce alebo jeho služby, či iným špecifickým plodom. Antickým Rímom nás previedol i JUDr. Martin Gregor (PraF UK Bratislava) približiac z hľadiska vývoja *Právny postih korupcie v období Rímskej republiky*. Poslucháčov svojim prednesom doslova vtiahol do problematiky korupcie, pri ktorej Rimania nemali jednotnú skutkovú podstatu. Poznali a postihovali volebnú korupciu, tzv. ambitus (označovali tak korupciu, ale aj samotnú volebnú kampaň). Autor uskutočnil prierez právnej úpravy postihovania korupcie od počiatkov republiky až po jej krízové obdobie na prelome tisícročí, kedy konštatoval, že ľud už korupciu vnímal ako „normálny štandard“. Posledným príspevkom rokovaciu časť celodennej konferencie uzavrela JUDr. Ingrid Lancová (PF TU Trnava). Ponúkla *Pohl'ad na eutanázii v československom práve*. Kým v stredoveku bola eutanázia vnímaná ako samovražda, novoveké názory ju považovali za osobitý trestný čin. Autorka priblížila vývoj právnych názorov a právne zakotvenie tohto inštitútu v uhorskom trestnom práve, neskôr v československých unifikáčnych návrhoch z rokov 1926 a 1937. Úpravu eutanázie následne hľadala v čs. trestných kódexoch druhej polovice 20. storočia, naznačila súčasný trestnoprávny problém eutanázie a asistovanej samovraždy v zmysle platného práva v Slovenskej republike a v Českej republike. Predstavila tiež zaujímavé návrhy *de lege ferenda* a inšpirácie zo súčasného nemeckého trestného zákona.

Záver konferencie bol plný dojmov z príjemného stretnutia, milého pohostenia, plodnej vedeckej atmosféry a podnetných diskusií na rôznorodé témy. Dovolím si v mene všetkých zúčastnených poďakovať organizátorom za skutočne vydarené podujatie a vyjadriť presvedčenie, že v tradícii každoročných stretnutí romanistov a právnych historikov spolu s ich šikovnými študentmi a absolventmi doktorandského štúdia chceme všetci pokračovať.

Ivana Šošková

Invitation to the Conference CEELHC

Dear Colleagues,

“Actually, the most interesting part of this Congress was talking with colleagues during breaks.”

It is fair to say that most of us have either heard the sentence above – or have said it themselves.

In the last couple of years, project-centered research has become more prominent in our field. As a result, more and more research conferences and events come with a rather specific focus. Of course, this trend has its benefits – researchers with shared research interests can mingle, network and discuss their recent findings. Yet, there may also be unintended consequences. If the scientific focus is too narrow and participants’ research interests barely vary, chances are little for new ideas, new points of views to emerge, or unexpected discussions to take place over the course of a conference.

Some major research conferences and events pride themselves in supposedly setting standards for our discipline’s development single-handedly, yet – one might criticize – that they also help to advance their organizers’ agenda. To be international at all times is deemed more important than to be working regionally. What ultimately counts is embedding one’s research into a grand, sweeping narrative. In doing so, historical sources and nuts-and-bolts research fall behind – because they might seem less spectacular.

Various collaborations and continued contact with other researchers in Central and Eastern Europe have shown in recent years how fruitful the exchange of ideas – in light of our partially shared legal history – can be. This is particularly true for symposia which give participants the opportunity to present their current findings and to have honest, invaluable interactions on stage instead of having them take place unceremoniously between breaks.

Hence, we are delighted to invite our colleagues in Central and Eastern Europe to the **Mittel- und osteuropäischen rechtshistorischen Konferenz Wien 2019 Central and Eastern European Legal History Conference Vienna 2019 (CEELHC), 25.–27. 9. 2019, Juridicum der Universität Wien.**

The Conference aims to provide a broad overview of current research in Legal and Constitutional History (except Ancient Legal History) in Central and Eastern Europe. Therefore, the Conference does not have a specific thematic focus. Instead, participants shall have the opportunity to present their current research projects in order to foster cooperation and

to inspire others. As laid out above – researchers from across Europe shall be encouraged to embrace the regional aspects in their research, to discuss their projects with candor and with passion with a like-minded audience.

Please send your application in German or English to ceelhc@univie.ac.at until the end of April 2019. Your application should comprise a brief CV and an abstract (maximum one page). We particularly encourage pre doc students to apply. During the conference, German and English presentations (duration approx. 30 minutes) will be held. Posters will be presented in an additional forum. If the number of applicants surpasses the amount of presentation slots available, a selection will be made to ensure a broad range of topics presented. Please also consult our website <http://ceelhc2019.univie.ac.at> for further information.

Vienna, June 2018

*Gerald Kohl – Christian Neschwara – Thomas Olechowski – Ilse Reiter-Zatloukal –
Thomas Simon – Miloš Vec*

